

TÁRSADALOM-,
ÁLLAM- ÉS JOGBÖLCSELE

I. KÖTET.

ALAPVETŐ TANOK.

A TÁRSADALOM, AZ ÁLLAM ÉS A JOG ELMÉLETE.

TEGHZE GYULA

EGYETEMI NY. R. TANÁR.

DEBRECEN
GÁRDOS JÓZSEF KÖNYVESBOLTJA KIADÁSA
1924.

Előszó.

Munkám első sorban tankönyvnek készült: előadásaim kivonata ez.

Áttekintést, általános tájékoztatást kívántam adni s így az anyagot csak főbb vonásaiban ismertettem, részletek elősorolásába nem bocsátkoztam.

Álláspontom kifejtése mellett az ellentétes felfogásokat csak érintettem; tartózkodtam az azokkal való vitától.

Az irodalmat az egyes kérdéseknél mindenütt felsoroltam. Tankönyveknek megfelelő helyeire azonban nem hivatkoztam r inkább monográfiák említésére törekedtem. Tekintettel a szellemi érintkezés nehézségeire az újabb külföldi irodalmat hiányosan közölhettem, csak a legelterjedtebb munkákat említhettem.

Örvendenék, ha az újabb, az összes jogtudományok alapját alkotó jogbölcselet iránt mind külföldön (Radbruch, Kelsen, Stammler), mind hazánkban (Somló, Moór) mutatkozó érdeklődés fenntartásához munkámmal én is némileg hozzájárultam volna.

BEVEZETÉS.

1. §. A társadalom-, állam- és jogbölcselet fogalma, jellege.

Irodalom: Trendelenburg: Naturrecht. 1868. I. I. — Ahrens: Naturrecht oder Philosophie des Rechts und des Staats. I. 1870. 1. 1. — A. Riehl: Über Begriff und Form der Philosophie. 1872. W. Belimé: Philosophie du droit. 1881. 1. 1. — W. Windelband: Was ist Philosophie? (1882) Präludien I. 1915.— A. Lasson: System der Rechtsphilosophie. 1882. 1. 1. — Pulszky: A jog- és állambölcseletalaptanai. 1885. 41. L — Esterházy: A bölcseleti jogtudomány kézikönyve. 1897. 21. 1. — A. Boistel: Cours de philosophie du droit. 1899. 1. 1. — A. Groppali: Philosophia del diritto. 1908. 20. és köv. 1. — Finkey: A tételes jog alapelvei. 1908. 4. 1. — Kohler: Lehrbuch der Rechtsphilosophie 1909. 1.1. — Tegze: A jogbölcselet vizsgáladási köre, feladatai, módszere. 1910. 4. és köv. 1. — Radbruch: Grundzüge der Rechtsphilosophie. 1913. 1 — 14.1. — Emge: Philosophie und Recht. í. 1920/21. 1. 1., 66. 1., 129. 1. — R. Stammler: Begriff und Bedeutung der Rechtsphilosophie. Zeitschrift für Rechtsphilosophie. I. 1916. 1. — Moór: Bevezetés a jogfilozófiába. 1923. 25—29. 1. — R. Stammler: Lehrbuch der Rechtsphilosophie. 1923. 1.1.

1. ismereteink rendszeresítésére törekedve, dolgokat és jelenségeket két nézőpontból szemlélhetjük. Izoláltan nézhetünk egy-egy jelenségcsoportot, avagy összességükben, a mindenséghez való viszonyukban tekinthetjük őket. Amaz a kutató, a tudós nézőpontja, emez a bölcselet szemlélési módja.

Míg a tudós a dolgok és jelenségek fogalmát meghatározva azok leírását adja, összefüggésüket megállapítja, a közöttük uralkodó törvényszerűséget kitarja, a bölcselet a dolgok lényegét, mibenlétét kutatja, azok helyét a mindenségben, ott kifejtett működésüket keresi, jelentőségüket, értéküket vázolja.

A bölcelet ugyanis a világnézet kifejtése. Bölcelet alatt a végső okokról, végcélokról szóló tant, a dolgok lényegére és mivoltára, azok egymáshoz való viszonyára, rendeltetésökre, jelentőségükre, értékükre vonatkozó ismereteinek rendszeres egészét, a mindenség összefoglaló felfogását értjük. A dolgoknak és jelenségeknek különös nézőpontból való szemlélete ez.

Az anyagot megismerésünkhöz tapasztalataink, vizsgálódásaink eredményei nyújtják. A bölcelet feladata észleléseink helyességét megállapítani, tapasztalatainkat ellenőrizni, s kifejteni: *mi a valóság, mi az igazság.* Az ily módon elért eredmények összeegyeztetése s ez alapon összes ismereteink tekintetében egy egységes rendszer, világnézet, alkotása, eljárásunk tekintetében összhang létesítése: a bölcelet végső célja, feladata.

2. A bölcelet első sorban a külvilágot teszi vizsgálódás tárgyává. Azt kívánja megérteni, az egész és részei közötti összefüggést, a benne megtestesülő értelmet akarja kifejteni. Dolgok, jelenségek valóságának megállapítását, azok igazi megismerését célozván, az ezekről szóló *elméleti tanok betetőzése*ként jelentkezik.

De vizsgálja a bölcelet az ember cselekvéseit, az emberi alkotásokat is. Nemcsak *észleleteink* megalapozásával, *ismereteink* elemzésével foglalkozik ez, tárgyalja *cselekvéseinket, eljárásunkat* s az eredmény, melyhez eljut, a lényeggé! *egyező, tökéletes alkotás*, a végcélra irányuló, *helyes eljárás*.

Míg amott a bölcelet *a tudás tökéletes egységesítése* (Spencer), emitt *cselekvéseink törvényszerűségét* állapítja ez meg (Stamm-ler), vagyis azt fejt ki: *milyeneknek kell azoknak lenni.*

Míg az elméleti ismevetek bölcelete a jelenségeket, a dolgokat vizsgálva csak azok mivoltának megállapítására szorítkozik, a gyakorlati élet bölcelete a dolgok lényegét megismerve, azok hatásának, *az eljárásnak értéklésével* is foglalkozik, a megfelelő, a helyes cselekvési módot kutatja.

3. E szempontokból foglalkozik tárgyával gyakorlati élet jelenségeit vizsgálva, *a társadalom-, állam- és jogbölcelet* is.

Mindenekelőtt a társadalom, állam és jog lényegét fejt ki, rendeltetésöket, eszményüket keresi; majd különösen a jog fogalmát megállapítva, a benne rejlő eszmét megismerni akarva, azt

elemeire bontja; a társadalomnak, az államnak, a jognak a mindenségben elfoglalt helyét, ott gyakorolt működését kutatva, nyújtja ez alapon a jog lényegének megfelelő *helyes jogot*, s az állam eszméjével egyező *tökéletes, eszményi államot*.

A társadalom, az állam és a jog — szemben a természet alakulataival — ugyanis mint az emberi szellem, az emberi akarat alkotásai, *kultúrjelenségek*. Amott természeti erők *öntudatlanul* érvényesülnek, emitt a jelenségek *tudatosokként* lépnek fel, akarat műveiként, annak eredménye gyanánt jelentkeznek s így értékelhetők. A bölcselőre e körben tehát nemcsak a megismerés, hanem az értéklés kötelessége is hárul: a kultúra, a társadalom körében feladatát a pusztá vizsgálódás, az alakulatok és jelenségek elemzése nem meríti ki. Az alakulatok mivoltának konstatálásával, azok lényegének kifejtésével kapcsolatosan meg kell még állapítanunk: mi bír itt értékkel, milyenek legyenek tehát e képződmények, milyen a megfelelő, helyes eljárás.

A társadalom, állam és jog bölcselőté ennek megfelelőleg a társadalom, állam és a jog elmélete. A társadalom, állam és jog fogalmát állapítja ez meg, ezek mineműségét, lényegét, összefüggését más jelenségekkel, ezek rendeltetését fejt ki s jelentkezik e megállapításokon felépülve, mint a lényeggel egyező, értékkel bíró s így helyes jognak és igazságos államnak a tana.

4. A korábbi társadalom-, állam- és jogbölcséleti rendszerek a *természeti és észjogi iskolák*, szintén a helyes jog és az igazságos állam megismerésére törekedtek, de más utat követtek. Tanaik felállításánál ők apriorisztikus előfeltételezésekből indultak ki, s ez alapon egy teljesen kidolgozott, tételes, minden időkre szóló, feltétlen rendszert alkottak. Szemben ezzel újabban az írók a tapasztalatot tartva szem előtt a társadalom-, állam- és jogbölcsélet rendszerének megalkotásánál csak azokat a fő szempontokat, elveket emelik ki, melyek úgy az állam, mint a jog eszméjéből folynak, igyekeznek ezek alapján egy ellentmondás nélküli rendszert teremteni, egy rendszert, mely ugyan nem feltétlen, nem örök időkre szól, de az adott viszonyok között a legtökéletesebbnek képzelt, s az állam és jog eszméjével egyező igazságos állam főbb vonásait, a helyes jog irányelveit nyújtja. A-mai társadalom-, állam- és jogbölcséleti rendszereket tehát a *relativismus* jellemzi. Tartalmát tekintve a mai

társadalom-, állam- és jogbölcselet örök igazságok megállapítására.. feltétlen értékek statuálására, *egy változatlan természetjog* konstruálására nem vállalkozik, csak azon elvekre, vezéreszmékre utalhat rá, melyeknek úgy a társadalom, mint az állam és jog körében,, lényegüknek megfelelőleg, uralkodniok kell.

2. §. A társadalom, állam-, és jogbölcseleti vizsgálódások célja és feladata.

Irodalom: Röder: Grundzüge des Naturrechts. 1860. 7. 1..

— *Walter: Naturrechtund Politik. 1863. 1 5. — Ahrens i. m. 7. 1.*

— *Lásson i. m. 10. 1. — Esterházy i. m. 40. 1. — Linsig: Wesen und Aufgaben der Rechtsphilosophie. Zeitschrift für das öffentliche Recht. XVII. k. 1890. — I. Vonni: La funzione pratica della filosofia del diritto. 1894. — Tegze: Jogbölcselet vizsgálódási köre. 1910. 6. 1.*

A társadalom-, állam- és jogbölcselet vizsgálódásaiban úgy elméleti, *mint* gyakorlati célok elérésére törekszik. Midőn a társadalom, az állam, a jog átértését, e jelenségeknek *egy egységes* világnézet keretébe beillesztendő felfogását megkísérli, a mindenség legbonyolultabb-részébe, az emberi társadalomba kíván betekintést nyerni. Megakarja állapítani az emberi egyesülések lényegét, ki akarja fejteni. az e körben uralkodó törvényszerűségként, rá akar mutatni azokra a jelenségekre, amelyeken az emberiség sorsa, a történelem, felépül; tisztázni akarja azt a bonyolult szervezetet, mely bennünket életünkben körülvesz, hogy ezután vizsgálódásai eredményeként eszményi rendszerét megalkossa: a tökéletes, az igazi állam berendezését és a helyes jog tételeit megállapíthassa. E célból minden *pozitív* társadalom-, állam- és jogbölcselet — s így e munka is — megkísérli a társadalom, az állam kebelén belől végbemenő folyamatokat leírni.

2. E törekvésével a társadalom-, állam- és jogbölcselet *elméleti* célt szolgál. Ismeretünket igyekszik gyarapítani, bővíteni, tudásunkat akarja teljessé tenni. A gondolkodó ember azon hajlamát elégíti ki, mely nern nyugszik meg az első benyomásnál, hanem a mindenség összefoglaló megismerésére, átértésére törekszik.

Eltekintve az elméleti törekvésektől, rendszer alkotástól, a társadalom-, állam- és jogbölcselet *gyakorlati eredmény* elérésére is igyekszik.

3. Tételeit kifejtve, a társadalmi lét törvényszerűségét megállapítva szélesebb látókört, nagyobb áttekintést biztosít a *törvényhozónak, az államférfinak*, de segítségére van a *jogot alkalmazónak, a gyakorlati jogásznak*.

Az *államférfit* megismerteti az állami lét lényegével, vázolja előtte a társadalomban, az államban végbemenő folyamatokat, rámutat azokra az eljárási módokra, melyek *útján* a szándékolt változtatások megvalósíthatók, a célzott törekvések elérhetők. Ezenkívül úgy a jog, mint az állam tekintetében eszményt állítva fel, lehetővé teszi a kitűzött célok elbírálását, a mutatkozó törekvések megítélését és értéklését s megmutatja, hogy ez eszményből tényleg mi valósítható meg. Képesít a fennálló, érvényben levő jog helyes méltatására, megment ennek túlbecsülésétől (Röder); *előkészíti* a változásokat, reformokat, *de másrészt minden elszietett újítástól megóv.*

A társadalmi élet sajátosságának, törvényszerűségének felismerése a társadalmi, valamint az állami élet minden eredményes működésének előfeltétele. Különösen a modern életben olyan szerepet játszó *társadalmi kérdés*, a társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyának megítélése tekintetében fog a társadalom-, állam- és jogbölcselet értékes útmutatással szolgálni.

Az itt felmerülő problémák, a különböző társadalmi osztályok helyzete, ezek jogai és kötelességei, tekintetében ugyanis csak akkor dönthetünk, ha a társadalmat s a benne végbemenő folyamatokat ismerjük, tudjuk minő jellegűek az itt fellépő mozgalmak, irányzatok, minő hatással járnak, minő eredményhez vezetnek, általában; mi az itt mutatkozó törekvések értelme, végső célja. Mindezekre a kérdésekre választ pedig a társadalom-, állam- és jogbölcselet ad.

Az állam és jog feladatainak és céljainak megismerését teszi tehát e tan lehetővé s így mindazokat a gyakorlati ismereteket szolgálja, melyek úgy a jogra, mint az államra vonatkoznak, melyek mint a *gyakorlati politika* egyes ágai a társadalom átalakítására törekednek.

Lehetővé teszi továbbá az egyes intézmények teljesebb átértését, képesít különösen az *alkotmány szellemébe* való behatolásra, felszabadít a törvény merev betűjéhez való szolgálai ragaszkodás-

tól, lehetővé teszi a helyesnek, a megfelelőnek felfogását, az igazságosnak, az eszménynek megállapítását. Míg ekként a *gyakorlott politikát*, mely az állam irányításával, az állami élet rendezésével, módosításával foglalkozik, szolgálja, egyúttal a *törvényhozást előkészítő* tudományként szerepel, midőn azokat a szempontokat tisztázza, melyeket a törvényhozónak működésénél szem előtt kell tartania. Kritikát gyakorol a felmerülő célok, törekvések tekintetében s a létező intézményeket, berendezéseket értékelve ítélkezik a fennálló jog felett, reámutat ellentmondásaira, hiányaira s reformokra készlet.

A jog és állam eszméjéből levezetve az igazságos államot és kifejtve a helyes jogot, megmutatja az *eszményt*, mely felé a törvényhozónak alkotásaiban törekednie kell.

4. De támogatja a társadalom-, állam- és jogbölcsélet munkájában a *jogászt*, a *joggal foglalkozót* is.

A *jogtudáshoz* a törvények, jogszokások tömegének pusztá, mechanikai elsajátítása nem elégséges; szükséges ehhez mindenképp a *jog megértése*. Hogy ez megtörténhessen, ehhez a jogfogalmának, működésének megállapítása szükséges, ami pedig a tételes jog alapján meg nem történhetik.

A jogfogalom meghatározását az ethika, esetleg a sociologia, végső sorban a filozófia adhatja s így midőn ezt a társadalom-, állam- és jogbölcsélet teszi, a tételes jogok alapját fekteti le, azok előfeltételét nyújtja s teszi ez által igazi átértéseket lehetővé.

Ez által lesz a törvények, az egész jogrendszer szellemébe való behatolás lehetségessé, amennyiben ehhez egyrészt az egész joganyag rendszerbe foglalása — tehát filozófiai ténykedés — az egész jogrendszeren végigvonuló gondolatmenet, eszme megismerésére szükséges.

A megértést e tekintetben a társadalom-, állam- és jogbölcsélet nyújtja; illetve amennyiben e feladatot az egyes tételes jogok, avagy magyarázataik teljesítik s bocsátkoznak ily irányba fejtegetésekbe, annyiban ezek tulajdonképpen jogbölcséletet adnak, tanításaik bölcséleti jellegűek. E tanok összefoglalása, ezek tekintetében egy egységes rendszer alkotása különösen a jogbölcsélet feladata.

De szolgálja a társadalom-, állam- és jogbölcsélet a jog-

szolgáltatást is. A bíró helyes ítéletet csak akkor hozhat, ha nemcsak az egyes jogszabályt ismeri s annak igazi értelmével tisztában van, hanem azt megfelelő módon alkalmazni is tudja. Ítélete igazságos csak akkor lesz, ha ismeri azokat az elveket, melyek szerint az élet szakadatlan módosulása mellett, a változatlan, merev jogszabály alkalmazása történhetik.

3. §. A társadalom-, állam és jogbölcselet helye az ismeretek körében: viszonya a bölcséleti ismékhez és a társadalmi tudományokhoz.

Irodalom: Ahrens 3. 1. — *Lászon* 2. 1. — *Pikler*: Bevezető a jogbölcseletbe 1892. — *S. Fragapane*: Oggetto e limiti della filosofia del diritto. 1897. 1. 141-154.1. — *Ch. Boucaud*: L'idée de droit et son évolution historique. 1906. 16 és köv. 1. — *Kohler* i. m. 7. 1. — *Stemberg*: Einführung in die Rechtswissenschaft. 1932. 1. 173. 1. — *Somló*: Juristische Grundlehren. 1917. 13—16. 1. — *Müncli*: Die Steuung der Rechtsphilosophie unter den philosophischen Disziplinen. Philosophie und Recht 1. 1920/21. 23—27. 1.; 97—102. 1. — *R. Stammler* i. m. 10. 1. — *Moór* i. m. 1. 46—52.1.

A társadalom-, állam- és jogbölcselet az általános bölcsélet része. A szellem-bölcselet* körébe tartozik a kulim bölcsélet ágaként jelentkező: gyakorlati bölcsélet ez.**

Mint bölcséleti tannak célja első sorban nem tapasztalati jelenségek leírása, tényleges állapotok előadása, hanem a végső cél kitűzése, eszményi állapotok vázolása. A jelenségekre vonatkozó ismereteket ennek megfelelőleg csak anyagnak tekinti, melyeket feldolgoz, előzményként kezeli, melyre következtetéseit alapítja, tételeit visszavezeti, azokkal tanait igazolja.

A tan bölcséleti jellege — mint említettük — azon szempontot jelzi, melyből a tapasztalat által nyújtott tényeket szemléli, s melyek figyelembe vételével tételeit felállítja.

A társadalom-, állam- és jogbölcselet, mint a *gyakorlati*, tehát a cselekvésre vonatkozó, *bölcseletnek* egyik ága, a többiek: a *logika*, *aesthetika*, de különösen az *ethika* mellé sorakozik.

* Szemben ezzel a *természetbölcselet* áll.

** Szemben az *elméleti tanok bölcséletével*.

A társadalom-, állam- és jogbölcselet épügy, a megvalósítását keresi, de míg az ethika az eszményt az egyén szándéka jelleme tekintetében kutatja, addig a társadalom-, állam- és jogbölcselet ezt az egyén cselekvése és az ez alapon létrejött *intézmények* tekintetében akarja megvalósítani s az eszményt az *állam és a jog berendezésében* keresi. A cselekvések külső megvalósulása elsősorban az, mire a jog és állambölcselet figyelemmel van, míg az ethika az indító okokkal és az egyén jellemével foglalkozik.

Már kisebb és távolabbi a jog- és állambölcselet rokonsága az *aesthetikával*. A jog is az összhangot akarja a társadalmi életben megvalósítani, a szép életet akarja megteremteni, s így a jogbölcselet rokonságot is tüntet fel a szépnél a tanával, az *aesthetikával*. Egyes bölcselelőknél, mint Platónnál, ez az azonosítási irányzat élesebben előtérbe is lép, míg újabb írőknél (Herbart) ritkább az összehasonlítás.

Végül a jog- és állambölcselet egy része a jog elemzésével s egyúttal a jog eszméjének gyakorlati megvalósításával foglalkozó *jogászat*, mint *alkalmazott logika* lép fel.

2. Vizsgálódásainak anyagát tekintve, mint társadalmi jelenségekkel, a joggal, az állammal foglalkozó tan, a társadalom-, állam- és jogbölcselet a *társadalmi tudományok* körébe tartozik s vonatkozásban van a többi társadalmi tudományokkal, a *sociológiával*, a *gazdaságtannal*, a *politikával*, valamint az államra és jogra vonatkozó egyéb ismékkel.

3. Ami a *biológiához*, a *társadalomtanhoz* való viszonyát illeti, úgy e tekintetben a *sociológiáról* alkotott felfogás a döntő.

Amennyiben a *sociológiát* a) úgy tekintjük, mint azt a tudományt, mely a *társadalmi élet* jelenségeivel, azok *keletkezésének okaival*, *speciális megjelenési módjaival*, az ezek tekintetében uralkodó törvényszerűséggel foglalkozik (Tarde) úgy e tan a jog- és állambölcselet előzményének tekinthető.

Amennyiben b) viszont a *sociológiát* úgy fogjuk fel, mint az emberi *társulás alakjainak* tanát (Simmel), a jog- és állambölcselet, mely szintén az emberi *társulás módját* tárgyalja, de tekin-

tettel van a megvalósítandó célokra is, úgy jelentkezik, mint az a tan, snelyaz emberi társulások egy különös, *sajátos alakjával* foglalkozik.

Végül *c)* ha a sociológiát úgy képzeljük, mint azt a tudományt, mely *a társadalmat a maga egészében* felöleli s az egyes speciális tanok összefoglaló tudományaként, azok betetőzéseként jelentkezik, valamint az egyes társadalmi jelenségek közötti összefüggést feltüntető ismeként lép fel (Spencer), úgy a jog- és állambölcselet tisztán e tudomány részeként szerepel, de egyszerűs mind túlmegy rajta, midőn a társadalomnak, államnak és a jognak a mindenséghez való viszonyával foglalkozik s bölcseleti jellegét tekintve, kutatásaiban oly kérdések fejtegetésére is kiterjeszkedik, melyek a sociológiának, mint szorosabb értelemben vett tudománynak, feladatai közé nem tartoznak.

A jog- és állambölcselet a társadalmi életet egy különös oldaláról, a jog és állam szempontjából vizsgálja s így kutatásaival a többi társadalmi tudományok mellé sorakozik.

4. A társadalmi élet egy másik oldalával a *gazdaságtan* foglalkozik. A szükségletei kielégítésére törekvő társadalom berendezéseit vázolja, működésének, tevékenységeinek törvényeit tárgyalja ez, mintegy az anyagot szolgáltatva, melyet a jog szabályoz. A gazdasági életben végbemenő folyamatok, de az összes gazdasági jelenségek szabályozást, jogi rendezést igényelnek s csakis ily szabályozás előfeltételezése mellett beszélhetünk gazdasági működésről. A jog- és állambölcselet kutatásai ennek megfelelőleg a gazdaságtan előfeltétele gyanánt jelentkezik, azt a *keretet* vizsgálva és kutatva, melyben azután a gazdaság megvalósul.

5. A *politika a)* mint *elméleti tan* az állami és társadalmi változások törvényeit kutatva a társadalom-, állam- és jogbölcselet által megállapított igazságokon épül fel, s mint a társadalmi élet *dinamikája* áll szemben a társadalom-, állam és jogbölcseleti, mint annak *statikájával*.

Ha ellenben a politikát *b)* mint *gyakorlati tant* fogjuk fel, vagyis úgy tekintjük, mint azt az ismeretágot, mely az államban a kitűzött célokhoz vezető utakat és módokat megállapítja, úgy vele szemben a társadalom-, állam- és jogbölcselet mint a célokat megjelölő, ez eszményt megállapító, illetve mint a kövendő eljárások alakját tárgyaló tudomány jelentkezik.

6. Az állammal és joggal foglalkozó többi tudományok között az *általános államtan* és *államjog*, valamint az *általános jogtan*, melyek a különböző állami intézmények és jogrendszerek összehasonlítása folytán megállapítható azonos berendezéseket tartalmaznak, a társadalom-, állam- és jogbölcseletnek az anyagot szolgáltatják, míg a *jogászat* (jurisprudencia), mely a tételes jog elemzésére törekszik s ekként a jogi rendezés körül felmerülő logikai gondolatmenetét kutatja, a jogbölcselet részének tekintheti.

7. A tapasztalati tudományok: *statisztika*, *jog- és államtörténet*, a tételes *magán- és közjogok*, valamint a *nemzetközi jog* rendszerei az anyagot nyújtják, melynek segítségével a társadalom-, állam- és jogbölcselet rendszerét felépíti.

A jog- és állam statisztikája az általános társadalmi statisztikának, mely az egész szociális életet felöleli, ága. Míg a *történet* a társadalom, valamint az állam életének *változását*, a *fejlődési* mutatja, a *statisztika* a társadalmat *nyugvó állapotában* adja.

A *jog- és államtörténet* azt a fejlődési folyamatot vázolja, melyen a jog eszméje a nép jellege, viszontagságai, valamint más külső körülmények hatása alatt keresztül megy.

A *tételes jogok* egy egy kornak produktumai. A történet egy-egy részletét mutatják, a létező egyensúlyállapotot tüntetvén fel.

Minden tételes jog nem egyéb, mint a jog eszméjének többé-kevésbé tökéletlen megvalósítása. A jog- és állambölcselet ezekkel szemben a *tiszta jogot* fejt ki, vagyis azon elveket tárgyalja, melyek a jog eszméjéből levezethetők, egyúttal minden jogi szabályozás feltétlen elemeit alkotják: a *tökéletes államot*, az *eszményi jogot* vázolja, melyekkel szemben a történeti állam, a tételes jog, az állam és jog esetleges, külső körülményektől függő megjelenését mutatják. Módosulásai ezek az állam, a jog eszméjének.

4. §. A társadalom-, állam- és jogbölcselet módszere.

Irodalom: I. *St. MM:* System of Logic. II. 1872.464-542. 1. — *Sigwart:* Logik. II. 1904. 736. 1. — *Wundt:* Logik. II. 1895. 436—626. 1. — *Walter:* i. m. 6. 1. — *Schuppe:* Die Methoden der Rechtsphilosophie. Zeitschrift für die vergleichende Rechtswissenschaft V. 1884. 205—274. 1. — *Pnlszky* i. m. 17—30. —

Störk: Zur Methode des öffentlichen Rechts. 1885. — *Esterházy* l. m. 40. i. — *Beroltzheimer*: System der Rechts- und Wirtschaftsphilosophie 11. 1905. 23. 1. — *R. Stammler*: Lehrbuch. 9. 1.

Az anyagot melyet a társadalom-, állam- és jogbölcsélet feldolgoz, az egyes államtudományok kutatásainak eredményeiből, a jogtörténelemből, valamint a tételes jogok feldolgozásából veszi. Munkáját a leíró tanok: összehasonlító államtan és jogtan, valamint a statisztika megkönnyítik.

2. A módszer, melyet az ekként nyert anyag feldolgozásánál kutatásaiban elsősorban alkalmaz: az *inductió*.

Összes ismereteinket, egész tudásunk anyagát a megfigyelés, a tapasztalat nyújtja; az ekként összegyűjtött anyagot azután összehasonlítjuk, válogatjuk, rendszerbe foglaljuk, a talált törvényszerűséget kifejtjük.

Ekként végzünk összehasonlítást a társadalmi jelenségek tekintetében, kiemeljük a található közös vonásokat, azonosságot állapítunk meg, kifejtjük az okozati összefüggést. Törvényszerűséget találunk az állami élet terén s a jogban is, s megállapítjuk az e körben uralkodó legfőbb elveket.

3. De ugyanekkor megindul már a *tevezés*, a *deductió*. Elménkben fogalmakat találunk, melyek nem tapasztalat eredményei, amennyiben — az ismérveket szolgáltatva — ép ők teszik lehetővé az észlelést, az összehasonlítást és levezetést. A felállított tételek azután elemeztenek, a következtetések levonatnak.

Tudásunk rendszeressé tétele céljából a *levezetés* más tekintetben is alkalmazást nyer. Ennek segélyével történhetik csak összehasonlítás, a vizsgálandó anyag csoportosítása.

Különösen fontos a levezetés szerepe a szorosán vett bölcséleti résznél. A tételek itt a kiinduláspontként szereplő világfelfogásból vezetnek íe.

A társadalom-, állam- és jogbölcséleti rendszerek tanai kifejtésénél tehát úgy az inductiót, mint a deductiót alkalmazzák s kísérelik meg — ha a társadalmi életben szigorú törvényszerűséget megállapítani nem is tudnak — a társadalmi jelenségek rendszeresítését, összefüggésük, egymásrahatásuk kifejtését.

Tisztán a deductió szerepelt, mint módszer a *természet-*

valamint az *észjogi* rendszerekben. E tanok ma már túlhaladottnak tekinthetők. Szemben velők a modern jog- és állambölcselezi rendszerekben az *inductio* dominál.

4. Ami különösen az egyes, újabban *alkat*-módszereket illeti úgy az *organikus* felfogás eljárásában még túlnyomó a *deductio*. A szerves lények és a társadalom közötti azonosság feltételeztetvén, a társadalom sajátosságai, törvényei az *organismus* fogalmából vezetnek le. Az ez alapon megállapított tételek helyesek, a levont következtetések megfelelőek lennének, mihelyt a levezetés az „élet” fogalmából történhetnék, amennyiben *inductive* megállapítható, hogy az emberi közösségek époly élő lények, mint aminők az *organikus* testek. A levezetés útján az „élet” fogalmából nyert következtetések azonban annyira általánosak, hogy a társadalom tekintetében tudásunkat alig bővítik s így az analógia csak mint tájékozást, felvilágosítást nyújtó eszköz, mint *heuristikus elv* szerepelhet.

5. Még szintén nagy szerepet játszik a *deductio* a *generikus* felfogásnál. A történeti iskola egyrészt a nép szelleméből vezeti ie úgy a jogot, mint az államot; másrészt az intézmények és berendezések láncolatát, szükségszerű s a tapasztalat által is igazolható egymásutánját hirdeti. Csak kiindulópontját tekintve *deductiv* jellegű ez iskola további kutatásainál már az *inductio* dominál.

6. A *történelmi materialismusn* szellemi világnak az anyagi világtól való függőségét hirdeti s így tanítása kiindulópontját, bár azt tapasztalatilag is igazolni kívánja, előfeltételezéseként előrebocsátja s ebből — a tapasztalattól eltekintve — von le következtetéseket. E két jelenségcsoport egyes fázisai közötti függőségi viszonyt, s így a társadalmi fejlődés egymásutánját, már a tapasztalat útján kívánja megállapítani, fejtegetéseiben itt tehát már az *inductiót* alkalmazza.

7. A *teleologikus felfogás* a tapasztalatra támaszkodik s elvét lélektanból véve a társadalmi életben megvalósulóállapotokat, mint célzottakat s ekként létesítetieket fogja fel. A mindenkori eszmények, a társadalomban mutatkozó törekvések határozzák meg ennek megfelelőleg a társadalom jövő fejlődését, amennyiben az akaratunktól függ, s ezzel együtt a társadalmi fejlődés rendjét, a történet egész menetét.

Speciális módszer ez, mely egyedül a társadalmi jelenségek sajátja, amennyiben itt az érzés, a gondolat, a cél minden változása kihat az akaratokra s így a cselekvésre, melyeknek pedig eredménye a társadalom (*Jellinek: Staatslehre. 1914. 7.!*).

Az itt mutatkozó törekvések viszont nem előre kijelölteti, mintegy végzetszerűleg, de nem is a véletlen eredményeként (incidentaliter) lépnek fel, hanem egyrészt folyamányai az emberi szellem fejlődésének, másrészt az okozatossági törvény alapján a különböző behatások eredményeként létesülnek,

A szorosabb értelemben vett *államtan*, valamint általános *jogtan* tételei, eltekintve a kiindulópontként szereplő előfeltételektől, *inductio* segítségével állapíttatnak meg. A tételes intézmények összehasonlítása útján válogattatnak ki azok az elvek, melyek általánosaknak tekinthetők, s ily módon közösek, de emellett a jog és állam fogalmából is levezethetők. Az ekként nyert tételek *deductio* útján, azután az *elemzés segítségével* tovább képeztetnek. A két módszer — *inductio* és *deductio* — itt egymás kiegészítői, cie egyúttal egymás ellenőrzőjeként szerepel.

8. A jog további elemzésénél, tételes kifejtésénél, különösen a jogászhoz, már, az *analitikus módszer*; tehát a *deductio* nyer alkalmazást, amennyiben a jogintézmények dogmatikai tartalma csak a jogtudomány által alkalmazott elvonás és levezetés útján állapítható meg.

9. Előadásunkban mi mindenekelőtt *induktíve* járunk el, amennyiben tapasztalati jelenségek leírását adjuk, az emberi társulás alakjait vizsgáljuk, az ezek körén belül előforduló jelenségeket, különösen pedig a jog szabályozó működését részletezzük s kölcsönhatásokat, egyformaságokat megállapítva fejtjük ki a társadalmi életben uralkodó törvényszerűséget. E kutatásainkban úgy az *organikus*, mint a *genetikus módszert* alkalmazzuk.

A társadalmak fejlődésének tárgyalásánál a *teleologikus módszer* segítségével élünk, amennyiben az uralkodó eszmékből, gondolatokból, a kirázott célokból következtetünk a tényleg megvalósuló állapotokra.

A társadalom, állam és jog *logikájánál*, különösen pedig a jog-fogalom elemzésénél, a benne rejlő eszme kifejtésénél a *deductio* nyer alkalmazást, mint ahogy az szerepel a társadalom.

állam és jog *metaphysikájában*, a társadalom és államnak a mindenségben elfoglalt helyének, a jognak ott kifejtett működésének megállapításánál, e jelenségeknek a világnézetben való elhelyezésénél.

6. §. Társadalom-, állam- és jogbölcészeti irányok és rendszerek.

Irodalom: L. A. Warnkönig: Rechtsphilosophie als Naturlehre des Rechts. 1839. 23—174.1. — Rassbach: Perioden der Rechtsphilosophie. 1842. — R. v. Mohl: *Geschichte und Litteratur der Staatswissenschaften.* 1855—1858.— F. v. Raamer. Geschichtliche Entwickelung der Begriffe von Recht, Staat und Politik, 1861. — A. Geyer: Geschichte und System der Rechtsphilosophie. 1863.6-108. 1. — Bluntschli: Geschichte des allgemeinen Staatsrechts und der Politik. 1864. — Ahrens: i. m. 13—222. 1. — F. I. Stahl: Philosophie des Rechts 1871. I. — Laurent: L'histoire du droit des gens. 1861 — 1870.— Lásson i. m. 42—108. 1. — Pulszky i. m. 41—50.1. — Werner: A bölcészeti jogtudomány történelme. 1892. — Berolzheimer Rechts und Wirtschafts philosophie. II. 33—493. 1. — Modr i. m. 53—157. Az ó-kor jog és állambölcseletéről: E. Zeller: Die Philosophie der Griechen und Ihre Entwicklung. — K. Hildebrand: Geschichte und System der Rechts- und Staatsphilosophie I. Das Klassische Alterthum. 1860. — Az új-korról: Hinrichs: Geschichte der Rechts und Staatsprincipien seit der Reformation. 1848—1853. — J. H. Fichte: System der Ethik, í. Die Philosophischen Lehren von Recht, Staat und Sitté des XVIII. Jahrhunderts bis zur Gegenwart. 1850. — F. Vorländer: Geschichte der philosophischen Morál, Rechts und Staatslehre der Engländer und Franzosen. 1855.

1. Ámbár emberi közösségekről, különösen az államról, az ezeket rendező szabályokról, főként pedig a jogról, az emberek már korán alkottak véleményt, valamely kornak a társadalmi életről kialakult nézetéről csak akkor nyerünk *tiszta képet, midőn* írókkal *találkozunk*, kik kifejezetten az állam lényegének meghatározását, a jog fogalmának megállapítását tűzik ki célul. Ily kiképzett elméletek korábban csak elvétve — mint a görögöknél és rómaiaknál, — rendszeresebben az új korban fordultak elő.

A régebbi kor írói, kik a társadalommal, az állammal foglalkoznak, nem a való megismerésére, annak vázolására törek-

szenek s így nem azt adják, hogy szerintök miben áll az állam, a jog lényege, hanem legtöbbször politikai problémák megoldását tűzik ki célul, esetleg egy eszményi, megvalósítandó állam rajzolását, létesítendő jog vázolását kísérlik meg, amely leírásokból csak hiányosan lehet a valóságos államról és jogról alkotott felfogásokat ismerni.

Ami különösen a *társadalmat* illeti, ennek képzetével valójában csak a XVIII. század végével a társadalmi, különösen gazdasági életnek az állam bilincseitől való felszabadulása, az egyéniség teljesebb elismerése, az individualismus fellépte óta találkozunk. *Saint-Simon* iskolája s német hirdetői „a jogállamnak” voltak azok, kik a figyelmet ez alakulatra irányították s a mely fogalom azóta az emberi csoportosulással foglalkozó gondolkozás középpontjában áll.

Az egyes társadalom, állam és jogra vonatkozó elméletek, egyébként nem folyton tökéletesbedő leírások sorát nyújtják hanem — eltekintve egyes, tisztán a képzelet művének tartható alkotásoktól u. n. államregényektől is, — hol visszaesést mutatnak, hol haladást tüntetnek fel. Az író felfogása rendesen két tényező hatása alatt alakul ki: befolyással van mindegyikök nézetére azon társadalom jellege, melyben él s másodsor irányítja tanokat az a filozófiai nézet, mely az illető korszakban uralkodik s melynek hatása alól az írók magukat kivonni nem tudják.

A társadalommal, állammal és joggal foglalkozó írók az alább említett módszereket alkalmazva, alkotják meg rendszereiket.

2. A felfogásokat, melyek a társadalom, de különösen állam és jog jelenségeit magyarázni, lényegüket, rendeltetésüket megállapítani törekszenek, *három* csoportba sorozhatjuk.

Első sorban is a *theologiai rendszerek* jelentkeznek, melyek a társas életet, az államot az istenség alkotásának, a jogot az ő parancsának tekintik. Az ide tartozó tanok ismét *két* csoportot alkotnak, aszerint, amint a jelenségeket az istenség tételes rendelkezésének tartják, avagy az istenség eszméjéből vezetik le azokat, mely utóbbi esetben e felfogások egybeesnek a metaphysikai tanokkal, azokkal egy csoportba tartozva.

Tisztán theologiai jellegűek az egyes vallási rendszerek kinyilatkoztatott jog- és államtanai, mint aminők a keleti vallások fel-

fogása a jogról és államról, a zsidók elmélete az ó-szövetségben, a keresztyén elmélet az új-szövetségben, továbbá a tan a kezdetleges keresztyén íróknál (*Szt. Ágoston, szt. Tamás*), valamint a reformáció kezdetén (*Luther, Melanchton*) s végül a restauráció katolikus íróinál (*de Bonald, de Maistre, Fr. Stahl*). Isten tétel-alkotása ez íróknál úgy az állam, mint a jog.

Azok a felfogások ellenben, melyek a jogot és államot az istenség eszméjéből, lényegéből vagy fogalmából vezetik le, mint a scholastikusok, az új kor elején fellépő katolikus írók (*Suarez, Bellarmin*), angol theologiai szerzők (*Paley, Priestley*) nézetei már a metaphysikai rendszerek körébe sorozhatók, amennyiben itt ez alakulatok és jelenségek forrásaként hasonló tapasztalatiöntúli lényeg jelentkezik, mint aminővel a természet és az ész képzetében találkozunk.

A társadalomról, államról, jogról alkotott tanok második csoportját a szorosabb értelemben vett *metaphysikai iskolák* alkotják. E felfogások ismét két ágra szakadnak, *temésietjogi* és *észjogi* rendszerekké.

Ami az *észjogot* illeti, bár a fogalmának megfelelő *ratio naturalis* kifejezést már *Cicero* (*De legibus* I. 6.) használta s ettől kezdve csaknem mindegyik író említi, mint szakszerű elnevezést *Glafey* alkalmazta (*Vernung- und Völkerrecht*. 1723). Általánossá e név mindamellet csak *Kant* és követői művei által lett.

Ez észjog tételei az ember legelvontabb fogalmából a pusztán a *szabadság, értelem* és *érzékenység* általános tulajdonságaival, ellátottaknak képzelt lények együttléte szükségéből, lettek az együttélés feltételeiként levezetve. Ily rendszer azonban üres.

Az észből levezetett jognak nevezetesen minden tapasztalaitól függetlennek keli lenni, minthogy pedig minden eszme általánosságához mérten veszt tartalmából, az ember elvont egyéniségére, a személyiség pusztá eszméjére épített észjogi rendszer is teljesen tartalmatlan. Ennek ellenére, amit az emberek általánosnak ismeretek, azt az ész követelményeivel azonosították, s így a jog tén a történeti összefüggéséből kiszakított római jogot találták az észből is levezethetőnek. Ennek megfelelőleg a római jogból elvonás útján levezethető tételek jelentkeztek az észjogi rendszerek tételei gyanánt. (Pulszky.)

A másik csoportba a *természetjogi rendszerek* tartoznak. A természet kifejezés számos határozatlan és könnyen egymás árnyalataiba áttünetező értelmével, különösen alkalmas is arra, hogy oly eszmék megjelölésére használtassák, melyeket emberi tevékenységtől függetleneknek tekintünk.

A természet szónak különösen *három* értelmet szoktak tulajdonítani.

A természet mindenekelőtt azonos a külvilággal, a *mindenessel*; másrészt a *természet* a dolgok lényegét, azok állagát és sajátosságát adja; végül *természet* azonos az emberi akarattól *független erő*től s a *természetes szemben* áll a *mesterséggel*.

A bölcselek a természet kifejezést a jogra és államra vonatkozólag mind a három értelemben alkalmazzák.

A természet kifejezést az utolsó értelemben véve, az írók egy csoportja, az *objectivisták*, a jogot és igazságot a természetben alapulónak vélik, azt feltétlennek tekintik, „*phyeidikaion*“-ról beszélnek, mint *Pythagoms* és *Empedokles*, kik az igazságosságot öröknek és nem ivottnak tartják, avagy *Sokrates*, ki szerint az igazságosság a hazai törvényeknek való engedelmisségben áll, mely törvények azonban nem a nép szeszélye által alkotott szabályok, hanem magasabb törvények, melyekben az istenek akarata nyer kifejezést s amelyek minden népre érvényesek, míg mások, mint *Archelaus*, *Protagoras*, a kyraeneikusok és sophisták a jogot önkényen alapulónak és tételesnek tartották.

Platón az államot nagy embernek tartja s abban ugyanazon tulajdonságokat és erényeket véli feltalálni, mint az emberben. Az egyesben mutatkozó *értelmet* az államban a *bölcselek*, az *indulatot* a *katonák*, az *érzékenységet* a *földmívelők* és *kézművesek* képviselik, s az emberi négy erénynek megfelelőleg a *bölcsesség* a vezetők, a *bátorság* a harcosok, s a *mérsékletesség* a nép erénye, míg az *igazságosság* akkor van meg az államban, ha minden osztály teljesíti feladatát. Az összhangot az államban az ellentétek forrásaként jelentkező *tulajdon* és *család* átalakítása által véli megvalósíthatónak, s a két felső osztályra, a kormányzókra és harcosokra nézve behozza a *nő- és vagyonközösséget*. A tökéletes államok mellet ismeri az elfajult államalkatokat is, mint a *tmc-krafiát*, *oligarchiát*, *demokratiát* és *tyrannist*, míg az emberi természetnek leginkább megfelelő államot a „Törvények“ című mű-

vében írja le. Beszél azután az isteni, teljesen igaz, örök feltétlen és lényeges jogról, melyet az emberi jog eszményének tekint s azt az állami életben összhangot létesítő elvként fogja fel.

Szemben Platóval *Aristoteles* „Politika“ című művében a létező állam tudományos leírását adja. Az államot természettől létezőnek tekint; községek társulása ez a helyes élet, „*eü zén*“, céljából. Az ember mint társas, illetve állami lény, „*zoon politikon*“, csak államban éri el igazi célját. A főhatalomban három részt különböztet meg: a *tanácskozó hatalmat*, a *felsőbb hatóságot* és a *bírói hatalmat*. Az államformák tekintetében különbséget tesz *valódi* (királyság, aristokratia és politeia) és *elfajult* (zsarnokság, oligarchia és demokratia) államalkatok között.

Aristoteles ismeri a természetjogot, mint egyetemes, feltétlen és nem írott jogot s ezt szembe állítja az egyes állam írott jogszabályaival.

A kynikusok, kyraeinikusok, valamint *Epikur* vizsgálódása központjában már nem az állam, hanem az *egyén* áll, s már ismerik a stoikusok is a világpolgárság eszméjét. Ez utóbbiak szerint a természetjog az egységes világszellem nyilatkozata, melynek egyes jelenségeit a helyes értelem törvénye kapcsolja össze; az összes élő lények felett uralkodik ez.

Cicero az államot „a jogban való egyetértés és a haszon közössége által egyesített emberi csoportnak“ tekinti s a természetjogról mint legfőbb, igaz, helyes és észszerű jogról beszél, melyet a méltányosság eszméjével kapcsol össze.

A későbbi jogászok felfogásában a különböző fogalmak egyesítettnek, s a népek közös intézményeit tartalmazó *jus gentium*, a különös figyelmet érdemlő körülményekre tekintettel levő méltányosság egybeolvad az egyetemes érvényűnek tartott, a dolgok természetéből levont s a mesterkéltséggel ősi polgárjoggal szembeállított s egyszerűnek kikiáltott *természetjoggal*. Az Antoninok korában élő nagy jogászoknál azután a természetjog bölcséleti meghatározása lép előtérbe, s ez a tételes *jus gentiummal* szemben, mint elméleti jog, egyetemesnek tekintetvén, a tételes jog példányképe, forrása és alkotórészeként jelentkezett.

A kezdetleges keresztyénség az állammal szembehelyezkedik, amennyiben ennek alapjait, a hatalmat, tulajdont, sőt magát a családot is az új tannal összeegyeztethetetleneknek s így őket elvetendőkné tartja. Az államot még *Szent Ágoston* (353-430.)

„De civitate Dei“ című munkájában is a gonosz művének mondja. Vele szemben az *egyház* jelentősége hangsúlyoztatik, mely az emberiség egységének kifejezője.

Szereteten épülve fel Krisztus birodalma, ellensége a *jognak* is. Tökéletes szeretet feleslegessé teszi a jogot, nem szünteti azt ugyan meg, de érvényesülésére alkalmat nem ad.

Módosul itt a *természetjog* fogalma is. Nemcsak a tételes joggal szemben mutatkozik ellentétesnek, hanem az írás törvényével, a kinyilatkoztatott isteni joggal is, és pedig kettős — egymástól eltérő — értelemben. Egyrészt úgy jelentkezik, mint a) a helyes, a lelkiismeret szavában a jót és rosszait megkülönböztető szabály, melynek alapján *szent Pál* szerint „a pogányok, kiknek írott „törvényeik nincsenek“, természet szerint a törvényekhez illendő cselekedetet cselekszenek; másrészt b) természetjog az a jog, mely „az eredendő bűn által megromlott természetből fakad, tökéletlen, s a nemzetek jogával azonos“. Ez utóbbi jog az emferek természet szerinti, tehát bűnbeesés utáni, és nem mesterséges jog gyanánt lön feltüntetve a katolikus írók, mint *Suarez*, s a protestáns *Oldendorp* és *Winkler* által, míg végül *Grotiusnál* ezen az emberi természet szerinti, a társadalmon kívüli állapotban jelentkező természetjog, mint az emberi értelemnek megfelelő jog jelentkezett

A természeti állapot, s folyománya a természetjog *Hobbes*, *Locke*, *Pufendorf*, *Thomasias*, de különösen *Rousseau* és kortársai elméletében a történeti tény színét öltötte magára, maga az állam a tagok szerződésére *vezettetett* vissza, a királyi hatalom szintén szerződésre alapított, mi az uralkodónak nemcsak elméleti, de az angol és francia forradalmakban gyakorlati felelősségre vonását is eredményezte.

Eszményi jog, eszményi állam leírását kísérlik meg az u. n. *államregények* is. Úgy *Morus Tamás*: „*Utópia*“ (1516.), mint *Campanella*: „*Civitas solis*“ (1620.) című művében azonban kommunistikus irányzatok is jelentkeznek s így munkáik az „utópista socialismussal“ (*Fourrier*, *Owen*), mint az „anarchismussal“ is rokonságot mutatnak, mind e különböző irányzatok az ember természetéből magyaráztatván.

A mai természetjog a dolgok állagával, azok lényegével megegyező jog, mint azt *Gierkénél*, az *ifj. Savignynál* avagy *Esterházy-nál* találjuk, illetve a jog eszméjével azonos, amint azt *Stammler*

„változó tartalmú természetjogában“ látjuk. Lényegtörvényszerűségeket keres a jog világában *Reinach* is (Die aprioristischen Grundlagen des bürgerlichen Rechts. 1913.), mely törvényszerűségek az u. n. socialis aktus, vagyis a társadalomban előforduló tények „természetéből“ folynának. A tételes jog mindamellett — szerinte — e törvényszerűségtől el is térhet.

A társadalmi-, állam- és jogbölcseleti rendszerek harmadik csoportját az u. n. positiv *rendszerek* alkotják. Szemben az előbbi tanokkal, itt nem valamely tapasztalatot megelőző fogalomból, mint az istenségből, észből, vagy természetből vezetetik le a jog, illetve az állam, hanem a tapasztalat nyújtja az alapot, melyen az elmélet felépül, melyre e jelenségek és alakulatok visszavezettetnek.

Az első tan, mely itt felemlíthető, a *történeti iskoláé*. Képviselői e tannak: *G. Vico, Montesquieu, Filangieri, Burke, Fr. K. Savigny, Puchia*.

Ez iskola a jogot a „népszellem alkotásának“ mondja s az államot „a nép testi megjelenésének“ tartja s így felfogása más? nagyrészt metaphysikai feltételezéseken nyugszik. Tekintve azonban azt, hogy e népszellemet tapasztalatilag is megállapíthatónak véli, a jog és állam lassú kialakulását hirdeti, sőt a fejlődés törvényeit a történetből vezeti le, a tant már tapasztalaton alapulónak tekinthetjük.

A következő felfogás a *fejlődéstani iskoláé*.

E tant vallják már *Turgot, Condorcet, Ferguson*; de főként *A. Comte* és *Spencer* helyezkednek ez álláspontra.

Turgot és Condorcet már a társadalom fejlődéséről beszélnek, annak menetét vázolják, *Ferguson* ezenkívül a társadalomban működő erőket, a szeretet és a versengést, is vizsgálja s a társadalom fejlődését e tényezőkre vezeti vissza. *A. Comte* első sorban a társadalom elemzésével foglalkozik, annak fejlődésében, az emberi szellem haladásával egyezően, három fokot a theologiai, a metaphysikai és végül a pozitív fokot különbözteti meg, melyutóbbinak ismét alosztályait ismeri.

H. Spencer a társadalmat az organismusnak, szerves lénynek tekinti, s az élő lényekre vonatkozó természettörvényeket a társadalmi életben is feltalálni véli. Az államot a társadalmi berendezés azon részének tekinti, mely a közcélok érdekében vezető

és gátló ténykedést fejt ki. Az ezen alakulat által létesített kényszerítő szabályok összessége a jog.

A társadalom egyes jelenségeinek egymás
hoz való viszonyát vizsgálják, a szocialista
írók, különösen az u. n. *történelmi materialismus* hívei: *K. Marx*
és követői.

E tan a gazdasági jelenségek elsődlegességét hirdeti, az államot osztályállamnak, az uralkodó, a tőkés osztály kizsákmányolási eszközének tekinti s a mindenkori szokást, művészetet, erkölcsöt és jogot a gazdasági viszonyok, különösen a termelés, produktumának tartja. A termelés, illetve a termelés tényezőinek (eszközeinek), változásával, változnak az ideális jelenségek, az egészfelépítmény“.

Az átalakulási folyamat a következő: A fejlődés az *akkumulatio* elmélete szerint mind kevesebb és kevesebb kezekbe összpontosuló kizsákmányoló tőke, s a *válság elmélet* szerint *kizsákmányolt*, s így *elnyomorodott* proletár osztály között, a kapitalista rend kebelén belől képződő kiengesztelhetetlen ellentétek folytán támadó *osztályharc* útján történik. Következménye ennek a termelési erőknek a kapitalista termelés mód fokozottabb szervezettsége által előkészített *socialisálódása, kollektív tulajdonba vétele*, mi pedig a produktivitás fokozását is eredményezi. Az átmeneti *proletárdiktatúra* után az államhatalom helyébe a szabad associációk önkéntes együttműködése lép, s a *socialismust*, vagyis *a termelő tényezők* kollektív tulajdonát, a *használati javok* kollektivitása: a *kommunizmus* váltja fel.

A történelmi materialismus politikai programja a *socialdemokratiában* testesül meg, mely a proletárosztály uralmát, az egyeseknek egyenlőségét és a politikai hatalomban való részvételét hirdeti.

Az *orthodox* marxismus ezen álláspontjával szemben az u. n. *remionismus* (Bernstein) a társadalmi életben a gazdasági tényezők kizárólagos érvényesülését elveti s elismeri a *fejlődés* tekintetében ideáloknak, eszméknek, helyességi véleményeknek jelentőségét. Erőszakos forradalmi átalakulás helyett a fokozatos fejlődést hirdeti.

Ez irányzatok a gyakorlati politikában is megvalósulni igyekeztek.

Az osztályharc álláspontjára helyezkedik a *syndicalismus*, mely a társadalmat kényszer nélkül összműködő *szakszervezetek* (*syndicats*) összességének képzele. A termelési eszközök birtokbavételét a *katasztrófa* elmélettel egyezően, *általános sztrájk* útján gondolja.

A marxismus politikai rendszere a *bolsevismus*. Épűgy, mint a *syndicalismus*, *antidemokratikus*, amennyiben csak egy osztály, a proletariátus tagjait részesíti jogokban, s *forradalmi jellegű*, amennyiben a proletárok uralmát tanítja, s az átmenetet a *bourgeois-államból* a kommunista társadalomba a *proletárdiktatúra* útján képzele. Az átmenet társadalmi berendezése: a *tanácsköztársaság*, *szovjetrendszer*; mely a kormányzást nem a testületek, hanem a termelési egységek (műhely, gyár stb.) képviselői útján akarja végeztetni.

Szemben áll ez irányzatokkal a *teleologikus felfogás*, mely a jog, mint társadalmi életet biztosító szabály, elsődleges voltát tanítja, a gazdasági életet a mindenkori jognak megfelelőleg kialakultnak tekinti. A jogban beálló változás a mindenkor uralkodó vágyaktól, törekvésektől függ, melyek alapjukat a létező társadalmi viszonyokban találják. (*R. Siammler: Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Weltanschauung*. 1-ső kiad. 1896).

Hasonlóságot tüntet fel e felfogással a *lélektani iskola*, mely a társadalmi jelenségeket, de különösen a jogot a *belátásra* vezeti vissza. Nem az *ösztön* — mint ezt a történeti iskola hirdeti, — hanem a hiány kielégítésére alkalmas eszközök felismerése teremti meg a jogot. (Pikler).

Ugyanily — tehát *lélektani* — jellegű *Ihering* felfogása, ki a *társadalom mozgató erejének* az érdeket tartja. A *jogot* — szorinte — „a cél teremti meg“. Ez alapon fejti meg a jog társadalmi szerepét és fejlődését is.

Ez utóbbi felfogást egészíti ki a *socialpsychológiai iskola*, mely úgy a társadalmat, mint az államot és jogot, kollektív *psychológiai* alakulatnak, illetve jelenségnek tartja. Bizonyos érzelmek, akarati irányok alapján fellépő célok, eszmények megvalósítására törő körök ezek, melyek egymással viszonyba jutnak, egymásután uralkodóvá válnak

s így bizonyos fejlődésmentet mutatnak, ilyen uralkodó alakulat a mindenkori állam, s a jog ennek fennállása feltételeként jelentkezik.

Ugyanily jellegű — bár egyoldalú — az *újhegeli* iskola, mely a társadalmi átalakulást eszmék változására vezeti vissza s a jog fejlődését a *kultúra* fejlődésben látja.“ (Kohler, Berolzheimer).

A fenti felfogások a jog kialakulásának és fejlődésének problémáit tárgyalták.

Ellentétben ezekkel egyes írók a *jog helyességének* kérdését tették vizsgálat tárgyává, ezt tekintve a jogfilozófia tulajdonképeni tárgyának.

Már maguk a *természetjogi írók* is nemcsak a jognak emberi akarattól független voltát hirdették, mint inkább egyes jogtételek megfelelő voltát vitatták. A „*utilitarista iskola*“ a „legtöbb ember legnagyobb boldogságát“ állította fel a helyes jog isméreként. (Bentham, J. St. Mill). *Somló* itt mértéknek az abszolút erkölcsöt tartja, míg a különböző világfelfogáson alapuló s tényleg érvényesülő „értékmérők“ előadását tekinti a jogbölcselet feladatának s csak e probléma kiegészítéseként tartja a „jog fogalma“ és a „érvényessége“ kérdését e körben tárgyalandónak.

Ezen általános átnézetet, systematikus rendszert nyújtó felfogások mellett különösen a *joggal foglalkozó* tanokkal is találkozunk, ahová az *összehasonlító vagy néprajzi jogtudományi iskolát* (Bachofen, Mac Lenan Lubock, Sumner-Maine, Füstel de Coulange, Laveleye, Beöthy Leó, Makarewitz) sorozhatjuk, kik az egyes jogrendszerekből összehasonlítás úján akarják a jogra és jogfejlődésre vonatkozó törvényeket megállapítani, továbbá az *általános jogtudományi, illetve analýdkai iskolát* (Austin, Miller, Merkel, Bierling, Binding, Vanni), kik a jogban található értemnek sajátos elemzésével foglalkoznak.

6. §. A társadalom-, állam- és jogbölcselet felosztás és tárgyalási módja.

Irodalom: Lasson i. m. 111. 1. — *Pulszky* i. m. 51—62. 1.

A társadalom- állam- és jogbölcselet körében *elméleti* és *gyakorlati* részt különböztetünk meg.

Az *elméleti tanok* a jelenségek megismerését, azok lényegének kifejtését, más jelenségekkel való kapcsolatát tárgyalják, míg

a *gyakorlati rész* az előző megállapítások következményeit vonja le, az *igazságos állam*, a *helyes jog* megállapítására törekedve.

2. Vizsgálódásunk az *elméleti rész* körében az *alapsvető jelenségek* meghatározásával kezdődik.

Kutatásaiban elméletünk a tapasztalatból indul ki; az anyag tárgyalásánál azonban már bizonyos előfeltételezésekre támaszkodik, melyek igazolását később kísérli meg. A társadalomnak, államnak és jognak fogalmát adván a kapcsolatos jelenségek kifejtésére törekszik.

Az első jelenség, mely e vizsgálódásnál felmerül, az *ember társas léte*, az *emberi közönség*. Fejtegettetnek evvel kapcsolatosan a *társadalom és a társaság* jelenségei. Azután a közönség egy különös faja: az *állam* tétetik a vizsgálat tárgyává. Majd az állami működés sajátos módját, a *jogot* tárgyaljuk, annak keletkezését vázoljuk, fejtegetjük működését és hatását.

Az *alapsjelenségek tana* ezzel zárul. Előzményei ezek a tulajdonképeni bölcséleti résznek s így az idevonatkozó kérdések „*Előismeretek*“ cím alatt tárgyaltainak. A szorosabb értelemben vett „*Társadalom-, állam- és jogbölcsélet*“ keretén belől a társadalom, az állam és a jog *lényegének* megállapítását kísérli meg azután a munka első része: a „*Társadalom, állam és jog logikája*“ A társadalom, állam és jog mivoltának és lényegének kifejtése az alakulatokban foglalt értelem részletezése ez. Itt első sorban a jogi rendezés sajátos jellege vizsgáltatik, fejtetik ki az abban rejlő gondolat, eszme: a *Jog methodikájában**; míg a „*Társadalom állam és jog hmereltanau*“ a társadalom állam és a jog minőségének előadását, e jelenségek s a többi társadalmi képződmények közötti viszony megállapítását kísérli meg.

Végül e jelenségeknek a mindenség körén belől elfoglalt helye, ott mutatkozó szerepe — az elfogadott világnézetnek megfelelőleg — vázoltatik: a „*Társadalom, állam és a jog metaphysikájában*“.

Ezen *elméleti résszel* szemben, a második *alkalmazott (gyakorlati) rész* a *tökéletes (tiszt) állam*, a *helyes*, az *igazságos jog* leírását foglalja magában, amennyiben ezen képzetek levezetése a társadalom, állam és jog eszméjéből megtörténhet.

Az első kérdés mely ott felmerül az *állam és jog igazolása*

mely részhez az *állani és a jog céljának, rendeltetésének* kifejtése fűződik. E rész *„Az állam és a jog etikája“*. Majd a tökéletes állam szervezésénél, berendezésénél irányadó *elvek* fejtegettetnek s végül úgy a helyes köz-, mint a társadalmi- valamint a magánjog *rendezésének* kifejtése kísértetik meg az *„Állam és jog ériéktanában“*¹¹ (*axiologia.*)

Eszmény leírását kapjuk ekként, mely — bár viszonylagos — az adott körülmények között, az illető korra nézve mint feltétlen rendszer jelentkezik.

Előismeretek.

I. ALAPFOGALMAK.

1. TÁRSADALMI ALAKULATOK.

7. §. Közönségek* és a társadalom.

Irodalom: *Tegze:* Szerves társadalomtani elméletek. 1900... 106. és köv. 1. — *Röder* i. m. I. 1860. 75. 1. — *Holtzendorff:* Prinzipien der Politik. 1869. 267—269. 1. — *Pulszky* i. m. 96—156. 1. — *Tönnies:* Gesellschaft und Gemeinschaft. 1889. — L. Síéin: Die soziale Frage im Lichte der Philosophie. 1897.. 62. 1. — *Breyssig:* Aufgaben und Maasstäbe einer allgemeinen Geschichtschreibung. 1900. 93. 1. — *A Társadalom.* Műveltség könyvtára. VI. köt. 1908. 91-907. 1. — *Eisler:* Soziologie. 1903.. 37. 1. — *Somló* i. m. 236—250. 1. — *Moór* i. m. 204. 1.

Az állam és jog vizsgálatánál a kiindulási pont** az ember csoportos léte: *a társadalmi élet.* Bonyolult alakulat ez.

Az emberi egyesülés nevezetesen különböző formákat ölt. Az egyesülés ugyanis a *társadalomként* jelentkezhet, lehet ez *közönség*, avagy mint *társaság* léphet ez fel.

2. *A közönség*** bizonyos feltétlenül kielégítendő életérdek elérésére irányuló egyesülés.*

A fejlődés egy meghatározott fokán természettől, szükségszerűleg támad, önállósággal, tagjaitól különálló léttel bír. Ilyen közönségek: a családi(vérségi), községi (helyi), vallási (egyház), nemzetiségi kapcsolatok.

* E kifejezést a „Gemeinschaft“ és „community“ szavak értelmében használom.

** Társadalom és rend, állam és jog korrelál fogalmak. Mindamellet megfelelőbb a társadalmat — mint konkrétebb alakulatot elsőbben tárgyalni. A jog ugyanis, mint productum — genetikai szempontból — a társadalomnál, államnál későbbi képződmény s logikailag sem jelentkezik, mint azt Stammler és Somló tartják, a társadalom, illetve állam etőzményeként,

*** Az emberiség életében *az első* alakulat már *közönség*: ennek tekinthető ugyanis a legkezdetlegesebb embercsoport: a „horda“ vagy a primitív család. A társadalom — bár azután a fejlődés az ő köréből indul ki — már másodlagos, későbbi képződmény.

3 A közönségeken kívül azoknak, helyesebben tagjaiknak más, szintén előforduló, de nem feltétlenül kielégítendő szükségletei teljesíthetése céljából új kapcsolat a *társadalom* támad. De meg a közönség keretén belül fellépő, szorosabb és lazább nem feltétlen szükségleteket kielégítő egyesüléseket különböző célok által egyesített köröket — amint azok a különböző társulatokban, avagy más tartósabb tömörülésekben megvalósulnak — szintén *társadalomnak* tekinthetjük. *Jellemző ezekre nézve az egyesülés önkéntessége.*

A *társadalom* tehát — a közönséggel ellentétben — *az egyesek, azok szabad akarátán, önkényén nyugvó — állandó szervezettel nem bíró — kapcsolata.* Összetételként lép ez fel, külön egyedként nem jelentkezik.

Ily egyesülést az egyes közönségek, illetve ezek tagjai között, — szükségleteik tökéletesebb kielégítése céljából — a gazdasági, élet, a kultúra, a civilizatio teremti.

4 Szemben ezekkel az alakulatokkal a *társadalom*, illetve a közönségek tagjai között a *múló, rövid ideig tartó esetleges társulásokat*, ahová a *tömegeket* is sorozhatjuk, a *társaság* neve alatt foglaljuk össze.

A *társadalom* az őanyag, melyből a közönségek a fejlődés menetében azután kiemelkednek.

Mihelyt azonban idővel bizonyos, ma még pusztán társadalmi kötelékként szereplő életszükséglet feltétlenül kielégítendővé válik, külön, szervezettel bíró egyesülést létesít, *közönséggé* lesz, s válik ez a *társadalom*, illetve valamely közönség keretén belül, külön életérdek által összekapcsolt emberiségi körré.

A közönségek tagozódást, szervezeteket mutatnak.

5. A közönség tagjai között ugyanis bizonyos különkülön s ennek megfelelő tagoltság már természettől létezik. A különbségek alapját a *nem* és a *kor* képezik. Később határozott differentálódás támad. A közönségben végbemenő egyes folyamatok végzésére nevezetesen külön alakulatok, berendezések, intézmények keletkeznek, minél fogva a közönség valóságos szervezetté válik.

Az anyagi szükségletek céljaira a letelepülés és a gazdaság intézményei szolgálnak, szellemi szükségleteket a vallás, művészet és tudomány berendezései elégítik ki, a működéseket a szokás,

erkölcs, jog intézményei rendezik, míg a haladást a politikai berendezések szolgálják. A közönség élete különben első sorban* pszichikai, lelki folyamatokból áll.

6. A közönségekben, illetve a társadalomban nevezetesen bizonyos *kollektívpsychológiai* folyamatokat észlelünk, melyek az azoknál szereplő, azokban résztvevő egyesekből le nem vezethetők, összeműködés eredményeként jelentkeznek s így tulajdonképp a közönség, illetve a társadalom, mint olyannak, lelki jelenségeiként lépnek fel.

Ámbar e folyamatok egyénekre vissza nem vezethetők, ennek ellenére keletkezésök indokát *egyrészt* az egyénekben fellépő érzelmek, gondolatok, vágyak képezik, *másrészt* az összességben, mint egészben, támadnak ily érzelmek, eszmék és akarati irányzatok.

Mineműségüket, sajátos jellegüket tekintve, a társadalomban, *érzelmi, értelmi és akarati* kollektívpsychológiai jelenségeket különböztethetünk meg. Érzelmiek a tömegpsychológiai, valamint a tagok egyformaságából folyó társadalmi lelki jelenségek lesznek, az értelmi jelenségek a belátásból fakadnak, valamint szervezet útján létesülnek, míg az akarati jelenségek részint mint tömegjelenségek, részint mint szervezet útján létesülő társadalmi lelki jelenségek lépnek fel.

Az akarati, — úgy tömegpsychológiai, mint szervezett kollektív-lélektani jelenségek — cselekvéseket, társadalmi működést eredményeznek.

Az akarati kollektívpsychológiai jelenségek s ennek megfelelőleg a társadalmi cselekvések szükségletek kielégítésére irányulnak, még pedig: *anyagi és szellemi szükségletek* kielégítésére törekvő, az összességi élet lehetővé tételére vagyis a működések *alakjára*, s végül a működés irányára, ennek *változásaira, fejlődésére*, az egész alkalmazkodására vonatkozó ténykedések lehetnek.

7. Az akarati lelki jelenségek folyamánként, mint a társadalomnál, a közönségek körében is ténykedésekkel találkozunk, melyek csak részben lesznek egyéni ténykedések, míg más része a működésnek, *kollektív* jelleggel bír.

A kollektív ténykedés majd 1. *szervezetlen tevékenység*

* A közösségben kétségtelenül anyagi folyamatok is előfordulnak. Ide első sorban a. technikai munka, a tagok születése, halála stb. tartoznak.

lesz, minők *a) a tömegcselekvések*, valamint *b) a tagok egyformaságán* nyugvó tevékenységek, melyek eredménye a nyelv, vallás, népköltészet, a szokás; részben 2. szervezet társadalmi cselekvés-ként lép az fel, amint azt a jogalkotás és jogfentartás, valamint a közönség politikai tevékenységeiben látjuk.

8. *B) Az egyéni működések* az erkölcs körében, a művészet, valamint a tudomány terén jelentkeznek.

9. Mind .e tevékenység szükségkielégítését célozva, részben mint közönség létének fentartása, részben mint e körben változást, módosítást előidéző lép fel.

A társadalom, illetve a közönség élete is a környezethez való folytonos alkalmazkodásban áll s e processus nemcsak az életfolyamatok rendes menetét hanem folytonos változást, módosulást is eredményez.

A változás, a fejlődés, a társadalom, illetve a közönség kebelén belől különben folytonos.

Fajkeveredés, ismeretek bővülése, külső viszonyok módosulása folytán új meg új szükségletek támadnak. Ezek egymással kielégülés szempontjából küzdelmet folytatnak s némelyek közülök feltétlenül kielégítendőkként jelentkeznek. Ezek alapján új *közönségek* támadnak, melyek kielégítendő szükségletek szolgálatában állván, *hatalommal* rendelkeznek. Mindenik szükséglet tökéletesebb kielégítésre törekszik s így a rajtuk felépülő közönségek között szükségleteik minél teljesebb kielégítése céljából *harc* támad, melynek eredménye a legerősebb szükséglet kielégítése, illetve a legnagyobb erővel, hatalommal érvényesülni igyekvő szükségletet megvalósító közönség uralomra jutása.

Itt tehát már — szemben az egyszerű közönségekkel — összetett közönségekkel találkozunk, melynél a befogadó, a felülről közönség *uralkodóként* jelentkezik, míg a kebelén belől fellépő közönségek alárendelteként fognak szerepelni.

Egy új alakulattal, *állammal*, állunk már itt szemben.

2. AZ ÁLLAM.

8. §. Az állam meghatározása, fogalma és jellege.

Irodalom: Schleiermacher: Lehre vom Staat. 1845. — Zachariae: Vierzig Bücher vom Staate. 1820—26. I. 60. 1.; 82. 1.;

II. 91. 11 III. 158. 11 — *Ahrens*: juristische Encyclopaedie. 1857. 98. 1. — *Seidl*: Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre 1873. 2. és köv. 1. — *F. G. Rottenburg*: Vom Begriffe des Saats. 1878. — *Gumplovicz*: Grundriss der Sociologie. 1885. 116. 1. — *Pulszky*: i. m. 159. 1. — *E. Lingg*: Empirische Untersuchungen zur allgemeinen Staatslehre. 1890. 18—52. 1. — *Pretiss*: Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften. 1889. — *Beaurin—Gressier*: De la natúré de l'État. Journal des Economistes 1891. 1. 30. és köv. 1. — *W. WMoughby*: An examination of the natúré of the síate. 1896. 134. 1. — *Br. Schmidt*: Der Staat. 1896. — *W. Wilson*: Der Staat. 1913. — *Oppenheimner*: Az állam. 1912. .11.1. — *Társadalom*: 208—213.1. — *Somló*: i. m. 251. 1. — *Moór*: i. m. 218—221. 1.

1. Az állami lét a közönség életfolyamátanak egy szakasza. Valamely közönség kebelén belől új életelv alapján új közönség támad. A közönség, életelve általánosabbá váltaival, növekszik és erősödik. Életelve idővel feltétlenné lesz; uralomra jutva a régi közönség felé emelkedik a legfőbb hatalom birtokában, önálló, független alakulatként fellépve, jelentkezik ekkor az „összetett közönség“ *államként*.

Az államról alkotott felfogás mindenekelőtt az elnevezésben nyer kifejezést. A görögöknél az állam neve „*polis*“, mi várost jelent, mint ahogy a görög állam községi állam volt. A barbár államok neve „*basileia*“, királyság, uralom. A rómaiak eleinte a *civitas* elnevezést használták, a polgárok összességét értvén ez alatt, majd a *respublica* szót, a közérdek kifejezést alkalmazták reá, mint ahogy első sorban a polgárok érdekében állott fen ez alakulat, a közt szolgálván.

A középkorban az *imperium*, valamint a *regnum* elnevezések forduljak elő, jelölve az akkori állam kizsákmányoló jellegét, míg a mai *állam* (álladalom, status, stato, état, state) kifejezés* az egyensúlyt, a megállapodást, a rendet jelölné.

Ami az államról adott meghatározásokat illeti, a megjelölés két szempontból adható, aszerint amint a definiális az állam lényegének teljességét akarja kifejezni; avagy csupán az alaki vonásokat akarja kiemelni. Ennek megfelelőleg kétféle meghatározást látunk: egyik az állam egyéniségét, személyiségét említi, a másik tagjai összműködését, együttes ténykedését hangsúlyozza.

* Az *il stato* elnevezést először Macchiavelli használta.

3. *Aristoteles* azt tartja, hogy „az állam a családok és a helységek egyesülése tökéletes és önelégedettséggű élet elérésére és kieszközlésére“. *Cicero* szerint az „állam a nép dolga, a nép pedig azon társulása az egyéneknek, mely a jogban való egyetértés és a haszon közössége folytán létesült“. *Aqainói Tamás* közösségnek tartja az államot, mely „arra irányul, hogy az emberi élet önmagának eleget tegyen“. *Dante* szerint az állam „egységes uralom, mely mindenek felett áll, mik az időben léteznek, vagy a mikre az időbeli lét mértéke alkalmazható“.

Bodin „családoknak és azok közt közös ügyeknek főhatalom által is észszerűleg rendezett sokaságát“ tekinti államnak, *Grotius* „szabad emberek egyesülésének“ mondja „a jogok élvezete és a közhaszon céljából“, míg *Hobbes* annak egységes személyiségét hangsúlyozza, mint „amelynek cselekményei szerzőjévé az emberek nagy száma tette magát, mindegyiknek kölcsönös megegyezése által minden mással avégből, hogy az mindnyájuk hatalmát a béke biztosítására és közös érdekeire használja fel“. *Pufendorf* erkölcsi személynek mondja az államot, míg *Hegel* szerint „az erkölcsi eszme valósága az összetes szabadság megvalósítása, erkölcsi egész“ az. *Kant* azt tartja, hogy az állam „emberek sokaságának egyesülése szabályok alatt; a népben egymással vonatkozásban levő egyeseknek egésze tekintettel saját tagjaira“.

Ahrens „a társadalomnak egy sajátos eszme által éltető organismusát“ látja az államban, míg *Blantschli*: „a politikailag organizált össz-személyiségnek“ nevezi. *Kirchmann* „az uralkodó és a nép közötti kapcsolatot“ tekinti államnak, *Gerber* „a nép összéletének jogi formáját“ látja benne. *Seidl* szerint állam „a nép és az ország amennyiben legmagasabb akarat uralkodik felettök“, míg *Gierke* a „legmagasabb és legátfogóbb összetételnek tekinti az egyéni lét fölött“ az államot. *Palszky* „uralkodó közönségnek“ tartja az államot, míg *Pauler* szerint „a jogállapot biztosítására s a szellemi és anyagi tökéletesedés előmozdítására közös főhatalom alatt szervezett társaság“ az. *Somló* szerint „az állam nem más mint olyan társadalom, mely egy jogalkotó hatalom szabályainak követéséből áll elő.“

A fenti meghatározásokból kitűnik az államról alkotott definiciók viszonylagossága. Feltétlennek csak az *alaki* meghatározás tekinthető, mely az államot a legfőbb politikai szervezetnek tartja.

E meghatározás azonban viszont az államnak egyoldalú, tartalmatlan megjelölését adja. Másrészt a tartalmi meghatározás változó, szinte az egyes államok szerint módosulván ez.

4. Hogy az állam fogalmát adhassuk, vizsgálnunk kell jellemzővonásait.

Az állam emberi közönség, vagyis emberek egyesülése. Területi közönség, vagyis olyan, mely a területtel szoros kapcsolatban van.

Míg ez alkatrészek — emberek és terület — más egyesületeknél is előfordulnak, a harmadik kellék az uralom, még pedig a főhatalom, az állam jellemvonása. A főhatalommal rendelkező területi közönség bir ugyanis azokkal a jellemző tulajdonságokkal, melyeket a történetben elsősorban szerepet játszó, s így egyéniségét feltétlenül érvényesítő emberi egyesülés, az állam, sajátosságának tekintünk. E hatalom az illető körön belől a legnagyobb, más hatalomnak alávétve nincs, s így az e jelleggel bíró közönség a többiek sorából kiemelkedik s az emberiség életében szerepet elsősorban játszik. Az állami lét a közönség politikai, tehát ön-érvényesítő működésének eredménye, ennek szervezete.

Az államban ugyanis tagjai akarata, helyesebben ezek eredője nyer valóságot. Indoka az erőtömörülésnek, hogy a központjaként szereplő, a közönséget létesítő és összetartó életérdek e pillanatban a leghatalmasabb, feltétlen kielégítést igényel, háttérbe szorít minden más érdeket s kényszeríti a többi célok érdekében fennálló közönségeket.

Állam alatt, ennek megfelelőleg, az uralkodó, vagyis legnagyobb hatalommal bíró s a hatalom érvényesítéséhez szükséges szervezettel rendelkező, s így kifejezett egyéniséget felmutató közönséget értjük.

Minthogy ekként az állam uralkodóként jelentkezik, a kebelén belől létező részleges célú közönségekkel szemben, mint *egyetemes célú* lép fel.

Ezenkívül, eszméjét tekintve, — tehát fejlődése legmagasabb fokán, — tagjai összes szükségleteit kielégíteni törekszik s így nem egyéni, vagy osztályérdeket szolgál, hanem *közérdeket* valósít meg.

3. A JOG.

9. §. 3. A jog fogalma.

Irodalom: A. F. Grohmann: Vöm Begriffe des Rechts. 1860.

— *G. Rümelin: Eine Definition des Rechts. Reden und Aufsätze N. F. 321—22. 1. Palszky i. m. 239—266 1. — Frenzel: Recht und Rechtsätze. 1892. 75-78. 1. Holland: The elements of jurisprudence. 1880. 12-20. 1. — Bierling: Juristische Principienlehre. I. 1894. 54-58. I. — Wundt: Ethik 1. 4. kiad. 42. 1. — Dalin: Über den Begriff des Rechts. RR. 1905. — Kunz Jenő: A jog. 1908. — Berolzheimer i. m. 85—114. 1. — H. Maier: Psychologie des emotionellen Denkens. 1908. 677. 1. — Iljiri: Die Begriffe von Recht und Macht. Archiv für syst. Philosophie. XVIII. 1912. 73. 1. — Somló i. m. 52 és köv. 1, — Löwenstein: Der Rechtsbegriff als Relationsbegriff. 1915. Moór i. m. 158 és köv. 1. — Stammler: Lehrbuch 46 és köv. 1.*

1. Az emberi társas lét öszmüködésben áll. Öszmüködés s így társas élet rend, azaz szabályozás nélkül fenn nem állhat. Bizonyos *társadalmi szabályok* létesülnek ekként.

A cselekvés ezen szabályai egyébként különbözök.

A eljárás módját állapítják meg a *technikai szabályok*, megmondván mily eszközökkel, mily ügyességgel érhető el a kitűzött cél. Azt viszont, hogy minő cél tűzetik ki, minő jellegű legyen az elérendő eredmény, az *ethikai szabályok* állapítják meg. A megválasztandó cél jellege az, hogy a cselekvés az egész vagy az öszszesség célját szolgálja-e, irányadó a cselekvés *formája*, annak *alakja* tekintetben.

Az ethikai szabályok körébe a *szokás, erkölcs, vallás és jog* tartoznak.

Ugyanazon életviszonyokat: az ember embertársaihoz, más nembeliekhez való viszonyát, ugyanoly jellegű cselekvését: étkezését, ruházódását stb. szabályozhatja úgy a szokás, mint a vallás avagy a jog. Eltérés közöttük annyiban mutatkozik, amennyiben e szabályok egy része inkább a cselekvés belső, másik része annak külső elemeire van figyelemmel; illetve mások a következők, amelyek az egyes szabályok megsértésével járnak; más más forrásra vezethetők azok vissza, s a követelt eljárást eltérő módon érik el.

A *szokás* körébe nevezetesen azok az eljárási módok tartoznak, melyek gyakorlat folytán alakulnak ki, mint célszerűek; amelyekhez ennek következtében a helyesség és megfelelés érzete is fűződik. Ezeket a közvélemény kényszeríti ki; ez követeli a megfelelő eljárást. Ugyané körbe tartoznak s a szokás köréből válnak ki az *illem* és *tisztesség* szabályai is, melyek csak a magaviselet külső megjelenésére s jelentéktelenebb cselekményekre vonatkoznak.

A *vallás* parancsai egy felsőbb, transcendentális hatalomtól származnak. Kikényszerítésük túlvilági büntetés kilátásba helyezése által történik. Az embernek az istenséghez való viszonyát szabályozzák ezek, s bár az ember földi élete is rendezést nyer e szempontból, a szabályozás főként a túlvilági életre vonatkozik.

Az *erkölcs* parancsai egy eszmény kitűzése által támadnak, s szentesítésüket abban találják, hogy a tett megnevelőssége esetén az egyén elégedetlenséget, lelkiismereti furdalást érez. Célként itt az egyén tökéletesedése jelentkezik.

Szemben ezen szabályokkal a *jog* parancsai a szervezett összességtől, az államtól származnak.* Ezek áthágása esetén az egyest hátrányok, büntetés éri.

2. *Tartalmukat* tekintve mind e szabályok azokat a feltételeket akarják megvalósítani, melyek az emberek boldogulását biztosítják, azokra nézve célszerűkként jelentkeznek, az egyesek cselekvéseit tekintve a közönségek, illetve az állam fennállását és fejlődését mozdítják elő. A cél általában bizonyos állapot megvalósítása, érdekek kielégítése.

Eltérés van azonban közöttük tartalom tekintetében is, amennyiben úgy a szokás, mint a vallás, valamint az erkölcs által *követelt magatartás az összességre, az államra nézve feltétlenül szükségesnek, okvetetlenül megvalósítandónak nem* tekinthető, a jog szabályai viszont oly eljárásokat követelnek, melyek megvalósítását *az állam magára nézve feltétlennek tartja*.

Mind e szabályok eredetileg összevegyülve jelentkeznek. Az eredeti, kezdetleges *ős-szabály* e különböző szabályokat felölelve,

* Némelyek, így *Somló* (Juristische Grundlehren. 1917. 93. 1.) a jogot nem az államtól, hanem a főhatalomtól eredőnek mondja. Tekintettel azonban arra, hogy mi az államot főhatalommal bíró, uralkodó közönségnek tartjuk e megkülönböztetést figyelmen kívül hagyhatjuk.

mindazon jellemvonásokat mutatja, melyeket a későbbi szabályokban, mint sajátos, speciális vonásokat feltalálunk. Ezek a jellemző ismérvek azonban itt még nem a maguk tisztaságában, nem elkülönítve, hanem összevegyítve lépnek fel. Maga a *szokás* eleinte mint *jogszokás* szerepel s a közvélemény által ki is kényszerítették; a *jogparancs* Istentől vallási szentesítést nyer, mint az erkölcsi parancs is; de maga a szokás is vallásos jelleggel bír, valamint a vallás is az embernek úgy az istenséghez, "mint más embertársaihoz való viszonyát rendezi. Ez összevegyülést *tartalom* tekintetében is látjuk. Egyrészt a közönségre nézve lényeges különválása a lényegtelenről még nem következett be, másrészt a vallás a földi étellel annyira összekapcsolódik, hogy annak minden nyilvánulása összességre nézve feltétlennek tekintetik. A jog sem szorítkozik pusztán a cselekvés rendezésére, hanem az érzületet is szabályozni akarja.

Idővel bekövetkeznék azonban a különválás.

3. Akkor áll ez be, midőn a közönség tagolttá lesz, *összetett közönséggé* válik. A szokás, vallás, erkölcs előfeltéte ugyanis az egyneműség, a homogenitás; hisz gyakorlaton, azonos hiten, meggyőződésen alapszik mind. Egyszerű, egységes körök létfeltételeit állapítják ezek meg; az egyes körök: családok, vidékek stb. hagyományain alapul a régi szokás, vagyis erkölcs. Az egység azonban az összetett közönségben már megszűnik: itt már külön körökkel találkozunk. Kezdetleges közönségben, annak szűk terjedelme folytán az egyes a közönségbe teljesen beolvad, egyénisége elvész, az erkölcsnek tere alig van.

A közönség terjedelmének növekedtével az egész tagozódik, az egyén önállóbbá válik, egyénisége kifejlődik, de egyszersmind magaviseletére, érzületére nézve szabályozást kíván. A szabályokat itt már az *erkölcs* szolgáltatja, mely már *egyéniként* jelentkezik. A vallás is mindinkább egyénivé válik.

Míg az előbbi szabályok inkább az összhangot szolgálják, a *jog* ezekkel szemben érdekellentét kifejezője, az összetett egész berendezését megállapító s e cél szolgálatában egyeseknek, talán osztályoknak előnyöket biztosító szabályként jelentkezik.

A szokás, az illem és tisztesség szabályaival együtt, lassanként a külső érintkezési formák rendezésére szorítkozik, a

vallás pusztán az áhítat világát érinti, az erkölcs az érzületre vonatkozik, a jog pedig a külső magaviseletét szabályozza.

A szétválás lassan megy végbe és nem tökéletes. Mindig marad egy-egy kör, melyet több szabályozó mód rendez. így a vallási és jogi szabályok, bár más és más térre vonatkoznak, bizonyos cselekvéseket akként szabályoznak, hogy az állami kényszer, mint istenit kiegészítő, illetve azt pótló jelentkezik: másrészt az isteni rend és a szokások bizonyos csoportjai szintén egybeesnek, míg az isteni rend olyanként jelentkezik, mint amely a szándékra és a gondolatokra is irányul.

Ekként ezen parancsok és a jogparancsok között hasonlóság, de ellentét is van: valamennyien a magaviseletét szabályozzák, de más és más szentesítésűek. A szokás szentesítése nevezetesen jelentéktelen, a vallási szabályok isteni akarat által biztossíttatnak: élesen elválnak ezek a jogtól.

Különbséget látunk azután a *jog és önkény*, továbbá a *jog és a konventionális szabály* között.

Ámbár a jog kiképződését tekintve *kollektív-pszichológiai jelenség*, tehát joggá az összeség akarata válik, az mint *parancs* még pedig az uralkodó szerv parancsa lép fel.

Ilyen parancsként jelentkezik már most az *önkény* is. Eltekintve az objektív különbségtől a kettő között formai különbség is van.

4. A megkülönböztető vonás a *jog és önkény* között az, hogy míg a jog a parancsot kibocsátót is köti, ez tehát *általános szabály*, s a kötöttség mindaddig fennáll, míg a parancs megfelelő módon meg nem változtatatik: addig az önkényes parancsnál a parancs által magát egyenesen kötni nem akarja, azt minden pillanatban módosíthatja a parancsoló.

5. De különbség áll fenn a *jog és a konventionális szabály* között is. Amannál a jog szabja meg, kik tartoznak körébe, kikre terjed ki hatásköre, emennél az egyesek önként vállalják a szabályok követését; annak követése tehát nem külső behatás következménye.

A konventionális szabályok egyes fajai, mint szokás, illemparancsok erkölcs stb. és a jog között más különbségek is mu-

tatkoznak. Ezen különbségek azonban szorosan összefüggnek a parancsok jellegével.

6. Míg az előbbieknél a különbség könnyen konstataéható, nehezebb a különbséget megállapítani az *erkölcs* és *jog* között, amennyiben nemcsak egyforma eredettel bírnak, de működésük is csaknem azonos.

Különbség mindamellett van közöttük úgy *alak*, mint *tartalom* tekintetében, alak alatt azon *módot* értvén, melyen elveik érvényesülnek, tartalom alatt azon *célokat* értve, melyeket megvalósítani akarnak.

Az alakot vizsgálva látjuk, hogy:

1. *a jog szabályai sokkal határozottabbak mint az erkölcsé.* Míg a jog különösen fejlődése későbbi szakában biztos, határozott alakot ölt, az erkölcs alaktalanul él a nép tudatában. A különválás az eredeti határozatlan tömegeből akkor történik meg, midőn a jog *tételes* intézkedés eredményeként lép fel. — A jog e pillanatban egy szervezett hatalomtól indul ki, míg az erkölcs mindég a szervezetlen társadalom teremtménye.

2. *A jog által szabályozott viszonyok két oldalúak, míg az erkölcs szabályozása egyoldalú.* A jog felhatalmazást, igényt ad másrészt kötelességet állapít meg. Az erkölcs csak kötelességet ismer.

A megkülönböztetés nem feltétlen. Vannak egyoldalú jogok (végrendeleti, adományozási stb. jog) és két oldalú kötelességek pl. a felebaráti szeretet.

3. *Az erkölcs az érzületre vonatkozik, a jog a külső cselekvésre.* Gyakran azonban a szándék mérlegelése is fontos a jogban, mint azt különösen a büntetőjogban látjuk.

4. *A jognak megfelelő kötelesség kikényszerítetik, az erkölcs viszont nem engedi a kényszert.* Nem feltétlen e megkülönböztetés; a jognak számos ága van, hol a kényszer nem érvényesül.

Tartalom tekintetében a különbség abban mutatkozik, hogy míg a jog azon magaviseletét kívánja, mely a közönség fennállására nézve feltétlen s így az mint az erkölcsi „minimum“ jelentkezik, addig az erkölcs, mint a fejlődés, mint a tökéletesedés tényezője lép fel, s azokat az eljárásokat követeli, melyek erre vezetnek, a haladást lehetővé teszik, azt előmozdítják.

A jog elsősorban *parancsként* jelentkezik. Amennyiben azon-

bán e szabályok magának a főhatalomnak eljárását is rendezhetik, annyiban a megfelelő eljárásra vonatkozó *ígéretként* lépnek ezek fel; míg azonban a jog parancsoló jellege feltétlen, addig *ígéretet* a jognak nem mindig kell tartalmazni.

7. A jelenség s így a jog jellemzését adja már az elnevezés. A zsidók a *mispat* és *din* kifejezéseket használták a jog megjelölésére. A görögök a fogalomra a *themis*, *hiera kai hosia*, *diké* szavakat alkalmazták s a jogban úgy isteni, mint emberi rend megtestesítését látták; a rómaiak a *jus* szóval a jogot, mint az államban létező összekötő kapcsolatot jelölték; míg a német *Recht*, valamint az olasz *diritto*, francia *droit* szavak a megfelelést, a szláv *pravda* szó a helyességet, a magyar *jog* szó ellenben a hatalmat, a nyújtott védelmet jelentik.

8. A jog meghatározása különben aszerint változik, hogy anyagi vagy pusztán alaki megjelölése adatik; függ továbbá a közönség elvétől, melynek joga meghatározatit, valamint a meghatározást adónak világnézetétől, a közönség körében elfoglalt helyétől. Összefügg a jog keletkezéséről és működéséről alkotott felfogással. Viszonylagos végű a jog meghatározása a fejlődési fokkal, melyet az akkori jog képvisel.

9. A görög városi közönségben egyrészt a jog még nem vált külön az erkölctől, másrészt a jog mint egy kis közönség joga jelentkezik. Ekként a jog úgy *Pythagorasnál* és *Platónnál*, valamint *Aristotelesnél* is az igazságossággal azonosul s mint az összhangot, az egyensúlyt megvalósító jelentkezik, esetleg mint a természetben uralkodó észszerűséggel, „logos“-szal azonos, még a stoikusoknál is; csak kivételesen lép fel, mint Demosthenesnél annak tételes, bár szintén erkölcsi színezetű felfogása, amely szerint „az állam közös megállapodása ez, amelynek határozata szerint kell mindenkinek életét berendezni, aki az államban lakik.“

Az igazság, jog, törvény fogalmi még egybeolvadnak a római jogászoknál is; a jog meghatározása tehát itt tisztán erkölcsi jellegű. Így *Cicerónál* a jog „a legfőbb istenség igaz belátása mely a tisztességeket rendeli, az ellenkezőket tiltja“; *Celsus-nál* „a jog a jónak és méltányosnak művészete.“

A jog- és vallás összevegyítését látjuk az egyház íróinál s e

felfogás megmarad úgy a reformáció korszakának tudósainál, mint a katolikus theologiai szerzőknél egész napjainkig.

A jognak a vallástól való függetlenítése *Grotiusszal* kezdődik, kinél azonban a jog első sorban természetjog, a minden-ségben uralkodó elv folyamánként jelentkezik s ez szembe állit-tatik az önkényen nyugvó tételes joggal. A jog tételes felfogása *Hobbesnél* lép előtérbe, míg úgy *Montesqaieunél*, mint *Wolffnál* annak metaphysikai felfogásával találkozunk, az utóbbinál a „töké-letesedés eszközeként“ jelentkezvén az. A jog későbbi jelfogása a szabadság hangsúlyozását mutatja úgy *Kantnál*, mint *Savignynél*; míg *Hegelnél* szuverénitása lép előtérbe, „magában és magáért létező akarrattal“ azonosíttatván az.

Az ezeket követő írók a nemzeti jogot jellemző szervességet hangsúlyozzák, úgy *Krause*, mint *Ahrens*, valamint *Trendelenburg*. A tételes meghatározás dominál viszont az angol íróknál, kikhez újabban *Ihering* is közeledik. Az újabb francia írók viszont a jognak erkölcsi jellegét emelik ki, amennyiben a jogot „az ember magatartását rendeltetésének megfelelő módon megha-“ tározó szabályok összességének“ mondják (*Jouffroy*), avagy ez alatt „az erkölcs által támogatott azon személyes tevékenységet értik, mely más embereknek tiszteletet parancsol s annak biztosít-ására megengedi kényszer alkalmazását“ (*Boistel*).

Ezek alapján a jog fogalmát a következőkben adhatjuk:

10. *A jog kifejezetten vagy hallgatólagosan a legfőbb hatalomtól származó, a közönség fennállása feltételeiként a tagok magaviseletére vonatkozólag sza-bályt létesítő, egyúttal szabadságot, tevési lehetőséget biztosító, ki-kényszeríthető parancsok összessége.*

Jogként — ennek megfelelőleg — azok a parancsok jelentkez-nek, melyek *a)* a legfőbb hatalomtól, általában az uralkodó közön-ségtől, illetve ennek legmagasabb szervétől származnak; *b)* az összesség fennállása érdekében a tagok cselekvésére, magaviseletére vonatkoznak, részükre tevékenységi kört biztosítva; s *c)* anyagi jellegűek, vagyis engedetlenség esetén kikényszeríthetők.

a) Feltétlen szükséglet kielégítését, rend fentartását célozván, mint okvetlen meg-valósítandó parancsoknak, a jognak, az illető körben a *leghatal-masabb tényezőtől, a legnagyobb hatalomtól* kell kiindulni.

Az összességben ugyanis bizonyos állapotok megvalósulása célzó akaratirányzatokkal, törekvésekkel találkozunk, melyek feltétlenül kielégítendő szükségleteknek felelnek meg s így parancsoké illetve tilamakként lépnek fel.

Ilyen akarat a jog is s mivel segélyével a legfontosabb érdekek, a közönség fennmaradása nyernek megvalósulást, az összesség, a legnagyobb hatalom, parancsaként jelentkezik ez. A parancs következményeként berendezések, intézmények támadnak: ezek összessége *a jog*.

Összességi általában állami parancsként lépven fel, összefüggésben van egyrészt az összesség természetével, másrészt a címzetekként szereplők sajátosságaival. A jognak, *mint parancsnak*, fellépte, nevezetesen az állam létével függ össze. Míg ugyanis a közönség homogén, míg benne idegen elemek, ellentétes törekvések nincsenek, a szükséges eljárás véghezvitelében kényszerre, tehát jogra szükség nincs. Az összes tagok érdeke azonos lévén, külön parancs a megfelelő ténykedésekre felesleges. Itt tehát szabályozó, rendező, a közmeggyőződésen alapuló, egyforma cselekvőségekben kifejezésre jutó *szokás* * lesz.

Mihelyt azonban az eddigi egyszerű közönség összetetté válik, benne alávetettek és uralkodók szerepelnek s így kényszerrel érvényesítendő szabályok lépnek fel, ezek elfoglalják az eddigi szabályozó szokás helyét.

De összefüggésben van a jog a közönséget alkotó egyének jellegével is. Társadalmi állapot megvalósítására törekszik, az összesség tagjaihoz, emberekhez szól, s így azok sajátosságait tekintetbe véve igyekszik céljait elérni. Az állam e célból először parancsokat bocsát ki s így akar az egyénekre hatni. Amennyiben aztán parancsai nem követtetének, bizonyos következményeket, hátrányokat helyez kilátásba, fenyeget, esetleg kényszert is alkalmaz. Az emberhez, mint tudattal és akarattal bíró, eszes lényhez fordul evégből a jog.

Az ember ugyanis *érzéki észlény*. Érzékiségét tekintve a külvilág produktuma. Mint érzésekkel, tudattal és akarattal bíró lény, aki egyrészt emlékezik, másrészt értelme segélyével a be-

* Ugyanilyen jellegű, közmeggyőződésen alapuló rendezést végez a *vallás* is. Az államban az egyes közönségek istenei már nem azonosak; közönségeket felölelő ily összességben a szabályozás szokás útján tehát már nem történhet.

nyomásokat értékű, ezenkívül vágyakkal, hajlamokkal s akarat-
tal bír.

A jog az értelmes, az okok mérlegelése alapján döntő, sza-
bad, azaz az egyéniség folyamányaként jelentkező akarathoz fordul.
Ezzel szemben kívánja az óhajtott eredményeket elérni, a célzott
állapotokat megvalósítani.

b) A jog továbbá a közönség körében
működés megvalósítására törekszik, s ennek
megfelelőleg nem az érzületre, a kedélyre hat, hanem határozott
cselekvést, megfelelő magaviseletét kíván. A jog azonban a ta-
gokra nézve nem pusztán kötelességeket állapít meg, mint az
erkölcs, hanem az által, hogy a cselekvőségek számára korlátokat
teremt, egyeseknek szabadságot, bizonyos cselekvési lehetőséget
biztosít, hatalmukat erősíti, kiterjeszti.

c) Végül nem csupán tanításként, intés-
ként szerepel, hanem feltétlenül kielégítendő
érdeket szolgálva, parancsként jelentkezik s szükség esetén ki is
kényszerítetik.

A jog ezen jellemző vonásai tisztasá-
gukban azonban nem lépnek fel. A törté-
nelemben található jog a kellékeknek csak részben felel meg:

a) Nem mindig az államra, a főhatalomra vezettetik ugyanis
vissza a jog.

A jog különösen kezdetleges közönségekben, de később is,
minden kor theologiai íróinál *isteni* parancs alakjában lép fel,
érvényét Isten akaratában találja. A törvényhozó itt legfeljebb tol-
mács. Így nyilatkozik az meg a vallások, az öregek szavában (a
görögök *themistes-el* ezek), a szentiratok, a biblia a korán tété-
leiben, sőt később is az állam csak mint közvetítő szerepel (*Haller
J. Fr. Stahl*), vagy legfeljebb tökéletlen földi jogot teremt meg az
u. n. *emberi jogban* (*Aquinoi szent Tamás*). Másrészt a természet
rendje valósul meg általa az emberi társadalomban (a stoikusoknál,
a rómaiak természetjogában), vagy az a valami ez, amire min-
denkinek a természet folytán hatalma van (*Spinozánál*), majd az
elvontan felfogott haszon megtestesítője ez (*Benthamnál*), az igaz-
ságosság megvalósítása (*Aristotelesnél*), végül a tökéletes együttélés
szabályainak foglalata (*Stammlernél*). — Csak ritkán lép fel a jog
mint tétéles intézkedés *Bordinnál*, az angol analitikusoknál, a

természetjog ellenzőinél: *Bergbohm*nál, *Gumplovicz*nál, a *marxistáknál*.

A felfogás e különbözősége kifejezést talál a jog elnevezéseiben is.

Így a jog theologiai felfogására utalnak a *themis* és a *hiera kaihosia* szavak, melyeknek a rómaiaknál *a/as* és *sacra* kifejezések felelnek meg. A jog metaphysikai felfogását mutatja a *diké és dikaion*, a latin *jus** és *justum* elnevezések, melyekben a jog bizonyos tapasztalatontulajdonságokkal, mint a feltétlen jó, a természet rendje, hozatik kapcsolatba, midőn a *diké* eredete az irányzás, kijelölés szavakkal, a *jus* szót a kapcsolással (*jungere*) köttetik össze. ** Ugyanez a gót *iusiza*, valamint a *Recht, droit, diritto*, sőt a magyar *jog* (jobb) szavak értelme is.

A jog tételes, összeségi, állami parancs értelme nyer kifejezést *nomos, pséfisma* elnevezésekben, mely *nemo* (kiosztok) szótól ered, illetve néphatározatot jelent, a latin *lex* szóban, mely iefektetett-et (*legere*) jelent s a *populuscitum, plebiscitum* kifejezésekben, a német *Gesetz*, a francia *loi* és angol *law* szavakban, mellyel a mag) ar „szer“, valamint „törvényu kifejezések, mint a készítést jelentők, is egyeznének.

b) A jog azon jellege, hogy mint cselekvést rendező lép iel szintén viszonylagos. Mint külső, kényszerrel érvényesíthető szabály, kétségkívül mindig a cselekvést szabályozza, de bizonyos esetekben tekintettel van az egyén lelki világára. Így különösen a büntetőjogban, midőn a szándékot vizsgálja; de a magánjogban is figyelembe vétetik a cél.

A jog szemben az illemmel, szokással, erkölccsel végül *anyagi jellegű*, vagyis kikényszeríthető. Nem szorítkozik pusztá kijelentésre, a meggyőződés kinyilvánítására, hanem a helyesnek tartott állapotot akarja, sőt azt, ki is kényszeríti. A jog e jellege szemben a *konventionális, udvariassági, illemi szabályokkal* hangsúlyozható, másrészt az erkölccsel szemben emelhető ki. Amazokkal szemben a jog kikényszeríthetősége azon a tényen nyugszik, hogy a rend feltétele ez, az emberi egyesülések feltétlenül megvalósítandó létfeltételét alkotja, tehát minden körülmények között kielégítést igényel, nem úgy mint azok, melyek oly egyesülések

* Pikler szerint *Jovus*-nak felel meg.

** A *jubere* kifejezés már a *jus* szótól származik.

szabályai, ahová való tartozás, az illetők akaratától függ. Az erkölcsessel szemben a jog kikényszeríthetősége azon a tényen alapszik, hogy ez csak megfelelő magaviseletét kövezi, míg amaz az érzület helyességét kívánja s így kényszerítést már nem tűr.

A jog kikényszerítése azonban viszonylagos.

Ott ahol a jog, mint kizárólag heteronóm jellegű parancslép fel, mint a magán- és büntetőjogban a kikényszeríthetőség többé kevésbé megvalósul. E jellege a jognak azonban mindinkább háttérbe vonul, ha a közjog körébe lépünk, hol a legfőbb szervek kötelességeit megállapító rendelkezések tisztán az elismerésen nyugvó sanctióval bírnak, avagy különösen ha a nemzetközijogot tekintjük, hol a jog statualására nézve más alapot, mint a megegyezést, a felállított szabálynak jogként való elismerését, tényleg nem találunk.

Viszonylagos a jog fogalma továbbá annyiban is, amennyiben a rend, melyet létesít, nem feltétlenül a közérdeket szolgálja, hanem egyoldalú előnyt biztosíthat.

Csak részben áll fenn tehát e szabályozás az összesség szempontjából, mint azt *Lorenz v. Síéin* hirdeti, legtöbbször *faji* (*Gumplovicz*) avagy *osztályérdek* (*Marx, Loria*), sőt néha *egyéni érdek* (*szofisták*) megvalósítása ez, s csak külsőleg ölti magára a közérdek színét.

Mint az uralomra jutó közönség *létfeltételét* biztosító szabály tényleg a jog, először talán *egy* egyén, de mindenesetre *egy kisebbség* előnyét szolgálja, osztályérdek reprezentálója s csak idővel lesz a *közérdek* tényezőjévé.

12. Szabályozásként lépven fel, különben a jog *értéklést* jelent, mely értéklés itt — nem úgy mint a gazdasági, művészi tevékenységnél a tartalomra — hanem az *alakra* vonatkozik.

A jog működése mindamellett a szoros értéklésen túlterjed, intézkedést tartalmazva arra az esetre is, ha rendelkezésének nem engedelmessé válnának. Míg továbbá a gazdaság, a művészet körében az összesség a javakat csak értékli, azok elosztásával azonban nem foglalkozik, a jog terén — egyes korai szakoktól eltekintve — nemcsak az érték megállapítás történik az összesség által hanem a jogok biztosítását, a jogrend fentartását is az összesség végzi; az egyesnél pusztán a jog gyakorlása marad.

13. A jog fogalmát részletezve, továbbá látjuk, hogy az a *rend feltételeként, annak megvalósítójaként* jelentkezik.

A jog az emberi akaratmeghatározás azon módja, mely az és, nyers emberi akarral, az ösztönök és vágyak által vezérelt természetes akarral szemben, mint észszerű, értelmes akarat, tehát az egyessel, illetve önkényével szemben *korlátozó hatalomként, kívülről lép fel.*

Az emberi együttélés feltételeit* akarja ez megvalósítani, .korlátozván az érdekek harcát. Tanításokat, utasításokat tartalmaz s az ezeknek megfelelő magaviseletét ki is kényszeríti.

Bizonyos *tételes rendet** biztosító szabályként* lép ez fel.

Berendezéseket létesítve, a javakat értékelve, jutalmakat biztosítva, büntetéseket kiszabva a jog tételes állapotot akar teremteni; egy konkrét közönség fennállását akarja biztosítani. Parancsol ott, hol a megfelelő eljárást, önkényt nem reményű; Etáimat nyújt, hol érdekek veszélyeztetését látja.

A jog azonban mindig társadalmi viszonyok külső rendje, alakjaként lép fel; a viszonyok pedig folyton változnak, módosulnak. A jog ennek megfelelőleg, tartalmát tekintve, módosul, az uralkodó közönség, az állam változása és átalakulása szerint, mindenkor annak biztosítva létfeltételeit.

* Lehet, hogy a jog csak egy egyén, vagy egy osztály és nem az összesség érdekét tartja szem előtt, de minden esetben az együttélés bizonyos formáját akarja.

** Egy feltétlen minden időre érvényes jog tehát nem konstruálható az u. n. *természetjog* csak a mindenkori eszményi jogot jelenti. Kérdés azonban, bizonyos értelemben természetjogról nem beszélhetünk-e? Nem oly természetjogról, minőre Stammler gondol, midőn ő egy *változó tartalommal* bír a *természetjogról* (Nurrecht mit wechselndem inhalt) *szól*, mi alatt azon jogot érti, mely a *ténylegesen előforduló viszonyok között az elméletileg helyes jognak megfelel* (Stammler: Recht u. Wirtschaft 1896. 185. .), hanem oly értelemben: Nincsenek-e *anyagi* jogszabályok, melyek nélkül társadalmi lét elő nem fordulhatna, fent nem állhatna, melyek tehát az emberrel, a társasággal együtt mindenütt fenforognak? Ily szabályok — bár csekély számmal — étüleg vannak, E szabályok azonban annyira általánosak, üresek, s az emberi társas élet oly változó viszonyok között állhat fenn, hogy az összes társas viszonyokra vonatkozó e tételek jogszabályoknak nem tekinthetők. Stammler a jog anyagának folytonos *változása* folytán tekinti a természetjogot, mely tehát egyforma, állandó, feltétlen volna, lehetetlennek. (Stammler: Recht u. Wirtschaft. 171. 1.)

A jog egyúttal mint a *gyakorlati értelem* kifejezője szerepel. Bizonyos célok elérésére törekszik ez, bizonyos állapotokat akar megvalósítani. *Eszköz* ez bizonyos célok elérésére: a tárgyi jog az állam szolgálatában áll, az alanyi jog az egyes érdekét biztosítja. Nem önálló léttel, értékkel bír az. *

14. E jellegéből kifolyólag elve a *célszerűség*. Ez a jog e szempontból utasításként jelentkezik, megállapítva, hogy bizonyos cél elérése okából hogy és mint kell eljárni? Kétségtelen, hogy eleinte tökéletlen, alkalmazatlan s a megvalósítandó feladatokat nem oldja meg, a kitűzött célokat nem éri el, de idővel mind megfelelőbbé, alkalmasabbá, tökéletesebbé válik. Hasonlóképp csak idővel felel meg azon követelménynek, hogy *igazságos legyen*, vagyis feladatait az eszmény szem előtt tartása mellett valósítsa meg. ** A jog e jellege ott lép előtérbe, ahol az érdekellentétek rendezéseként jelentkeznek, tehát a magánjogban, büntetőjogban.

10. §. A jog fogalmának további elemzése.

1. Eddig a joggal, mint *tárgyi joggal*, mint kényszerrel érvényesíthető parancsok összességével foglalkoztunk. Mihelyt a jog szabályként jelentkezik, tehát állandó rendet jelent, következménye várakozások, igények biztosítása is lesz. *Ez igénybiztosítás jelentkezik alanyi jogként*. Az önkénnyel szemben, még ha az előnyt enged is, alanyi jogról nem szólhatunk.

2. A jog jellemző vonása tehát — szemben pl. az erkölccsel — abban áll, hogy a cselekvéseket szabályozva, egyúttal a szereplőknek *szabadságot biztosít*, megjelölve azon kört, melyen belől az egyes tevékenységét kifejtheti. E köröket azután minden idegen behatás elől védi is. ***

* Ellentétben áll e tannal azok felfogása, akik a jognak feltétlen értéket tulajdonítanak s az államot csak eszköznek tartják. Így a theologiai írók.

** A célszerűség korlátja az *igazságosság*. Az értékek mérlegelését mutatja és azt jelenti, hogy a jog által első sorban elérendő cél, az állam léte, nem feltétlen, vannak annál magasabb, eszményi értékek is. Ezek egyensúlyra az *igazságosságban* kifejezést.

*** Élesen lép a jog e jellege előtérbe a magánjogban, kevésbé a közjogban.

E körök terjedelme az egyén képességeivel, készségével kapcsolatosan változik: egyúttal az *igények határaiként* is jelentkezik a jog, amennyiben az egyén szabadságának a többiek joga határt és korlátot szab.

A törekvés azután oda irányul, hogy a szabadság a legnagyobb, a megszorítás ellenben a legkisebb legyen. A feltétel itt az együttlét biztonsága.

A jog *tárgyi*, — mintegy az alanytól függetlennek tekinthető, azok felett trónoló — fogalmával szembe állítható annak *alanyi* fogalma, tehát azoknak a vonatkozásoknak, azoknak az *igényeknek* az összessége, melyek a *tárgyi* jogon *alapulnak*, abból folynak, annak következményei.

Még határozottabb az alanyi jog fellépte az *ígérő jognál*.

Az alanyi jog fogalma akkor lép ugyanis élesebben előtérbe, midőn a jog nem pusztá parancsként jelentkezik, hanem ígéretként szerepei, illetve parancsoló-ígérő jelleget ölt, amint azt főként a magánjogban látjuk.

Az alanyi jog a tárgyi jog korrelát fogalma, amennyiben az, nem úgy, mint az erkölcs, csak kötelezéseket állapít meg, hanem előnyöket, szabadságot is biztosít. A két fogalom ennek megfelelőleg, mint egymást kiegészítő jelentkezik. Az egyes által a biztosított hatáskör a reá rótt feladatok teljesítése érdekében igényelhetik s ezt ő, mint értéket képviselő, mint öncél, követeli is.*

Az alanyi jog különben az egyén érdekei érvényesítésére vonatkozó tehetségének tudatából támad s azon fogalmak körébe tartozik, melyek az embernek a természeti erőkkel szemben folytatott küzdelmével állanak összefüggésben. A tárgyi jog képzete ellenben az alárendelt által megmásíthatlan felsőbb akarat nyilatkozatának, illetőleg a parancsnak, a törvénynek fogalmában gyökerezik. (Pulszky).

A kezdetleges jog, mely tehát *közjog*, különben az alanyi jog fogalmát még alig ismeri. Később *ígéretként* lépven fel, a jogot létesítő magával szemben *igényi* teremt. Midőn pedig a parancsok és szabályok az egyéni érdekek védelmének eszközei gyanánt je-

* A jog ezen alanyi fogalma ugyan logikailag a tárgyi joggal van összefüggésben, amennyiben ez, az egyén részére engedett tevékenységi kör biztosításként jelentkezik. Ennek ellenére kétségtelen, hogy a jog mindkét faja önálló jelleggel bír s történetileg egymástól függetlenül fejlődhet s egymással ellentétes is lehet.

lentkeznek más egyénnel szemben: a *magánjogban*, a jogoknak *jogosítványt* létesítő jellegük lép inkább előtérbe.

A jognak, mint *tárgyi jognak*, vagyis emberi cselekvőséget szabályozó parancsok összegének egyébiránt kiegészítő eleme, amennyiben a jog parancsai erkölcsi jellegűek is, a *kötelesség*. Az engedelmisség kötelessége a tárgyi joggal szemben állókat terheli.

Az *alanyi jogoknak* viszont *kétféle* különböző jellegű kötelesség felel meg: *a)* másnak nemleges kötelessége a jogot tiszteletben tartani, *b)* magának a jogosítottnak kötelessége jogával annak természete szerint élni, mi egyúttal a tárgyi jog által kívánt kötelességnek felel meg s így annak jellege szerint változik, feltétlen lévén (kevés kivétellel) a közjogoknál, facultativ a magánjogoknál.

A *tárgyi jog* és alanyi jog közötti viszony befolyással lesz, sőt irányadó a jog *tartalma* tekintetében*: ez döntvén el, hogy milyen érdek érvényesül a jogban.

3. A tárgyi jog és az alanyi jog azonban össze is ütközhetnek, követelményeik egymással ellentétbe kerülhetnek: amaz az összesség, emez az egyének érdekének felelvén meg. Kiegyenlítőket azután az *igazságosságban* találják, mint azon külső, alanyiilag mint azon belső lelkiállapotban, mely az érdekek összhangja által áll elő. Az igazságosság megvalósítása ennek megfelelőleg *célja* a jognak, de egyúttal annak *tartalmaként* is szerepel, a tökéletes jog tulajdonságaként jelentkezően. Eszményi tekintet szemelőtt tartását jelenti ez.

A tételes jog az eszményi ugyan megközelítheti, de soha el nem éri. A mindenkori jog tökéletlen, de folytonos benne az irányzat a tökéletesedés felé. Gyakran eltávolodik céljától, a megvalósító tényezők érdekét szolgálja, önkény, szeszély szolgálatában áll s így ellentétbe kerül elvével.

Az *igazságosság* különben mint *osztó* lép fel, midőn a jogalkotásánál a cselekvési tereket az arra jogosultaknak tehetségeiknek megfelelőleg biztosítja s mint *kiegyenlítő* jelentkezik, midőn a bíró Ítéletében a létesített egyensúly fentartását eszközli, az alanyi jogkörök sértetlenségét megóvja.

Minthogy már most a tételes jog nem felel meg az eszményt képviselő igazságosságnak, a jogot megtestesítő összesített állapot

* A jog tartalma itt nem a szabályozott viszony anyagával azonos.

és hajlam *jogszerűségnek* nevezetik. A *szigorú jognak* (jus strictum) megfelelő állapot ez.

A jogszerűséggel, de különösen a szigorú jog fogalmával szemben a *méltányosság* fogalma alakul ki, mely az osztó igazságossággal kapcsolatban azt az állapotot jelenti, midőn a társadalomnak valamely előnyben részesülő alkateleme magára nézve is ugyanoly elvnek alkalmazhatóságát elismeri, mint aminő szerint lett a többi tag cselekvési köre kiszabva; másrészt a kiegyenlítő igazsággal kapcsolatosan a rendestől eltérő körülmények figyelembe vételét jelenti ez a szigorú jog értelmezésével szemben (Pulszky).

E jelenség a jognak kiegészítője, de korrektúrája is, mivel a jog sokszoros eredeténél és jellegénél fogva oly terekre is kiterjeszkedik, melyek szorosan véve körébe nem tartoznak.

A *tisztesség* és *illem*, valamint a *könyörület* és *kegyelet* a cselekvés oly irányaiként jelentkeznek, melyek a társadalmi élet kevésbé jelentős tereire vonatkoznak s így különösebb fontosságal nem bírnak,

A határvonal e szabályok között élesen nem vonható meg, amennyiben a jog, a társadalom fentartó elve, a tagok tudatával párhuzamosan bővül, illetve szűkebb térre szorul s így terjedelme folyton változik.

5. A jog ezen viszonylagos felfogásával szemben a *theológiai* és *metaphysikai* rendszerekben a jog feltétlen kötelesség eszköze s így maga is feltétlennek tekintetik. E rendszerekben ugyanis a jog a kötelességre vezetettik vissza; itt nem is a társadalmi élet a kiinduláspont.

Holott, ha szem előtt tartjuk a jogot létesítő állami hatalomnak emberi eredetét, amennyiben az uralkodó közönség maga is, egyéni érdekek találkozásának produktuma, be kell látni, hogy viszonylagos a jog egyrészt a megvalósítandó feladatokkal, másrészt a társadalmi tagok tudása és akaratával. Az egyes igényei és ereje nyújtja ugyanis az alapot, melyre a társadalmi parancs visszavezethető s így a jog is mindig viszonylagos az emberi szükségletek rendszerével és kielégítésük módjával s változik azon közönség szerint, melynek létét biztosítani kívánja. Bizonyos határok között tehát az, mi egyik közönségben *jog*, egy más közönségben *jogellenség* lehet.

Minél tökéletesebbek a közönség tagjai, minél teljesebben átérzik az összesség érdekeit, annál szűkebb körre szorul a parancsok alkalmazása, a jog köre; másrészt minél tökéletlenebbek, annál inkább szükség van jogra, annál inkább érvényesül az, A tökély itt is az anarchia, a jog nélküliség állapota lenne.

11. KÖZÖNSÉG, ÁLLAM ÉS JOG, MINT JELENSÉGEK.

A társadalom, az állam és a Jog phaemenológiája.

A) TÁRSADALOMTAN.

11. §. A társadalmi lét kezdetei.

Irodalom: Mucke: Horde und Familie. 1885. — Schurtz: Aliersklassen und Männerbünde. 1902. — A Társadalom. Műveltség Könyvtára. VI. k. 1908. 184. 1.

1. izoláltan az ember sohasem élt; a XVIII. század, természetjogásainak azon felfogása, mely szerint minden egyesülés külön álló egyének szerződésén alapulna, a tapasztalattal nem egyezik, de az e tant hirdető természetjogi írók által, sem mint történeti tény, mint inkább előfeltételként hirdettetett. Részint sajátos természete, hosszú, gyámoltalan gyermekora, részben hajlamai és szükségletei az embert társas élei' re utalják. Atekintetben azonban, hogy a legkezdetlegesebb egyesülés a mono- vagy polyginikus *család*, avagy a promiscuitást feltüntető *csoport* (Horde) lett volna, a nézetek eltérők. Tekintettel a nemi vonzódás társiatlanabb jellegére, valószínűbb az emberiségnek csoportban való első fellépte.

Már e legprimitívebb alakulat sem tekinthető azonban teljesen homogénnek.

2. Az első különválás *a férfiak és a nők között megy végbe.* A szoros kötelékek ellenére, melyek a nemi ösztönből kifolyólag a férfit s a nőt egymáshoz fűzik, jelentékenyek a közöttök fennforgó ellentétek, melyek azután különválásukhoz is vezetnek. Fokozza az ellentétet a társas természet tekintetében a két nem között található különbség. A férfi általában társiasabb, mint a nő; viszont a nőt erősebb nemi ösztönei, szülői szeretete a családi kötelékek körébe vonják s itt nyitnak tért társas hajlamainak. Ezen körülmények kezdetleges társadalmakban a két nem különválásához vezetnek s mind a nők, mind a férfiak külön osztályként szerepelnek. A

különbségek idővel csökkennek, de azért nyomai annak megmaradnak, amennyiben egyrészt a férfiaknak a nők feletti uralmának alapját alkotják, másrészt a nőknek bizonyos foglalkozásoktól való eltiltását eredményezik.

3. Nagyobb társadalmi jelentőséggel a nekülönválásánál bírnak azok az alakulatok, melyeket *korosztályoknak* nevezhetünk. Ezek az egykoruak egyesülései által létesülnek; alakulásuk azonban már természet-től fogva nem oly határozott, mint az előbbi kapcsolat.

Primitív társadalmakban az egyének rendszeren három csoportba sorozódnak: a *fiatalok*, a *férfiak*, azaz harcosok, és az *öreg*ek osztályába.

E kezdetleges alakulatok azonban idővel jelentőségüket veszítik s helyökbe más formációk lépnek, amelyek alapját a teljesített működés képezi.

12. §. A társadalom szervezete.

Irodalom: *Lubrich:* Társadalomtudomány. 1883. 186—270. 1. — *Schaffle:* Bau und Leben des socialen Körpers 2. kiad. 1896. 1. 26. és köv. 1. — *Schmoller:* Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre I. 1901. 254. 1. — *A társadalom.* 182—184 I. — 186—268. 1.

1. A társadalomban — mint láttuk — anyagi és szellemi alkatelemeket különböztetünk meg. Anyagi alkatelemként tagjai: az *egyének*, (a népesség) valamint a *kulturjelenségek* (a természet meghódított részei, javak, eszközök, termelvények) jelentkeznek, míg szellemi alkatelemként a társadalomban előforduló érzelmi, értelmi és akaratni kollektív-pszichológiai tünemények szerepelnek.

Socialis egység, mintegy társadalmi sejtként, eredetileg a *csoporthoz*, később a *családdal* s csak végül jelentkezik az *egyes*.

A társadalom berendezése, célja az egész, s egyúttal tagjai, szükségkielégítésének szolgálatában áll s így kebelén belől anyagi és szellemi alkatelemei megfelelő csoportosításával, szervezetével találkozunk.

A szükségletek, melyek a társadalomban kielégítést igényelnek, *anyagiak* és *szellemiek* lesznek. Anyagi szükségletként a lét-, valamint a fajfentartás, szellemi szükségletként a vallásos és tudományos igények, a rend iránti, a hatalom utáni vágy jelentkeznek.

2. A társadalom *létfentartását szolgáló intézményeinek* két csoportját különböztetjük meg. Ilyenek nevezetesen a) a *település intézményei* és b) a *gazdasági berendezések*.

a) A *település intézményei* a közönségnek az elfoglalt területhez való viszonyát mutatják. A kezdetleges csoport viszonya a területhez laza, állandó letelepüléssel itt még nem találkozunk.

A csoport növekedésével, talán családok kiválásával, a település állandóvá válik; előáll az első *község*, az első *falu*. Ily fariósabb település azonban már helyhez kötött foglalkozással jár s így inkább csak a halászattal és kezdetleges földműveléssel foglalkozó népeknél fordul az elő, míg a vadász, de különösen pászfornépek, még állandó lakhelyek híjján, kóbor életet folytatnak. A letelepülés módja azonban nem véletlentől függ: részben a földfelület konfigurációjára, a talaj járhatósága és termékenysége, részben ethnikai és politikai körülmények döntők e tekintetben s mint a társadalom minden berendezése ez is történelmi fejlődés eredménye.

Letelepülési formákként a *tanyát*, az *udvarházat*, a *falut*, a *várostart*, a *fővárostart* különböztethetjük meg; az *erősségek*, *várak* e kategóriák egyikébe vagy másikába sorozhatók.

A letelepülés módjai nemcsak mint materiális alakulatok jelentkeznek, hanem visszahatnak az emberekre s valóságos típusokat teremtenek. így különböztetjük meg a *parasztságot*, *nemességet*, *városi lakosságot*, s ebben a *polgárságot* és *proletárságot* típusait.

b) Ami a társadalom *gazdasági berendezését* illeti, ámbár a gazdasági életben határozott szervezettel nem találkozunk, bizonyos megkülönböztetést a végzett működés alapján a tagok között mégis tehetünk s bizonyos csoportosítást itt is eszközölhetünk. Mindenekelőtt a *termelés*, a *jövedelemelosztás* és a *fogyasztás* szerveit különböztethetjük meg.

Ami a *termelést* illeti, úgy az egyes foglalkozást űzők csoportjai mint *osztályok* jelentkeznek, majd *rendekké* válva, ezek jogi megkülönböztetést és elismerést nyernek.

Itt első sorban a tőkésekkel szemben a szellemi és fizikai munkát végzők válnak külön; óda a hivatalnokokat, katonákat,

papokat, tudósokat, (orvosokkal, ügyvédekkel együtt) a művészetet és vállalkozókat sorozhatjuk; míg emide a kereskedők, iparosok és földművesek tartoznak. Külön osztályt alkotnak a munkanélküliek, kiknek szerepe a közgazdaság szempontjából szintén fontos. Az osztályok egyes foglalkozási csoportokra, ezek ismét apróbb és apróbb körökre szakadnak.

Ugyancsak a termelés szempontjából különböztetjük meg a birtokosokat és a birtoktalanokat; a birtokosok között vannak ingó és ingatlan vagyonnal bírók, nagy-, közép- és kisbirtokosok.

A jövedelem elosztása szempontjából a társadalom tagját mint földjradékból, tőkekamatból, vállalkozói nyereségből és munkabérekéből élők válnak külön, akikhez azután a könyöradományokból, valamint improduktív, sőt a társadalomra nézve káros foglalkozásból élők csatlakoznak.

A fogyasztás szempontjából a társadalom tagjai aszerint különböztethetők meg, hogy tőkegyűjtők, azaz újabb termelést előkészítők-e, vagy pusztán fogyasztók, avagy pazarlók; lehetnek ezek eredeti jövedelemből, saját keresményükből élők, avagy származékos jövedelemből fenntartottak, s végül produktív vagy improduktív fogyasztók.

A munkás, illetve a munka minősége szerint ismerjük a *rabszolgákat, jobbágyokat* és *szabad munkásokat*, valamint a *kasztoakat*, a *céheket* s a *szabad foglalkozási ágakat* folytatókat. Ezek azonban már nem pusztán gazdasági szempontból, hanem jogi tekintetek figyelembe vételével tett megkülönböztetések.

A társadalom tagjai ezen osztályozása mellett a sejtközi anyagnak tekinthető vagyonnal kapcsolatban más berendezéseket is alkotnak. E szempontból a gazdasági életben *szerveket* és *intézményeket* ismerünk. *Szervek* alatt a gazdasági élet működést teljesítő elemeit értjük; míg *intézmények* az eszközként szereplő képződmények lesznek.

A gazdasági élet szervezete egységes, differentiatlan egészből, a *háztartásból* indul ki. A mezőgazdaságban a *háztartás* a kisgazdaság szerveként megmarad; középgazdaságban *udvarok*, nagygazdaságban *uradalmak* váltják fel. Az iparban a *mihelyt* a *gyárak* követik; míg a kereskedelemben a *botok*, *nagy üzletek*, majd *áruházak* következnek.

Intézményekként a *pénz* s egyéb hitelberendezések váltók, utalványok, szerepelnek.

Fajfentartási szervként kezdetleges társadalomban maga a *csoport* jelentkezik; A feltételezett, de be nem bizonyítható nő- és férjközösség állapota lenne ez. Később a különzékülés beálltával egy önálló intézmény szolgál ve célra: a *család*, mely eltérő alakokat mutat.

Typikus alakjában a család a férfi, a nő és a gyermekek egyesülése; e kapcsolat azonban majd csak a nő és gyermekei, esetleg a nő testvérei között áll fenn (matriarchatus); majd a férj hatalma egyesít (a római agnat család); majd általában a közös őstől származók tömörülnek (patriarchalis család).

A család tagozódik. Előtérben a házastársak, a férj és nő, majd később az apa és anya, mint alapítók állanak. Csakhamar megjelennek a leszármazók s ezek származásuk szerint fokozatonként helyezkednek el. Gyakran még más egyének: nagyszülők, sőt oldalági rokonok is helyet foglalhatnak benne. Családfőként Tendesen a *férfi* jelentkezik: *gyneokratianak* nyomára sehol sem akadunk.

A család alapja a *házasság*. A kezdetleges rendezéstelen — állítólag promiscuitás jellegével bíró állapotokat — tartós, a nemi sajátosságok egyesítése, közös élet s az utódok felnevelése céljából létesült kapcsolat váltja fel, mely majd a *nő rablása*, avagy *annak vétele*, esetleg az érte teljesített *szolgálat* által létesül, avagy a két fél között létrejött *szereződés* útján támad. *Endogamikus*, vagyis bizonyos körön belől történő, avagy *exogamikus*, a körön kívül állók között létesülő lehet. Az így létesült család azután polyginikus, polyandrikus és monogamikus lehet.

A család működési és tevékenységi köre egyébként változó. Bizonyos korban tagjai összes szükségleteiről gondoskodik: máskor a feladatok csak egyrészt — különösen a gyámolítás és védelem üncióit — teljesíti. Egy működése azonban marad, s ez tesz belátható időn belől a legfőbb ünciója, ez a *szaporítási ténykedés*, s ezzel együtt a társadalom szellemi életének bizonyos mértékű fentartása.

4. Materialis szükségletei kielégítése mellett szellemi vágyai elérésére is törekszik az ember. E vágyak között első helyet a vallásos érzület

szervezése felesleges volt; a vallási kör magával a nemzetséggel a törzssel egybeesett s a törzs feje végzi az ez irányban szükséges funkciót. Majd különválás áll be; e működés a végzésére hívott egyén, a *javas ember*; a *varázsló* feladatává válik. Míg végül egy külön rend, a *papság* végzi a vallásos életre vonatkozó ténykedéseket.

utáni vágy kielégítésére külön szervezet nem létesül. Az e tekintetben fontossággal bíró működéseket eleinte a papság végezte, ma ezeket a *művészek*, illetve *tudósok* teljesítik, akik legfeljebb külön *iskolákat* alkotnak, de osztályként sehol sem szerepelnek.

5. A biztonság, valamint a társadalom továbbfejlődésének is egy különös, önálló szervezete képződik, mely alakulat maga az *állam*.

6. A fentiekben a társadalomanyagi elemeinek szervezetet tárgyaltuk, de bizonyos megkülönböztetési a szellemi elemek, a társadalomban előforduló lelki jelenségek tekintetében is tehetünk. *Érzelmi, értelmi és akarat* lelki állapotokkal találkozunk itt, melyek kollektív-psychologiai alakulatokként részint mint *a) tömeg-psychologiai* jelenségek, *b) azonosságon* s egyúttal *hagyományon nyugvó* lelkifolyamatok, végűt kivételesen *c) belátásból fakadó tudattartalmi* jelenségek lépnek fel s bár *tudatosak* is lehetnek, *öntudatlanként*, tudatalattiként jelentkeznek s eredményükként kollektívpsychologiai produktumok: *a szokás, nyelv, vallás, művészei, erkölcs és jog* szerepelnek.

Míg a tömegpsychologiai, valamint az azonosságon nyugvó kollektívpsychologiai jelenségek inkább a társadalmi életre nézve jellemzők, addig a *belátásból fakadó* kollektív lelki jelenségek a közönségekben, főként pedig az államban fordulnak elő, mint ahogy itt találkozunk első sorban *kollektív akarat* jelenségekkel is, szemben a társadalomban előforduló érzelmi jellegű lelkítüneteményekkei.

Kiegészítik mindezeket azok a tényezők, melyek a társadalmi (*kollektív*) *Ömadatot* eredményezik, s a közönségeket, főként azonban az államot tudattal s akaratallal bíró lénynek teszik.

13. §. Társadalmi működés.

Irodalom: *Labrich* i. m. 269-276. 1. — *Schäffle* i. m. 209—215. 1. — *A Társadalom*. 273—304. 1.

1. A társadalom léte tevékenységében áll; Ily működést maga az összesség egészében, esetleg szervei útján végez, s csak kivételesen fordul elő, hogy az egyes — önálló tényezőként fellépve — tevékenykedjék. Ily egyéni tevékenység csak a felfedezőnél, a kezdeményezőnél fordul elő, de kell, hogy az ő ténykedése is utánoztatván, általánossá váljék/ mert csak ez esetben beszélhetünk társadalmi működésről.

E tevékenység a társadalomban előforduló lelkiprocessusok fejleménye s o) *tömegtevékenység*, b) *tekintetvén, illetve azonosság* alapuló ténykedés s végül c) *belátáson alapuló* társadalmi működés lesz, melyeket d) a tisztán *egyéni tevékenység* egészíti ki.

Fellépésük szerint különben *szervezetlen* és *szervezett* társadalmi tevékenységeket különböztethetünk meg. A *szervezetlen kollektív* tevékenység azután úgy tömegcselekvés, mint azonosságból folyó, illetve azon alapuló összesség! cselekvés lehet. *Szervezett társadalmi* tevékenység bizonyos e célra hivatott alakulattól, esetleg egy egyéntől, *szervtől* ered, aki a társadalom exponenseként jelentkezik s ennek megfelelő tudással és akarattal bír.

Míg a szervezetlen, de különösen a tömegjelenségek *érzelmi jellegűek*, addig a szervezett társadalmi jelenségnél az *értelem* dominál.

3. *Irányát* tekintve e tevékenység lehet mindenekelőtt: a) *érték megállapítás*. A gazdasági életben, az erkölcsi, jogi Ítélezésnél, a művészet, tudományos becslésnél, politikai célkitűzésnél fordul ez elő;

5. Irányulhat ez a *javak, értékek létrehozására, megteremtésére* s előfordulhat úgy a gazdaság, mint művészet és tudomány, de etikai téren is. Az értékek termelésének eszköze a *munka*, erő kifejtés ez, mely a fáradtság érzetével jár.

6. Vonatkozhat e tevékenység végül az *értékek megszerzésére*, mely ténykedés, ha a termeléstől különválik, *küzdelemként* lép rendesen fel.

Az ily módon jelentkező társadalmi működések megkülönböztetése végül *tartalmuk*, vagyis a kielégítendő szükségletek minősége szerint történik.

3. Itt elsősorban az *anyagi szükségletek* tevékenység. kielégítésére vonatkozó működés jelentkezik, melyhez az ellenérték fejében történő szellemi szükséglet kielégítése csatlakozik. Az e körbe tartozó ténykedések *gazdasági tevékenységként* jelentkeznek.

4. Kiegészíti e tevékenységi kört a *nemi szükséglet kielégítésére* irányuló társadalmi tevékenység, amennyiben az utódnemzés a nemzet, a társadalom fizikai és szellemi fentartását biztosítja, de munkaerőt produkáló processusként is jelentkezik.

5. A *vallásos érület* kielégítését célzó társadalmi tevékenység gyakran szintén gazdasági jelleget mutat, midőn ez az egyén túlvilági életéről való gondoskodást jelenti.

A vallásos tevékenység mellé sorakozik a *művészi* ténykedés is, mely szintén bizonyos óhajok, vágyak kielégítését célozza.

Az *erkölcsi javak* létrehozására irányuló tevékenység nagyrészt egybeesik a neveléssel, valamint az oktatásnak erre irányuló nemeivel, amint az többek között az egyházi tanítás körében előfordul.

Mindezen működés azonban csak a biztonság, a rend fentartása mellett lehetséges. Az összesség törekvése ennél fogva a rendet megvalósító cselekvések létrehozására, másfelől a bűncselekmények megszüntetésére irányul. Kapcsolatos ezzel a hatalmi körök körülhatárolása, az összesség szervezetének megállapítása, működésének rendezése. *Jogalkotás és jogfentartás* által történik ez.

7. A *politikai tevékenység* végül küzd a jogok tartalmáért, illetve az azokban foglalt hatalomért. E tekintetben tehát kettős működést különböztethetünk meg: *a)* társadalmi tevékenységet, mely odairányul, hogy a hatalom bizonyos körök, osztályok, rendek birtokába jusson, illetve a jogálapot ennek megfelelőleg formáltassék s *b)* egyéni küzdelmet, mely akkor fordul elő, midőn valamely kör már hatalomra tett szert s itt a törekvés az elért hatalomban való részesedésre irányul. E küzdelem azonban — tekintve a politikai hatalommal járó előnyöket — többé-kevésbé gazdasági jellegű.

A társadalomban előforduló ezen működés annyiban bír jelentőséggel, amennyiben a társadalmat nem homogén alakulatnak, hanem összetettnek képzeljük. Míg az első esetben politikai tevékenységről csak annyiban szólhatnánk, amennyiben a külvilághoz való alkalmazkodás bizonyos tevékenységet igényel, addig az összetett társadalomban a többi együtt levő közönségek egymás-

hoz való viszonya eredményezi a társadalom ennek megfelelő működését.

14. §. Társadalmi átalakulás.

Irodalom: Pulszky i. m. 81—95 l. — A Társadalom 386-411. l.

1. A közönségek, épúgy mint a szerves lények életfolyamattal bírnak: keletkeznek, növekednek, majd fejlődésük tetőpontjára eljutva, visszafejlődnek.

Miként azután az életben nemzedékek váltják fel egymást, helyesebben a természetben a régi (állat és növény) fajok helyébe új fajok lépnek: ekként a társadalmi életben is a közönségek kebelében új meg új közönségek támadnak, melyek azután az uralomban egymást követik. E folyamat adja a történelem menetét.

A uralkodó közönség — az állam — kebelén belől nevezetesen új, feltétlenül kielégítendő életszükséglet felléptével új közönség támad. Ez növekedik, fejlődik, a régi közönséggel harcot kezd, annak helyébe lép, egyideig maga uralkodik,* míg majd ezt is új közönség váltja fel.

A közönség — mint tudjuk — bizonyos életérdek kielégítési céljából összeműködésre tömörülő csoport.

Az új szükséglet, az új életérdek rendesen a felsőbb, új életelv után vágyódó osztályban támad s ritkábban alsóbb fokon, amennyiben itt még a régi szükséglet sem nyert teljes kielégülést, úgy hogy az innét kiinduló mozgalom a társadalom átalakítását a régi szükséglet tökéletesebb kielégítése céljából sürgeti.

Egyszer fellépve az új elv hívekre azonban az alsóbb osztályokban talál, mint akik a mindenkori állapottal elégedetlenek s helyzetük javulását várják; úgy hogy a mozgalom alulról kiindultkénijelentkeznek.

2. Ámbár ekként új közönség támadásával az egész társadalom átalakulását várjuk, a helyzetváltozás csak külsőleg áll be. Az új közönség vezetői közé az alsó osztály csak egy csekély töredéke kerül be, a többiek, a csekélyebb tehetségűek, a tette képtelenek tovább is lent maradnak; viszont a felső osztály nagy része eddigi posztíóját megtartja s csak a tehetségtelenek sülyednek le. A közép

* E változás nem jelenti államok változását, egymásutánját. Az állam — mint külső hüvely — ugyanaz maradna, holott tartalma — az uralkodó közönség — más és más lesz.

osztály pedig most már az új életérdekhez csatlakozik s azt követve tartja meg eddigi helyét.

3. Az új közönség keletkezése *kollektiv-psychologiai jelenség* e új szükséglet, új életérdek felléptét jelenti ez.

Új életérdek keletkezése *alkalmazkodásnak* tekinthető; új felfogás, gondolkodás felléptét mutatja; új megvalósítandó célok kitűzésében áll ez.

Ez átalakulás — épugy mint az élők világában — *a tagok változékonyságának, előnyös variatiók fenmaradásának, azok átöröklődésének*, a társadalmi életben: az *utánzásnak*, a folyománya.

Az okok, melyek hatása az új szükséglet fellépte; 1. *külsők*, mint a) *kültermészet* (éghajlat, föld felszíne, talaj, élő környezet), b) a *lakosság szaporodása*, c) *idegen közönségek hatása*; 2. *belső*k (faj, szellemi környezet, nagy emberek) lesznek.

Hatásuk részben *fizikai*, a szellemi életre is kiható változás (agy növekedés), főként azonban a szellem (gondolatok, vágyak) változása, átalakulása.

Az új életérdek részben békésen *utánzás* által, gyakrabban azonban *küzdelem* és hódítás útján terjed.

B) ÁLLAMTAN.

15. §. Az állam berendezése és összetétele.

Irodalom: Kogler: Államtan. 1868. 185—223. 1. — Pulszky i. m. 162—165.1.— Ratzenhoffer: Wesen und Zweck der Politik, 1893. I. 159 és. köv. 1. — Schollenberger: Politik. 1903. 132—180, 1. — Smatl: General Sociology. 1908. 249—322. 1. — A Társadalom 213— 220. 1. — Harrer: Az állami szervezet alapjai. Huszadik Század XI. k. 1905. 56. 1.

I. Az állam összetett, még pedig uralkodó közönség Az ember uralmi vágyának folyománya ez. Szervezete és összetétele ennek megfelelőleg az alá- és fölrendeltség berendezése lesz. Kebelén belől ugyanis alárendelt közönségeket találunk.

Az egyszerű, mint általában minden közönségben új nézetek de különösen új megvalósítandó célok lépnek fel, melyek ha feltétlenül kielégítendőként jelentkeznek az emberek újabb csoportosulásának, új közönségeknek magvaivá válnak. Ez új közönségek a régiek kebelén belől, annak uralma alatt helyezkednek el. De ott találjuk azokat a közönségeket is, melyek azelőtt uralkodók vol-

tak, életelvük azonban idővel vagy önként, küzdés nélkül megvalósul, vagy feltétlenségüket s így uralkodó jellegüket elvesztették s így most már szintén az uralkodó közönség, az állam kebelén belül mint alárendelt közönségek foglalnak helyet.

2. Az állam kebelén belől előforduló alárendelt közönségek ennek megfelelőleg két csoportba sorozhatók, u. m. új, tehát uralomra törekvő és uralomról lehanyaglott közönségek csoportjába. Ezek mindegyike tekintetében ismét tehetünk megkülönböztetést, amennyiben az új közönségek még csak imént kialakult, avagy már teljesen kifejlődött s így az uralomhoz közel állók, s viszont az uralomról lehanyaglottak az uralmat rég elvesztett, illetve uralomról imént lehanyaglott közönségek lehetnek.

Egy más megkülönböztetés a közönségek berendezése, illetve szervezete alapján történik. — Megalakulásukkor a közönségek magánjogi alakulatokként jelentkeznek. Megerősödvé részt követelnek az állami igazgatásban s közjogi jellegre tesznek szert, igazgatási funkciókat végeznek. E sajátosságuk egy darabig megmarad az uralomról lehanyaglott közönségeknek is, míg a hatalomról rég lehanyaglott körök közjogaikat elvesztik és ismét magánjogi képződményekként szerepelnek.

3 Ha az államtagoknak a hatalomban való részesedését, illetve ezen hatalomért folytatott küzdelmét tartjuk szem előtt, akkor az államnak *osztályokra* való tagozódását látjuk.

A hatalommal rendelkezők alkotják a társadalom *felső osztályát*, ahová a mai kapitalista társadalomban az ingó és ingatlan tőkével bírók tartoznak. Szemben ezekkel áll az *aló osztály*, ahová a hatalomra törekvők sorakoznak, a modern társadalomban: a birtoktalanok, a munkások. E kettő között helyezkedik el a *közép osztály*, mely azokból a szellemi foglalkozást űzőkből rekrutálódik, kik a tőke támogatására, annak szolgálatába állanak s így annak előnyeiben részesülnek. Ez osztályok azután további alosztályokra szakadnak, mint aminő az ingó és ingatlan tőkések, gyárosok, kereskedők stb. közötti megkülönböztetés.

Ez osztályok egyes korszakokban vallási, valamint jogi szentesítést is nyertek, mint ahogy azt keleten a *kasztokban*, nyugaton a *rendekben* látjuk.

4. A közönségek azután az állam kebelén belől küzdelmet folytatnak. E harc kettős irányú. Egyrészt az állammal, az uralkodó közönséggel folyik a harc a hatalomért; másodsor a különböző, egynemű alárendelt közönségek küzdenek egymással a hatalomban való részesedésért.

Ami az első faját a küzdelemnek illeti, úgy az alárendelt közönségek az egyes felségjogok birtokáért harcolnak. A törvényhozásban részt kívánnak, maguk számára autonómiát s egyúttal önkormányzatot követnek, a bíraskodást — különösen az őket érintő ügyekben — maguknak igénylik. Az egynemű alárendelt közönségek egymásközötti harca a javak, illetve jogok minél nagyobb mennyiségéért, az azokban való teljesebb részesedésért folyik. Az állam által juttatott javaknak és jogoknak minél nagyobb részét akarja mindenik közönség a többiek kizárásával a maga részére megszerezni.

Eltekintve e harctól, küzdelem folyik minden közönség kebelén belől a tagok között a közönség rendelkezésére álló javakért, a közönségben elfoglalt előnyös posztiókért. Magára a közönségre s így az egyes tagokra nézve kedvező e küzdelem eredménye csak az esetben lesz, ha mindenki a képességeinek megfelelő posztiót nyeri el. Az érdemtelenek előnyben részesítése az összeség helyzetét rontja.

5. Még feltétlenebb mértékben, mint az egyes közönségeknél, jelentkezik a földterület az állam anyagi alkatelemként. Uralom, nevezetesen állandó település, tartózkodás híján el sem képzelhető. A földterület s avval kapcsolatos kultúrjavak hatása azután az állam jellegére, a főhatalom mikénti kifejtésére kétségtelen.

6. A közönségek, melyek ekként az államban megkülönböztethetők, mintegy annak javát alkotják. Szellemi alkatelemként az államban azon szervezet jelentkezik, mely a hatalmat itt megteremti azt a legnagyobb hatalommá főhatalommá teszi. E hatalom azon erők-összességéből támad, melyek az uralkodó közönség elvének szolgálatába szegődtek, azt megvalósítani kívánják.

16. §. Államfajok.

Irodalom: *L Gumplovicz:* Philosophisches Staatsrecht. 1877. 62—84. 1. — *Jellinek:* Allgemeine Staatslehre. 1905. 340. és Jtöv. 1. — *Mélamed:* Der Staat im Wandel der Jahrtausende. 1910.

1. Miként az állam meghatározásánál a megvalósítandó cél, tehát az állam tartalma az anyagát alkotó közönség jellege szerepet játszik, úgy az állami osztályozása is ez alapon történhetik.

E szempontból annyi különböző jellegű államot különböztethetünk meg, mint ahány uralkodó közönség a történelem folyamán fellépett.

Az állam jellemvonása ezenkívül az *uralom*. A hatalom birtoka és annak gyakorlása szintén alapját képezheti a megkülönböztetésnek.

Az államok osztályozása ennél fogva két szempontból eszközölhető. Történhetik ez egyrészt az állam *anyaga*, vagyis azon közönség szempontjából, melynek uralkodó alakja az állam, s megtehető másrészt az *alak*, a szervezet szempontjából midőni az állam sajátos berendezése, főként azonban a főhatalom mikénti birtoka, illetve ennek mikénti gyakorlása lesz a megkülönböztetés alapja.

2. Ami az első, tehát az állam *anyagát* figyelembe vevő, u. n. *társadalomtani* megkülönböztetést illeti, úgy az osztályozásnál az azonos életérdekekkel bíró államok fognak egymás mellé sorakozni. E szempontból hódító, községi, kizsákmányoló, egyházi, nemzeti államokról beszélhetünk. Ilymódon az államoknak bizonyos egymásutánjait, hierarchiáját is megállapíthatjuk. Tekintve az emberi szellem fejlődőképességét, e beosztás kimerítő nem lesz. Az emberiség új meg új célokat tűzhet ki, új feladatok megvalósítására törekedhet s így a jövőben folyton új jellegű államok alakulhatnak.

3. A másik beosztása az államnak *összalkata* s a *szervezete* szempontjából történik s az előbbi szempontból *egyszerű* és *összetett*, s itt ismét *államszövetséget*, *szövetséges államot* s *personal*-, illetve *realuniót* különböztethetünk meg, míg ez utóbbi esetben az osztályozás alapjául az uralom birtoka, annak mikénti gyakorlása lesz. Az *államformára* és *kormányformára* vonatkozó beosztások tartoznak ide. Figyelembe vétetik e csoportosításnál különben még az is, hogy az állam berendezése központi-e, avagy decentralizált-e, s összetétele lazább-e, vagy szorosabb?

* A többi osztályozások, minők az államoknak szárazföldi, sziget-államok stb. beosztása lenne, az állambölcselekre nézve nagyobb jelentőséggel nem bírnak.

7. Az alak szempontjából történő osztályozások különben *jogi* beosztások*; társadalmi tudományi szempontból ez államfajok annyiban bírnak azonban fontossággal, amennyiben nem önkényes alakulatok, nem a hatalom birtokában levők akaratának folyományai, hanem az állam fejlődési phasisaivai kapcsolatosak, esetleg az államot környező más társadalmak hatásának következményei. Ennek megfelelőleg bizonyos egymásután itt is megállapítható, mint azt az állam életfolyamatainak tárgyalásánál látjuk is.**

8. Az államok osztályozása végül *társadalmi berendezésük* alapján is történhetik. E szempontból *katonai és ipari* államokat különböztethetünk meg.

Amazok berendezésükben a fősúlyt a katonai szervezetre, a a hadseregre fektetik. Igazgatásuk központi és hivatalnoki lesz. Emezek az egyéni szabadságot biztosítják, az önkormányzatnak tág teret biztosítanak s a gazdasági szervezet kiépítésén munkálkodnak.

E különböző típusok kialakulása több körülménytől: különösen az államok helyzetétől, hogy ezek izoláltan vagy más államoktól körülvéve fekszenek-e, a környező államok jellegétől, hogy azonos vagy különböző központi elvvel bírnak-e, továbbá magától uralkodó elvüktől és fejlődési fokuktól függ.

17. §. Az állam célja.

Irodalom: *Aristoteles:* Politika II. 5.; III. 6—13.; VII. 1.; VIII. 1. — *Fichte:* Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publikums über die französische Revolution. 1793. 70, 1. — *Ferguson:* An essay on the history of civil society. 1768. 289. 1. — *Murhard:* Zweck des Staates. 1832, — *J. F. Fries:* Politik oder philosophische Staatslehre. 1848. 62 72. 1. — *Eötvös:* A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. 1851. — *Kogler* i. m. 106. 1. — *Holtzendorff* i. m. 193—339. 1. — *Bluntschli:* Lehre vom modernen Staat. 1875. I. 346—349. 1. — *Pulszky* i. m. 210—236. 1. — *Gumplovicz:* Sociologie. 1885. 194—196. 1. — *Bornhak:* Allgemeine Staatslehre. 1896. 139. és köv. 1. — *Jellinek:* Allgemeine Staatslehre. 1905. 205—238. 1. — *Berolzheimer* i. m. 71—74. 1. — *Somló* i. m. 262—264. 1.

* Helyesebb e beosztást *joginak* s nem *politikainak* nevezni, amennyiben a politika a képződés folyamatát jelenti, itt pedig már kialakult erőviszonyokkal állunk szemközt.

** Részletesen ezek *az állam* jogi berendezéseinél tárgyaltainak.

1. Mihelyt az államot nem természeti erők szükségzerű folyamányának tekintjük, felvethetjük vele szemben *a cél* kérdését.

A cél kifejezést *két* értelemben használhatjuk; érthetjük alatta a dolgok rendeltetését, azt, ami miatt, aminek okából valami fennáll, de érthetjük alatta az eredményt mely felé valaki törekszik, melyet elérni akar.

Az első esetben *objectiv*, a második esetben *subjectiv* célról beszélünk. Az állammal szemben a cél kifejezést *mindkét értelemben* használhatjuk; hogy azután melyik értelem nyer alkalmazást, attól függ, hogy és mint fogjuk fel az államot.

Ha nevezetesen önálló tagjaitól különvált létet tulajdonítunk az államnak, ha azt külön álló lénynek tartjuk, akkor a cél kifejezést alanyi értelemben használjuk; ha ellenben külső erő teremtményének véljük, akkor a kérdés az lesz: mire szolgál az állam? mi végből létesítettet? Ez utóbbi értelemben az állam célját a metaphysikai részben tárgyaljuk, úgy hogy itt csak az alanyi értelemben vett államcél kérdését fejtegetjük. Azt vizsgáljuk tehát, minő feladatokat tűz ki az állam maga elé, minő célokat akar megvalósítani?

2. Az állam, mint minden élő lény, önmagáért áll fenn, saját létét akarja; de emellett mint érző és tudattal bíró lények összessége, — tagjainak érdekeit is megvalósítani törekszik. Ennek megfelelőleg az állam *öncélú és teljes célú*. Öncélúsága azonban *még üres*, amennyiben a pusztá lét egyenlő a nemléttel. Tartalommal kell tehát a célnak bírni, s célja e tartalmat az állam tagjaitól veszi, kiknek céljait megvalósítani akarja: az állam tehát e szempontból *telfes célú*. E teljes célúság azonban *viszonylagos*. Csak amennyiben e célok összeegyeztethetők, valósíthatók meg; de viszonylagos annyiban is, amennyiben egyes részleges — az uralkodóként jelentkező közönség — céljai kíválnak s első sorban ezek kívánnak megvalósítást.

3. Míg tehát egyrészt az államot *öncélúnak* és *teljes célúnak* tekinthetjük, akként másrészt úgy *alaki*, mint *anyagi* céllal bír az. *Alaki* célú annyiban, amennyiben törekvése, léte fentartására, fenmaradása biztosítására irányul, ellenben *onyagi* célú annyiban, amennyiben konkrét fel-

adatok megvalósítását tekinti feladatának. Ilyen anyagi célként annak a közönségnek törekvései jelentkeznek, melynek uralkodó alakja ép az illető állam.

Kezdetleges társadalomban az államfentartás alaki célja a fontos, amennyiben akkor a megvalósítandó feladatok száma még csekély; az emberiség haladásával az anyagi célok lépnek előtérbe, a megvalósítandó konkrét feladatok folyton szaporodván.

18. §. Az állam keletkezése és megszűnése.

Irodalom. Kogler i. m. 125. 1. — Ahrens: Encyklopaedie. 1867. 100. 1. — Bluntschli: Staatslehre. 1875. 289. 1. — Gumplovicz: Philosophisches Staatsrecht. 1877. 20. 1. — Berolzheimer i. m. Hi. 28-70. 1. — Ratzenhoffer: A sociologiai megismerés-lényege. 1908. 197. 1, — Palszky i. m. 185—209. 1. — Oppenheimer: Az állam. 1912. 21. 1.

1. Mint étellel bíró alakulat, mint személy, az állam is bizonyos életfolyamatot mutat, Az egyes államokat keletkezni, virágozni s elmúlni látjuk; de maga az állam mint különös alakulat, mint sajátos emberegyesülés is történettel bír és léte is változásnak van alávetve. Voltak idők, midőn még nem volt állam, s lehetnek korszakok, mikor már nem lesz állam.

Ami mindenekelőtt az állam keletkezését illeti, úgy a történelem annak számtalan esetét sorolja fel. Ezen keletkezési módok azonban már létező államokból mutatják új államok fakulásának eseteit, tehát a *másodlagos* államkeletkezési módokat adják.

Ezek szerint egy tartomány vagy gyarmat különválásából, elszakadásából támadhat egy új állam; majd több állam egyesülve teremthet új birodalmat; egy vezér a meghódított területen alapíthat államot, avagy egy kivándorló csoport tagjai szervezkedhetnek egymással új állammá.

Minden *másodlagos* államkeletkezéseknél új közönség jut uralomra, lép a régi közönség helyébe. E változás pedig legelterjedtebb módon történhetik; lényeges csak az, hogy az új közönség főhatalommal bírjon, az illető körben szuverén legyen.

Az állam keletkezését magyarázó elmélet azonban nem ezen másodlagos keletkezési módokat adná, hanem az első állam táma-

dását, az első uralkodó közönség kiemelkedését mutatná, az *elsődleges államkeletkezést* tárgyalná.*

Az első állam keletkezése szintén történeti tény lenne. Feleletet adni a kérdésre a történelem azonban nem tud, amennyiben az első állami keletkezése megelőzi a kultúrember fellépését, akinek emlékei e tekintetben irányadók lennének. Ennélfogva ez alakulat támadását csak a közönség és az egyes egyén természetének, sajátosságainak figyelembe vételével konstruálhatjuk meg, annyival is inkább, mert itt nem történeti kérdés eldöntéséről lesz szó, hanem inkább egy fogalom, egy gondolatnak kialakulásáról, tehát filozófiai vagy szociológiai kérdésről. Az állam keletkezése kérdésének megoldásához tehát következtetés segítségével jutunk el.

Államnak mi az uralkodó közönséget tekintjük. Jellemző erre nézve a főhatalom fenforgása, mely közérdekben gyakoroltatik.

Az állam keletkezésének kérdése ennélfogva az uralom nélküli állapotból a főhatalom — még pedig a közérdeket képviselő főhatalom — kialakulásának kérdésével esik egybe.*

Az állam keletkezését tekintve, két szempont bír fontossággal. Első sorban az, hogy tényleg kialakult főhatalommal találkozunk, s hogy e hatalom egyetemes célú legyen, tehát közérdek megvalósítására irányuljon.

Főhatalom fenforgásának megállapítása, s így ezzel kapcsolatban az állam fellépte időpontjának meghatározása azonban nehézséget okoz, amennyiben a keletkező állam, megalakulása pillanatában nem mutatja a tökély azon fokát, amelyet az állam jellemző ismérveként felállítottunk, s nem tünteti fel azokat a tulajdonságokat, *a függetlenséget, önállóságot és korlátatlanságot*, melyeket pedig az állam fogalmi meghatározásába felvettünk, annak feltétlen kellékeinek tekintettünk. De nem mutatja azt a jelleget sem, melyet szintén megkívántunk, azt nevezetesen, hogy ezen hatalom tényleg a *közérdekben* gyakoroltassák.

Tényleg e sajátosságok viszonylagosak is, és teljesen nem minden államnál, sőt ugyanazon állam életének különböző sza-

— Egybeesik ez alakulás az *államnak*, mint *olyannak*, mint különös hatalmi szervezetnek keletkezésével.

— A kérdés itt az állam *alaki* fogalma keletkezésének kérdése. Felmerül emellett azon kérdés is, hogy ez vagy amaz közönség, hogy és miként jutott uralomra? Ez az *anyagi állam* keletkezése; egyúttal a másodlagos államkeletkezésének kérdése. Egy történeti tény problémája ez.

kaiban sem találhatók fel teljesen, s így itt átmeneti alakulatokat, elmosódó határokat látunk.

Az állam keletkezésével egyébként egyénisége legjellemzőbb kelléke, a főhatalom kialakulása által megy végbe.

2. Minden kitűzött cél csak az erők összegyűjtése, azok szervezése által érhető el.

Az erőösszegyűjtés, a szervezés egyúttal hatalmat eredményez. Minden egyesülésnél ennél fogva hatalmat találunk, mely a cél érdekében létesül, a vezető kezében van, aki *azután az egész, az összesség létét irányítja, sorsát intézi.*

Így válik ki a kezdetleges közönségben a vezér, kinek a hatalmat eleinte az *anyagi erő* biztosítja. Később *szellemi tényezők* erősítik a főnök hatalmát, értelme, ereje, okossága biztosítja.

Jelentékeny szerepet játszik itt a *suggestió*, melyet a szellemekben való hit, a babona is támogatnak. Az alávetési készséget növelik a megnyugvás, a bizalom; fokozza a gondoskodás érzete.

Mindez erős központi hatalom kialakulását eredményezi.

Minthogy továbbá az állam közérdeket szolgáló közönség, fenforgásához megkívánatik, hogy a hatalom *ne* önző érdekek szolgálatában álljon, hanem a közjót, a közérdeket tartsa szem előtt, s gyakorlója, birtokosa, ennek folytán magát a közért feláldozni kész is legyen.

Az állam e közérdekű jellege azonban szintén csak idővel lép előtérbe s teljesen soha sem valósul meg.

Kétségtelen ugyan, hogy a hatalmat gyakorló egyes, valamint az uralkodó közönség, hatalma kifejtésében mindig tekintettel lesz az alávetettekre, azok érdekeit mindig szemmel fogja tartani. A folytonos kényszer alkalmazása ugyanis — mi ellenkező esetben elkerülhetetlen lenne, — jelentékeny erőpazarlást, erőfeszítést jelent. De meg azért, hogy eljárását nem önkényesen irányítsa a főhatalom, hanem cselekvésére, valamint tagjai magaviseletére vonatkozólag már kezdetben is szabályokat állapít meg, s így ennek megfelelőleg önkényét korlátozza, sőt úgy saját, mint az alárendeltek magaviseletét állandó irányításával rendezni igyekszik, közérdeket valósít meg. Ezáltal míg egyrészt a közönség létének biztosítását, a rend fentartását célozza, úgy az egész, mint az egyesek boldogulását létesíti.

Egy ily központi hatalom kialakulását ezenkívül *külső ténye-*

zók is előmozdítják, amennyiben azok a közösségek maradnak fenn, melyekben a fegyelem, az alávetési és önfeláldozási készség a legnagyobb, s eszerint a vezetés is a legmegfelelőbb, a vezetőben az önfeláldozás a legnagyobb.

Mіндеzen jelenségek arra utalnak, hogy az állam keletkezését ne egy egyszerű ténynek tekintsük, hanem folytatólagos processusnak, lassú kialakulás eredményének fogjuk fel.

A közérdekben kifejtett főhatalmat az állam jellemző ismérvének tartva, ily sajátosságú, bármely szervezettel bíró, állandó emberi egyesülést állami jelleggel bírónak mondhatunk. Államnak tekinthetjük tehát már a legrimitívebb, egyszerű emberi közösséget is.

Tekintettel azonban arra, hogy igazi hatalmat s így főhatalmat is csak *uralkodó közösségben* találunk, csak itt szólhatunk valóban uralomról, uralkodásról, csak itt történik az akarat megvalósítása, a rend fentartása kényszer segítségével s így csak itt lép fel a *jog*, csak az ily jellegű alakulat, az összetett, még pedig uralkodó közösség kialakulásáról beszélhetünk, mint állam keletkezéséről.

Míg ugyanis a közösség egyszerű, tehát egyöntetű, egységes, valóságos uralomról alig szólhatunk. Az engedelmesség itt nem kényszer következménye, hanem megszokás folyamánya, vallásos hit kísérelő jelensége, belátás eredménye. Eltekintve ettől, kényszer alkalmazásának szüksége sem forog fenn: mindenki, midőn a közért dolgozik, magának munkálkodik. Itt az ellentét az összesség és a tagok között még nincs meg. Kényszer alkalmazására akkor lesz szükség, s *főhatalommal* tényleg akkor találkozunk, ha a közösség körében érdekellentétek lépnek fel, midőn tehát az egyik közösség a másikat vagy legalább is a közösség érdekét el nem fogadókat, hatalma alá hajtja, azokat céljaira felhasználja, azok fölött uralkodni akar. Ebben a pillanatban találkozunk valóságos főhatalommal s annak érvényesüléséhez szükséges szervezettel; ekkor áll előttünk a maga valóságában az állam.

A törekvés itt már — különösen kezdetben az állam fellépésénél — nem a közérdek, hanem az uralmi szervezetet létesítők, az uralomra jutó közösség tagjainak érdeke; ennek elérése pedig csak kényszer segélyével történhetik. Ehhez szükséges az erő szervezete, minek eredménye a hatalom, különösen főhatalom lesz.

Csak összetett közösségnél, vagyis közösségnek közösség feletti uralmánál beszélhetünk tehát államról.

3. jellemző ezenkívül az államra nézve az *uralom állandósága*, ami pedig csak a területtel való szorosabb kapcsolat esetén valósítható meg. Ily kapcsolat híján az uralt közönség könnyen kivonhatná magát a hatalom alól.

De maga az uralom is különös jelleget mutat az államban.

A hatalom ugyanis a tulajdon egy speciális fajának, biztosítására fog főként irányulni, még pedig egy *korlátolt mennyiségben létező*, s a léthez feltétlenül szükséges jószágnak, a *földtulajdonának* biztosítására s az ebből folyó haszon, jövedelem megszerzésére. A föld kihasználása eredményesen, nevezetesen csak kollektív munka segítségével történhetik. Itt tehát munkára nem egyesek, hanem összességek kényszerítettek. E kényszerítés, azonban csak szervezet segítségével történhetik s e szervezet, mely hatalomként jeletkezik, főhatalommal bír, mint *állam* lép fel.

Tekintettel arra, hogy a főhatalom a föld tulajdonával van összefüggésben, az állam lényeges elemei feltétlen kelléke a földterület s így az állam egyúttal mint *területi közönség* jelentkezik.

A főhatalom ilyen berendezése mellett állunk tehát állammá szemközt. Az alakulat azonban még egy tekintetben nem felel meg az állam teljes fogalmának. Nem jelentkezik ugyanis* mindjárt a *közérdek* megvalósítójaként; első sorban az uralmat kifejtő közönség érdekeit szem előtt tartóként jelentkezik, s csak idővel irányul törekvése a közjóra.

E hatalom — különböztvén az önkénytől — a parancsoló megkötöttségét is jelenti s így közérdek szolgálatában állva, mint *jog* jelentkezik.

A jog és állam ennek megfelelőleg korrelatív fogalmak-nem csak a jog kísérő jelenségeként fellépő állami kényszer folytán, de azért is, mert az állam fentartását célozván, e közérdeket speciális alakban, az állam által képviselt formájában kívánja megvalósítani.

Habár ekként a kialakulás pillanatában tökéletes alakulattal szemben még nem állunk, államról már itt is szólhatunk, feltalálván az államra jellemző ismérveket s az alakulatok létrejöttét államkeletkezésnek tekinthetjük, magát a keletkezést nem egyszeri aktusnak, hanem lassú folyamatnak, fokozatos kialakulásnak tartván.

4. Ami az állam megszűnését illeti, úgy itt is szintén *elsődleges* és *másodlagos* megszűnési módról szólhatunk, de emellett még az államnak természeti események s ahhoz hasonló tények (ellenség által való pusztítás) következtében beálló megszűnését is elképzelhetjük. Beállna ez utóbbi eset akkor, ha ily esemény folytán a terület megsemmisülne, a lakosság természeti csapás folytán elpusztulna, illetve a főhatalom tűnne el teljes anarchia és szétbomlás folytán.

Az állam *physikai* megsemmisülése jelentőséggel az államlanban azonban nem bír. Mint katasztrofális megszűnési mód főcívű esik ez az események normális folyásán, s így az állam tudományában ez esetek számba nem vétetnek.

A történelem által felsorolt megszűnési módok: hódítás, bekebelezés, egyesülés, *másodlagos*, események folyamánként beálló, megszűnési módok.

£ *másodlagos* megszűnési módokat elősorolni nem lehet. A történelemben ennek számtalan esetével találkozunk. E módok részint erőszakosak, részint békések; ott hódítás, itt szerződéses egyesülés jelentkeznek fő eseteiként.

Beállhat az állam megszűnése azután a közösségek, illetve az állam természetéből kifolyólag, midőn a régi állam, mint uralkodó közösség létezni megszűnik s helyébe új közösség lép. Ez esetben csak az uralkodás megszűnéséről, az állami lét jellemző vonásainak elenyészéséről, de nem az illető közösség valóságos megsemmisüléséről beszélhetünk, amennyiben a közösség csak uralmát veszti, de mint alárendelt közösség továbbra is fennmarad.

Míg az előbbi esetekben egy-egy uralkodó közösség, illetve egy közösség állami volta szűnik meg, az állam *mint alak*, mint sajátos tudatot és akaratot megvalósító szervezet tovább is fennmarad.

Kérdés, megsemmisül-e valaha az állam, *mint alak*, *mint intézmény*? Feltétlen választ erre a kérdésre nem adhatunk. A válasz itt attól függ: végtelennek tartjuk-e az ember fejlődését? Mert igenlő esetben folyton új meg új uralkodó közösségek támadnak. A válasz továbbá attól függ, hisszük-e, hogy tökéletes lesz valaha az egyes tudata és akarata. Mert míg ez állapot be nem következik, állam, tehát uralmat, kényszert kifejtő közösség mindig lesz.

5. Az állam keletkezése tekintetében különböző felfogásokkal találkozunk. Az erre vonatkozó *elméleteket* két csoportba sorozhatjuk. Az egyikbe azok a *theóriák* tartoznak, melyek külső erőre, külső hatalomra vezetnek; vissza az államot, a másikba azok, melyek belülről kialakulnak[^] kifejlődöttnek tekintik azt. A kettő közötti választás attól függ: mi tekintetik az állam jellemző vonásának?

Ha az állam kényszerítő, *hatalmi jellege* hangsúlyoztatik, e hatalom inkább kívülről ered; ha ellenben az államban a *közérdekre* helyeztetik a súly, akkor az belülről kiindulóként jelentkezik.

6 Ami az állam keletkezési elméletek első csoportját illeti, úgy ide a *theokratikus*, *patrimóniális* és szorosabb értelemben vett *hatalmi elméletek* tartoznak.

A *theokratikus elméletek* szerint az állami Isten alapítása. E tannak ismét-változatai vannak, aszerint, amint azok egyenesen isteni alapításról vagy csak közvetett létesítésről szólnak.

A *patrimóniális tan* a tulajdonnal, hozzá, kapcsolatba az államot s így e tan egyesek különösen a terület ura alkotásának tartja az államot, melyről akkor beszélhetünk, midőn e hatalom nagyobb területre, számos emberre kiterjed s nem magán-, hanem közérdekből gyakoroltatott.

A *hatalmi elmélet* szerint az állam hódítóerőszak műve, részben a célból, hogy segélyével az erősebb kihasználja a gyengébbet, részben azért, mert *egyetlen lehetőség ez* arra nézve, *hogyan* a nép célját *elérje*. E tan körébe sorozható a *történelmi materializmus* felfogása is, amely szerint a tőkés osztály az állami szervezet segélyével zsákmányolja ki a munkát.

b) Ami az állam keletkezését belső erőre visszavezető elméleteket illeti, úgy ezeknek két csoportját ismerjük. Az első tan itt a *szerződési theória*, mely az államot a tagjai által kötött szerződésre vezeti vissza s azt tartja, hogy az állam ennél fogva a polgárok akaratán épül fel.

A másik felfogás azt vallja, hogy az állam *lassú fejlődés* eredménye. Az egymásután itt: a család, a törzs és végül állam. Ez átalakulás békés úton jön létre.

E felfogás körébe a *történeti iskola* tana tartozik, melyszerint az állam a nép életének egy *szaka* s hosszú fejlődés eredményeként folytonos növekedés által támad a családból a törzs, s a törzsből az állandó letetepülés s az igazgatás belterjessége folytán — mi erős szervezet, főhatalmat igényel — az állam.

6. Előbb kifejtett felfogásunk szerint egyik elméletet sem toghadhatjuk el.

Eltéktve a *theokratikus* felfogástól, mely nem az igazságot keresi, hanem igények biztosítását célozza, a baiáalom keletkezésének jogcímét akarja megállapítani, a többi theóriák már létező államokból új államok mikénti kialakulásmódját hirdetik s nem eredeti államkeletkezést rajzolnak, de meg e tanok szoros összefüggésben vannak annak az államnak jellegével, melynek kebelében támadnak s melynek igazolására szolgálnának.

7. Felfogásunk szerint a két elméletegyestendő: Az állam keletkezése megindulhat erőszak útján, egyik közönségnek egy másik közönség által való leigázása folytán; de támadhat akként is, hogy egy közönség folyton növekedve, a kebelén belől támadó új közönségek felett uralmat gyakorol.

Fontos az állam keletkezése tekintetében a főhatalom kialakulása, melynek hiányában államról nem beszélhetünk s mely hatalom biztosítékát — mint jogot — kényszerrel is megvalósítja.

De hogy az ily főhatalom fenforgása esetében államról beszélhessünk, megkívántatik másrészt, hogy e hatalom ne egyoldalúlag önző érdekekből, hanem közérdekből, az összesség érdekében fejtsék ki, gyakoroltassák.

Ép ezért a jog keletkezése és állam keletkezése összeesnek, a jog a közérdek megvalósítását célzó állam létfeltételeit biztosító szabályként jelentkező.

Jog és állam tehát egymást kiegészítik. Először annyiban, amennyiben az állam létfeltételeként jelentkező jog megvalósítása csak állam által biztosítható, másrészt, hogy fenállási feltételeit megszerezve az állam, a közérdeket megtestesítő jogot valósítja meg.

C) JOGTAN.

A) A jog élete.

19. §. A jog és a jogellenesség jellege.

Irodalom: Carle: La vita dél diritto nei suoi rapporti colla vita sociale. 1882. — Berolzheimer i. m. III. 85—125. 1. — Pulszky i. m. 247—251. 1. — A Társadalom. 336. és köv. I. — Finkey: Büntetőjog 1914. 140 és köv. 1.

Az összesség, helyesebben az állam, a fennállásához feltétlenül szükséges össz-működést parancsai, illetve tilalmai: a jog segítségével éri el. Az állam kebelén belől fellépő *akarati* kollektív-psychologiai jelenség ez, mely a tagok magaviseletének szabályozását, rendezését célozza. Lassú kialakulás eredménye.

Jóval korábban, nevezetesen, semmint jogról beszélhetnénk: szigorú szabályok, melyek rythmikus mondatokban foglaltatnak szertartások és symbolumok által biztosítatnak, uralkodnak a kezdetleges népeken, korlátozzák az önkényt, gátolják a szeszély érvényesülését. Mindaz, mi a kezdetleges emberi csoportban, mint megszökött, mint gyakorlatban állandóan előforduló jelentkezik, mindaz, mit helyesnek, megfelelőnek tartanak, mint *szokás* lép fel, melynek követését az egyes magára nézve kötelezőnek érzi s melynek áthágását sérelmesnek tartja. A szokás a társadalomban támad, az egyesnél mint *megszokás* fordul elő: annak munkáját, pihenését, szórakozását, egész életét rendezi, s kielégíti ezenkívül rend iránti érzékét is.

Minden szokás az ismétlődő cselekvéseknek határozott, felismerhető jelleget kölcsönöz: az ilyenmű cselekvések *conventionalis jelleggel* bírnak. Ez összszokás az egész külső életet felöleli, az érzelemre azonban nem terjeszkedik ki.

Megszilárdul e szokás a *vallásos* jellegű hagyomány által mely jelleg azután kiterjed a szokásra is; ennek folytán ez az *istenség parancsaként* jelentkezik.

Állami hatalom kialakulása előtt a szokás az, mi az együttléteket biztosítja, a társadalom békéjét fentartja.

Mihelyt a közönség tagozódik, a foglalkozás, a birtok különbsége beáll, kiváltságos osztály támad, avagy hódítás folytán idegenek kerülve be a közönségbe, osztálykülönbségek keletkeznek, eltérő nézetek, felfogások, ellentétes érdekek lépnek fel, az

egyforma gondolkodáson, érzésen alapuló szokás a cselekvéseket többé egyedül nem szabályozhatja, a rendet magában fentartani nem képes. Az összesség szervezete bonyolultabbá, de határozottabbá is válik. Egy hatalom, főhatalom támad, mely egyrészt *fenntartja* a kialakult állapotokat, másrészt az összeütközéseket, viszályokat kiegyenlíti. Állammal állunk most már szemközt.

A szokással szemben szabályozóként itt már *a jog* jelentkezik.

A jogban kifejezést nyerő parancsok alapján bizonyos *társadalmi rend* létesül, mely míg egyrészt az egyik akaratán nyugszik, másrészt az a címzettétől bizonyos magatartást, meghatározott eljárást követel.

2. E magatartás nem mindig áll be; ez esetben *jogsértéssel*, *jogellenességgel* találkozunk. Negatív társadalmi jelenség ez: minők a gazdasági életben a munkátlanság, pazarlás stb.

A jog jellegének megállapításához e jelenség kiemelése is szükséges.

A jogellenesség gyakran, pl. a magánjog terén, társadalmi viszonyok következménye. Gazdasági pangás fizetéseképtelenséget, kötetmek megsértésének sorát eredményezi. A jogsértések között különös helyet foglalnak el a *bűncselekmények*, melyek némelyek szerint atavistikus jelenségek, mások szerint ellenben *társadalmi pathologikus* jelenségekként, illetve a két jelenségcsoport vegyülékeként lépnek fel. Kétségkívül több tényező eredményei.

E tényezők két csoportba sorozhatók. Vannak a) egyéni és b) társadalmi tényezők.

a) *Egyéni tényezők* lesznek itt: *Testi rendellenességek*. A szervezet abnormalitása a magaviselet rendellenességét eredményezi s így a bűnre praedisponál. E rendellenességek első sorban a koponya difformációinak következményei, ezzel kapcsolatban azonban más különös testi sajátosságok is előfordulnak a bűnözőknél.

II. *Lelki sajátosságok*. E bűnözők ezenkívül speciális lelki sajátosságok hiányait mutatják; míg más oly tulajdonságok forognak fenn náluk, melyek a normális embernél hiányzanak, vagy sokkal kisebb mértékben vannak meg. Lelki életük tehát normálisnak, a legtöbb emberrel egyezőnek nem tekinthető.

9. A *nem* szintén befolyással van a bűnösségre, nemcsak foglalkozásban mutatkozó különbség folytán, de a lelki dispositióbeli eltérés következtében is.

10. Ép ily nyilvánvaló a *faj* befolyása. Vannak fajok, melyek életmódjuk, lelki állapotuk, alacsony műveltségük folytán praedisponálva vannak a bűnre.

1. Itt a *gazdasági viszonyok*, szegénység, nyomor játszik a főszerepet. Fontos 2. a *nevelés elhanyagolása* is. Az egyes nemcsak értelmetlensége folytán könnyebben követ el bűncselekményt, de altruisztikus érzelmei is inkább elhanyagoltainak. 3. Befolyással van a *városi élet* bizonyos bűncselekményekre nézve alkalmasabb milieut teremtve. 4. A *családi elhagyatottság* is, az egyént önzővé téve hajlandóbbá tesz az egyest a bűnre. 5. Káros társadalmi behatások: minő a *rossz sajtó, iszákosság, vallástalanság* szintér? jelentékeny mértékben okozói a bűncselekmények elkövetésének. Mindezek alapján minden közönségben a bűncselekmények meghatározott száma létesül, melyet némelyek feltétlennek tekintenek, így *Feni* felállítja a *kriminalitás telítettségének törvényei*, amely szerint meghatározott socialis környezetben a bűntettek meghatározott száma követtetik el s e mennyiség tekintetében a büntetés jelentéktelen szerepet játszik.

Jegyzet. A jogellenességek ezen különös faja: a bűncselekmények, keletkezése tekintetében három felfogással találkozunk.

1. A *kriminalanthropologiai iskola* tanítása szerint a bűnöző az ember egy különös, abnormális válfajaként jelentkezik. Az iskola alapítója, *Lombroso*, szerint a bűntevő egy külön embertypust repraesentál, az ő (vad) ember jellemvonásait mutatva. Később csak a bűnözők egy részét tartja ilyeneknek: a) a *született vagv. ösztönszerű bűntetteseket*, megkülönböztetvén ezeken kívül a *szokásos*, b) az *alkalmi*, c) a *szenvedélyből bűnözőket*.

A *bűnügyi lélektani iskola* — egy alfaja az előbbi tannak — lelki (értelmi vagv érzelmi) rendellenességére vezeti vissza a bűnt s annak okát a) az *együttérzés* hiányában és b) az *értelem korlátoltságában* látván.

2. A *kriminalsociologiai iskola* tana szerint a bűn szülője a társadalom, annak ferdeségei, hibái teremtik meg a bűncselekményt. A tettes a körülmények áldozata, környezete viszi őt a bűnbe; egyéni momentumok itt legfeljebb könnyítőleg hatnak.

A socialista iskola a mai társadalom gazdasági berendezésében látja a bűn okát.

3. A *közvetítő iskola* egyéne és társadalmi tényezők eredmények tartja a bűncselekményt. Kóros társadalmi jelenségnek tekinti azt, melyre az *egyéni* (anthropologiai) és *társadalmi* tényezőkn kívül *természeti* (hőmérsék, éghajlat) okoknak is befolyásuk van.

20. §. A jog kialakulása és változása.

Irodalom: M. Lazarus: Über den Ursprung der Sitten. Zeitschrift für Völkerpsychologie. I. 1860. 1. 1. — Held: i. m. 314—348. 1. — Paul Müller: Elemente der Rechtsbildung, 1879. 427—429. 1. — Bernhöft: Grundlagen der Rechtsentwicklung Zeitschrift für vergleich. Rechtswissenschaft. II. 1882. 260. 1. — Dahn; Über Werden und Wesen des Rechts. Zeitsch. für vergleichende Rechtswissenschaft. III. 1883. 9. 1. — Pulszky: i. m. 298—309. — Pikler: i. m. 26—176. 1. — G. d'Aguanno: Le genesi e l'evoluzione del diritto. 1890, — G. Tarde: Les transformations du droit. 1894. — Neukamp: Entwicklungsgeschichte des Rechts. I. 895. — Korkounow: Théorie générale du droit. 1903. 173—182. — *A Társadalom.* 335. 1. 494-513. 1.

1. A jog társadalmi parancsok, szabályok egy különös neme. Kezdetben a szabályozás egynemű; különkülön az egyes parancsok, illetve szabályok tekintetében csak később áll be. Annak megállapítása, hogy ez mikor következik be, tehát a jog keletkezésének kérdése nehézséget okoz, amennyiben fokozatosan mintegy észrevétlenül emelkedik ki a jog a többi cselekvési szabályozási módok közül. A kérdés megoldása céljából nézzük mindenekelőtt a társadalmi szabályozás módját.

2. Az egyén cselekvéseinek szabályozása a közönség kebelén belől történhet *önkéntelenül*, lassú kialakulás folyamánként, keletkezhetik *tudatosan*. *belátás* folytán a tagok kölcsönös megegyezései alapján, de előállhat *valamely hatalom parancsából*.

A szabályozás ennek folytán két forrásból fakadhat. Kiindulhat magától az összességtől, de létrejöhet kívülről jövő parancs folyamánként. Az előbbi esetben úgy önkéntelenül, mint tudatosan támadhat a szabály.

Ha akár az egyén, akár az összesség önmaga állítja fel önmagára nézve a szabályt, *autonóm* rendezéssel állunk szemközt, *nig ha a parancs kívülről jön, *heteronom* jellegű a szabályozás.* Az autonóm rendezést *elsődlegesnek*, a heteronom szabályozást később fellépőnek, *másodlagosnak* kell tekintenünk. A jogi szabályozás már most mint kívülről jövő *másodlagos szabályozás* lesz.

A jogparancsok első sorban tehát *heteronom parancsokként* jelentkeznek, de *autonóm szabályozás* is léphet fel bizonyos esetben jogként, midőnis önálló létet nyerve, alkotóitól elszakadva, heteronom jellegű lesz a szabály azokra nézve, akik azt létrehozták (közjogi szerződés).

A társadalmat — mint azt különben már láttuk — a jagon kívül a *szokás, vallás, az erkölcs* rendezik.

3. A mármost az előző ösztönszerű szokásjellegű szabályozásból formálódik ki, s ölt fel határozott alakot akkor, midőn egyrészt szemben a szokással és erkölccsel, a szabálynak megvalósításához kényszerre lesz szüksége, de egyszersmind az szert is tesz kikényszeríthetőségre; másrészt azonban a szabály *igényt*, jogosítványt is biztosít.

A jog keletkezése tehát egyrészt a szabály parancskénti kialakulásának, egyúttal a parancs *kikényszeríthetőségének*, másrészt *alanyi jogok keletkezésének* a kérdése.

A folyamat lassú *fejlődés* eredménye s összefüggésben van egyrészt a közönség *egyneműsége megszűnésével*, másrészt a *tagok egyéniségének kialakulásával*,

A jog kényszerítő jellegével kapcsolatos ugyanis az állani jellemző vonásaként jelentkező szervezetnek, *egy főhatalomnak, kiképződése*, mely alakulat lehetővé teszi a jog fogalmához megkívánt kényszer alkalmazhatását.

— A megkülönböztetés csak látszólagos. Ha a parancs kívülről jön is, intézkedései valósággá csak a tagok elfogadásával, azok beleegyezésével, belenyugvásával lesznek s így a szabályozás ez esetben is az érdekeltek akaratán nyugszik. Tulajdonkép csak a szabály létesülése tekinthető külsődlegesnek. Másrészt, ha az összesség avagy az egyén, önmaga hoz létre valamely szabályt, az létesülve önállóvá, létrehozójától különválóvá, reá nézve idegenné válik, avval szemben parancsként lép fel.

— Kényszer és igény rendszeren együtt járnak; amit állandóan kikényszeríthetek, ahhoz idővel jogom is lesz, a tények szabályozó ereje folytán, (Jellinek.)

Az először szabályozó szokással szemben az első jogi rendezés *bírói ítéletek* útján történik. Minden összeütközés kiegyenlítést kíván, a hozott döntés kötelező erővel bír s ki is kényszerítetik.

Míg tehát egyrészt a döntés az általánosan elfogadott szabály értelmében történik, másrészt minden megtörtént döntés irányítja a cselekvéseket, szokást létesít, mely ismét kényszerítő erővel hat. A bírói döntésnek megfelelő eljárás lesz ekként szokássá s így joggá.

Az ily módon támadt jog visszahatással lesz azután a szokásra, amennyiben a hagyományos szabályok egy része is a már működő hatalom által válik biztosítottá. Ami azután az összesség érdekei tekintetében különösen fontosnak, az új rend fentartására és biztosítására alkalmasnak, a biztonság megőrzésére, a béke megerősítésére megfelelőnek tartatik, a többi szabályok köréből az uralkodó vagy az öregek döntése, a nép határozata, avagy pusztá gyakorlat által, mint jog, kiválik, nagyobb erővel és tisztelettel ruháztatik fel s büntető vagy csak tiltó záradékkal láttatik el.

Ami ezzel szemben fontosnak, életbevágónak nem tekintik, ami külsőségekre, esetlegességre vonatkozik, az továbbra is a *szokás* körében marad, a kikényszerítés feltétlensége hozzá nem fűződik.

Míg ezen, eleinte alig számottevő szabályok csak a hatalom, az erőszak védelme alatt keletkeznek és fejlődnek s nagyobb, szigorúbb biztosításuk által a szokástól, erkölctől alig különböznek, hosszú időn át bizonytalan a jog és szokás közötti különbség, átmenetként a kettő közt a *jogszokás* jelentkező.

Mindaddig, míg ekként szokás és jog élesebb megkülönböztetés nélkül egymás mellett fennállanak és egymásba átmennek, a társadalmi fegyelem, melyet fentartanak, rendkívül szigorú.

Az ily jellegű társadalmi rendnek előfeltétele egy kis egységes közület, változatlan szellemi, gazdasági és társadalmi viszonyok, nem nagy szellemi és tudományos haladás.

Változik ez állapot, midőn — kivételesen szaporodás, — főként azonban hódítás folytán a közönség terjedelme növekszik, tagolttá lesz, avagy új megvalósítandó érdekek s ezek szolgálta álló körök lépnek fel s így a közönség *összetetté* válik.

Az egymástól eltérő néptypusokban, a különböző osztályok kebelében, a másféle érdekeket képviselő közönségekben eltérő előfeltételek esetén egységes szokás már nem fejlődhet ki; különböz-

nek a vallásos képzetek is s így ezek a rendet szintén nem tartják fenn. A különböző elemek kölcsönhatásából súrlódások támadnak, melyek elintézése békésen nem történhetik. Míg azonban az erkölcsi ítélet, de a szokás is osztályok, közönségek szerint különbözők lehetnek, parancsaik egymástól eltérhetnek, a jognak, mint az összesség létfeltételeit biztosító intézménynek egységesnek kell maradni.

Különválnak tehát lassankint *vallás és jog (mores és jas), papi és állami rendelkezés (themis és nomos, fas és jus)*; a pap és bíró többé nem azonos. Új vallásos és philosophiai nézetek támadnak s az új felfogással kapcsolatosan a szokás, vallás, erkölcs és jog különválnak. Ekkor már szervezett hatalom, a főhatalom, tudatosan teremti, állapítja meg a jogot.

Midőn a régi, a szokásokban kifejezést nyerő egyöntetűséggel szemben a hódítás, a vegyülés folytán az ellenkező felfogás lehetősége is feltámad, egyúttal a jog is *világivá válik*. Az isteni eredetre való hivatkozás itt is előfordul ugyan, a szabálynak, mint a mindenség, a természet rendjének, megfelelő parancsnak képzelete itt is felmerül, tulajdonképeni érvennyel azonban a szabály, mint az állam által alkotott, eleinte az uralkodók érdekében fentartatott, de mindinkább a közjóra irányuló rendelkezés áll fenn. Itt már a jognak tiszta, nem vegyült, alakjával állunk szemben, mely úgy a szokástól, mint az erkölcstől különbözik, ezektől eltérő életet él és különböző fejlődést mutat.

4. Áttérünk már most a jogváltozásának okaira.

Ami a jog átalakulásának, fejlődésének módjait illeti, úgy e tekintetben két tannal, két felfogással találkozunk. Az egyik a *történelmi materiálismus* tanítása, a másik a *psychologiai felfogás*.

5. A történelmi materiálismus kizárólag a *gazdasági tényezőket* emeli ki a jog kialakulása okaiként. E tan a jogot a gazdasági viszonyok reflexének tekinti. A jog a mindenkori gazdaság teremtménye; annak eszközeként jelentkezik, annak szolgálatában áll. A jog tehát viszonylagos a technika mindenkori eszközeivel és az azokon felépülő mindenkori gazdasági viszonyokkal. A jog *küzdelem* eredménye.; s az uralkodó osztály érdekeit szolgálja ez.*

* A jog változásának psychologiai magyarázattal e felfogás sem mellőzheti. A jog itt is érdekek szolgálatában eszközként jelentkező, belátás

E tan azonban egyoldalú, amennyiben a jog kialakulásánál fellépő szellemi mozzanatokat figyelembe nem veszi. Nem tekint arra, hogy a jog átalakulása szellemi processus, s a gazdasági jelenségek e tekintetben csak indító okokként, motívumokként szerepelhetnek.

6. A jog Atalakulása tehát *psychologiai* folyamat, s így s jog változása tekintetében a *psychologiai felfogást* kell elfogadnunk.

E felfogás körében különben az *ösztönszerűségi* és a *belátásos iskolák* tanait különböztethetjük meg.

Ami az *Ösztönszerűségi iskola* felfogását illeti, e tant a *történeti iskola* (Savigny, Puchta, Stahl stb.) vallja magáénak. E tan szerint az emberek öntudatlanul, ösztönszerűleg alkotják a jogot. Bizonyos hajlam, jogérzet, népszellem készíti őket erre. A létesítendő berendezések, intézmények célszerűségére, azok hasznára e tan szerint a jogot alkotók figyelemmel nincsenek.

A *belátásos iskola* tana szerint a jog értelmes meggondolás eredménye. Azért alkották, tartják fenn, változtatják meg az emberek a jogot, mert azt tartják, hogy ennek megfelelő cselekvésük célszerű, szükségleteik kielégítésére alkalmas.

Az első felfogás szerint a jog az ember szükségleteivel változik; a szükségletek változása eredményezi a jog átalakulását. A második tan szerint nem a szükséglet, hanem az emberi belátás módosul. Az emberi szükségletek (éhség, nemi vágy stb.) állandók, de' a belátás javulásával a szükségkielégítés alkalmasabb eszközei támadnak. Ilyen eszköz a jog is, s ez is módosul a belátás változásával. E tan szerint a jog nem ösztönszerűleg támad, hanem tudatos működés eredménye. Az egyes népek jogrendszerei közötti különbség, valamint ugyanazon nép életében az egyes korszakok jogrendje közötti változás, sem az általuk megvalósítandó cél, az érzületben mutatkozó különbség, hanem a tudás tekintetében mutatkozó eltérés eredménye. A külső viszonyok, a környezet változása a jog átalakítását, változását szintén ez alapon eredményezik.

A két felfogás nem ellentétes, hanem kiegészíti egymást a jog fejlődésének más és más szakaira vonatkozóan.

eredménye s módosulása nem feltétlen következménye a technika változásának. Csak az esetben módosul ezek változása esetén a jog, ha a jog akkori állapota az uralkodó osztályok belátása szerint az ő érdekeiknek már nem felel meg.

Primitív népeknél ugyanis ösztönszerűleg alakulnak ki bizonyos eljárási módok, tekintet nélkül a következményekre. Ilyen a kezdetleges jog jelentékeny része. A következményekre ez eljárásoknál a kezdetleges ember nem is gondol. Bizonyos eljárási mód ösztönszerűleg, vagy legalább nem azért, mert ő azokat bizonyos eredmény elérésére alkalmasnak véli, követtetik; illetve öntudatlanul került eljárások tiltatnak is. A véletlennek, esetlegesnek itt nagy szerep jut. A megszokotthoz való ragaszkodás eredményezi a jogi forma kiképződését, az illető cselekvés joggá válását. A kezdetleges jog ennek megfelelőleg ösztönszerű.

A később keletkező szabályok már belátáson alapulnak; s a belátás mindinkább előtérbe is lép. Az lesz joggá, amit az öszszesség, illetőleg szervei megfelelőnek, alkalmasnak látnak. A törvényhozó szerv kialakulásával a jog alkotásánál már a belátás a mérvadó. A szokásjog azonban ma is nagyobb részét ösztönszerű alakulat.

A fentemlített tényezők behatása alatt kialakult jog tartalma tekintetében, valamint a kialakulás folyamatát szem előtt tartva, szintén két felfogással találkozunk. Egyik a *történeti iskola* tana, a másik *Ihering felfogása*, mellyel rokon a *történelmi maieriúUsmos tanítása*.

7. A *történeti iskola* felfogása szerint a jog lassú, békés fejlődés eredménye. Miként a művészetek, miként a nyelv is békés alakulás következményei, ugyanilyen a jog képződése és annak minden változása és módosulása.

A népszellem az, mi a jogot létrehozza, ennek produktuma az.

8. Szemben e tannal *Ihering* azt hangsúlyozza, hogy a mindenkori jog mindenütt harc, küzdelem eredménye.* A békés fejlődés csak látszat.

9. A jog, mint kikényszeríthető, mint kényszerrel érvényesíthető szabály, mint a hatalom politikája, kétségkívül a hatalmasoktól származik, azok érdekeit szolgálja, azok győzelmének eredménye.

A jog ilyen kialakulása kétségtelen; bizonyos, hogy az erők

* A történeti materializmus a jogot, mint osztályérdek szolgálatában állót fogja fel. A jog változását ennek megfelelőleg *osztályharc* eredményének tekinti.

mérkőzésének eredménye. De azért nem önkény kifejezője. Így, bár eleinte az erő, a nyers erő szolgálatában áll, azért nemcsak a hatalmasok, hanem az összesség érdekeit is szolgálja, kompromisszum eredménye. Sőt minél inkább beáll a közönség demokratizálódása, szűnnek meg kebelén belől az ellentétek, annál inkább közeledik eszméjéhez s mindinkább a közérdeket tartja szem előtt. A jog fejlődése folyamatát különben *Stammler*: *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung* (2. kiad. 1908.) c. munkájában (343. 1.) következőkép írja le: A gazdasági, illetve termelési viszonyok határozottan rendezett viszonyok. Midőn ezek mint társadalmi jelenségek felnőnek és kialakulnak, bennök esetleg a fennálló társadalmi rend, melynek feltételezése mellett eddig fennállottak, megváltoztatására és átalakítására indok támadhat; ezen átalakulással egyidejűleg el is tűnnek (a régi gazdasági viszonyok), hogy más jogviszonyoknak, hasonnemű tömegjelenségeknek, mint gazdasági jelenségeknek, helyt adjanak, amelyek ép úgy magától értetődőleg, a létesített, és érvényes társadalmi rend által feltételeztetnek, mint ahogy talán azok átalakítására ösztönöznek, magukat újból megsemmisítvén.

Ezen felfogások azonban túlságosan egyszerűek s így egyoldalúak. A jog változását, fejlődését pedig számtalan tényező eredményének tekinthetjük.

Tekintettel főként arra, hogy a jog (úgy a tárgyi, mint az alanyi) értéket képvisel, javakat biztosít, nemcsak a jogok megszerzéséért, de a jogalkotás körül is *küzdelem* folyik. Joggá a leg-hatalmasabb tényező akarata lesz, annak értékei részesülnek a jog által védelemben, nyernek a jogban támogatást.

10. Azok a tényezők, melyek úgy egyebek mint egyes körök, közönségek számára a hatalmat biztosítják, teremtik meg a jogot, illetve jelentkeznek a jog változásának, átalakulásának okozóiként a következők lesznek:

a) Primitív korszakokban a *nyers, fizikai erőre* vezethetjük vissza a férfiak kiemelkedését, előnyös helyzetét a kezdetleges családban. Ez az oka a nők, a gyermekek eredeti jogtalanságának. A törzsben is a vezér a legerősebb, s jogai arányosak erejével.

b) Fontossággal bírnak a *szellemi tulajdonságok, kiválóságok*. Az eszes, ügyes felhasználja a kevésbbé értelmest, jogokat, előnyöket biztosít a maga számára Ennek megfelelőleg alakul tehát át az egész jogi rend.

11. Kétségtelen az *ismertek jelentősége*. A kezdetleges csoportban a mágus, a javas ember bír nagy befolyással. Később is jelentékeny a papság szerepe.

12. Jelentős ezenkívül *szervezkedési képesség*. Az erők egyesítése növeli a hatalmat, biztosítja a sikert, az eredményt. Hatalomra szert tenni az összességben a legjobban szervezett csoport, érdekkör fog.

c) De igen fontos faktora a jog átalakításának a *mindenkori előző jog*, mely kifejleszti azokat az erőfaktorokat, amelyek később a jogot megteremtik, azt kiformálják.

Mindezen tényezők bonyolult eredménye azután az *új jog*.

A jog átalakulásának menetére úgy a szabályozandó viszonyok, mint a változást előidéző tényezők befolyással vannak. Ezek összhatásának eredménye mindennemű módosulás.

A szabályozandó viszonyok sajátossága nem ugyan közvetlenül, de bizonyos célok felszínre juttatása, óhajások, vágyak felkeltése, eszmények alkotása által közvetve gyakorol befolyást a jog fejlődésére.

Mások a szabályozandó viszonyok az ó-korban és mások ma s így más lesz a rendező jog is.

Tagadhatatlan ezenkívül azoknak a tényezőknek hatása, melyek a szabályozást eszközlik, amelyekből tehát a jog ered.

Ha e tényezők változhatatlanoknak tartatnak, mint aminő — a népszellemet tekintve — a jogtörténeti iskola felfogása, változást' időben a jognál találni nem fogunk, ha ellenben az okok változhatnak, mint azt a történelmi materialismus tanítja, vagy a belátásos iskola vallja, változást mutat a későbbi jog is.

Mi a jogot létesítő tényezők módosulását elfogadjuk s így a jogot is folyton változóznak, átalakulónak tartjuk.

11. Nézzük a különböző jogrendszerek egymásutánját.

A mindenkori jog különben szoros összefüggésben van azon közönség uralkodó elvével, melynek létfeltételeként jelentkezik, a közönség életfolyamatának megfelelőleg; változik viszonylagosan a tagok tudatával és akaratával. Hatással vannak reá végül a többi társadalmi jelenségek.

Tartalmát, egyes intézkedéseit tekintve tehát, a jog aszerint módosul, amint váltakoznak az egymást követő közönségek. E változást a jog fejlődésének története adja; itt csak a főbb vonások, a *változás irányelvei* emelhetők ki.

12. Kezdetleges közösségekben a jogérzet s ezzel kapcsolatosan a jog a saját erő mértékében kielégíthető *igény érzetét* tartalmazza, másrészt a saját körhöz tartozó, annak eszméjével azonosított szokáshoz való ragaszkodást jelenti. A köz kedvéért önmegtagadást, a vallásos alappal is bíró kötelességérzetet, sőt vallási reményben tápot találó lemondást is magában foglalja. A fejlődés e fokán minden kis családi, törzsi vagy községi közösségnek meg van a saját joga.

Majd a *jóval*, az *összhangzatossal* azonosul a jog, a természet szellemének folyamányaként jelentkező az, egybeesvén a végleges és általános, másokéval is összhangzó haszonnal, mint azt a görögöknél látjuk.

A rómaiaknál a jog az állam *legfőbb biztonságával* és ép-ségével azonos.

A vallási közösségben a jog a tétéles hatályú *kötelesség-teljesítésének* eszközeként lép fel.

Az újkori nemzeti közösségben a jog majd a *hatalom*, a *tökély*, az *egyenlőség* a *haszon* kifejezésekként szerepel; visszavezetettik ezenkívül a lélek metaphysikai jellegű felbonthatatlanoknak tekintett jelenségeire: az *egyéni jogérzetre*, a *nép szellemére*, a *gyakorlati ész parancsaira*.

13. A fejlődés általános irányát tekintve, a leírt folyamatokat vizsgálva látjuk, hogy a jogban úgy a *szükségyszerűség*, mint a *szabadság* elve érvényesül. Ezek közül azután hol az egyik, hol a másik elv lép előtérbe.

A fejlődés kezdetén, valamint általában a kezdetleges közösségekben a jog feltétlen hatalom, s mint szükségesség lép fel az az egyessel szemben. Az egyén szabadsággal egyáltalán nem bír. A szabadság különben csak arra szolgál, hogy a tárgyi jog tökéletesebben megvalósulhasson. Az alávetettség képezi a jog alapját.

Azokban az államokban, hol a vallási jog dominál, az uralkodó parancsa és akarata képezi a jog főelvét, legyen az uralom akár patriarchalis, mint Síanában vagy despotikus, mely csak rab-szolgákat ismer, mint Hátsó-Indiában, Siámban, Közép-Ázsiában, különösen Indiában, ahol a jog vallási rendszeren nyugszik. Elő-Ázsiában is a jog a vallásalapító parancsa: így a régi perzsáknál, a mohamedánoknál.

Az európai jogok mind az *egyéni szabadság* elvén épülnek fel. A nép teremti már meg itt jogát. Görögországban még a közjog és alanyi jog azonosságával találkozunk, a szabadság a közéletben való részvételen áll; az egyéni, önző cselekvési kör: a magánjog, alárendelt jelentőséggel bír.*

A kettő, a tárgyi és alanyi jog különválása csak a rómaiaknál és az újabb európai népeknél fordul elő.

A római jogban az egyéni szabadság és jog elvont fogalomként lépnek fel. A jogalanyok itt mind egyenlők. Valóvá a jog akkor válik, midőn tárgyi formában, mint törvény fellép. Egy erős, feltétlen államhatalom, mint a jog tárgyilagosságának és feltétlenségének hordozója, a római jog feltétlen eleme.

A germán népeknél evvel szemben a jog mint a szabadság, az egyéni tevékenység eszköze, jelentkezik. Előterbe tehát az alanyi jog lép, melynek a tárgyi jog biztosítékaként jelentkezik. Maga az állam is a jog szolgálatában áll, ennek kedvéért létesítetik.

A modern jogot az *összhang*, a *harmónia* jellemzi. Elsődleges az állam léte, melyben a tárgyi jog mint összhangot fentartó, mint a rendet, a közhasznót megvalósító jelentkezik; az alanyi jog azon kör biztosítójaként szerepel, mint amelyre az egyesnek, valamint az államban minden alárendelt körnek, egyénisége fentartásához szüksége van, de egyszersmind, mint kötelesség lép fel s azon eszközként jelentkezik, melynek segítségével az állam feladatait megvalósítja, céljait eléri.

Az irányzat ennél fogva az egyes mind szabadabb és szabadabbá válása. A fejlődés azonban nem folytonos, amennyibe a közönségek helyzete, tagjai tudatbeli állapota, akarati képességének megfelelőleg, hol megszorítással, hol a jogkör kiterjesztésével találkozunk.

14. Eltekintve a fenti irányzatoktól, a jogban még más törekvéseket is észlelünk.

a) A jogfejlődés egyik szembeötlő tendenciája az egynemű jog által uralt területeknek folytonos növekedése. Az emberiség kezdetleges kis csoportjai mintd nagyobb és nagyobb államokká, válnak. Az időközönkénti szűkülés csak új, belterjesebb folyamat megindulása.

A civilizáció, a közlekedés fokozódása eredményezi ezt, de meg a nagyobb közönségek a létérti küzdelemben előnnyel bírnak a kisebbek felett.

E mellett a jogi rendezés tekintetében hullámzást látunk, amennyiben a közönség életelvének erősbödésénél a jog szerepe csökken ugyan, de az állami feladatok folytonos növekedésével fokozódik a jogi szabályozás. Egyrészt az emberi együttélés intenzívebbé válik, tehát növekszik az összműködés lehetősége, másrészt a természetfeletti hatalom biztosítására nagyobb összműködésre van szükség.

A jog kialakulása, mint láttuk, lassú fejlődés eredménye. Ennek megfelelőleg a kezdetleges jog a többi cselekvési szabályokkal vegyülve lép fel. Különösen szoros a kapcsolat a vallással, úgyhogy a kezdetleges jog *vallásos jog*. Idővel az összefüggés lazul, e jellegét a jog elveszti, tisztán *világi parancsként* jelentkezik.

13. Vallásos jellegének megfelelőleg a kezdetleges *formalistikus*: egyrészt a külsőségekhez ragaszkodik, másrészt változhatatlannak tekintetik. E szigorú jogot idővel mindinkább, a belátás fokozódásával, a könnyebben és könnyebben módosítható jog váltja fel.

14. Együttjár e változással a jogfejlődés gyorsulása. Változnak a jog alapjául szolgáló életviszonyok, módosulnak a tényezők s velük együtt halad a jog. Az ismeretek, technika fejlődésével gyorsabban változik a jog.

21. §. Jogforrások.

Irodalom; *Puchta*: Das Gewohnheitsrecht. 1828. 143. 1. — *H. Schwanert*: Gesetz und Gewohnheit 1873, — *Pulszky* i. m. 110—318. 1. — *Zsögöd*: Jogszabálytan. 1905. 51. s. köv. 1. — *Bewlzheimer* i. m. 111—118. 1. — *Somló* i. m. 330 s. köv. 1. — *Moór* i. m. 321—233. 1.

1. A jog keletkezésének problémájával kapcsolatosan felmerül *jogforrások** kérdése, vagyis annak megállapítása a) egyrészt honnan ered, s kötelező erejét mire vezeti vissza a jog; b) másrészt honnét tudhatjuk meg, hol található meg, a jogot?

* Egyes írók szerint jogforrások a) azok a tényezők, melyek a jogot megteremtik; b) a közakarat azon megjelenési módjai, melyekben a jog kifejezést nyer, megtestesül. (*Unger*: System des österrreichischen Privatrechts. 1859.) Mi csak az előbb a) alatt emiített jelenséget tekintjük jogforrásnak; a másik b) alatt említett módja a jog megjelenésének a jog alakja lesz.

A belső és külső jogforrások kérdése ez.

Az első források azt állapítják meg, hogy a jog honnét származik s miből vezet le kötelező erejét; míg a *külső források* alatt azokat a dokumentumokat értjük, melyek a jogot tartalmazzák, akként, hogy belőlök a jog megtudható, az ott megtalálható.

A belső források ismét *közvetlenek* és *közvetettek* lesznek a szerint, hogy a jog származását nézzük-e, avagy azt vizsgáljuk miben találja a jog kötelező erejének indokát?

Közvetlen forrásként, tekintettel arra, hogy a jogban az állam, illetve a közönség akarata nyer kifejezést, *a társadalmi tudat és akarat szervei* jelentkeznek, minők: a) nép, a maga összességében- b) a főhatalom birtokosa, illetve legfőbb szervei; c) annak egyes közegei.

Közvetett jogforrások evvel szemben azok az okok, melyek folytán valamely parancs jognak tekintetik, így: a) isteni akarat; b) belátás s ezzel kapcsolatosan célszerűségi szempontok, mint a jog követésének, illetve az engedelmességnek indokai*; c) az összhang, a következetesség, a logika szempontjai egy fölelből történő levezetésnél, mint amely tényezőkre a jog vissza is vezetetik. (Pulszky.)

3. Külső források viszont azok az emberek, amelyekben a jog összegyűjtetik és megőriztetik, ahol azt meg is találhatjuk, ahonnan a jogot megismerjük és merítjük.

Ilyenek a hagyomány, szent könyvek, törvény- és joggyűjtemények.

Külső források ezenkívül azok a dokumentumok, iratok, nyomtatványok, melyek a *jogot* tartalmazzák, amelyekben azt feltalálhatjuk.

4. Ami a *belső* írásokat illeti, úgy, ha a *közvetlen* jogforrásokat nézzük, látjuk, hogy a jog a társadalmi tudat és akarat mindhárom megnyilatkozási módján támad; tehát keletkezik *szokás, törvény, mint bitói ítélet* útján.

* A fizikai kényszer — csak intermittensen működvén, — forráskén nem szerepelhet.

5. Kezdetben mindamellett túlnyomó a népnek — *szokásban* megnyilvánuló — akarat, de már itt is találkozunk a *főnöknek* eleinte egyes esetre szóló, de általánosított, később azonban már szabályt magában foglaló *rendelkezéseivel*. Ezenkívül egyes a *jogalkalmazásra*, valamint a *jogszolgáltatásra* hivatott *szervek* (papok, bírói testületek) már ekkor is teremtenek jogot.

E források mindamellett nem egyforma jelentőségűek s fontosságuk ezenkívül koronként változik.

A kezdetleges kor nevezetesen hosszú ideig az összes nép jogalkotásának, a *szokásnak korszaka*. A jog itt a népben él, annak cselekvéseiben, eljárásában nyer megtestesülést. Világos, nyílt kifejezéshez ritkán jut, s csak gyakorlatban valósul meg. Ezenkívül a fejedelem szavában, a bölcsek ítéleteiben is csak ez a jog nyer kinyilvánítást. Szigorúan formákhoz, külsőségekhez ragaszkodik. Merev, figyelemmel az egyes eset különösségeire nincs.

6. Az állami hatalom növekedtével jogforrásként azonban mindinkább a *főhatalom*, illetve ennek birtokosa a főnök, a fejedelem, jelentkezik. Eleinte egyes — talán a nép közreműködésével — hozott ítéletei statuálnak jogot, esetleg egyes parancsai jelentkeznek ilyenek gyanánt; majd egy *jogalkotó szerv* kialakultával ez fejt ki ily irányban rendszeres működést. Az előbbi két tényezőt kiegészítve jogot teremt a *jogalkalmazás*, illetve a *jogalkalmazási szerv* is; s így ez is jogforrásként lép fel.

7. Mi a főhatalom, mint törvényhozó szerv rendszeresen nem működik; a jogalkotás első sorban a jogot alkalmazó, ítélő *bíró* kezében van s az előbbiektől független, szintén önálló jogforrásként szerepel.

Ami a jog *közvetett* forrásait illeti, ámbár kétségtelen, hogy a jog megteremtésének okát mindenütt célszerűségi indokok alkotják, amennyiben a jog bizonyos cél elérésére a megfelelő eszközként jelentkezik, e momentum nem mindenütt lép föltétlenül előtérbe s a jog *önkéntesnek* tűnik fel. Különösen kezdetleges korban *isteni tekintélyre, természetfeletti hatalomra* vezetetik vissza a jog, mely — tudása egy osztályra szorítkozván — különben is titokzatosnak és megfejthetetlennek látszik. *Ilyen a korai szakok isteni joga*.

Csak később lép az egyes törvények, szokások s így az

egész jog *célszerű volta* előtérbe, mikor is érvényének indoka ebben találtatik.

A rendszeres törvényhozás megindulásával a *következetesség*, a logika, a rendszeres összefüggés jelentkezik ekként a jog uralkodó elveként, rendelkezési indokaként.

8. *Közvetett források*, tehát az okok, melyek valamely szabály jognak tüntetnek: a) isteni tekintély, b) célszerűségi szempontok, c) átgondolt rendszer alkotása, illetve egy főlelől levont következtetések, lesznek.

A jognak ezen különböző forrásaiból fakadását vizsgálva, bizonyos egymásutánt észlelünk, amennyiben elsőnek minden közönségben az isteni kinyilatkoztatáson, avagy legalább is metaphysikai előfeltételezésen nyugvó jogot tekinthetjük. Ezt követi az értelen, illetve célszerűségi gondolaton nyugvó jog, míg végül az átgondolt rendszeralkotás következik.

Tekintve már most a közönségek változását, a jelzett egymásutánt *minden* közönség fellépésénél megismételve találjuk. A jogforrások tekintetében mindamellet annyiban fejlődést észlelünk, amennyiben minden későbbi közönség az előző jogrendjére támaszkodik, módosítva, átalakítva azt, az előző közönség jogánál a fejlettség magasabb fokára emelkedve.

Az egyes közönségek joga ennek megfelelőleg eleinte vallásos jellegű, avagy legalább is metaphysikai alapon nyugvó szokásjoggal kezdődik. Törvényhozás, valamint bírói határozatok útján nyer ez azután továbbfejlesztést.

Az egymásutánt a *külső forrásokban* is látjuk.

9. Azok az okok, melyek folytán valamely parancs jognak tekintetik, a *külső forrásokban* nyilvánulnak meg. Változnak ezek a különböző tényezők szerint, amelyekre visszavezethetjük a jogot.

A leprimitívebb képeknél a magaviselet szabályozása tekintetében a vallásos képzetekkel vegyes ősi szokás dönt, melyet a papok magyarázata fejleszt tovább. Másrészt a főnök, illetve a nagyobb tekintélyre emelkedett varázslók, jövendőmondók kijelentései, esetleg az összesség tanácskozásainak eredményei jelentkeznek jogként. E jog a hagyományban, vallásos iratokban nyer külső megtestesülést.

A szokásjog vallásos alakban való összefoglalását látjuk

a zsidóknál, Egyiptomban, valamint Indiában. Ilyen jellegű Minós törvénykönyve Krétában, Lykurgusé Spártában, a Drakóé s részben a Soloné Athénben; ilyen a jus Papirianum, mint a Numa-féle törvénykönyv is Rómában.

Athénben e jogot a nép rendes törvényhozási működése váltja fel; majd megindul a jog bölcsészeti kiművelésének folyamata, melyet azonban a tételes jog tudományos, szakszerű átdolgozása Görögországban már nem követett.

Rómában a törvényhozási működés a községi állam megalakulásával kezdődik, míg a XII. táblás törvénnyel egy, az állam teljes egységessé válásának megfelelő, törvény létesült. Ez fejlesztett azután a jogászok útján tovább, míg a praetor a külföldiekkel való forgalom igényeinek megfelelőleg a jus gentiumot teremtette meg, mely később egyszerűségénél és célszerűségénél fogva a rómaiak egymásközötti ügyleteikre is alkalmaztatott s így általánossá vált. A praetor által létesített és továbbfejlesztett jog összefoglalva végül az edictum perpetuumba lett. Az így kialakult jogot azután a törvényhozás fejleszti tovább, amelynek eredménye összegyűjtve, mint a kizsákmányoló közönség joga, Justinian Digestáiban lön.

A középkorban a jogfejlődés kettős menetével találkozunk. Látjuk itt egyrészt az egyház jogának kialakulását, másrészt észlelhetjük a világi jog kiképződését. Az egyházjog alapját a szentírás adja. E jog egyrészt szokásjog útján fejlődik tova, majd nagyobbára részleges, tartományi hatáskörrel bíró zsinatok által hozott, de szokásjogi az egész egyházban elterjedt szabályokkal bővített. A pápaságban központi törvényhozót nyert s az egész joganyag a tridenti zsinat határozményeiben összegyűjtetett.

Az egyházjog mellett folyton érvényesülő világi jog alapjait az u. n. leges barbarorum alkotják. Továbbfejlesztése ezeknek majd törvényhozás útján történt a régi themistes-ekre emlékeztető döntvényekben, részben az egyházi szabványokhoz hasonló áfákban a kapitulárekban, majd szokásjogi utón. Az így kialakult jog összegyűjtetett, s mint libri feudorum lép fel, avagy mint II. Frigyes törvénykönyve, IX. Lajos törvénykönyve jelentkezett, esetleg továbbra is szokásjogi utón érvényesült, mint a szász- és svábtükör.

A modern jog alapját a természet és észjogi művek alkotják, melyek főként a magánjog terén a római jog alkalmazásának elterjedéséhez vezettek. Az ily módon kialakult anyag fejlesztetett

azután tovább a törvényhozás útján, míg végre az egész anyag-összefoglalása a porosz „Landrechtben“, az osztrák „Bürgerliches Gesetzbuchban“, a „Code Napóleonban“ mint a nemzeti közönség jogában meg is *történt*

A jövő jog alapját az a méltányosság képezi, mely egyelőre egyes írók műveiben (A. Menger), bírák ítéleteiben (Magnaud) jut kifejezésre és esetleg szokásjog alakjában érvényesül. E jogot a törvényhozás egyes törvények útján fejleszti; míg összefoglalása majd a jövő törvényhozás feladata leend.

22. §. A jog megjelenési alakja

Irodalom: Miller: The philosophie of law. 1881. 46—74. 1. — B. Schmidt: Gewohnheitsrecht als Form des Gemeinwillens. 1899. — Brie: Die Lehre vom Gewohnheitsrecht. 1889. — Andersen: Das Gewohnheitsrecht. Zeitschrift für das öffentl. Recht. XXXVIII. 343. 1. — Jellinek: Gesetz und Verordnung. 1887. — Seligmann: Der Begriff des Gesetzes. 1892. — Joó Gyula: A magyar törvény. 1908.

1. Megjelenési módját, *alakját* tekintve, a jog eleinte *esetjogként*, konkrét eset rendezéseként, lép fel; később azonban már *szabályként* jelentkezik.

Ezenkívül lehet az *szokásjog, jogászság és törvényjog*.

Az *esetjog* részben konkrét eset *bírói* vagy *elméleti* eldöntése által, kijelentéskép támad, majd *szokás* útján tényleges állapottá válik. Később praecedensként jelentkezve, indokul is szolgálhat szabály létesítésére,

A *szabály* bizonyos megfelelőnek tartott állapot megvalósítását célozza, s ez oknál valamely eljárást helyesel, illetve az ellenkezőjét helyteleníti. Célokat tűzvé ki, határozott, öntudatos felsőbb hatalmat tételez fel. Ennek magának vagy képviselőjének kijelentése, vagy parancsa folytán támad a szabály.

2. A *szokás* eredetileg tényleges állapotként, nem szabályként jelentkezik; az emberek nagyrészt önkéntelen és öntudatlan, bizonyos eljárásmódhoz való készséges ragaszkodásában áll ez. Az egyforma, tartós, ugyanoly jellegű cselekvésből azután szabály vezetetik le. Eredete abban rejlik, hogy az egyszer követett eljárás ismétlése könnyebb s hogy a megszokottól való eltérés kényelmetlen; egyúttal mint legmegfelelőbb alkalmazkodás a legcélszerűbb is. Midőn olyanokra

is alkalmazandó lesz, kikre nézve mindeddig nem érvényesült, *tudatos* válik, belőle jogintézmény támad, *szokásjoggá* lesz, mely már szabályokban nyer kifejezést. Kezdetben a jogalkotás egyetlen módja; de ezenkívül is, az azonos hajlamúak között — a társadalmi fejlődés minden szakában — szakadatlanul folyik, mint öntudatlan jogképződés.

A szokásjog kora, mint arisztokratikus korszak jelentkezik: a jog itt egy tekintélyes elem által képviseltetik, mely a közönségben nagyobb szerepet játszik, mint a nép. Ellentétben az eredeti arisztokratikus szokásjoggal, mely részben ismeretlen, részben felfoghatatlan lévén, bizonytalannak és elnyomónak mutatkozik, keletkezik idővel a *népszokás*. A kettő között a küzdelem megindul csak, ha lassú a kiegyenlítődés, áll be a haladás. — Midőn a jog ekkor már törvényhozás, valamint szakjogászi magyarázat útján továbbfejlesztetik, a szokás ezek mellett csak másodlagos szerepet játszik.

Ezenkívül minden téren a tudatos jogalkotást szokás, majd jogszokás, végül szokásjog előzi meg, sőt maga a törvényjog, mindaddig míg a közönség minden tagja a belátás azon fokára, melyen maguk a törvényhozók állanak, nem emelkedik, erejét a szokásból meríti.

3. Rokon a szokásjoggal a *jogászság*, amennyiben egyik faja a *bírói gyakorlat* átmenet a szokásjogról a szorosabb értelemben vett jogászságra.

A *jogászság* majd *esetjog* alakjában lép fel, legtöbbször bírói határozatokon alapszik s csak ritkán jogtudósoknak egyes esetre vonatkozó a jogrend által elismert kijelentésén; majd mint *tudományos jog* jelentkezik, a jognak rendszeres és átfoglaló feldolgozásából támadva.

A *jogászság* körében előforduló *esetjognál* a jogszabály nera mint újonnan alkotott szerepel, hanem részben *a)* mint már létező jogszabályok logikus következménye, esetleg *b)* mint már működő-jogforrás további érvényesítése jelentkezik.

Így látjuk ezt a közönséges *bírói gyakorlatnál*, midőn a szabály értelme az által módosul, hogy az elvont szabály a konkrét esetre pontosan nem talál.

Más faja az *esetjognak* akkor fordul elő, midőn valamely szabály anélkül, hogy megváltoztatása céloztatnék, tudatos magyarázat által praeciziroztatik *hiteles döntvények*, *responsa prudentium* útján.

4. A szabály értelmének megállapítása s így «i jogi rendezés történhet *magyarázat* útján is, mely lehet *törvényes, szokásjogi* vagy *tudományos*; terjedelmét tekintve *kiterjesztő, megszorító és kijelentő*.

5. Jogalkotás történik az előbbieken kívül a jogászjog egy másik faja: a *hasonszerűség* útján, vagyis azon az alapon, hogy valamely viszony rendezésének ugyanazon, illetve hasonló esete, tehát ugyanazon elv alkalmazásának újabb lehetősége forog fenn, mint amely már más konkrét esetben is előfordult.

6. A kezdetleges alakszerű *jogban* a jog ezen kifejezett továbbfejlesztési módjai nem nyernek alkalmazást. Itt tehát a szabályozási szükségletek kielégítésének más módja, eszköze kerestetik. Legalkalmasabb eljárásnak erre az alakszerűségek jelképies felfogása és felhasználása tűnik fel. így keletkeznek az u. n. *dicis causa* ügyetek. Abban állanak ezek, hogy valamely ügylet más régibb külsőségeivel láttatván el, vagy valamely eljárás pusztá formasággá süllyedvén, használatához meghatározott következmények fűződnek. Átmenetet alkotnak ezek a *jogképzelemre*.

Vatamely jogszabály uralma alá nem tartozó esetnek határozatai körébe vonása ez azáltal, hogy számba nem vétetnek oly körülmények, melyek folytán ez az alája tartozó esetektől különbözik, s így azokkal egyenlősítettik. Kezdetleges időkben a jogi szabályozás, a jog továbbfejlesztésének rendes módja ez. A jog sértetlenségének elve e korban minden módosítás elé akadályt gördít és így új viszonyoknak rendezése csakis a régi forma megóvása mellett történhetik. Eltekintve ettől, könnyebb eljárás ez, mint új szabály alkotása, s így alkalmazása — míg a fősúly nem a rendszeres átértésre fektetetik — gazdaságosabb.*

7. A *tudományos jog* kialakulása a társadalomban külön élethivatások és rendek kiképződésével függ össze. A jog is hosszú időközön át a nép közös tulajdona; midőn azután az életviszonyok bonyolulttá váltá-vai, annyira gyarapodik, oly komplikálttá lesz, hogy a népben elterjedt tudás azt uralni többé nem képes, a jogtudósok külön osz-

* Stammer (Theorie der Rechtswissenschaft. 1911. 331. 1.) a jogképzelmet rövidítési formulának tekinti.

tálya támad, mely ugyan felfogásban az összesség véleményét képviseli, de azért azt a saját módja szerint formálja ki.

Ez osztály működése folytonos fejlődést mutat. Eleinte mint egyes esetekben tanácsadó jelentkezik a jogügyletek kötésénél, majd véleményt adóként szerepel a jogvita eldöntésénél. Munkássága *elméletileg* mint a jog elvont tárgyalása jelentkezik; *gyakorlatilag* a bíróságok ítéleteiben testesül az meg.

A tudomány törekvése itt főként a jogszabályok egységes, rendszerbe foglalására és a nyilvánvaló hiányok pótlására irányul. Feldolgozza ez a törvényeket s elősegíti azoknak az életbe való átmeneteit. Képes lesz ezáltal az egyes jogeset helyes eldöntését előmozdítani, a törvény elvont jogszabályát az élet konkrét viszonyaival összegegyeztetni.

Új alakjai, megjelenési módjai támadnak ezáltal a jognak.

8. A *törvényjoggal**) — szemben a szokásjoggal — az állam hatalmi szervezete útján kifejezésre jutó, jogszabályt tartalmazó parancsa. Öntudatos jogalkotás ez, amely bizonyos célok szemelött tartásával határozott eredmények elérését célozza. A szükségleteknek megfelelőleg eleinte egyes törvények alkotására irányul, míg később az irányzat egy rendszeres, az egész anyagot összefoglaló egységes törvénykönyv létesítése. Fejlődés különben itt is észlelhető, amennyiben először a) csak a joganyag gyűjtetik — hiteles formában — össze, s csak később következik be, b) az egységes rendszerbe foglalás'. A jog egész anyagának egy törvénykönyvbe foglalása különben ma már meg sem kíséreltetik. Az egyes jogi ágak: mint a magánjog, azután a büntetőjog, végül a közjog, illetve a közigazgatási jog egyes terei kodifikáltaknak.

A jog különben folytonos átalakulásban, mozgásban van. Változik az állam anyagának módosulásával: küzdelem támad ekként a jogszabályok között s diadalmaskodni az fog, mely a társadalmi fejlődés feltételeinek leginkább megfelel.

23. §. A jog szabályozó működése.

A jog szabályozó működése első sorban *alaki*. Tekintettel nevezetesen arra,

* A *törvényjog* első sorban szabályt alkot. Még az esetben is, ha egy konkrét esetet rendez, ebből szabály vezethető le. Csak kivételesen teremt a főhatalom viselője esetjogot, a privilégiumban.

hogy a jog pusztán parancsként jelentkezik, nem végez érdemleges (tehát teremtő) működést, csak azokat a létfeltételeit az összességnek állapítja meg, melyek betartása mellett bizonyos célok elérhetők, s amely körülmények végső sorban a közönség fennmaradását biztosítják.

A jog egyesek működését akként szabályozza, hogy parancsokat bocsát ki bizonyos tevékenység megvalósítása érdekében; majd megállapítja *ígérő jogszabályok* által az összesség saját cselekvőségét is. Végül egyeseknek mások cselekvőségét korlátozva, *szabadságot* biztosít s azáltal, hogy ezen szabadság biztosításához segítséget nyújt, *alanyi jogokat* teremt épúgy, mint tette azt előbb *ígérő szabályai* által.

2. A jog ennél fogva *parancsokat, ígéreteket* és *parancsoló-ígérő szabályokat* tartalmaz.

Rendelkezései által, illetve szabályainak követése folytán bekövetkezik az összesség *biztonságának megóvása* (hadsereg, nemzetőrségre vonatkozó törvények), az *egyes boldogulása* (a gazdasági életre vonatkozó szabályok), a *szellemi élet haladása* (közoktatást szabályozó rendeletek).

3. Az összesség fentartása s létének biztosítása céljából végzi a jog az *erők egyesítését* a mindenkori *alkotmányban* s rendeli el a feladatok megvalósítását a *közigazgatási jogban*.

A jog az egyesek összeműködését már most egyrészt az által létesíti, hogy az összeműködést egyenesen előírja, megparancsolja, másrészt azáltal, hogy lehetővé teszi, szabályozza, biztosítja az együttműködést; a bizalmat fokozza a várakozásokat biztosítva.

4. A jog ezenkívül az egyes számára, a b) A magánjog, a többiek ténykedését szabályozva, lehetővé teszi úgy a külvilág tárgyai, mint embertársai cselekvése feletti rendelkezést. Az embernek a külvilág feletti hatalmát akként adja meg, hogy megállapítja a feltételeket, melyek mellett az egyes a javakat megszerezheti, viszont más egyénnek, a már valakinek hatalma álló javak feletti uralmát kizárja, másrészt az egyeseket kötelezi, hogy egymás részére bizonyos ténykedéseket végezzenek,

a ténykedés az egyéniségnek kialakulását eredményezi. E célt a *magánjog* szolgálja.

5. Az egyesnek ezenkívül sajátos érdekei is esznek, melyeket egyes körök mint *család, egyház, nemzetiség* stb. elégítenek ki. E körök fennállását szintén a jog biztosítja, valamint arról is gondoskodik, hogy ezen egyesülések, melyek külön önálló célokkal is bírnak, céljukat elérhessék, azokat megvalósíthassák. Az ide vonatkozó szabályozást a *társadalmi jog* végzi.

6. A jog ezenkívül védelmet óhajt nyújtani mindennemű káros behatásokkal szemben, de különösen az egyesek támadásai ellen. A *büntetőjog* adja e védelmet, mely jog egyszersmind *kiválasztó hatással* is bír, amennyiben bizonyos egyénekre nézve kedvezőtlen helyzeteket teremt, létüket, fennmaradásukat gátolja, azt nehezebbé teszi. Ilyen kiválasztó ténykedése előfordul a jognak a *közigazgatási tevékenysége* körében is.

A jog különben a cselekvéseket *értékű* is. Kifejezést ez azokban a következményekben nyer, melyeket hozzájuk fűz. A cselekvéseknek szintén bizonyos selectiója támad ezáltal.

7. A jog fenti ténykedését tekintve, működésében négy irányzatot különböztethetünk meg. Ezek: 1. az együttlétet teszi ez lehetővé; 2. az így létesült összesség tagozódását teremti meg; 3. az összesség kebelén belől mindenki számára bizonyos tevékenységi kört biztosít; 4. támogatást nyújt.

1. Első feladata tehát a jognak a cselekvési köröket egymástól akként elhatárolni, hogy a jogosítottak között az összeütközések elkerültesse. A közigazgatási jog, valamint a büntetőjog által éri el a célt a mindenkori jogrend. Fősúlyt e működésére a jognak az atomistikus (a római joggal rokon) rendszerek fektették. Feltétlenül keresztülvive, e felfogás elzárkózottságot eredményez.

2. Rendet teremtette a jog a-onbáz jogosítványokat biztosít; az összesség berendezését megalkotva a jog tehát a közönségen belől jelentkező körök hierarchiáját létesíti, ezáltal *szervezetet* teremt. A nagyobb terjedelmű kör ennek megfelelőleg befolyásolja a szűkebb működését, azt ellenőrizi, kiegészíti. Ennek folytán az egyes

a körök tevékenységére számíthat, azt igénybe veheti, annak áldásaiban részesül.

15. Az ekként biztosított körön belül azután mindenki szabadon fejtheti kierejét, korlátlanul ténykedhetik. Az autonómia nemcsak az egyes társadalmi köröknek van biztosítva, de bír ilyenekkel az egyén is.

16. Az egyéniség ezen biztosítása azonban nem jelenti az egyes részére a másiktól való elzárkózást. A jog feladata, hogy az emberek haladását lehetővé tegye, az emberek kölcsönös segítségét előmozdítsa. Nem elég, hogy az emberek szerződés útján egymással megegyeznek, de ezen megegyezést biztosítani is kell. Hogy a jog pozitív támogatása, mint az a kötelmi jogban, gyámság, gondnokság intézményeiben, a szegényjogban kifejezésre jut, mennyire terjedjen, az az uralkodó közönség életelvétől, fejlettségi fokától függ. Ily gyámolítást a jog közvetlenebbül praemiumok kitűzésével is nyújthat.

A jog működése legszűkebb akkor lenne, ha törekvése elvedül a hatáskörök elhatárolására, illetve a hatalmi körök biztosítására irányulna. Jellemző vonása és feltétele ez esetben az *igazságosság* lenne. Mivel azonban a jog bizonyos állapot megvalósítására, helyesebben ennek lehetővé tételére törekszik, ily esetben *célszerűként* kell jelentkeznie. Az igazságosság ilyenkor csak, mértékként, mint irányelv szerepelhet.

A jog különben nem elvont tételeket állít fel, hanem minden jogrendszer konkrét állapotok létesítésére törekszik: annak a közönségnek célját akarja megvalósítani, mely őt létrehozta, megteremtette. Ennek megfelelőleg az egyes jogrendszerek egymástól különböznek, a legeltérőbb tartalmat mutatják. Csak az *alak*, a rendezés különös módja, formája tekintetében egyeznek ezek s e tekintetben nincs eltérés az egyes jogrendszerek között.

A jog szabályozási működését nevezetesen parancsai, illetve tilalmai segítségével végzi.

8. E Parancsok azután *hallgatólagosok* lehetnek, midőn az összesség cselekvése, eljárása által fejezi ki akaratát, a megfelelő magaviseletét helyeslően, mint azt a *szokásjogban* látjuk.* De lehet a parancs *ki-*

* A követett magaviseletből, eljárásból, mihelyt az meg is követeltetik, épúgy szabály s ennek megfelelő tételek vezethetők le, mint a kinyilvánított parancsból.

fejezett, midőn az összesség szervei útján világosan formulázza rendelkezéseit.

Parancsol, illetve tilalmaz ily módon a jog, még pedig akként, hogy a parancs áthágásának esetére is rendelkezik. Ez esetre nevezetesen bizonyos következményeket állapít meg, amennyiben az engedetlenkedőket hátránnyal (pl. büntetéssel) sújtja. Ez utóbbi rendelkezése a jognak a *szentesítés (sanctio)*.

A jog egyébként első sorban *tanítás*. Felvilágosítást, utasítást kíván ez nyújtani az egyeseknek cselekvőségük tekintetében tájékoztatva őket eljárásuk következményéről.

A parancsok, szabályok részletezéseként azután *tételek* alakulnak ki. Hypothetikus ítéletek ezek.* (Aki uratlan dolgot elfoglal, az annak tulajdonosává válik. Ha valaki idegen dolgot elvesz azt büntetés éri.)

A jogi tételek azonban már másodlagos alakulatok: a jogi technikának folyamányai ezek. Megjelenési módjuk, nyelvtani alakjuk is különböző: lehet az *kijelentő mondat*, felléphet az *parancsoló alakban*, legtöbbször azonban jellegének megfelelőleg *hypothetikus ítéletként* jelentkezik.

9. A tételes jog szabálya azután különböző jellegű lehet Vonatkozhat ez egy

állam keretén belől az összes alattvalókra (*jus universale*), vagy csak egyesekre (kiskorúakra, tékozlókra, *jus singulare*); hatása az egész állam területére kiterjedhett (*jus commune*), vagy az állam csak egy részére szorítkozhat (*jus particulare*); az általánosan előforduló viszonyokat egyetemesen rendezheti (*jus generale*), vagy különös viszonyokat szabályoz (*jus specialé*), minők: a kereskedelmi jog, bányajog. Hatálya mindaddig tarthat, míg új jog meg nem szünteti (*jus perpetuum*), vagy csak bizonyos időre szánvák parancsai (*jus temporale*).

E határokon belül a jog feltétlenül parancsolhat (*jus absolutum*), vagy csak feltételes intézkedéseket tartalmaz, esetleg pótolván az egyéni intézkedések hiányát (*jus dispositivum sive subsidiarium*).

* A gyakorlat és tudomány ez alapon tovább építenek: a jogi tételek rendszerbe foglaltatnak, az összefüggés közöttük megállapítatik. A fogalmak praeciziroztatnak, megindul a logikai folyamat, A jog tudományos feldolgozása támad ekként, mely visszahat a törvényhozásra, midőn ez annak segélyét igénybe veszi.

Minden újonnan hozott jogtétel csak a hozatala áfán előforduló esetekre nézve érvényes; hogy szerzett jogok a jogváltozás által mennyiben érintetnek, azt a tételes intézkedés dönti el. Örök, változatlan jogot a történelem nem ösmer.

A cselekvés vagy abbanhagyás iránti parancs nem jelentkezik azután egyforma alakban. A jogszabályok írott alakban lehetnek formulázva (*jus scriptum*), de vannak jogszabályok, melyek leírva nincsenek, csak a gyakorlatban élnek (*jus non scriptum*).

A *szövegezett* jogszabályok ismét nem mindig közvetlenül fejezik ki a parancsot, hanem közvetlenül kifejezett tartalmukból a parancs csak közvetve olvasható ki.

Kiszövegezett jogszabályok tehát lehetnek: 1. *közvetlenül kifejezett jogparancsok*, de lehetnek 2. *közvetve kifejezettek is, s itt a) hallgatólagosan parancsoló, b) jogosító és c) utaló* tételket ismerünk.

A *szenesítés* szempontjából *sanctiónélküli* (leges imperfectae) és *sanctiós* jogtételeket láttunk, melyek ismét: *lex perfecta*, és *lex plus quam perfecta*, mint *lex minus quam perfecta* lehetnek (Schwarz)

A tárgy jog azután *alanyi jogot* teremtve, az eszközölt szabályozást vagy akként létesíti, hogy a jogrend által statuált jogosítványok az egyest személyiségénél fogva, születésétől kezdve megilletik, így akként intézkedik a jog, hogy osztályok, rendek, korok jogviszonyait szabályozza, s ekként az egyén jogai változnak, amint egyik csoportból a másikba átlép. Vagy általánosak azután a jogok, avagy intézkedések vannak a jogban egyes személyekre nézve: kivételek állapíttatván meg, mentességek statuáltatván, illetve teherrel való megrovást tartalmazván az, esetleg az illetőket különös előnyökben részesítvén.

A jogrend már most ezeket az *előjogokat, kiváltságokat* születéshez, fajhoz, vagyonhoz fűzheti s a jogosítottat feltétlenül, ipso lege megilletik ezek, avagy bizonyos ténykedésekhez kapcsolódhatnak, mely esetben azonban *egyéni*ek lesznek.

10. Az egyes részére ekként biztosított jogok azután *feltétlenek* (*jus absolutum*), vagy *viszonylagosak* (*jus relativum*) lehetnek. Amazok mindenkivel szemben érvényesek, mint a dologi jogok, emezek csak bizonyos személlyel vagy személyekkel szemben állanak fenn, mint a kötelmi jogok.

Lehet a jog *teljes*, vagy *részleges*; *teljes jog* a tulajdon. A

dolog feletti, rendelkezés azonban szétbontható; így támadnak a *részjogok: zálogjog, szolgalom*.

Ismerünk *állagjogot* és *értékjogot*; amaz a dologra, annak állagára irányul; emez csak a dologból származó haszonra vonatkozik, mint a szerzői jog, mely a szerzemény kizárólagos értékesítésének lehetőségében állt.

Tekintettel arra, hogy a jog rendezése kettős: vagyis, hogy a) egyrészt utasításokat adva szabályoz, másrészt b) rendelkezik arra az esetre is, ha parancsai be nem tartatnának, a szabályoknak két csoportját különböztetjük meg. A szabályozást megállapító intézkedéseket *anyagi jognak*, a következményeket *rendező parancsokat alaki jognak* nevezzük.

A jog rendelkezéseivel különösen ígérő, valamint parancsoló-ígérő tételei útján, összefüggéseket létesít, kapcsolatokat teremt.

Az ezek alapján előálló viszony, a *jogviszony*, emberek (jogalanyok) között bizonyos dologra (távolabbi jogtárgy) vonatkozó jogosítványban avagy követelésben (tartalom) áll, cselekvést, esetleg nem tevést (közelebbi tárgy) illetőleg.

11. A támadó jogviszonyok ily módon jogalanyok, személyek részére, jogtárgyak feletti jogosítványok, illetve kötelezettségek biztosításában, illetve megállapításában állanak.

Ezek következménye jogalanyok részére *alanyi jogok* támadása lesz. A tilalmak és parancsok eredményei ugyanis — tekintettel azok kikényszeríthetőségére — *alanyi jogokká, jogosítványokká* válnak.

24. §. A jogalkalmazás.

Irodalom: Lasson i. m. 431—439. 1. — *Pulszky* i. m. 337—344. 1. — *Radbuch: Rechtswissenschaft und Rechtsprechung Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik.* NF. IV. 1906. 363. I. — *Brütt: Die Kunst der Rechtsanwendung.* 1907. — *Somló: Die Anwendung des Rechts. Zeitschrift für das privat u. öffentliche Recht.* XXVIII. 1911. 60. és köv. 1. — *Jang: Das Problem des natürlichen Rechts.* 1912.

1. A jog, amint ez a törvényben, rendeletben kifejezést nyer, abstract, elvont szabály s valósággá a megfelelő eljárás, illetve az összetes vitás eset

eldöntése, a szabálynak a konkrét esetre történő alkalmazása általi válik. Itt merül fel a *jog alkalmazásának*, s ezzel kapcsolatban a *jog magyarázásának* kérdése.

A jog alkalmazásához nevezetesen annak megértése, s azzal kapcsolatosan magyarázata szükséges. Maga a kifejezetten nyilvánított jog is magyarázatra szorul; a nem kifejezetten nyilvánított szabályok magyarázata pedig annyira hozzátartozik azok lényegéhez, hogy az külön kérdésként rendszerint nem is szerepel, hanem benne foglaltatik a nem kifejezett szabály nyilvánításának problémájában.

2. A jogot alkalmazó feladata egyébként hármas, a) *Meg kell keresnie* az alkalmazandó jogtételt. E célból a helyes jogforrásból kell merítenie, a jogforrás érvényessége tekintetében kell döntenie, b) *Meg kell állapítania* a jogtétel értelmét s c) *levezetni* az egyes esetre ülő, helyes rendelkezést.

3. Sajátosságának megfelelőleg a jog teljes határozottságra törekszik, s idővel e cél felé mindinkább közeledik is. Az érvényes jog megállapítása céljából eleinte csak gyűjtik a határozatokat és döntvényeket, majd esetről-esetre intézkedik törvényeket hozva a törvényhozás, míg végül rendszeres, szigorúan következetes jogalkotás lép fel. De a jog ilyenmű megállapítása is csak csökkentti a bizonytalanságot teljesen nem szünteti azt meg. A jog formai határozottságra való törekvés mellett ott van a másik irányzat, a jognak az élet folyton változó jelenségeire szükséges alkalmazása. E két irányzat harca mint a *formai és anyagi igazságosság* küzdelme, adja a jogtörténet anyagát. Az élet kimeríthetetlen sokoldalúsága hiányosnak mutatja a legnagyobb gonddal megalkotott szabályt; másrészt minél inkább merül kasuistikába a jog, annál több és több eset marad szabályozás nélkül.

A jog tehát, mint az élet felett lebegő általános szabály bizonytalan.

4. A jog célja azonban az, hogy az életben érvényesüljön, konkrét esetben megvalósuljon. A jogot alkalmazóra, a *bíróra* — e kifejezést legtagabb értelemben értelemben véve — háramlik e feladat! Általa válik valóvá a jog.

A bírónak ismerni kell az alkalmazandó jogszabályt, tudni keli a jogot; de emellett ismerni kell az életet is; annak minden árnyalata iránt érzékkel kell bírnia. Csak akkor fogja helyesen alkalmazni tudni a *jogot*. Törvénygyűjteményekkel, kommentárokkal, monographiákkal segítségére siethetnek, munkáját megkönnyíthetik; a jogforrások tekintetében dönteni azonban ő fog.

A törvényt, a szokásjogot, általában minden jogszabályt, ő magyaráz.

Minden lelki folyamat megértéséhez azonban a belső folyamat nyilvánítása s a nyilvánítás értelmének megállapítása szükséges. Lelki folyamatok közlésének előfeltétele a logika és nyelvi közlési-konventió. A kérdések, melyek itt felmerülnek, a következők: A használt kifejezés fedi-e a nyilvánítani szándékolt gondolatot? Miként járunk el eltérés esetén? Vájjon a közlés nyilvánított formájához kell-e ragaszkodnunk, avagy ezen túlmenve, azt kelt-e kutatnunk: minő szándék rejlik a nyilvánítás mögött?

A jogot alkalmazónak mindezekre a kérdésekre válaszolni 3cell. A törvényhozó az eljárás módját előírhatja, ha szükségesnek tartja. Ha a megértésre súlyt helyez, változtathat a közlés rendes konventionális szabályain s azokat a magyarázatnál követendő más szabályokkal is kiegészítheti.

A jogot különben mindig magyarázni kell s e magyarázatot a tételes jog sohase zárhatja ki. Nem a mondatok összessége, hanem az ezekben kifejezésre jutó szabályok alkotják a jogot; ezeket pedig a mondatokból ki kell fejteni.

Ez a törvényszerűség szab határt az u. n. *szigorú* vagy *merev jognak*.

Csak a betűszerinti értelemtől való eltérés lehetősége tekintetében állíthat fel a törvényhozó különbséget a szigorú jog és a messzebbmenő magyarázatot engedő jog között.

A jogrend szabályai ezenkívül csak *rendszeres összefüggésükben* érthetők és magyarázhatók meg.

Ellentmondás végül a jogrendben nem lehet; csak a szövegben fordulhat ilyen elő.

Egyéb szabályai a jogmagyarázatnak már csak tételes rendelkezésen alapulhatnak; e magyarázatot megállapító szabályok azután ép oly jogszabályok, mint a többiek.

5. A jogszolgáltatás, a szabály konkrét alkalmazása, továbbá a jog átalakulását

eredményezi, azon változást eszközöl. Előfordul ez akkor, midőn a bíró — a magyarázat által — a haladó jogtudat értelmében a változó viszonyoknak megfelelőleg a létező jogot az anyagi igazság szerint értelmezi.

A hajlandóság egyébként a bíróban, hogy a való élettől elszakadjon és a törvény betűjéhez ragaszkodjék, mindig megvan.

Kapcsolat az élettől a laikus elemnek a jogalkalmazásba való bevonása által tartatik fenn. Ezek a nép jogérzetét képviselik; résztvételük a jog alkalmazásánál a jog elterjedését eredményezi. felkelti az érdeklődést maga iránt a nép szélesebb rétegeiben. Fő azonban ez esetben is a jogtudó bíró működése; csak kiváló-bírói rend mellett vonható be megrázkódtatás nélkül a laikus-elem az igazságszolgáltatásba, az anyagi igazságosság megvalósítása ezáltal kétségkívül nagyobb biztonságot nyújtva.

B) A jog tartalma: a jogeszmé tényleges megvalósulása.

25. §. A jogi szabályozás tere.

1. A jog szabályozási működését kifejtve, első sorban az összesség, az egész rendezésére törekszik. Annak szervezetét állapítja ez meg először;.. kijelöli szerveit, szabályozza azok cselekvéseit, meghatározza hatáskörüket, megállapítja a megoldandó feladatokat.

Az első jog tehát *közjog*, még pedig *alkotmányjog*, illetve *közigazgatási jog*. Az összességben irányítást teljesítő egyesek, a szervek, eljárása, működése lel általa szabályozást, nyer az egész berendezése szilárd alakot.

A jog első. ténykedése a főhatalom kiképzésére, a főnök, valamint a kiváltságosak jogállásának meghatározására, az alattvalói viszony rendezésére irányul. Majd szabályok támadnak, melyek szerint az összesség igazgatása történik. Ez alapon az összességen belől egyes körök jogosítványokra tesznek szert, jogaik, kötelességeik támadnak, melyek *társadalomjogokként* szerepelnek, míg végül, mint *magánjog*, az egyes számára biztosítatik bizonyos jogkör. A három alakulat, melyre a szabályozás kiterjed, tehát“ az *állam*, a *társadalom* és az *egyes* s az ezeknek megfelelő jog az *államjog*, *társadalmi jog* és a *magánjog* lesz.

2. A társadalmi körök s az egyén joga mint *államonbeli* jog lép fel; ily jellegű különben az *államjog* is. Ezekkel, de különösen az államjoggal szemben, mint *államok feletti jog* jelent-

kező *nemzetközi* jog, mely önkéntes egyesülést rendezve, azonban egyszersmind *társadalmi jogként* szerepel.

Úgy ez utóbbi, mint az államjog is, *közjog*; amaz az állam külső, más államokhoz való viszonyát rendezi, emez az állam belső berendezését s szerveinek működését szabályozza.

Az *egyes* joga mint *magánjog* lép fel; de azért maga az állam, valamint a társadalmi körök is szerepelhetnek — bizonyos vonatkozásban - magánjogi alanyokként.

I. AZ ÁLLAM JOGA.

Bevezetés.

26. §. Közjog, közjogi viszony.

Irodalom: Limnaeus: Juris publici Imp. Rom. Germ. libri IX. 1629-32. — Schlözer: Allgemeines Staatsrecht und Staatsverfassungslehre. 1797. — Albrecht: Grundzüge des heutigen Staatsrechts. Göttingische gelehrte Anzeigen. 1837. — C. F. v. Gerber: Grundzüge eines Systems des deutschen Staatsrechts. 1865. — Gumpłowicz: Allgemeines Staatsrecht. 1897. 40. 1. — Jászi: A magyar közigazgatási jog alapvonalai. I. 1907. 94. 1.

Tekintettel arra, hogy az állam szuverén alakulat, akitől ép a jog kiindul, vele szemben jogról és így kötelességekről, tehát sajátos értelemben közjogról, csakis két esetben szólhatunk.

Először akkor, ha a jogot nem pusztán parancsok foglalatának tartjuk, hanem *ígérő jogszabályokat* is ösmerünk. A közjog ez esetben az államnak berendezéseire vonatkozólag tagjaival szemben tett ígérő szabályainak összessége.

Közjog másodsor továbbá annyiban construálható, amennyiben a hatalmak megoszlása beállván,* az összességet, vagy ennek egy különös részét tekintjük jogalkotónak, aki részei, illetve a többi szervek számára — kik külön személyek, vagy ha maguk is jogalkotók, de itt más oldalukat mutatják — statuál parancsokat, állít fel jogszabályokat. Tekintve, hogy itt a szabályt alkotók, valamint címzettek is más és más személyek, vagy ha ugyanazon személyek is, de más szerepkörben jelentkeznek, a kijelentett

* Máskülönbén — tehát az *absolut* államban — csak jogi formában fellépő — önkénnyel állunk szemközt. *Közjoga* tehát csak alkotmányos államnak van; absolut államban valóságos közjogról nem beszélhetünk.

szabályokat parancsoknak s így jognak tekinthetjük. Az egésze vonatkozó ezen szabályok összessége: a *közjog*.

A főhatalom: annak szervezete és működése nyerne itt rendezést. Az egyes, mint alattvaló s az összesség, illetve a szerveiként jelentkezők között fennálló uralmi viszonyok szabályozása ez.

Az államhatalomra, valamint az állampolgárok helyzetére, azok jogaira és kötelességeire vonatkozó szabályok összessége ez.

E szabályozás folyamánként *közjogi viszonyok* támadnak.

2. *Közjogi jogviszony.* A közjogi jogviszony az uralom gyakorlásának módját adja. E viszonyok *összessége* alkotja, mint intézményt, *az államot*, mely azonban tudattal és akarattal bírva, jogok birtokosaként, jogszerűként, *személyként* jelentkezik.

A közjogi viszony *alanya* első sorban az *állam*, de jogszerűként szerepelnek itt — közjogokkal bírva — az *egyének, állampolgárok*.

A jogviszony *tárgya*: a *terület*, de tárgyként jelentkeznek meghatározott vonatkozásban a *polgárok*, mint alattvalók.

A viszony *tartalmát* *jogosítványok* (felségjogok, politikai és polgári jogok) és *kötelességek* (polgári kötelességek) alkotják, amennyiben a viszony uralom kifejtésében, illetve engedelmségszerűen áll.

A viszony elemeiként az állam alkatrészei jelentkeznek, melyek ennek megfelelőleg: *a terület a nép és a főhatalom*.

A közjogi viszonyok, amennyiben az állam berendezésére vonatkoznak, *a szervezeti jog, az alkotmányjog* körébe tartoznak; amennyiben az állam működését szabályozzák, *a közigazgatási jogot* alkotják ezek.

Az állam, mint jogok alanya.

27. §. Az állam jogi fogalma.

Irodalom: Gumplowicz: Staatsrecht. 1897. 33. I. — Berolzheimer i. m. III. 191 — 196. I. — Laband: Das Staatsrecht des deutschen Reiches. 1901.1. 53.1.— Jellinek: Allgemeine Staatslehre. 1905. — Nagy Ernő: Magyarország közigazgatása. 1912. 1. 1.

1. Az állam jogi szempontból *összszemélyiség*; *önhatalmú területi egyesület.* *Egyesület,* vagyis *jogszerű* *összesség,* tehát *tehát*

jogi személy, mely, a *földterület* bizonyos részén uralmat gyakorolva, *főhatalommal* bír s e hatalmat önmagából vezeti le. Egy meghatározott területen kifejtett alá- és fölérendeltségi viszonyok, közjogi viszonyok összessége ez, oly módon, hogy az ekként létesülő jogalany, elemei: azaz a terület, s az azt alkotó egyének: a nép, felett uralmat fejt ki, s ez utóbbiak viszont Részesei e hatalomnak.

Jogilag tehát az állam *közjogi személy*, vagyis személyösszeség, mely tagjai felett fennhatóságot gyakorol. E fennhatóság az *államhatalom*. Az államnak ennek folytán feltétlen eleme a *terület*. Tartós[^] állandó fennhatóság gyakorlása nélkül lehetetlen. E hatalom *területi fenségjogként* jelentkezik.

Másik alkateleme az államnak a *nép*. Az alattvalók összességükben alkotják az államot, melynek *agy activ, mint passiv részei*.

Lényeges eleme végül az államnak a *főhatalom*, mely hatalom nem kívülről ruházódik az államra, hanem, midőn valamely közönség körében főhatalom támad, az állammá lesz s e hatalom a legmagasabb az illető körön belül.

Az állam különböző 2. A főhatalom *birtoka* különben döntő jogi felfogása. az állam felfogása, annak jellege tekintetében. Az állam jogállása, ennek megfelelőleg berendezése, szervezete egyes korszakok,* illetve az uralkodó jogi felfogás szerint különböző.

Jogalanyisága nem mindig feltétlen: majd *uralom tárgyaként* jelentkezik a patrimonialis felfogás szerint, majd *viszonyként* lép fel a szerződéses teoriában, majd mint uralom, a főhatalom, *birtokosa* szerepel. Úgy jelentkezik, mint aki csak *egy* személy, vagy *egy kisebbség*, vagy minden tag az *összesség* érdekében áll fenn.

Az állam ennél fogva *tárgy*, esetleg *viszony*, illetve *jogalany*, *személy*; ilyen nem csupán *társadalmi szempontból*, tehát annyiban, hogy tudattal és akarral bír, hanem *jogilag* is, amennyiben jogok és köteleességek alanya.

Tárgyként, az *uralom tárgyaként* jelentkezik az állam a *fejedelemszuverenitás* felfogása mellett, viszony s így *intézet a népszuverenitás* tanában, végül *személy* az *államszuverenitás* elfogadása esetén. Mind e felfogások különben gyakorlati jelentőséggel is bírnak.*

* Az állam *közjogi* felfogásának egyedül az államszuverenitás tana felel meg, míg a többi nézetek az államot magánjogi szempontból fogják fel

Az állam emberi egyesülés, mely akar s akaratát külsőleg meg is valósítja, mint ilyen tehát *szervezetre* s annak megfelelőleg; szervekre szorul, kik által akar és cselekszik.

28. §. Az állam, mint közjogi alanya jellege az állam alakja és kormányzati formája.

Irodalom. Passy: Les formes du gouvernement. 1870. — Laveleye: Les formes du gouvernement. 1879. — Parieu: Principes de la science politique. 1890. — Roscher: Geschichtliche Naturlehre der Monarchie, Aristokratie und Demokratie. 1892. — Schvarcz Gy: Elemente der Politik. 1895. — Concha: Politika. 1. 1907. 365-397 l.

Az állam szervezete nevezetesen különböző a főhatalom viselője, az alattvalók helyzete, sőt a terület jogállása szerint: e szempontok irányadók formája, az *alkotmány forma* tekintetében.

Alkotmányforma alatt az állam főbb szerveinek egymáshoz való viszonyát, különösen a főhatalom vezetőinek és a főhatalom gyakorlási módjának megjelölését értjük. A fizikai uralkodó személyek és a legfőbb állami szervek berendezésének módja ez.

E szempontból beszélünk *államformáról* és *kormány formáról*. *Államforma* a főhatalom viselőjének, a legfőbb szervnek, megállapítása vagyis azon tényező megjelölése, melynél a főhatalom van, melytől tehát az államban minden hatalom levezettetik, mely az államban mint a hatalom forrása jelentkezik s mint ilyen legmagasabb és felelőtlen.

Az *elsődleges állami* szerv megállapítása ez. Jogi állását ez önmagától vezeti le.

Államformákról, ennek megfelelőleg, csak az állam közjogi felfogása mellett, tehát *sajátos államformánál*, szólhatunk, nevezetesen akkor, ha a főhatalmat nem egy személynek, a kisebbségnek vagy a többségnek, hanem az államnak tulajdonítjuk, midőn annak viselőjeként más és más tényező, más és más szerv szerepelnél, legfőbb szervként más és más elem jelentkezik; ha tehát nem helyezkedünk arra az álláspontra, hogy a főhatalom egyetlen tényező feltétlen birtoka, aminő elvet a patrimonialis tan

s így e tanok nem közjogi alakulatok, közjogi uralom magyarázóit, hanem *sajátlan államalakulatok* (Concha) képviselőit. *Valódi* államról, *sajátos államalakulatról* csak az államszuverenitás tana mellett szólhatunk.

hirdet, vagy aminő *Rousseau* népszuverenitásának tana.* Ez utóbb-felfogás mellett államformáról nem, *csak kormányformáról* beszélhetünk.

Ez alapon, vagyis csak az államszuverenitás tana mellett, csak ha az államot *személynek* tekintjük, lehet szó államformáról. Itt merülhet fel ugyanis a kérdés: ki az államhatalom viselője, ki annak megtestesítője s így ki minden hatalom forrása? E tan szerint az államban van egy tényező, mely szuverén s hatalmát más tényezőre vissza nem vezeti.

A főhatalom viselőjeként szereplő, a főhatalom megtestesítőjeként jelentkező szerv minősége alapján történik itt az államformák megkülönböztetése. Monarchiában *egy személy*, arisztokráciában *egy osztály*, demokráciában pedig *a nép* jelentkezik a főhatalom viselőjeként, legfőbb szervként.

Ez az a kiváltságos tényező, melynek körében a főhatalom összpontosul, kiből az államhatalom megtestesül.

A hatalom ezután a *saját jogán* illeti meg viselőjét, mint azt főleg monarchiában az uralkodónál látjuk.** Midőn ellemben csak *álsruházott hatáskörben* fejt ki a főhatalom viselője hatalmát, mint a választott királyságnál vagy a népcsásárságnál: már csak a hatalom gyakorlásáról beszélhetünk, mely különbség azután a kormányformák megkülönböztetésében nyer kifejezést.

Államformák: a) *Monarchia*, melynél a főhatalom viselőjeként egy személy jelentkezik, ki azt saját jogán (*ex Dei gratia*) bírja. Ő a legfőbb szerv.

17. *Aristokrácia*, hol egy osztály jelentkezik legfőbb szervként, a főhatalom viselőjeként.

18. *Demokrácia*, midőn az államtagek összességükben, jelentkezik a főhatalom viselőiként még pedig a maguk személyében, mint a *népszuverenitásnál*.

3. Az állam szervezete és berendezése tekintetében fontossággal bír a *főhatalom*

* E felfogás mellett külön *szerv*, mely a főhatalom viselője lenne, nincs. A főhatalom birtokosa és szerve itt egybeesnek. E tan szerint mindig csak *egy*, az illető állam jellegének megfelelő államformáról lehetne szó, tehát a fejedelmi szuverenitás mellett csak monarchiáról, a népszuverenitás tanánál *csak* demokráciáról. A kormányformák azonban itt is különbözök lehetnek.

** Kevésbé lép előtérbe e sajátosság az arisztokráciában vagy a demokráciában.

gyakorlása, kifejtési módja is. A főhatalom gyakorlási módját az állami *kormányformája* állapítja meg.

A hatalom gyakorlása ugyanis különböző módon történhetik, s így ugyanazon államforma körében többféle kormányformát ismerünk. Egyes államformák ennek megfelelőleg eltérő kormányformákkal bírhatnak.

Az első megkülönböztetés az, hogy a hatalom *korlátlanul* vagy *korlátolt* módon gyakoroltatik. Ez alapon *absolut* és *korlátolt* kormányformákról beszélünk. Amott a főhatalom birtokosa hatalmát feltétlenül, egyéni, mint összességi jogok figyelembe vétele nélkül, gyakorolhatja, míg emitt az egyesek jogai, valamint társadalmi körök autonómiája biztosítva vannak: a főhatalom birtokosát korlátozzák ezek.

Ezen beosztás mindhárom államformánál előfordul, legtisztábban a monarchiánál, legkevésbé a demokráciánál. E megkülönböztetés mellett a kormányformák tanában más eltérések is figyelembe vétetnek s a hatalom gyakorlásának mikéntjét tekintve, másnemű beosztások is tehetők. A monarchia tehát A) korlátolt, B) korlátlan. A) A *korlátlan monarchia* lehet ismét a) *személyes kormányzati* rendszerű, b) *kabinetkormányzati*. B) A *korlátolt monarchia* viszont a) *rendi egyeduradalom*, vagy b) *alkotmányos monarchia*, melynek faja a *parlamentáris monarchia*.

Az *aristokratiát* tekintve megkülönböztetjük: a) a *tiszta* aristokratiát, és b) a *választott királyságot*.

A *demokratiát* vizsgálva, ismerjük: a) *közvetlen* demokratiát és b) a *képviselési* demokratiát, mely ismét 1. *elnöki* (praesidentialis) köztársaság, és 2. *parlamentáris* köztársaság lehet.

29. §. A közjogi viszony tartalma: az államhatalom. (A főhatalom.)

Irodalom: Colin: De la souveraineté. 1850. — Held i. m. II. 502—544. 1. — Bluntschli: Staatslehre 561. 11 — Ritchie: On the conception of sovereignty. 1891. — Lers: A souverénitás {felségiség} tana. 1892. — Landmann: Der Souveränitätsbegriff bei den französischen Theoretikern. 1896. — Seidler: Das juristische Kriterium des Staates. 1905.

Minden emberi egyesülés erők erősítésével jár, tehát hatalmat jelent.*

* Az állam öszszemélyiség, melynél akaratok és tudatok egyesítését látjuk. Itt tehát összességi tudattal, összakarattal találkozunk. Az egyesítés

Az állam a legfőbb érdekek kielégítésére, tehát az ezeket szolgáló erők egyesítésére, hatalom fentartására irányuló egyesülés, itt tehát szintén hatalmat találunk, még pedig a legnagyobb, a *legfőbb hatalmat E hatalom a terület feleid uralomban s az államtagok feletti fennhatóság gyakorlásában áll.**

Az államban fellépő ez uralom fennhatóság lévén, *közjogi jellegű*, nem azonos tehát a magánjogi hatalommal. Ez utóbbi a dolgok feletti, rendelkezésben áll, viszont személyekkel szemben abban mutatkozik, hogy azok, mint kötelezettek, bizonyos cselekvőséget teljesíteni, illetve túrni tartoznak. Az államjogi uralom ezzel szemben úgy *dologi,*** mint *személyi* tekintetben fennhatóság gyakorlását, uralmat jelent

Az államjogi uralom azután *dologi* tekintetben azt a *hatalmi kört*, azt a teret jelenti, melyen belől az állam hatalmát érvényesíti s azon fennhatóságot, melyet bizonyos irányban a dolgok tekintetében is kifejt (kutatásjog); *személyek* tekintetében pedig a fölé és alárendeltség viszonyában áll ez.

A fölé és alárendeltségből továbbá bizonyos rendelkezés lehetősége folyik, mely azonban nem azonos a magánjogban foglalt rendelkezési lehetőséggel. Itt a köteleességek kapcsolata a jogokkal sokkal szorosabb, mint a magánjogoknál, melyek első sorban jelentkeznek jogok, jogosítványokként. Az államban mutatkozó hatalom azután e körben a legfőbb, tehát *szuverén*.

Az államhatalom s így az állam e szuverénitása úgy az állam kebelén belől az államtagok, mint ezek mindennemű egyesületével szemben, mint kifelé a többi államokkal szemben is érvényesül.

A hatalom teljességét jelenti ez; a hatáskör megállapításának hatáskörét. (Competenz-Competenz. Jellinek.)

2. Az államhatalom szuverénitásából kifolyólag ennek megfelelőleg a) korlátlan, b) egységes és oszthatatlan, c) felelőtlen, d) kizárólagos.

a) Az államhatalom *korlátlansága* azt jelenti, hogy hatalomköre kívülről, azaz más hatalom részéről nem köttetik, nem hatá-

azonban hatalmat is eredményez. Az ösztémélyiség ismérve tehát a hatalom mely az egész rendezését is eszközzi.

* Az itt hangsúlyozott tétel első sorban az államszuverénitás esetében áll, de fenforog a fejedelem és a népszuverénitás esetében is; ez utóbbi fel-fogásnál azonban úgy a terület, mint a népiesség helyzete módosul, vagyis az nem *közjogi*, hanem *magánjogi* jellegű.

** E hatalom természetszerűleg azonban tulajdonkép szintén *személyi*

roztatik meg. Itt csak az akarat önkorlátozása fordulhat elő. Ilyen önkorlátozásként az *alkotmány** jelentkezik.

19. *Egységes és oszthatatlan* a hatalom annyiban, amennyiben bárminemű megosztásnál, akarati elhatározás esetében, beállhatna az az eset, hogy a döntés lehetetlen lenne. Ha mindamellett az mégis előfordul, a döntés az egyik hatalom, a *szuverén* kezében van.

20. *Felelőtlen* a hatalom, mert felelősségre vonás esetén, a hatalom a felelősségre vonónál lenne, mely azután szuverénként lépne fel.

21. *Kizárólagos* a hatalom, amennyiben birtokosa az összes hatalmat *birja s* ezekből *minden mást* kizár.

3. Az államhatalom birtoka tekintetében fellepő felfogások szerves összefüggésben vannak az államról alkotott felfogással, avval, hogy az államot minő alakulatnak tekintjük. Csak ha *személynek* tartjuk az államot, mondhatjuk a szuverénitást jellemvonásának, tarthatjuk a főhatalmat elemének s szólhatunk ily esetben *államszuverénitásról*. Ha ellenben valamely része az államnak, akár a nép, akár a fejedelem lép fel a szuverénitás birtokosaként, maga az állam vagy uralom tárgya, vagy valamely jogügylet (szerződés) eredménye. *Sajátlan államalakulattal* állunk ez esetben szemközt, amennyiben az itt előforduló alakulat *nem közjogi*, hanem *magánjogi* jellegű s a mutatkozó hatalom is magánjogi s nem közjogi.

4. Így a *fejedelmi szuverénitásnál* a fejedelem jelentkezik a főhatalom birtokosaként. A szuverénitás feltétlenül és korlátlanul őt illeti. Az állam: úgy a terület, mint a nép* hatalmának tárgya, melyek felett szabadon rendelkezik. E jogi felfogás az absolut monarchiának a felfogása. A fejedelem itt minden hatalom forrása. A törvényhozás az ő akaratának kifejezője; a végrehajtó hatalom szervei az ő szolgálói (ministerek), s a bíró Ítéletében is az ő döntése nyer megtestesítést: végső esetben az ő határozata itt az irányadó.

Államtani szempontból az ilyen állam theokratikus, patrioniális, vagy patriárhális lehet, a szerint, hogy a hatalom mire vezetetik vissza, s így az igazgatásban is minő tényezők és minő elvek érvényesülnek.

* E kifejezést szorosabb, speciális értelemben véve.

5. A másik felfogás a népszuverénitásé.

E tan szerint a főhatalom a néptől származik, ő annak birtokosa. A szerződési elmélet, *Rousseau* felfogása ez; az angol és francia forradalmak hirdették e tant. A nép, illetve az egyesek összessége, a szerződés (*contrat social*) alapján egymással kapcsolatban levők összessége, jelentkezik e tan szerint a főhatalom birtokosaként, aki hatalmát azután átruházhatja. Az ellenőrzés és felelősségrevonás joga mindamellett nála megmarad. A nép itt a törvény forrása, a végrehajtó szervek, a bírák az ő megbízottjai. Az állam e tan szerint *viszony, intézet*.

6. A harmadik felfogás az *államszuverénitás* tana. E nézet szerint az állam a maga egészében jelentkezik a főhatalom birtokosa gyanánt. E tan szerint nem az állam egyik eleme (fejedelem avagy a nép), hanem az állam a maga egészében szerepel a főhatalom birtokosa, *szuverénként*.

Az állam itt nem uralom tárgya, sem nem viszony, hanem *személy* s így jogok: a főhatalom alanya.

E tan szerint a törvényhozás, mint akaratnyilvánítás, az állam egyik funkciója, de egyúttal joga is; a kormányzást, igazgatást és jogszolgáltatást az állam szervei végzik, mint az állam által léte érdekében kifejtett működéseket.

Az uralkodó, a fejedelem, az ő — bár különös jogállással bíró — szerve, míg a népesség és a terület annak alkatelemei: A nép az uralomnak részese, illetve a területtel együtt annak tárgya.

Az államszuverénitás tana szerint a főhatalom az államtól el nem választható, másra át nem ruházható. Különleges jogállással — szuverénitással — bíró szervei azonban az államnak azért vannak. Ezek lehetnek *egy személy*, a monarchiában *egy osztály*, az arisztokráciában, s a *nép összessége*, vagy legalább is *többsége* a demokráciában. Az állam szervei ezek, nem *pedig* a főhatalom birtokosai, s ép azért ők szintén csak szervképzésre lehetnek hivatva, nem pedig a náluk levő hatalom átruházására.

30. §. Az államhatalom tartalma: felségjogok.

Irodalom: Montesquieu: De l'esprit des lois. 1748. — Gneist: Der Rechtsstaat. 1860. — Bluntschli: Staatslehre. 565—583. 1.

1. Az államhatalom uralmat, akaratkifejtést jelent. Az állami uralmat annak ha-

talomkifejtését elemezvén benne jogként jelentkezve több irányú tevékenységet különböztetünk meg. Az államhatalomban rejlő jogosítványokat az u. n. *felsőjogokat* nyerjük ekként.

Mint külön mozzanatot mi itt a rend létesítésére irányuló akaratkijelentést, annak *megvalósítását* és vitás esetek *eldöntését* látjuk.

A rend megállapítása a *törvényhozási működés* által történik, a cselekvés véghezvitele mint *végrehajtás* lép fel s végül a kétes eset eldöntése *bíráskodás* útján megy végbe.

Az államhatalom ágaiként ennek megfelelőig a *törvényhozás*, *végrehajtás* és *bíráskodás* jelentkeznek.

Az akarat kijelentés az államban nem egyes esetre, hanem általánosan, szabályként jelentkezik. E ténykedésével gátat vet *önkényének*, amennyiben törvénye által az állam önmagát is köti.

Szabályt létesítve ekként az állam úgy az egyesek, mint a kebelén belől előforduló egyes körök tevékenységét akként rendezi hogy a rend létesítése céljából saját akaratát is korlátozván azok részére szabadságot biztosít, részökre jogokat, *alanyi jogokat* teremt.

2. Az államhatalom e különböző ágai* magánjogok, *felsőjogokként* illetik meg az államot. * Ez alapon beszélhetünk, a főhatalom tartalmát tekintve* *törvényhozói, végrehajtói és bírói felsőjogról.* **

3. E megkülönböztetés a főhatalom gyakorlásának a módjára vonatkozik, s így az *alaki* felség jogok, szemben az u. n. *anyagi* felségjogokkal, azaz azon különböző tevékenységi ágakkal, feladatokkal, melyek tekintetében az állam működést fejt ki.

Míg az *alaki felségjogok* elősorolása kimerítő, az *anyagi felségjogok* folyton változnak s a legkülönbözőbb módon csoportosíthatók. Legmegfelelőbb itt: 1. külügyi, 2. hadügyi, 3. pénzügyi,

* Elképzelhető, hogy e jogok nem az államot, hanem más alakulatokat illetnek, ez esetben az állami lét azonban nagyon problematikussá válnék, így a törvényhozás vagy legalább annak egy része az egyháznál lehetne, mint az a középkorban elő is fordult. Másrészt a törvények végrehajtásának jogát autonóm közületek igényelhetnék. Végre maga a bíráskodás is külön testületekre lehetne bízva, E jogok az esetben alig volnának felségjogok.

** Speciális értelemben felség jogok alatt az államfőt megillető jogosítványokat értjük.

4. igazságügyi és 5. politikai vagy belügyi felségjogokat megkülönböztetni s ez utóbbi körén belől ismét a a) személyi, b) gazdasági, c) társadalmi igazgatást különválasztani.

4. Az államhatalmak, illetve alaki felségjogok egy kézben egyesülhetnek. Ily be-
rendezés jellemzi a *korlátlan*, az *abszolú-
tisztikus* államot.

Ezzel szemben az *alkotmányos államokban*, tehát azokban, melyekben az állammal szemben az alattvalók jogokkal, még pedig közjogokkal bírnak, a *hatalmak megosztásával* találkozunk. Az alkotmányos államokban nevezetesen az egyes alaki felségjogok más és más tényezőknél vannak, más és más szervek által gyakorolhatók. A törvényhozást a parlament, a végrehajtást az államfő, a bíraskodást független bíróság végzi. A hatáskörök ezen megosztása e funkciók teljes különválását mindamellett nem jelenti, amennyiben az államfő nem csak kormányoz, de sanctionálási, illetve vető joga által a törvényhozásba is befolyik, a bíraskodás pedig egyenesen az ő nevében történik. A parlament a miniszterek politikai felelősségre vonása által gyakorol befolyást a végrehajtásra; a bíróság pedig gyakran közigazgatási teendőket, (kisajátítás, telekkönyvezés, stb) is végez.

Az ilyen államot, melyben a hatalmak megosztását, illetve különböző tényezőkre, szervekre ruházását látjuk, *alkotmányos államnak* mondjuk.

Az abszolút államban az egyesnek jogai nincsenek. Egy kézben lévén a törvényhozói, végrehajtói és bírói hatalom, a hatalom birtokosa az egyes végrehajtási aktusnál, mint bírói ítélkezéskor, önkényesen törvényt hozhat s így ennek megfelelőleg intézkedhet, illetve ítélhet.

Jogokkal valóságban az egyes, tehát csak alkotmányos államban bír.

Ennek megfelelőleg az alkotmány nemcsak az állam berendezését tartalmazza, de rendelkezéseket foglal magában a szervek helyzetéről, különösen pedig az egyes állampolgár tevékenységéről, *szervi állásáról**)

*) Innét *alkotmányos állam* a neve azoknak az államoknak, melyekben az egyesek *politikai jogokkal* bírnak.

Az alkotmányos állam az államban levő hatalmi ágaknak más és más *tényezők* közötti megosztását jelenti. A *parlamentáris állam* ezzel szemben már a parlament, a törvényalkotó szerv, súlyát mutatja, mely fölényét ez a ministerek, a végrehajtó hatalom vezetőinek, felelősségrevonása által éri el. Eszköze ennek az *appropriatia*, vagyis a ministerium felhatalmazása a megszavazott költségvetés végrehajtására.

6. *Jogállamnak* e vonatkozásban* azt az államot nevezzük, melynél a közigazgatás jog, törvény alapján végeztetik; az állami igazgatás nem a közegek önkénye, azok diszcretiójára bízva történik, hanem részleteiben is törvény által szabályoztatik. Folyománya ennek *alanyi közjogoknak* a jelentkezése.

31. §. Alaki felségjogok.

Irodalom: Gerber: Grundzüge eines Systems des Staatsrechts. 1865. — Stubbs: Constitutional history of England. 1875—1878. — Palma: Corso di diritto costituzionale. 1884. — *Ferdinándy:* Magyarország közjoga. 1902. 336. 1. — *Nagy E.:* Magyarország közjoga. 1914. 191. 1.

1. A közjogi viszony uralomban áll. Ez az uralom első functioja: rend létesítése, már szabályok alkotása, *törvényhozás* útján történik.

Differentiálódás létesülvén, egy külön szerv, a törvényhozás szerve végzi e működést, még pedig királyságban az uralkodó az aristokráciával együttműködve; köztársaságokban a népgyűlés gyakorolja e hatalmat. Alkotmányos monarchiában az uralkodó a nép közreműködésével teremti meg az állami akaratot; a nép közreműködése pedig — amennyiben ebben csak egyes osztályok vesznek részt — *rendi* alakjában történik, máskülönben a résztvétel *népképviselői formájában* áll elő. A képviselők itt, mint állami akarat létesítésére hivatott *szervek* jelentkeznek, szemben a népszuverénitás *megbízottként* szereplő képviselőivel.

A törvényhozó szerv működésének eredménye, az állami — arra hivatott szervek által való — akaratkijelentés: a *törvény*,

* Más vonatkozásban *jogállam* (Rechtstaat) az az állam, melynél az állam tevékenysége a közigazgatás kizárásával egyedül a jog fentartására szorítkozik.

mely minden egyéb állami akaratkijelentéstől abban különbözik, hogy *érvényességének alapját önmagában találja*.

2. Akaratát az állam *végrehajtó hatalma* útján valósítja meg. Az e célra létesített szervezetet az *államhivatalok* alkotják.

Az *államhivatalnokok* azon közegei a főhatalomnak, kik a tatalom viselőjének megbízása folytán bizonyos állami feladatok állandó ellátására hivatvák s e célból — felségjogokat gyakorolván — hatalommal ruháztatnak fel. A végrehajtó hatalom *szervei* ezek. Hol a hatalmat gyakorolók ilyenkor saját jogaikkal élnek, *mint a patrimoniális államban, hivatalról nem beszélhetünk*.

A kormányzati szervezet megállapításának, a szervek hatásköre meghatározásának, s a hivatal betöltésének jogát *tiszti felségjognak* nevezzük.

Az állami hivatalok élén, mint vezetésre, irányításra hivatott szerv, a *kormány* áll. Ezt ma a *ministerek* alkotják, kiknek jogállása: főként a *politikai felelősség*, avval áll összefüggésben, hogy a főhatalom viselője felelősségre nem vonható, parlamentáris államokban viszont az állami cselekvés irányítása a parlament kezében van. E befolyás érvényesítésének eszköze a *ministeri ellenjegyzés*, melynélfogva a miniszter az általa ellenjegyzett uralkodói, államfői ténykedésekért felelősséggel tartozik.

3. Kétes esetek eldöntésének joga a *bírászkodás joga*. A tárgy minősége szerint: *államjogi, közigazgatási, büntető és polgári bírászkodás* lehet ez.

Ha az állam szorosabb értelemben vett *jogállam* lenne, tevékenysége pusztán a jogrend fenntartására szorítkoznék, ezáltal, vagyis a bírászkodás által, az teljesen kimerülne. Az államnak azonban más feladatai is vannak. Ezen feladatok megvalósítására fordított tevékenysége: a *közigazgatás*, melynek lényege abban áll, hogy az állam szerve gyanánt jelentkező egyén az állam, az összesség érdekeként fellépő cél, a közérdek megvalósítására törekszik. E működése tekintetében azután közönyös, hogy jogszabályt valósít-e meg, avagy megfelelő cselekvést végez-e csak, amennyiben az előbbi esetben is a jogmegvalósítás pusztán eszköz, a fő az elérendő cél. Ez alapon — tehát az eljárás célját tekintve — a bírászkodás, amennyiben az rendfentartás, a közigazgatásba olvad.

Ennek ellenére e két ténykedés között különbséget látunk.

Különbég van közöttük: 1. a *cél* szempontjából. Míg nevezetesen a bíraskodás csupán a jogot kívánja fenntartani, addig a közigazgatás oly célok megvalósítására törekszik, melyek a jogrenden kívül esnek; itt a jogfenntartás csak *eszköz*, nem *cél*. 2. Az *előfeltételek* tekintetében. Míg a bíraskodás jogsértést tételez fel, a közigazgatás ténykedéséhez ilyet nem kíván, hanem általában a köz érdekében tevékenykedik.

4. A bíraskodás útján eldöntendő kérdés minősége szerint *közjogi*, *büntető* és *polgári* perről szölkünk. A *közjogi per alkotmányjogi*, mihelyt a vita a főhatalom ágai, illetve annak gyakorlása tekintetében merül fel; viszont a *közigazgatási per* az állampolgárok *alanyi közjogi* körül forog. A *büntető per* az állam büntetőjogi igényének neim közigazgatási eljárás, hanem bírói *deliberatio*, *contradictorius* eljárás, azaz per útján való érvényesítését jelenti, míg a *magánjogi per* magánjogi igény érvényesítésének módja.

Az állam büntetőjogi igény keletkezésének eseteit az *anyagi büntetőjog* állapítja meg, míg a magánjogi igény érvényesítéséhez a jogsértés megállapításán kívül a kényszer alkalmazását megengedő *másodparancsok* igazolása is szükséges, ami *Ítékezés* útján, történik.

32. §. Anyagi felségjogok. (A működés joga.)

Irodalom: A 30. és 31. §§-ban említettekén kívül: *Ferdinándy*: Magyarország közigazgatása. 1902. 629. s k. 1.

1. Az állam hatáskörének megjelölése az *anyagi felségjogok* által történik: a főhatalomnak igazgatási ágakra, mint külön jogosítványokra való szétbontása ez. Ezek működését azután rendszeren külön szervek, is végzik.

Az első megkülönböztetés itt arra vonatkozik, hogy e működés mily irányú. E tekintetben egyrészt az államnak más államokhoz való viszonyát, másrészt az államnak belső tevékenykedéseit látjuk.

Az államnak más államokhoz való viszonyát a *külső és hadügyi felségjogok* rendezik, míg belső rendje tekintetében az. a) *igazságügyi*, b) *rendészeti*, c) *művelődésügyi*, d) *jóléti* vagy *gazdaságügyi* és f) *pénzügyi* felségjogokat különböztetjük meg. Mindezen felségjogok speciális szervezetet igényelnek s ezek mű-

ködése az illető felségjognak megfelelő ténykedésben fog megnyilvánulni: közigazgatási ténykedések, illetve jogügyletek lévén ezek. Míg a *külügyi és hadügyi felségjogok* az állam védelmére vonatkoznak, addig az állam beléletére irányuló u. n. *belügyi felségjogok*, a) az egyéni élet igazgatását, b) a gazdasági élet rendezését és c) a társadalmi lét szabályozását célozzák.

2. A működés, mely léte megvalósításaként, a törvényt végrehajtva, az állam kifejt: a *közigazgatás*.

Ha az állam szempontjából szükséges cselekvéseket a polgárok önként végzik s így különös állami beavatkozásra szükség nincs, a hatóság intézkedése parancs kibocsátásában, *rendelet* kiadásában áll.

Bár a rendelet összetes eset elintézését célozza, míg a törvény általános szabály, a különbség a kettő közt ez irányban elmosódó. Lényeges különbség a két rendelkezés között azonban az, hogy míg a törvény kötelező erejét *önmagában találja*, a rendelet mindig *törvényre támaszkodik*.

Ismerünk *végrehajtó-, pót- és szükségrendeletet*; ez utóbbi törvénytrontó intézkedést céloz.

A közigazgatás *peres és nem peres* lehet; az előbbi vita esetén fordul elő.

A közigazgatási tevékenység az állami élet egyes terei szerint különböző jogügyletekből, *közigazgatási aktusokból* áll, s így külügyi, hadügyi, valamint belügyi közigazgatási aktusokat ismerünk.

B.) *Az egyes, mini közjogok alanya.*

33. §. Az állampolgárok részvétele a felségjogokban.

Irodalom: Hermsdorf: Die allgemeinen Rechte und Pflichten der Staatsgenossen. 1840. — Held: Staat. III. 511—560. 1. — Jellinek: System der subjektiven öffentlichen Rechte 1892. 109—129. 1. — Schollenberger: Politik 1903. 204—210 1. — Ferdinándy: kz állampolgárságról. 1894. — Dantscjier von Kollersberg: Die politischen Rechte der Unterthanen. 1894.

1. Míg az egyes az államban uralomnak tárgya, addig másrészt a közjogi viszonyban jogalanyként is jelentkezik. Amott az egyes *alattvaló*; viszont a viszonylatban, azaz közjog alanyaként, mint *állampolgár* szere-

pel. Az állampolgárság társadalomtanig, az egyesnek az államhoz, illetve annak egyik alkateleméhez, a néphez való tartozását jelenti, s az állam élvéhez való ragaszkodást, annak tudatában és akaratóban való részvételét mutatja; a jog szempontjából viszont ez bizonyos jogi kellékek fennforgását jelenti.

Ily értelemben tehát *állampolgárságról* csak alkotmányos államban beszélhetünk, míg abszolút államban csak *alattvalók* vannak.

2. Az állampolgárság tartalmát a *politikai jogok és kötelességek*, valamint a *polgárjogok és kötelességek* képezik; míg a *magánjogok* a társadalmi tagsággal kapcsolatosak.

3. *Magánjoggal* ma már minden ember bír, a polgárjogok is mindenkit, ki az állam területén él, főként pedig az alattvalókat megilletik; politikai jogokkal azonban csak bizonyos feltételek fennforgása esetén bírnak az állampolgárok.

b) *Politikai jogok* a főhatalomban jelen az alaki felségjogokban való részesedést jelentik. E jogoknak azután kötelességek, *politikai kötelességek* felelnek meg.

E jogok és kötelességek tekintetében következők mondhatók:

Ami e jogokat illeti, úgy az államhatalomban az *egyenes* vagy *közvetlenül* részesedhet. *Közvetve* önkormányzati ténykedése, illetve az állam irányítását célzó gyülekezés és egyesülés által vesz részt az egyén a főhatalomban. *Közvetlenül*: képviselőválasztás, valamint a végrehajtó hatalomban való közreműködés által.

Ennek megfelelőleg négy politikai jog lesz, u. m.: 1. az *egyesülés és gyülekezés joga*, 2. az *önkormányzatban való részvétel*, 3. az *activ és passzív választói jog* és 4. a *hivataloskodás joga*.

Politikai kötelességekként viszont: 1. a fenti jogok gyakorlásának kötelessége, 2. az állami védekezés, tehát a *katonáskodást kötelezettség* és 3. a *közszolgálat teljesítésének* kötelessége jelentkeznek.

5. Jogállamban az állam anyagi felségjogainak a polgárok megfelelő jogai, az u. n. *polgárjogok* felelnek meg. Gyakran *szabadságjogoknak*, vagy *velünk született* jogoknak is neveztetnek ezek. Ezekkel is *polgári kötelességek* korrelatívok. E jogok a következők: 1. az *olta-*

lom és védelem joga, 2. a közvetett támogatás és 3. a pozitív segélyezés joga.

De e jogoknak, mint u. n. szabadságjogoknak más csoportosítása is lehet.

Ez alapon ismerjük: 1. az élethez és testi épséghez, 2. a testi és szellemi fejlődéshez való jogot; 3. a tanszabadság jogát; 4. a gondolati és lelkiismereti szabadságot; 5. a forgalmi szabadságot; pl. az egyesülés és gyülekezés jogát.

Mint *polgári kötelesség*: ezeknek: 1. a törvények és hatások iránti engedelmesség; 2. az állam anyagi erejéhez való hozzájárulás (adózás stb.) kötelessége felel meg.

Mindezekon kívül — bizonyos korlátolt mértékben — a bírászkodás joga, az *önbírászkodás* is megilleti az egyest. E jog, mint 1. *jogos védelem* és 2. mint *önsegély* fog fellépni. Az előbbi jogtalan, közvetlen támadás visszaverésére szolgál; míg *önsegély* útján az egyes jogait saját maga érvényesíti.

II. A TÁRSADALOM JOGA.

34. §. A társadalom, illetve a társadalmi körök jogi jellege.

Irodalom: Berolzheimer: i. m. III. 124. 1., 292—305. 1. — Gumpłowicz: i. m. 91—100.

1. Az összesség létét szabályozó jog nem merül ki a közönség, mint állam, szervezetének és működésének rendezésével.

Az állam ugyanis — eltekintve a legprimitívebb alakulattól — nem homogén; a kebelén belül előforduló s a közt szolgáló egyéb egyesülések is szabályozást igényelnek. A jog tehát ezeknek is biztosít bizonyos tevékenységi kört, juttat nekik jogokat, hárít rájuk kötelességeket, megállapítja azok berendezését, alkotmányát, rendezi működésüket.

Egyes, az államon kívül, valamint az állam kebelén belül előforduló alakulatok jogi helyzetéről van e jogkörben szó,*) amennyiben a *társadalomnak, mint egésznek* — nem lévén ez szervezett

* Eltekintve ettől, az állami működés bizonyos fajait, melyek osztályérdekeket is szolgálnak, minők a munkásokra vonatkozó jóléti intézmények, — mint a *társadalom érdekében* fennállókat — szintén a társadalmi jogba tartozóknak tekinthetjük.

alakulat *jogállásáról nem beszélhetünk*, s csak a társadalmat alkotó körök jogi helyzetéről az állammal szemben szólhatunk.

*Társadalmi jog alatt tehát az államon túlmenő, illetve az államban előforduló, de ettől különböző s részben független alakulatok jogállását, jogi helyzetét értjük; illetve az egyest ezen viszony-
Maiban megillető jogok, illetve őt terhelő köteleességek foglalatá e jog. Autonóm jog ez.*

2. E körök helyzete egyébként különböző. Egy részük époly határozott egyéniséggel, önállósággal bír, mint maga az állam; jogaik époly eredetiek, mint amazé; egy másik rész egyénisége levezetett; mesterséges alakulatok ezek, idegen akaraton nyugszanak.

E körök egy részének léte — bár szervezetüket, jogállásukat az állam állapítja meg — független tőle; alakjukat azonban tőle kapják. Feltétlenül kielégítendő érdekek szolgálatában állanak, s csak formailag tekinthetők ekként az állam alkotásának. Ilyenek a *községek, egyházak, testületek*.

Az ide tartozó alakulatok egy másik része már *önkénty műve*; nemcsak szervezetét nyeri az ilyen alakulat az államtól, de létét is annak köszönheti: *egyletek, társulatok* ezek.

A társadalom, illetve társadalmi körök *sajátos* léte mindamellett a *jogon* nyugszik.

E jog azonban specialis jelleggel bír. Szabályaimig egyrészt rokonságot mutatnak a közjogi szabályokkal, tehát *ígérő* szabályokként jelentkeznek; másrészt a konvencionális szabályokkal rokonok. Ezek *autonóm* körök szabályai; viszonyaik mindamellettt állami rendezést is nyerhetnek, illetve szabályaikat az állam magáénak vallhatja s ez esetben azok a közigazgatási jognak teszik részét, közigazgatási körök rendezéseként jelentkezvén.

Szabályozást nyerni különben ez egyesüléseknél is — de más szempontból — ugyanazon viszonyok fognak, mint amely viszonyok rendezését az államnál láttuk: jog állapítja meg ezek *szervezetét*, írja elő *működésüket*; tehát itt *társadalmi szervezeti* (alkotmány) és *társadalmi működési* (közigazgatási) joggal találkozunk.

A jog különben nem csupán e körök belső berendezését és tevékenységét állapítja meg, de rendezi ezek *külső cselekvőségét* is, szabályozza kifelé való működésüket. Meghatározza a funkció-

kat, melyeket teljesíteniük kell s megjelöli a ténykedéseket, melyeket végezhetnek.* E működések egy része ugyan *gazdasági jellegű*, nem esik azonban egybe az egyén ilyenmő tevékenységével; a másik része az egyesüléseknek szellemi szükségletek kielégítését célozza, avagy politikai célok elérésére is irányulhat.

A testületek és egyletek középhelyet foglalnak az egyén és az állam közt; joguk, mint *társadalmi jog* jelentkezik.

35. §. Nemzetközi jog: állam az államok közt

Irodalom: Holtzendorff: Handbuch des Völkerrechts. 1885—1886. — Liszt: Das Völkerrecht. 1918. — Rivier: Principes du droit des gens. 1896. — Lawence: The principles of international law. 1905. — Csarada: A tételes nemzetközi jog rendszere. 1910. — Oppenheim: International law. 1910. — Stier-Somló: Handbuch des Völkerrechts. 1912. — Somló i. m. 153. és köv. 1. — Irk: Az új nemzetközi jog. 1923.

1. Az emberiség, illetve annak civilizált része alkotja ezt a legtágabb társadalmi kört, melyet a történet felmutat.

E kör rendjét állapítja meg, az összhangot, az egyensúlyt tartja itt fenn a *nemzetközi jog*.**

A mindenkori emberiség körében egyidejűleg ugyanis, számos önálló, szuverén jelleggel bíró közönséget, államot látunk. E közönségek egymással viszonyba kerülnek, e viszonyt szabályozza a *nemzetközi jog*.***

* Eltekintve a jelzett megállapítástól a társadalomnak, *mint olyannak*, jogáról alig szólhatunk. Bizonyos vonatkozásban, állami alárendeltségükben, e körök bizonyos egyformaságot mutatnak ugyan s így e tekintetben *egyes* jogszabályok rájuk nézve ki is alakulhatnak: rendszeres egészet eparancsok' azonban nem alkotnak.

** A kezdetleges jog, amennyiben e korban általában jogról beszélhetünk, a nemzetközi joghoz hasonló jelleggel bír, amennyiben az a totem-csoportok közötti viszonyokat szabályozza. Az egyes e korban jogokkal még nem bír. A csoportban történő elhelyezkedést még nem tekinthetjük jog által rendezettnek. Itt a szokás, vallás és erkölcs (Sí te) jelentkeznek rendező erőkként. Kiképzett főhatalommal s ennek megfelelőleg külső szentesítéssel s ennek érvényesítésére bírósággal itt még nem találkozunk.

*** Ámbár az egymás melleit létező már *szuverén* közönségek érintkezése korai, e kapcsolatot a szoros értelemben vett jog csak később szabályozza. A kezdetleges szabályozás vallásos jellegű; esetleg szokás útján történik ez.

Nemzetközi jog alatt az államok közösségéből folyó, azok felségjogait érintő s életviszonyaikat rendező szabályok összességét értjük.

A nemzetközi jog államok között fenforgó viszonyok szabályozásaként jelentkezik. Ez alapon *támad a nemzetközi jogviszony*. E viszonyban *alanyokként államok* szerepeinek. A jogviszony *tárgya* itt a *terület* és a *lakosság*. A jogviszony *tartalmaként* az államokat illető illetve őket terhelő *jogok és köteleességek* lépnek fel.

A nemzetközi jog mindenekelőtt megállapítja azokat a szer-veket melyek segítségével az érintkezés az államok között létesül s szabályozza a szervek működését.

Ennek megfelelőleg a nemzetközi jog körében egy *szervezeti jogot* (mintegy *alkotmányjogot*) s a *működés jogát*: egy *nemzetközi közigazgatási jogot* különböztethetünk meg, míg ezekkel szemben állanak az államok közötti viszályok elintézése, igényeik érvényesítése a *nemzetközi peres eljárás* (különösen választott bírói eljárás) s a mint ma már szintén jogi szabályozás alá eső ténykedés, *fegyveres önségély: a háború*.

2. Annak eldöntése, jog-e a nemzetközi jog annak a kérdésnek a tisztázásától függ: mit értünk jog alatt? Ha csak valamely magasabb hatalomtól kiinduló parancsot a *heteranóm szabályt* tekintjük annak, a nemzetközi jog nem lesz jog, s amennyiben az államok közötti élet mégis rendezve van, úgy e rendezés csak egyoldalúlag, az egyes államokra nézve, állami parancsok segélyével, a *közjog* útján történhetik.

Mihelyt azonban a jog alapját a *megegyezésben*, az *ehsme-résben* látjuk a felek tehát a közöttük létrejött megállapodást magukra nézve feltétlenül kötelezőnek tekintik, s ezen megállapo-dások érvényesítése tekintetében a kényszert is helyénvalónak tartják ha tehát a jogot nemcsak heteronóm szabálynak tekintjük, hanem *autonóm jog* keletkezését is elfogadjuk, — mint ahogy jognak tartjuk a spontán jelentkező szokásjogot, — akkor a nemzetközi jog jogi jellegét is el kell ismernünk.*

* Tétéles megjelenését tekintve, a nemzetközi jog keletkezését azon időponttól kezdve számíthatjuk, mely időpontban az államok egymás szemé-lviségét elismerték egymást önálló jogalanynak tekintették. Az ókorban aa államok közötti kapcsolat, mint az achajai szövetségben, közjogi volt; a ke-resztyénség vallási kapcsolatot létesített, s a pápa, mint a római német csá-

E jog azonban nem *uralmi*, hanem *egyesületi* (genossenschaftlich) jellegű jog.

Tekintettel már most arra, hogy a nemzetközi jog autonóm jog, szabályai nem kívülről egy főhatalomtól származnak, hanem, azokat a tagok maguk határozzák meg.

A tagok ez alapon egy közösséget, a *nemzetközi közösséget* alkotják, mely hol kisebb, hol nagyobb körét az államoknak foglalja magában.

3. A nemzetközi jogviszonyok alanyai államok. Ezek között *jogképességük* tekintetében: *szuverén és félszuverén, valamint protektaratus alatt* levő, *cselekvőképességük* tekintetében *egyszerű és összetett*, s ez utóbbiak között ismét *államszövetségeket, szövetséges államokat és fejedelmi uniókat* különböztethetünk meg. Szintén *cselekvési képességük* korlátozását mutatják az *állandóan semlegesített államok*.

Az államokat e viszonyban speciális szervek képviselik. Ilyenek: az *államfő, külügyministerium* és a *követek*; gazdasági tekintetben a *konzulok*. Tekintettel arra, hogy a követek szuverént képviselnek, sajátos jogállással, *területenkívüliséggel* bírnak, vagyis nincsenek hivatalos minőségükben a tartózkodási állam joghatóságának alávetve.

A nemzetközi közösségnek, mint olyannak *szabályalkotó szervei*: a kongressusok és konferenciák; *végrehajtó szervei*: a nemzetközi közigazgatási uniók; *bíróságai*: a nemzetközi bíróságok lesznek.

A nemzetközi jogviszony tárgya annyiban a *lakosság és a terület*, amennyiben az egyesek — tekintet nélkül állampolgárságokra — általában védelemben részesülnek, másrészt mozgásukban megszorítást szenvednek, viszont az államok területeik tekintetében egymás közt rendelkezhetnek. *Tartalmát* e viszonynak azok a különböző jogok, illetve kötelességek képezik, melyek egyrészt az államok jogalanyiságából folynak, másrészt e viszony természete folytán támadnak.

szár uralma szintén közjogi színezettel birt. Csak az önálló nemzeti államok felléptével s így szuverén államok kialakulásával, tehát a westfaliai békétől, 1648-tól, szólottunk az államok között jogról s így nemzetközi jogi szabályozásáról.

4. A nemzetközi jogviszonyok az államok, illetve képviselőik jogi cselekményei folytán támadnak, melyek jogügyletek, mint aminők a *nemzetközi szerződések*, avagy jogsértő cselekmények, *nemzetközi bűncselekmények*.

Ámbár a *nemzetközi szerződések* kétoldalú akaratmegegyezésen nyugvó, jogviszonyok létesítére, változtatására és megszüntetésére irányuló jogügyletek, a többi jogkörökben előforduló akaratmegegyezésektől eltérő jelleget mutatnak s úgy keletkezésük, mint megszűnésük tekintetében sajátos vonásokat tüntetnek fel, mi a szerződéseket kötő jogalanyok különös természetével van összefüggésben.

Nemzetközi bűncselekményként az államok képviselőinek oly ténykedései jelentkeznek, melyek nemzetközi értékeket sértenek.

Az államok cselekményei között különös jelentőséggel bír a *háború*, mely ma szintén jogi szabályozást nyer s érdeksértést tételezván fel, mint a jogérvényesítés egy különös *esete* jelentkezik.

36. §. Egyházjog.

Irodalom: Puchta: Einleitung in das Recht der Kirche. 1840. — Friedberg: Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. 1889. — Sohm: Kirchenrecht. 1892. — Bendix: Kirche und Kirchenrecht. 1895. — Konek: Az egyházjogtan kézikönyve. 1903. — Kun: Magyar református egyházalkotmány. 1908.

1. Leghatalmasabb, legteljesebben szer- a vallásközösség az *egyház*. *Gyülekezete ez azoknak az embereknek, kik ugyanazt a hitet vallják, ugyanazon szentségekkel élnek s ugyanazon törvények szerint kormányoztatnak.*

Az egyházjog a szervezett vallási közönségek joga. Azok szervezetét és működését állapítja ez *meg*. *Autonóm jog* tehát ez is, mely hatályát nem az államtól vezeti le, hanem azzal szemben is érvényesülni kíván.

Az *egyházjog* két részre szakad: egy belsőre s egy külsőre. *Amaz* az egyház belső viszonyait tárgyalja: szerveit, azok működését adja, vázolja az egyesek helyzetét; *emez* az egyháznak más közönségekhez, különösen az államhoz való viszonyát rendezi.

A) Külső egyházjog: az egyház és az állam viszonya.

Irodalom: Gladstone: The State in its relation with the Church. 1838. — Bluntschli: Psychologische Studien über Staat und Kirche. 1844. — Laurent: L'église et l'état. 1862. — Friedberg: Die Grenzen zwischen Staat und Kirche. 1872. — Zenken: Staat und Kirche. 1873. — Geffcken: Staat und Kirche. 1875. — Monlart: Kirche und Staat, oder die beiden Gewalten. 1881, — Minghetti: Stato e chiesa. 1878. — Simonyi J.: Állam és egyház 1874. — Reiner: A konkordátumról. 1898.

1. A vallás épügy uralkodik az emberek felett, mint az állam s az uralom eszközei

melyeket alkalmaz, azonosak az államéval. Ő is az emberek ösztöneire hat, de nem külső eszközök segítségével hanem csak szellemi eszközökkel, jutalom ígéréttel, büntetések kilátásba helyezésével, mely büntetés és jutalom csak részben földi főleg túlvilági.

A viszony a két alakulat, *egyház* és *állam*, között különbözőképpen fejlődött.

2. *Kezdetben* szoros a kapcsolat a két intézmény összes keleti népeknél, hanem a keresztyén egyházban is.*

Az alak, melyben az állam és a keresztyén egyház közötti viszony először, t. i. a római császárságban, kidomborodott az *államegyház* volt.

E viszony egyrészt az államnak és egyháznak egységén alapul, ami alatt azt kell értenünk, hogy csak az előbbit, vagyis az államot, ismerik el a vallásos élet egyedül jogosult alakjának; másrészt pedig azon a, mozzanaton, hogy a legfőbb állami szervek akarata nemcsak az államot vezeti, hanem az egyházat is és ez szabja meg az egyházi intézményeket, bár az egyháznak az államtól itt is különböző természete van.

A keleti görög egyház ezt a jelleget ma is megtartotta.

* Bizonytalan vájjon a keresztyénséget megelőzőleg egyháztól egyáltalán beszélhetünk-e? Vájjon létezett e az államtól különböző, a vallási életet szolgáló ily szervezet? A válasz inkább nemleges. E korszakban a vallás rég tisztán a közönség, az állam szolgálatában áll; önálló léttel nem bír s így szervezete (amennyiben itt szervezetről már szólhatunk) sem önálló papság még teljesen az állam szerve.

3. Csak a XI. századtól kezdve sikerült a pápáknak uralomra juttatni az u. n. hierokratikus vagy *theokratikus* rendszert, mely az egyház egy. ségén nyugszik ugyan, de azért, hogy az egyháznak és pápának úgy a legfőbb egyházi, mint a világi uralmat megadja, az államot az egyház uralmának alárendeli. Az *egyházállam* kora ez.

4. A pápaságnak e rendszerből kifejlődött mértéktelen igényei ellenében a XIV. század óta mindinkább terjedt az ellenhatás, mely a fejedelmi hatalom megerősödésével együtt járt, az egyház e viszonyának új rendszerét eredményezte. Midőn a protestáns területeken a fejedelem egyházi felsősége is kifejlődött, a katolikus fejedelmek is követték, hogy a katolikus egyház ügyébe, országaik területén belül, nekik is legyen beleszólásuk. így támadt a gallikán egyház Franciaországban, az anglikán egyház Angolországban, s keletkeztek az egyházzal szemben a bajor és osztrák külön államjogositványok. Ausztriában ez irány tetőpontját II. József alatt érte el. Az *állami felsőbbség korszaka* ez.

A protestáns egyházak általában az államhoz kapcsolódtak. Angliában és Svájcban a presbiteriumi alkotmány vált uralkodóvá, Németországban a consistorialis rendszer honosodott meg, ahol ez az államhatalom függeléke volt.

Az egyházakhoz való viszonyában az állam szuverenitását *egyházfenségiségnek* (jus circa sacra) nevezik. E jog körébe elsősorban a *felügyeleti jog* tartozik, de egyszersmind az a jog is, hogy az egyházi hatalomköröknek az alattvalók szabadságát, a közbékét és az állam intézményeit érintő érvényesítésében az állam korlátokat állapíthat meg.

A katolikus egyház az állam azon jogát, hogy az a közöttük levő viszonyokat egyoldalúlag intézze, nem ismeri el, hanem e tekintetben *megegyezési* (concordatum) követel.

A protestáns egyház, különösen ott, hol az egyházi főhatalom az államfő kezében van, nemcsak kapcsolatban, de határozott függőségben van az államtól.

5. Végül fennállhat a „szabad egyház szabad államban rendszer“, ami azt jelenti, hogy az állam az egyházzal nem törődik s viszont az egyház is csak azt igényelheti az államtól, amit minden egyesület meg-

kivághat tőle azaz a külső védelmet. E teljes előnítés csak Észak-Amerikában és Belgiumban; volt meg, míg újabban; Franciaországban valósult meg,

6. Az egyházak különben politikai jogokkal rendelkezhetnek[^] amennyiben képviselőik útján az állami törvényhozásban részt is vesznek, mint Angliában, Ausztriában és Magyarországon.

B) Belső egyházjog: az egyház jellege és szervezete.

Irodalom: Scherer: Handbuch des Kirchenrechts. 1836. — Friedberg: Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. 1889. — Konek i. m. 93. s k. 1. — Rieker: Grundsätze der reformierten Kirchenverfassung. 1899.

1. Az egyház alkotmánya a belső egyházjog körébe tartozik, mint amely meghatározza az egyház fogalmát, megállapítja az egyházi hatalom (potestas ecclesiastica)i viselőjét, tartalmát és annak határait.

2. A keresztyén egyház, a római katolikus felfogás szerint; a keresztyén hívek közönsége (communio vocatorum) azon híveké, kik Krisztus urunk hívására egybegyültek, hogy magukat (a római pápa főnöksége alatt kirendelt püspökségnek) mind a hitoktatásra, mind a megállapított kegyszerek segélyével eszközendő üdvözlésükre, mind végül keresztyén életük irányítására alárendeljék (Kőnek).

A *ref.* egyház symbolicus iratai (II. Helv. conf. 17. v. 1. §) szerint az *Egyház* a híveknek az Isten által eleitől fogva kiválasztott, a világból hivatott vagy gyűjtött serege, vagyis „*minden szenteknek egymás között való egysége, kik az igaz Istent a megtartó Krisztusban megismerik és helyesen tisztelik*“.

A református felfogás szerint — ez alapon — egyetemes egyházzól, mint szervezett, emberi *intézményről* nem lehet szó. Az egyház a földön mindig részleges. A református egyházjogban eszerint az egyház nem lehet egyéb, mint azon keresztyéneknek összessége, kiket közös hit és közös szervezet kapcsol egybe.

A *zsidó* felfogás szerint szerződés áll fenn Jehova és a hívek között. A kultuszközösség e szerződést csak kifejti, azt keresztülviszi, érvényesítő *Egyház valójában itt nincs*.

Ami az egyházhatalmat a *katholikus egyházban* illeti, úgy ez

22. A tanítás hirdetésében és fentartásában áll. A tanítói hatalom (*potestas magisterii*) ez, mi az apostolokat és utódaikat illette.

23. Az anyaszentegyház céljának, t. i. tagjai örök üdvének megvalósítására *kegyzerek* rendeltettek, miáltal az emberek a kegyelem állapotába visszahelyeztetnek. A kegyzerek kiszolgáltatása képezi a *kegyosztói hatalmat* (*potestas ministerii*).

24. A törvények alkotása és végrehajtása, mellyel a rend és fegyelem fentartatik, a *kormányzói hatalom* (*potestas iurisdictionis*) által eszközöltetik.

A *potestas magisterii* és *ministerii* a rend folyamánya s így ezeket, mint *potestas ordinis* állítják a *potestas iurisdictionis*-szál szembe.

A *protestáns egyházak* felfogása szerint az egyház hatalma az *igehirdetésre*, a *szentségek kiszolgáltatására*, és (a reformátusoknál hangsúlyozottan) a *fegyelem fenntartására* szorítkozik.

Szervezet tekintetében az egyházak között különbséget látunk.

3. I. A *katholikus egyházban* az egyházi hatalom, egyházkormányzat a püspököknél van, kik azt az apostoloktól, mint elődjeiktől származtatják.

A *főhatalom viselője a pápa*, a *püspökség feje, Péter apostol* utódja.

A *törvényhozó hatalmat* a hitelvek által vont határokon belül a pápa gyakorolja az általános zsinattal egyetemben, de egyedül is. (1870 júl. 18. vatikáni zsinat.)

A zsinaton az összes püspökök, valamint más magas állású egyházi méltóságok részt vesznek.

A pápa legfőbb tanácsa a *bibornoki* testület, mely a pápai széket be is tölti.

Az egyház joga *ius divinum* és *ius humánium*. A *ius divinum* a biblián és a hagyományon nyugszik; a *ius humánium* a *codex iuris canonici*-hen van lefektetve.

II. A *protestáns egyházakban* az *egyház hatalom* birtoka a hitlevelekben meghatározva nincs. Itt a történeti fejlődés az irányadó.

A *consistoriális* rendszer a legfőbb hatalmat az egyházban is az államfőre ruházza. Ő a „*surnmus episcopus*“.

Az egyházkormányzat consistoriumok útján történik, melyek egyházi és világi tanácsosokból állanak.

A *zsinati szervezet* a legfőbb hatalmat az egyházközségeknek tulajdonítja.

A legelterjedtebb *presbytér-zsinati* rendszerben az igazgatást úgy alsó, mint felső fokon az egyház lelkészi és egyéb tisztviselőiből alakított testületek végzik.

III. *A zsidóknál* a kormányzati egységek a kitközségek, amelyek egymástól független testületi jogokkal bíró szervezetek. A hitközségek országoként egymással laza kapcsolatban állanak.

37. §. A nemzetiségek joga.

Irodalom: *Fichte:* Reden an die deutsche Nation. 1308. — *Eötvös:* A XIX. század uralkodó eszméi. 1853. — *Manzim:* Diritto internazionale. Prelezioni. 1873. — *Oumplawicz:* Philosophisches Staatsrecht. 1877. 46. 1. — *Kremer:* Die Nationalitätsidee und der Staat. 1886. — *Neumann:* Volk und Nation. 1888. — *Renan:* Que c'est qu'une nation? 1882. — *Türr:* La question des nationalités. 1867. — *Mocsáry:* Nemzetiség. 1860. — *Marczalk* A nemzetiség, történeti bölcseleti szempontból. 1904.

1. Az egyéneknek a használt nyelv alapján való tömörülése tartozik ide.

A nemzetiségi körök törekvése az anyanyelv érvényesítésére, terjesztésére, sajátos jellegű kultúra kifejlesztésére irányul.

A római provinciákban kialakult germán államokban a *személyiségi jogok* rendszere érvényesült s a nemzetiségi irányzatok ily módon valósultak meg. Később egyházak, községek stb. külön jogaiként lépnek fel, s így ez irányzatok közvetve ezek segítségével szereznek érvényt törekvéseiknek.

Ma már határozott szervezettel bíró területi körök létesülnek ez alapon, melyek tagjaiknak nyelvük használata tekintetében jogokat biztosítanak; a tagok anyanyelvüket szabadon beszélhetik, bíróságok előtt használhatják. Mindazon intézményeket, melyek a nyelv fejlesztésére szolgálnak, mint iskolákat, akadálytalanul létesíthetnek, a nemzeti kultúrát szabadon művelhetik s az ezt szolgáló intézményeket, irodalmi egyesületeket, színházakat, múzeumokat fenntarthatják s ezen intézmények fenntartására gazdasági berendezéssel is bírnak.

38. §. Egyesületek joga.

Irodalom: *Gierke:* Das deutsche Genossenschaftsrecht. 1868—81. — *Hertzmann:* Das Vereinsrecht. 1900. — *Staudinger:*

Das Vereinsrecht 1903. — *Rosin*: Das Recht der öffentlichen Genossenschaft. — *Rényi*: Gyülekezési jog. 1900.

1. Az előbbi alakulatok mintegy természeteseknek látszanak, amennyiben életszükséglet teremti meg őket. Találkozunk másrészt képződményekkel, melyek a tagok akaratán látszanak nyugodni, de amelyeket tulajdonkép szintén szükség hoz létre.

Az egyforma élethivatást folytatók nevezetesen egyesületeket, *testületeket* alkotnak, mi által az egyén az összesség szolgálatába lép, de ezáltal saját érdekét is szolgálja. Alá- és fölérendeltségi viszonyok támadnak ily módon.

A középkorban a céhek, gildék bírtak ily jelleggel; az újabb kor — különösen az absolutismus — tilalmazta őket, míg újabban, főként a *munkások szakszervezeteiben* erőteljesen lépnek fel.

Törekcszenek ez utóbbiak *munkaalalom* szerzésére, a *munkások elhelyezésére* és a *munkabérek szabályozására*. Mint *békéltető bizottságok* szerepelnek a munkás és a munkaadó viszálya esetén, sőt egyes esetekben *bíróságokként* is jelentkeznek.

Az irányítást a *közgyűlés és vezetők* végzik, a határozatok foganatosításáról a *végrehajtó bizottság* gondoskodik.

39. §. Alapítványi jog.

Irodalom: *Roth*: Über Stiftungen. — *Csorba*: Az alapítványi jog fogalma. 1902.

Az egyház, nemzetiségi körök, munkás-egyesületek által kijelölt célokra irányulnak. Eltekintve ezektől, az egyéni célok is, — ha azok a közérdeket szolgálják, — önállósíthatók, s ha rendelkezésükre anyagi eszközök állanak, jogokkal és köteleességekkel, tehát jogalanyisággal is bírhatnak. Ily esetben *alapítványokról* szólunk.

Vagyonösszeg ez, mely bizonyos, az összesség által helyeselt célra fordítatik s e célból megfelelő szerzettel (lex foundationis) *ellátatik*. E szervezet a legkülönbözőbb lehet. Szervezettel bírva, az alapítvány *intézményként* jelentkezik.

Az alapítványok létesítése a kereszténységgel indult meg. Tulajdonképp itt eleinte az egyházközség, majd az egyház, mint ilyen, jelentkezett jogalanyként. Lassanként azonban önállósultak ezek, külön személyként szerepelve.

Az első világi alapítványok az egyetemek mellett a tanutók irészére tétettek: legkorábban Angliában, később a kontinensen.

Ma a legkülönbözöb céltra létesülnek és a legeltéröb jelleggel bírnak.

III. MAGÁNJOG.

Bevezetés.

40. §. Az egyén jogállása.

1. Míg az államnál, de a társadalomnál a jogi rendezés nem csupán az alakulat kifelé való tevékenykedésére, cselekvésére vonatkozik, hanem annak berendezésére, szervezetére is kiterjed, úgy hogy itt az egész és részei között jogviszony áll fenn, — addig az egyén érzületei gondolatai, tehát lelki folyamatai általában — nem nyernek jogi rendezést; ezek csak közvetve befolyásolhatók. Az egyénnél a szabályozás a külső ténykedésre vonatkozik: rendezést az egyének embertársaival való vonatkozásai nyernek.

Az ember cselekvése szükségletei, vágyai kielégítésére irányul. Szükségletei első sorban anyagiak: kielégítésüket ezek a gazdasági tevékenység által nyerik. Sok tekintetben ily jellegű a fajfentartási szükséglet is, melynek kielégítésénél azonban már más szempontok is szerepet játszanak.

Kielégítést nyernek ezeken kívül az egyének egyéb szükségletei is, valamint biztosítatnak szellemi igényei és kívánságai; védetik továbbá az egyes úgy a természeti erők, mint embertársai támadásai ellen.*

Ez igénykielégítés-védelem nem oly módon nyugatik, hogy az egyes egyén passiv szerepre kárhoztattatnék, avagy legfeljebb kötelességei lennének, hanem az egyén számára cselekvési lehetőségek, alanyi jogok adatnak. Ezek összessége jelentkezik azután a *magánjog tartalmaként*. Meghatározott várakozások biztosítása ez, amelynél fogva az egyes más egyén cselekvését, magatartását igényelheti.

2. Az ily módon nyújtott jogosítványok által az egyén részére bizonyos hatalom, meghatározott körben cselekvési szabadság biztosittatik, mellyel ő

* A védelmet ez utóbbiak tekintetében a közigazgatási és büntetőjog nyújtják.

tevése szerint élhet, melyet belátása szerint gyakorolhat, melyen belől akaratát, egyéniségét szabadon érvényesítheti. Azon viszonyok szabályozása tartozik e körbe, melyek első sorban az egyén érdekét szolgálják, s a közérdeket csak másodsorban érintik.

S itt az egyén helyzete különbözőkép fogható fel. Némely jogrendszer az egyénnek önálló jogkört, teljes önállóságot ad. Ez pl. a római jog álláspontja. Más jogrendszerekben evvel szemben az egyén, mint a társadalom szerve jár el. Saját jogával élve, az összesség funkcionáriusaként működik, a magánjogot is közérdekből gyakorolja, ez a germán, valamint a szocialista felfogás.

A jog egyes részeiben — mint a dologi jogoknál, örökjogban — a jogosítványok dominálnak; egy más részében — családjogban s egyes kötelmeknél — a köteleességek túlnyomók.

A magánjog körébe tartozó szabályok különben, ámbár egyesek jogait biztosítják, azok cselekvési körét határozzák meg s így azok ténykedései tekintetében irányadók, végső sorban mégis az állam szervei (főként a bírák) működését irányítják. Kétség, vizály esetén nevezetesen ők döntenek el, mit tehet az egyes, mihez van neki joga, mi a kötelessége.

Hogy ennek ellenére az e körbe tartozó szabályok nem az állami szervek cselekvését rendező közigazgatási jog részei, hanem külön jogként — magánjogként — szerepelnek, annak indoka, hogy ezen parancsok első sorban az egyén érdekét szolgálják, megvalósulásuk az ő érdekében áll s így az ő tájékozódására való, rendszerint külön beavatkozást az összesség részéről nem igényelnek s így e téren az állami beavatkozás másodlagos, csak vita esetén fordul elő s akkor se szorosan közigazgatási, hanem bírói szervek működését kívánja.

A jogrend a cselekvési kört e téren az egyes számára az ő érdekében biztosítja s így az egyes jogosítványok gyakorlása tekintetében kényszerrel nem alkalmaz. A joggal miként való élésmódját az egyén belátására bízta.*

E jogkör lassankint alakul ki. Az első jog még közjog, illetve

* E téren mutatkozik a főkülönbség a magánjog és közjog között. Míg annak gyakorlása tekintetében kényszerrel nem alkalmaztatik, emez kényszerrel érvényesíttetik s csak kivételesen bíztatik annak gyakorolhatása az egyén önkényére. Mihelyt a magánjogok tekintetében kényszerrel nyer alkalmazást, mindjárt közigazgatási joggal állunk szemközt.

közigazgatási jog; az egyesnek semmi szabadságot nem engedélyez, jogokat neki nem biztosít. Idővel az egyén mind nagyobb és nagyobb szabadságra tesz szert, személye, dolgai, képességei felett szabadon rendelkezhetik: *megszületik ekkor a magánjog*, mely később azután dominálóvá, a jog típusát legtökéletesebben feltüntetővé ez válik.

A kör terjedelme, melyben az egyén részére a szabadság biztosítatik, tehát a magánjog *tartalma*, különben folyton változik: hol kibővül, hol szűkebb lesz, s ez utóbbi esetben az egyesnek máskülönben ide tartozó cselekvései már a közigazgatási jog körébe tartoznak. Irányadó különben a magánjog terjedelme tekintetében egyrészt az egyes tevékenységének fontosságáról alkotott felfogás, másrészt az összességnek az egyesbe vetett azon bizalma lesz, fiogy ez a tőle várható tevékenységet kifejezi-e? Ott, hol ezenkívül bizonyos nemű cselekvés végzését az összesség feltétlenül szükségesnek tartja, e működését az egyesnek a magánjog köréből Jcivonja s a közigazgatás feladatává teszi; másrészt ugyanazt cselekszi azon ténykedésekkel is, melyek eredményes teljesítését az egyes kezdeményezésétől nem várja, de azért azok végzését mégis kívánatosnak tartja.

5. Az itt szereplő jogok elseje a *személyjogok* csoportja, az egyénnek a szabadsággal való élest biztosítja, egy kört állapítván meg részére, melyen felől szabjon tevékenykedhetik.'

A *családjog* az egyesnek más nembeliekhez, illetve az ezen fcapcsolatból származókhöz való viszonyát szabályozza.

A *vagyonjog* az embernek a külvilág feletti hatalmat adja, snég pedig: a *kötelmi jogban* embertársai cselekvései felett, a *dologi jogban* a külvilág részei tekintetében.

Az *örökjog* az egyes halála után beálló jogutódlást rendezi.

Az egyén kötöttsége a családjogban még á legnagyobb, úgy liogy itt a magánjog a közigazgatási joggal határos. Nagyobb az egyén szabadsága az örökjog, valamint a vagyonjog körében, úgy iioy ez utóbbi a magánjog típusaként jelentkezik.

Tárgyalásainkban mi az egyénnek a szabadság felé való haladását követjük s így előbb a családjogról, majd a vagyonjogról és örökjogról s- végül a személyjogokról szólunk.

A) CSALÁDJOG.

41. §. Bevezetés.

Irodalom: *Diehl:* Naturgeschichte des Volkes. III. Die Familie. 1854. — *Giraud-Teulon:* Les origines de la famille. 1874. — *Lipperi:* Die Geschichte der Familie. 1884. — *Engels:* Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates. 1886. — *Starcke:* Die primitive Familie. 1888. — *Hellwald:* Die menschliche Familie. 1889. — *Westermarck:* History of human marriage. 1890. — *Post:* Grundriss der ethnologischen Jurisprudenz. — *Wilutzky:* Vorgeschichte des Rechts. I., II. 1903. — *Howard:* A history of matrimonial institutions. 1904.

1. Különböző nembeliek között fennálló s e kapcsolatból származó utódokhoz való viszony *a családi viszony*. E viszony a jog által eltérő megítélésben részesül: szabályozása *családjogként* jelentkezik. .

E jog eleinte magának a családnak, mint *alakulatnak* jogaként szerepel s ez esetben a társadalmi jog körébe tartozik. Csak idővel lép fel mint önkény, akarat teremtménye s jelentkeznek a körében előforduló jogok és kötelességek a családban szereplő egyének jogai és kötelességeiként. De még ez esetben is számos vonatkozásban (gyámság, gondnokság) e viszony a közigazgatási jog körébe tartozik.

Jellege különben a család berendezésétől függ. A család eleinte az egyest teljesen felöleli, egyéniségét csaknem egészen absorbeálja; kapcsolatának lazulása párhuzamos az államhatalom erősülésével, továbbá azon fejlődésmenettel, mellyel az egyért önállósága felé halad. Szoros összefüggésben van ez átalakulás a gazdasági viszonyok változásával. Primitív fokon, midőn a termelés közös, a család tömörsége szembetűnő; míg az egyéni termelés előtérbe lépésével a család gazdasági jelentősége csökkent s ezzel lazábbá válik.

A kezdetleges társadalomban a család, illetve képviselője a családfő feltétlen hatalmat gyakorol a feleség, valamint a gyermekek felett. Ezt látjuk a római *patria potestasban* és *manusban*, a germán *mundiumban*. Csak lassanként következnek be a fiúgyermek önállósulása. Ezeket tekintve, a katonák, majd a hivatalnokok szerzeményei szabadulnak az atyai rendelkezés alól, míg Justinianus szerint az atya joga a gyermekeknek nem a szülőktől származó vagyona felett a haszonélvezetre szorítkozik.

De máskülönb is lazulni látjuk a családi kapcsolatokat. A házi büntetés feltétlen joga megszűnik, a házasság parancsának kiváltsága tilalomná törpül, a gyermekek eladhatásának joga tényleg eltűnik, sőt már az adoptálás sem eszközölhető az örökbe fogadó családjának átadott gyermek saját, illetve gyámhatóságának beleegyezése nélkül.

Míg azonban a felnőtt férfi idővel a családból kiválik: a nő szabadulása vagy egyáltalán nem, vagy csak csekély mértékben következik be.

Eleinte ő atyja hatalma alatt áll, majd férje hatalmába kerül. Atyja elhaltával — ha még férjhez nem ment — legközelebbi férfi rokona gyámsága alá jut. Innét a nők örökös gyámsága úgy az ind, mint a római és szláv jogokban.

A feleség ugyan idővel nem kerül férje hatalma alá, s vagyona felett szabadon rendelkezik, de azért helyzete mégis függő marad.

Csak a legújabb jog biztosít a hajadon nőnek, nagykorúsága esetén, épúgy mint a férfinak, teljes önállóságot és függetlenséget.

42. §. A család szervezeti joga: a házasság.

Irodalom: Giraud-Teulon: Les origines du mariage. 1884.
Unger: Die Ehe in ihrer welthistorischen Entwicklung. 1850. —
 Kautsky: Die Entstehung der Ehe Jind Familie. Kosmos XII. 1882.
 — *Beöthy Leó:* A társadalmi fejlődés kezdetei. 1883.

A család a házasság útján létesül.
Házasság alatt férfinak és nőnek gyermekek nemzése és életközösség céljából történő egyesülését értjük.

Jellege különböző s ennek megfelelőleg eltérők hatásai. Majd foglalként, esetleg adás-vételként, végül a felek szerződésekként jelentkezik. Ez utóbbi esetben eljegyzés — különböző nemű két személynek azon megegyezése, hogy jövőben egymással házasságra fognak lépni — előzheti meg.

Hol a házasságkötés foglalkás jellegével bír, a férj hatalma feltétlen felesége és gyermekei felett; hol a család adás-vétel útján létesül, a férj-hatalom korlátozást szenvedhet; míg szerződéskötés esetén a házasság helyzete többé-kevésbé egyenlő.

2. A házasság életközösség és gyermekek nemzése céljából köttetik. Mint minden jogügyletnek, úgy ennek kötése is bizonyos feltételektől függ,

melyek részben *céljával*, részben a róla *alkotott felfogással*, kapcsolatosak.

Feltételként itt mindenekelőtt bizonyos *kor* jelentkezik. A római jog a nőnél a 12., férfinál a 18. életévet; a kánonjog szintén a 12., illetve 14.; az újabb jogok a 16. és a 18. életévet kívánják meg a házasságkötéshez. Más kellék bizonyos *családhoz, fajhoz* való tartozás. Itt jelentkezik az *endogamia* és *exogamia* intézménye. Amott a házasság csak ugyanazon törzsbeliek között létesülhet, mi a vértisztaság megővését célozza, s ma a fajkeveredés tilalmában (fehérek és sárgák vagy négerék közt) nyer kifejezést, míg emez a *totem* intézményére vezethető vissza, s összefügg a nőrablással és a vérfertőzés tilalmával.

Az egyház, valamint a modern jog is a *tiltó és bontó* akadályokat ismeri, melyek közül az utóbbiak fennforgása a házasságot felbonthatóvá teszi, míg ma házassági tilalmakként *a)* rendészeti okok (gondnokság alá helyezetteknel stb.), *b)* erkölcsi szempontok (házasságtörő felek között stb.), *c)* közérdek sérelme (20 éven alulinál szülő, gondnok beleegyezése hijján stb.), *d)* rokon és más hasonló kapcsolat jelentkezik.

3. A házasság speciális jellegénél fogva, szemben a többi jogügyletével, nála különös érvénytelenítési okok: *megtámadhatási* és *semmisségi okok* szerepelnek. Ezeken kívül nem tekinthető házasságnak az egyesülés, mely nem az előírt hatóság előtt kötött.

Megtámadási okok a Jogügylet általános megtámadási okai: fejletlen kor, kényszer, tévesztés stb., míg a *semmisségi okok* *a)* alakuk, a lényeges témák mellőzése esetén, vagy *b)* *anyagiak általános* jogügyleti semmisségi oknál (cselekvőképtelenségénél), vagy bizonyos oknál fogva, mint vérrokonság és sógorság, fennálló házasság stb. esetén.

4. A házasság az egész életre köttetik; bizonyos kivételes esetekben mindamellet felbontható.

A házasság felbontása, hol az tisztán uralmi viszonyoknak tekintetik, a férj joga: így a zsidóknál (Hillel), a görögöknél, a rómaiaknál a köztársaság végéig. A keresztyén egyház kimondotta házasság felbonthatatlanságát, mit azonban az egyes törvényhozások nem fogadtak el. Így a császárok csak korlátozzák a válást

s ez a helyzet az egész középkoron át, A mai jogrend *absolut*, tehát minden körülmények között fennálló *és,relatív*, vagyis körülmények szerint érvényesíthető válási okokat ismer. Az előbbiek közé a házasságtörést, hűtlen elhagyást, hosszabb szabadságvesztésre ítéltetést stb., az utóbbiak közé erkölcstelen életmódot, a házastársi kötelék súlyos megsértését stb. sorozva.

43. §. A családi viszony tartalma.

Irodalom: a) *Merkel:* Juristische Enzyklopädie. 1913. 319—324.1. — *Schröder:* Geschichte des ehelichen Güterrechts. 1863—74. — *Jancsó:* Magyar házassági és házastársi öröklési jog. 1901. — *Huber:* Die historischen Gmndlagen des ehelichen Güterrechts. 1884. — *Zlinszky-Reiner:* Magyar magánjog. 1889. — *Tóth L.:* Magyar magánjog 11, k. 1923. 340.1. — b) *Kuby:* Rechiiche Stellung der ehelichen Kinder. 1903 — *Barazetti:* Eltem und Kinder. 1900. — c) *Adamkievicz:* Der Rechtsbegriff der Kuratel. 1892. — *Barazetti:* Die Vormundschaft, die Pfiegeschafft und die Beistandschaft. 1894. a) *Házastársak közötti viszony.*

Kezdetben a férj uralma feltétlen, mindamellett némelykor korlátolva lehet pl. a nő vételárának ki nem fizetése esetén; így Közép-Amerikában a majaknál, kénagoknál stb.

A házastársak köteleessége a házassági hűség megőrzése; kötelesek különben életközösséget folytatni, egymást segíteni, gyámolítani. A háztartás fedezéséről a férj gondoskodik.

2. A családi vagyonnak a férfi és nő közötti megoszlását rendezi a házassági vagyonjog; erről tehát csak ott beszélhetünk, hol a nő a házasságban önállósággal bír, mi összefüg-e a nő felszabadításával. Egyébként itt különböző rendszerekkel találkozunk:

25. Teljesen elkülönített vagyonszisztem, hol mindkét fél önálló tulajdonosa és élvezője vagyónának;

26. az a rendszer, melynél a nőnek vagyona nincs, mint az angol jogban;

27. a dotalis rendszer, midőn csak a hozomány van a férj kezelésére bízva és

28. a köz-szerzemény rendszere, mely a házasság tartama alatt szerzett vagyona nézve közösséget állapít meg a házastársak között.

Ide tartozik még két intézmény, u. m. *a)* a *hozomány*, az a vagyonösszeg ez, mely a nő vagy nevében más által a házasság terheihez való hozzájárulás céljából a férjnek hsszonélvezetként adatik és *b)* a *hitbér*; mely a nőt a házassági tartozás teljesítéséért a férj javaiból illeti.

b) Szülők és gyermekek közötti viszony.

1. Jogilag jelentőséggel e viszony akkor midőn a gyermekek alanyiséga elismertetik.

A római jog szerint az apa újszülött gyermeke felett szabadon rendelkezett. Atyai hatalmánál fogva később is, bármily idős volt gyermeke, azt eladhatta, megölhette. A germánoknál is kitehette az atya újszülött gyermekét s az egyház is csak a megkeresztelt gyermek kitételét tilalmazta, eladását azonban ő sem korlátozta. A szláv népek a leánygyermek kitételét engedik; a gyermek keresete felett különben náluk is az atya rendelkezik.

A régiek a szülői hatalmat azon tiszteletből vezették le, mellyel azokkal szemben tartozunk, kiknek életünket köszönjük (Xenophon* II. c. IX.); *Pufendorf* a gyermek vélelmezett akarására vezeti ezt vissza; *Fichte* a tényleges hatalomból, mintegy foglaltságból származtatja; *Rotteck* alapját a tulajdonban látja, amennyiben a magzat az anya része, végül *Bélimé* e hatalmat az oltalom szükségéből magyarázza (Philos. du droit 1881. 140. 1.).

A mai magánjog szerint elsősorban az apára, majd az anyára, esetleg a nagyszülőkre háramlik a gyermekek eltartásának és felnevelésének kötelessége. Hasonlókép a gyermekek is *toznak e kötelességgel a szülők, illetve a nagyszülők iránt.*

A gyermekek ezen gondozási kötelessége általában fennáll, az állam azonban itt hiányok esetén beavatkozik. Ez esetben a gyermekek gondozása a szülők költségére történik.

c) A családi viszony pótlása, illetve kiegészítése.

1. Kiskorúakra nézve a szülői gondoskodás pótlása, ezek elhunytá esetén, *gyámság* útján történik; míg a többi támogatásra szoruló cselekvőképességének kiegészítéséül a *gondnokság* szolgál. Egyes jogrendszerekben a személy feletti felügyelet *gyámságnak*, ellenben a vagyonról való gondoskodás *gondnokságnak* tekintetik; ezenkívül a *gyámság teljes*, a *gondnokság részleges* cselekvőképesség pótlása. Mind-

két eset a családi hatalom folytatása a magánjogban, a közigazgatást jogban viszont gyámolító tevékenység dominál.

B) VAGYONJOG: A GAZDASÁGI ÉLET JOGA.

44. §. A vagyon fogalma és fajai.

Irodalom: Berolzheimer: i. m. III. 153. 1. — Bruns—Eck-Mitteis: Das Pandektenrecht. Enkyklopädie der Rechtswissenschaft VI. kiad. 1904. I. k. 335. 1.

Az ember anyagi szükségleteinek ki-elégítésére az értéket képviselő s embert hatalom alá vethető javak összessége, a *vagyon*, szolgál.

Vagyon alatt — jogi értelemben — közös célra szolgáló, pénzbőlileg megbecsülhető jogviszonyoknak (jogosultságoknak és kötelezettségeknek) összességét értjük. Ide tehát első sorban a kívüllág részei feletti jogok, másodsorban más személyek értéket; képviselő kötelezettségei tartoznak.

A vagyon eleinte *kollektív vagyon*, a hordának, nemzetségnek, családnak vagyona. Csak az egyénnel összefüggő tárgyak — melyeket védőszellem oltalmaz — jelentkeznek magántulajdonaként. A vagyon rendszeren egy ember céljait szolgálja, de ma is állhat egy speciális cél szolgálatában, mint a testületnél, alapítványnál.

A *vagyonjog* a javak tekintetében érvényben levő jogszabályok foglalata; a személyek vagyonjogi viszonyaival, vagyonának sorsával foglalkozik: a *gazdasági élet joga* ez.

A vagyonjogba tartoznak a vagyonérdekű személyjogok és a családjogi vagyonjog is. Ezeket azonban módszertani szempontból, nem itt tárgyaljuk. Ennek megfelelőleg a vagyonjog körébe csak a magángazdasági érdekű jogok soroztatnak. Ezek kétfélek: *dologi jogok* és *köteles jogok*. Az előbbieket *absolut* jellegűek, vagyis mindenkivel szemben fennállanak, emezeket *relatív*ek, vagyis bizonyos személyekre vonatkoznak.

A gazdasági élet mai jogrendje *individualistikus* jellegű. Szemben e jogrenddel a gazdasági életnek más formái is előfordulnak s a jövőben is előfordulhatnak.

E különböző alakok: a *kommunizmus*, az *anarchismus* és a *socialismus*.

45. §. A gazdasági élet egyes alakjai.

I. A kommunizmus.*

Irodalom: Adler G.: Geschichte des Socialismus und Kommunismus von Plató his zúr Gegenwart. 1899. — Diehl: Socialismus, Kommunismus und Anarchismus. 1911. — Marx—Engels: Das kommunistische Manifest. 1848.

A javak közösségét jelenti a közösségi termelést, egyenlő elosztást és közös fogyasztást. Kezdetleges korszakokban gyakran előfordul. Fokozatai lehetnek; teljes szabadságot az egyesnek a gazdasági életben azonban nem engedhet.

A gazdasági fejlődés, az individualismus kialakulása, eltünteteti a gazdasági berendezés ezen formáját, úgyhogy ez ma már csak primitív népeknél fordul elő, itt is a gazdasági élet csak egyes oldalaira szorítkozva. Lassan e maradványok is eltűnnek s mindenütt az individualismus váltja fel a régi rendet. Újabban egyes iskolák hirdetik e tanokat.

A javak teljes közössége, a magántulajdon teljes megszűnése, a fajsziporítás közössége, a gyermekek együttes nevelése, szóval a *teljes koflektivismus* jellemzi e rendszereket.

E tanok terjedése sok tekintetben annak a sajátságos varázsnak tulajdonítható, melyet a kezdetleges népek élete, saját múltunk a civilisált emberre gyakorol.

Eleinte mesék alakjában lép fel e tan. *Mórus Tamás:* Utópia (1516) című műve, valamint *Campanella:* De civitate solis (1623) című munkája.

Megvalósítani e gazdasági rendszert *Róbert Gwen* akarta. Alapvető munkái: A new wiew of society, or essays on the formation of humán character (1812) és The book of the morál world (1820).

E munkáiban az egyéni felelősséget elveti, a teljes egyenlőség elérése céljából az értelem előnyének megszűnését s így

* A kommunizmus nem csupán a gazdasági élet sajátos alakja: az egész társadalmi élet különös módját jelenti ez. Kihat tehát nemcsak a vagyoni jogra, hanem a magánjog többi részeire (családjog, személyjogok stb.) és ezenkívül a közigazgatási, sőt az alkotmányjog (tanácsköztársaság) megfelelő berendezését kívánja, itt a kommunizmus, mint a gazdasági élet rendje tárgyalatik.

nemcsak a tulajdon, hanem a nyereség közösségét is hirdeti; kívánja az *ipari központok felosztását*, helyettök munkásfalvak alakítását, s minden munkás részére némi földbirtok biztosítását.

Eszméit New-Lanarkban és Indiániában, Amerikában, akarta megvalósítani. Kísérletei azonban nem jártak eredménnyel; gyarmata feloszlott.

Még teljesebb egyenlőséget hirdet *Francois Noel Babeuf*: „Tribun du peuple“ című lapjában. Elvei: „Mindazok, kik a társadalom javaiból a reájuk számszerűleg eső hányadnál nagyobb részt élveznek, lopást és zsarolást követnek el: illő tehát, hogy az tőlük elvételessék.“ „A társadalmi intézményeknek oda kell fejlődniük, hogy kizárják annak lehetőségét, miszerint bárki is gazdagabb, hatalmasabb és kiválóbb legyen, mint a többi ember.“ Elvei megvalósítása céljából összeesküvést szervezett, mely felfedeztetvén, 1797-ben lefejeztetett.

Mérsékeltőbb az előbbieknél *Étienne Cabet*. Munkájának címe: „Voyage en Icarie.“ (1842.) Tervezetében kerüli a felförgatást. Nemzedékeken keresztül nevelés segélyével készítené elő az embereket az új társadalmi rendre. Az első generációban az emberek munkára még nem kényszerítenének; senki tulajdonától meg nem foszthatnék s a javak közössége békés utón létesülne. Észak-Amerikában, Illinoisban, egy „Nanoo“ nevű telepet létesített. Vállalata azonban nem sikerült s így kénytelen volt Európába visszatérni.

II. Az anarchismus.

Irodalom: R. Stammler: Theorie des Anarchismus. 1894. — Zenker: Der Anarchismus. 1895. — Bernatzik: Der Anarchismus. Schmoller's Jahrbuch XIX. 1895. 15. 1. — Eltzbacher: Der Anarchismus. 1900.

1. Míg a kommunismus a teljes egyenlőséget hirdeti, az anarchismus a teljes értelmi és jellembeli különbségeket hangsúlyozza. Rendszere az egyéniség teljes kiemelésén alapszik épügy, *mintha a társadalmi tagok között mi közösség se lenne*. E tan varázsa a *család izolált gazdasági életében* található, valamint a dolgozó, de független egyénében.

Mintahogy azonban az ember egyénisége a kommunismust lehetetlenné teszi, kizárja egymásra utaltságuk az anarchismust is. Csak, ha az egyesek tökéletesek lennének, állhatna ez állapot fenn,

máskülönben az erősebb a gyengébbet korlátlanul kihasználná. A ma létező érzelmek a társadalmi rendet nem biztosítják: ugyanaz az érzelem a legellentétebb, a társadalomra nézve úgy hasznos, mint káros eredményeket létesíthet. Ugyanaz a *szerezésvágy* az, mely az egyik embernél *szorgalomban és munkában*, & másíknál *lopásban és csalásban* nyilvánul; ugyanaz a hajlam késztetí az egyiket *hatalmas tettek véghezvitelére*, míg a másíknál *hiúságban* nyilvánul az meg. A készség, mely egyiknél mint *költészet* jelentkezik, a másíknál *hazudozás* lesz. Rokon a *sokoldalúság és a felületesség*. Mesterséges rendre van szükség; ezt teremti meg a *jog*, melynek híjján összeütközés, zavar támad.

2. Képviselője ez iránynak Pierre Joseph Proudhon. Főművei: *Système des contra-*

dictions économiques ou Philosophie de la misère (1846.) és *Création de l'ordre dans l'humanité* (1843.). A magántulajdont nem fogadja el, csak ideiglenes birtokot ismer. A dolgok feletti rendelkezés szerinte a társadalmat illeti meg. *A tulajdon* — mondja ő — *a gyengének kizsákmányolása az erős által, az öszztulajdon viszont az erős kihasználása a gyenge által.*

Tovább ment Julius Faucher, ki a magántulajdon megdöntése céljából az erőszakot is megengedettnek tartja, míg Bakunin erre egyenesen felhív. (A császárság és anarchia. 1873.) Ide tartozik végül Krapotkin herceg is.

///. A socialismus.

Irodalom: Az I., II.-ben említettekén kívül: *Lasalle:* *Reden und Schriften.* 1892/93. — *Muckle:* *Die Geschichte der sozialistischen Ideen im 19. Jahrhundert.* 1917. — *Sombart:* *Sozialismus und soziale Bewegung.* 1919. — *Tugan-Baranowski:* *Der moderne Sozialismus in seiner geschichtlichen Entwicklung.* 1908. — *Hamon:* *Socialisme et anarchisme.* 1903. — *Hatala:* *A jogos socialismus.* 1898.

1. Szemben áll e rendszer az individualizussal, melyben a gazdasági élet berendezése túlnyomóan az egyének ösztöneire, törekvésére, versenyére van fektetve. *Jellemző vonása ennek a kollektív működés. A gazdasági és társadalmi tevékenység együttes, kollektív teljesítése ez demokratikus alapon, úgy az egész nemzet, mint a községek által.*
Irányai:

1. A szociáldemokrácia.

2. Azon a gondolaton alapszik, hogy a munka értéke a javak eloszlásának is alapját alkotja. Ellentmondás azonban a kiindulásponttal, midőn csak a *physikai munka* s csak annak *mennyisége* vétetik a munka értékénél figyelembe. Alapítója e rendszernek *Louis Blanc*, az u. n. állami műhelyekkel (*ateliers nationaux*). Ma közvetlen törekvése ez iránynak az, hogy a politikai hatalomra a birtoktalanok jussanak, hogy így a munka organisatióját keresztülvigyék. A hatalom megszerzésének módja békés vagy harcias, reform vagy forradalom lehet (*Scheel, Schönberg: Handbuch der Volkswirtschaftslehre. 1882. I. 97. 1.*). Németországban ez irányzat híve *Lassalle* Ferdinánd (*System der erworbenen Rechte. 1861.*). Ott ma egy politikai párt is küzd e célért.

*

2. Gazdasági szocializmus.

3. Három iskola hirdeti e tant. E tanok hívei a hatalom birtokának változását a gazdasági átalakulás szükségszerű folyamányának tartják. Eszközként erre az osztályharc szolgál.

a) Gazdasági materializmus.

Hívei *Ch. Fourier*, *Victor Considerant*, *Július Fröbel*, *Kari Marx*. A tulajdon, az örökjog megszűnéséről itt szó nincs. A munka közös szervezésére törekszenek ezek.

Fourrier u. n. *phalanstert* akar létesíteni; számos család egyesítését hatalmas épületekben, közös lakó-, munkahelyekkel, konyhákkal stb. tervezi. *Considerant* a *községeket* akarja ily módon szervezni. A szövetkezetek magán tulajdonnal bírhatnak; a földbirtok, részjegyek fejében, az összességre száll. Minden egyes tag *többféle munkát teljesít*, s ezt változtathatja. Az összes tagok választják a község elöljáróságát. A jövedelemből $\frac{5}{12}$ a munkát, $\frac{4}{12}$ a tőkét és $\frac{3}{12}$ a tehetséget illeti.

Marx a tulajdon alapját a munkában látja s mivel minden munka kollektív, kollektív a tulajdon is. *Marx* a munizmus bekövetkezendőnek véli a töke folytonos növekvése folytán.

Az összpontosult tulajdon az összesség által kisajátíttatik. Ez a munka teljes kollektívvé válását is eredményezi.

b) *A tudományos socialismus.*

Alapítója: Henri de *Saint-Simon* és követője *St. Armand Bazard*.

Azon tényből kiindulva, hogy a munkásosztály legnagyobb része mivel sem bír, viszont — az észbeli munkát is beleértve — az ipari munka az értékek teremtője s azon következtetésből, hogy a munkát- nagy gazdasági jelentőségénél fogva a *társadalmi uralom* joga is megilleti, a tudomány feladata lesz az iparnak, tekintettel a munkásokra, az uralmi államst a társadalomban biztosítani.

A társadalmi vezetés kiváló férfiakat: tudósokat, művészeket és iparosokat kell, hogy illessen, élükön egy főpappal Az *örökösödés* jelentékeny adók által megszüntetik; de *különösen megfelelő intézkedések útján mindenki részére bizonyos létminimum biztosítatik.*

c) *Államsocialismus.*

A modern állami rend alapján áll, amelyben az államhatalom segítségével gazdasági, politikai és erkölcsi intézkedések által a *munkás*, illetve a vagyontalan osztály nyomora csökkentetnék.

Alapítója /. *K. Rodbertus-Jagetzow*. Munkáiban: *Soziale Briefe* au v. *Kirchmann* (1850.) és *Zür Beleuchtung der sozialen Frage* (1874.) positiv javaslatokat ugyan nem tesz, de az *államra* utal, mely megfelelő berendezés által a bérmunkások részesedését a nemzet jövedelmében növelhetné, mert a szabad verseny és a növekvő termelés mellett a munkabér a nemzeti jövedelemhez képest csökken.

A *keresztyénszocializmus* az eredményt az egyház segítségével akarja elérni.

IV. *Az individualizmus.*

1. Szemben ez irányzatokkal, melyek a gazdasági életet minden vonatkozásban rendezvén, az egyéniség elnyomását eredményezik s legfeljebb a legsürgősebb szükségletek kielégítését biztosítanák, az *individualizmus* a mai magánjog vezérelve, bár a magántulajdon intézménye által egyes egyéneknek különös előnyt nyújt s így tehetségtelenek fennmaradását is lehetővé teszi, a haladást, tehetségek érvényesítését legjobban biztosba. A szabad verseny elve érvényesülvén,

a társadalmilag gyengébb könnyen elnyomatik, másrészt a boldogulás esélyei számára is biztosítva vannak.

INDIVIDUÁLIS JOGREND.

a) Kötelmi jog. *

46. §. Bevezetés: a kötelelem jellege.

Irodalom: *Sághy:* A kötelmi jog általános elmélete. 1877. 24. s köv. 1. — *Hartmann:* Die Obligation. 1875. — *Steinbach:* Begriff der Obligation. Jur. Biatter. 1873. — *Pothier:* Traité des obligations. 1883. — *Ney:* Obligationsrecht. 1889. — *Pollock:* Principles of contracts. 1890. — *Giorgi:* Teória della obbligazione. 1898.

A családi viszony az egyén egész egyéniségét felöleli; egyrészt állandó kapcsolatként jelentkezik ez, másrészt az ezen viszonyból támadó kötelek, jogok és kötelességek, általában függetlenek a felek akaratától.

Ezzel szemben a kötelmi viszony az egyén *részleges* és *ideiglenes* leköttetését jelenti s e viszony tartalma és minősége első sorban az érdekeltek akaratából támad.

A jog fejlődése: állapotjogból kötelmi viszonyba történő átmenet alakjában megy végbe. *Eleinte* az egyes jogait és kötelességeit születése, társadalmi állapota határozzák meg. *Az* egyes kötelessége, tevékenysége szigorúan meg van állapítva. Csak idővel lép fel a jog körében a kötelmi viszonyban mutatkozó szabadság.

Az egyén lassú felszabadulását ezenkívül a kötelmi jog körében is látjuk.

A kötelmi viszony eleinte szintén az egyén teljes leköttetését jelenti; az egyént mintegy dologgá teszi, mint aki felett a hitelező bizonyos esetekben szabadon rendelkezhet. Az adós tar-

* A vagyoni jogot tárgyalva, elsősorban a személyi jellegű s így családi viszonytalal rokonságot mutató, de már gazdasági jellegű *kötelmi joggal*, azután a külvilág tárgyaira vonatkozó *dologi joggal* s végül a személyiség megszűnésével, a vagyon átszállását rendező *örökjoggal* foglalkozunk.

A kötelmi jogot mi itt mint a vagyoni jog részét tárgyaljuk. A kötelelem azonban nem csupán a magánjogban, hanem a jog többi ágaiban (közjog, nemzetközi jog) is, jelentőséggel bír s így az itt kifejtett tételek egy része ott is érvényes.

tozásáért eleinte életével, szabadságával szavatol s csak később marad egyedül vagyona lekötvé.

Az adós szolgasága eleinte azonos a hadifogoly szolgaságával. A különbség a kettő között azonban nyilvánvaló: a hadifogoly idegen, az adósság miatt szolgál honfi. Míhelyt az utóbbit külföldre (trans Tiberim) el nem adhatták, a szolgaság szigorát Vele szemben már enyhíteni kellett. Lassan tehát a nem fizető adós *záloggá, munkássá* válik, kinek szabadulása már megkönnyítetik, lehetővé tétetik. De ha ekként-a kötelezettség szigorúságát, a hitelező jogát korlátozzák is, az egyén kötelezettségének is más alapot kellett keresni. A szavatolás helyébe a kötelmi tartozás, azaz a személyhez intézett *magaviselet parancs* lép: teljesítési Ígéret, melyet mindenkinek be kell tartani, ha a társadalom alkalmas tagja akar maradni. A kötelelem teljesítése a társadalom iránti engedelmességből folyik.

1. A kötelelem két vagy több személy között *fennálló oly jogviszony, melynek folytán az egyik személy akarátának a másik személy akarata viszontszolgáltatás vagy anélkül alávetetik.*

A kötelmi jog ennek folytán személyeknek más személyek cselekvősége feletti hatalmával foglalkozik, míg a dologi jogok a személynek a dolog feletti hatalmát tárgyalják. Annak ellenére azonban, hogy ez emberi uralomnak való alávetést jelent, nem ellenkezik az emberi szabadság és személyiség elvével. A szolgáltatás nevezetesen, melyet kötelmi alapon valaki más számára teljesít, a nyújtott ellenérték által rekompenzáltatik; a kötelmet teljesítve az illető saját érdekeit is szolgálja. A viszony különben gyakran egy teljesítéssel meg is szűnik, másrészt többször az egyén tetszésétől függ a viszonyt felbontani.

A kötelmi jog a magánjog körében különben gazdasági jellegű, vagyoni értékre irányul, mely érték valamely személy szolgáltatásában áll. Itt azonban csak a személy van lekötvé, tőle lehet csak valamit követelni.

A kötelmi jog jellege abban mutatkozik, hogy bár dolgot, illetve dologi jogot biztosít számunkra, ezt csak közvetve teszi az által, hogy egy másik személy valamit *adni, tenni vagy szolgáltatni* köteles.

3. Jog különben áthatta a magánjog egész rendszerét, túlmegy a részére kijelölt körön.

E túlterjedés kettős irányú.

Túlterjed szorosán vett határain *a)* amennyiben a kötelmi jog a magánjog egyéb részeiben is, subsidiarius jellegű. így kötelmi jellegű a dologi jogban előforduló kártérítés, kötelmi jellegű ez az örökjogban is; *b)* annyiban is, hogy realizálódása szempontjából az egész magánjog kötelmi viszonyok összessége (*a* tulajdon sem egyéb, mint tömörített kötelem) s így konstrukció dolga, hogy minő kötelmi viszonyok foglaltassanak össze dologi-jogokká, s melyek másrészt azok, melyek kötelmi jogokként szerepelnek.

A dologi jogok hatása mindamellett nem különbözik a kötelmi jogok hatásától, mihelyt ezt a jogosulton kívül álló személyek, illetve a nyújtott haszon szemszögéből nézzük. Releváns az, vajjon valamely jog *dologi-e, avagy kötelmi, csak a jognak megsértése, vagy annak veszélyeztetése pillanatában válik.*

Másrészt a megsértett vagy veszélyeztetett jogosultságának védelmezésére az objektív jog által nyújtott eszközök ugyanazok *a* dologi, mint a kötelmi jogokra nézve: követelés, igény a sértés, a veszélyeztetés megszüntetésére nézve, az okozott kár megtérítésére, épügy meg van a dologi, mint a kötelmi jogoknál.

Végül azon jogosítványok, melyek a tulajdonjogban foglaltnak, kötelmi alapon is megszerezhetők, anélkül, hogy maga a dolog tulajdona is megszerezhetnék; míg másrészt maga a dolog tulajdona szállhat csak át, holott a benne rejlő jogosítványok megmaradnak a régi tulajdonosnál: lényegileg, tehát a dologi jogok kötelmek, kötelmei a jogosulton kívül álló személyeknek arra, hogy annak körén belől a tulajdonban levő tárgyra behatást ne gyakoroljanak.

Míg tehát a dologi jogok egyrészt kötelmi jogokra szétbonthatók, a kötelmi jogok dologi jogokká tömörülnek.

Mindazon jogosítványok, nevezetesen melyek a dologi jogosítványokban foglaltnak, kötelmek útján megszerezhetők, s ha már most ezek összegeztetnek, dologi joggal állunk szemközt. De egyes jogosítvány is, pl. a használat, mely kötelmi alapon nyugszik, ha állandósíttatik és függetleníttetik, dologi joggá: szolgalmá lesz.

Nemcsak a dologi jogokra nézve áll ez, hanem az örökjogra vonatkozólag is. Annak anyagai szintén kötelmi jellegűek.

A végrendeleti örökösödésre vonatkozó szabályok a végren-

deleinek, mint egyoldalú jogügyletnek létrejövetelét, érvényét, hatását tárgyalják; a törvényes öröklés szabályai pedig a végrendelet nélkül elhalt egyén utáni követelések sorsával foglalkoznak.. Maga az öröklési jog is, mint szubjektív jog, követelés mindaddig, míg az örökség az örökösre át nem száll; é pillanatban viszont elveszíti speciális örökjogi jellegét.

4. A különbség kötelmi jogok s dologi jogok között első sorban abban mutatkozik, hogy az utóbbiaknál *egy* személynek támad viszonya a *társadalommal*. Kötelmi viszonynál *két vagy több személynek* áll fenn viszonya egymással szemben.

A dologi jogoknál tulajdonkép csak *egy* jogalany van; evvel szemben minden kötelemhez legalább *két* személy szükséges: az egyik, kinek akarata a másik szolgáltatása tekintetében irányadó, s a másik, kinek szolgáltatása az előbbi uralmának alávetetik. Az egyik a hitelező (creditor), a másik az adós (debitor). Ezenkívül míg a kötelem tárgya úgy *tevésben*, mint *nemtevésben* állhat, addig a dologi jog tárgya mindig *nemtevés*; *negatív jog ez*.

De hasonlóság van a kötelein és a megsértett dologi jog s az abból fakadó *igény* között is. A kötelemben bizonyos várakozás nyer kifejezést, a kötelem is tehát valamely *igény* teljesítésére szolgáló eszköz.

Állapotjogok is jelentkezhetnek azonban várakozások alakjában. Akkor fordul ez elő, midőn a nekik megfelelő cselekvés nem teljesítettik, midőn megsértetnek. Az állapotjogok tehát, midőn kereset alakjában fellépnek, hasonlítanak a kötelmekhez.

Minden állapotjogsértés kötelmet támaszt, mely keresetben nyer kifejezést, s majd kártérítésre irányul, majd a sértő cselekménytől való tartózkodásra.

A szervezet és a működés joga.

47. §. A kötelem alanya, tárgya, keletkezése és megszűnése.

Irodalom; ünger: System, des öster. allgemeinen Privatrechts., 1859. 11. k. — *Windschitid:* Lehrbuch des Pandektenrechts. 1901. I—III. k. — *Tóth L.:* Magyar magánjog. II. k. 1923. 335. 1.

A kötelmi viszony *személyek*, jogalanyok közötti kapcsolatként jelentkezik. Míg a régebbi jog csak *a határozott* személyek közötti kötelmet ismeri,

addig a modern jog ismer már *határozatlan* személyek között is kötelmet, mihelyt az utóbbiak meghatározhatók.

2. Kötelem *tárgya* az adós magatartása, mely *tevés* vagy *abbanhagyás* lehet. Míg eleinte csak *határozott tárgyra* vonatkozhat, később *tárgya határozatlan* is lehet, mihelyt az *meghatározható*.

3. Kötelem különben támadhat akként, a) hogy egyik fél bizonyos értéket oly módon veszít el, hogy abból a másakra előny támad. Az *állapot-kötelmek* esete ez, mi a közös veszély elhárítására tett kiadásoknál, megbízás nélküli ügyvitelnél, jogalap nélküli gazdagságnál stb. fordul elő. b) Hogy a viszonyban levők egyikének jogellenes cselekedete teremt reá nézve kötelmet a kártérítésre: a *vétségi* kötelmek esetében, c) Hogy a felek közös megegyezéssel egymástól valamely értéket akként szereztek meg, hogy ez az érték egyikről a másokra át is megyen. Ezek a *jogügyletből* eredő kötelmek lesznek.

4. A *jogügylet* a kötelmek keletkezésének kifogyhatatlan tárháza: ez alakban folyik le a társadalmi, különösen pedig a gazdasági élet. A jövőről való gondoskodásnak, idegen segítő tevékenység biztosításának egyedi módja ez.

Egyoldalú ténykedés, a *puszta ígéret*, kötelmet még nem létesít. Egyesek, így pl. *Grotius* ugyan ily esetben is kötelezettnek tartják az ígéret tevőt, mert Ígérete reményt keltett; újabban megkívánják (*Windscheid*) az ígéret elfogadását a lekötöttséghez. Mások így *Schwartz*, ahhoz a teljesítés megkezdését is szükségesnek tartják.

5. A kötelem általában akaratmegegyezésből szerződésből támad. *Több személynek közöttük fennálló s meghatározott jogviszonyra vonatkozólag az illetők vagy harmadik személy részére történő akaratmegegyezése* ez.

A szerződés *jogalapja* a társadalmi hűség, a *szótartás kötelezettsége*. Elfogadtatván az ajánlat, az ígéretben való bizalom indokát képezi a másik fél magatartásának s így okadatolt, hogy az ajánlatot elfogadó várakozásában ne csalódjék.

Kérdés azonban, mikor forog fenn akaratmegegyezés, vagyis fiikor tekinthető a szerződés megkötöttnek?

Kezdetben nem a megegyezés, hanem annak bizonyos meg-

határozóit alakban való történt bír jelentőséggel. A kezdetleges; jog nem a megegyezést, hanem az ünnepélyes, szertartás kísért megegyezést, látja él szentesítéssel. A kötelezettség nem bír jogerővel, ha valamely alakszerűség mellőztetett vagy rosszul alkalmaztatott. Ha azonban az alakszerűségek betartattak, hiába tétetik bármely hiány, kényszer vagy csalás alapján kifogás.

Lassanként a szándék kölcsönös lekötöttsége kiválik az alakszerűségek közül, s ez lesz irányadóvá a szerződés érvényére nézve. Az alak ezentúl csak annyiban bír fontossággal, amennyiben ez a hitelesség biztosítékát, az óvatosság és meggondoltság zálogát képezi.

6. A jog eleinte csak a visszterhes, vagyis azokat a szerződéseket ismeri, melyeknél mindkét fél jogosítva, illetve kötelezve van; tehát az ajándékozó szintén ajándékot vár. Később azonban *ingyenes* szerződésekkel is találkozunk, minők: a kölcsön, letét, megbízás.

Vannak szerződések, melyek tényállásához az elérendő cél feltétlenül szükséges; ezek a *materiális szerződések*. Mások, mint az átadás, hatályosak tekintet nélkül céljukra; *abstract* szerződések ezek.

A szerződések egy harmadik csoportjánál a *neutralis* (Randa), vagy *szabad* (Regelsberger) ügyleteknél a cél ugyan nem tartozik; tényálladékhöz, de ezek kifejezett célból is köthetők.

b) Dologi jogok.

48. §. A dologi jogok jellege.

Irodalom: *Katona:* A dologi jogok fogalmához. Jogtud. Közlöny. 1895. 15. sz. — *U. a.* A dologi és kötelmi jog. Jogt. Közlöny. 1895. 45. sz. — *Szladitsi A.* dologi és kötelmi jog. Jogt. Közlöny. 1895. 42. sz. — *Tóth L.:* Magyar magánjog. II. 1923. 350. 1.

1. A dologi jogok az embernek a külvilág részei feletti hatalmát biztosítják s megállapítják ezek tekintetben az egyeseknek hatalmi köreit egymással szemben.

Ez uralom híján az egyes léte biztosítva nem volna, fejlődése lehetetlen lenne.

A jogrend állapítja meg minő *feltételek* mellett áll fenn az uralom, minő *tartalommal* bír e jog s minő *korlátozásai* vannak. Egy tömeg még ki nem fejtett, de kielégítésre alkalmas igény

foglaltatik e jogokban, melyek egy cselekmény által nem menthetők ki.

A különbség a dologi és kötelmi jog között abban található, hogy az előbbieket *a)* állandóak, *b)* másokat a dolgon való birhatságból kizáróak (tehát negatívek), *c)* egy cselekménnyel ki nem menthetők, *d)* elbirtokolhatók, míg a kötelmi jogok: *e)* átmenetiek, *f)* határozott személlyel szemben állván fenn, pozitív természetűek, *g)* egy cselekménnyel kimeríthetők és *h)* elévülők.

2. A dologi jogok *állapot jogok*, melyekből egész sora a sogsítványoknak támad.

A dologi jogok körébe a *tulajdon*, *zálog* és *szolgalom* tartoznak; régebbi jogok ismerik mint külön dologi jogot az örök hasznóbérletet (*emphyteusis*) és az örök bérletet (*superficies*).

<

A) A TULAJDON.

49. §. A tulajdon fogalma és jellege.

Irodalom: *Berolzheimer* i. m. IV. 49. 1. — *Samter:* Das Eigentum. 1879. — *Schlossmann:* Über den Begriff des Eigentums. *Iherings Jahrbücher.* II. F. IX. k. 1903. 209—390. 1. — *Pininsky:* Begriff und Grenzen des Eigentumsrechts. 1902. — *Randa:* Das Eigentumsrecht. 1902. — *Püttler:* Die Lehre vom Eigentum. 1831. — *A. Merkel:* Juristische Enzyklopädie. 1913. 256—265 1.

1. Az embernek a dolgok feletti hatalma első sorban a dolgok *birtokában* áll. Milyhelyt ezen tényleges állapothoz jogi következmények fűződnek, ez is *jogként* szerepel, midőnis a dolog feletti biztosított *hatalmát* értjük ez alatt.

A *birtokból* a dolog használata folyik, mely külön jogként, mint *szolgalom*, jelentkezik, míg a dologgal, különösen ingatlan dologgal, való rendelkezés joga csak később társul ehhez. Ez esetben állunk tényleg már *tulajdonnal* szemközt.

Tulajdon alatt azon dologi jogot értjük, melynél fogva valamely dolog felett a közjog határain belül szabadon rendelkezhetünk.

A tulajdon áll a magánjog központjában. Az összes többi dologi jogok, valamint a vagyoni jogi jellegű kötelmi jogok is a tulajdonban gyökereznek. Az öröklési jog nagyrészt a tulajdonjog függeléke, sőt a családjog is, különösen eleinte, a tulajdonon alapszik. A büntetőjog nagyrésze a tulajdon biztosítását célozza,

mint ahogy ennek szolgálatában áll a közigazgatási jog jelentékeny része is.

2. Az ember szükségletei kielégítése céljából a külvilág részeire, a dolgokra, van utalva. Ezek használata nélkül az egyén létét megtartani, fennmaradását biztosítani nem képes. A dolgokat ezért az ember birtokába veszi, azokat hatalma alá hajtja. A tényleges állapot azonban bizonytalan: a jognak kell ezt rendezni, biztosítani. Ezt teszi a jog, midőn a tulajdon intézményét létesíti, megállapítva ennek *feltételeit*, meghatározva e jog *tartalmát* s a megszorításokat, melyeket e joggal szemben ismer.

A tulajdon különben feltétele az ember *egyéniisége* kifejlődésének. Azáltal, hogy a dolgokkal rendelkezhetik, érvényesíti az egyes kifelé befolyását. Aki tulajdonomat megsérti, sérti személyemet*, a személy iránti tisztelet a tulajdon sérthetlenségét eredményezi.

A tulajdon egyébként nem feltétlen fogalom, hol szűkebb, hol tágabb tartalommal bírhat; irányadó tartalma tekintetében a mindenkori társadalom felfogása, illetve annak jogrendje. E jog csak minőségét tekintve azonos: a dolgok különfeleségének a tulajdonjog külön fajai felelnek meg.

3. A tulajdonjog alanyaként elsősorbanegyesek, fizikai személyek jelentkeznek; de így alanyaként jelentkezik a család, a község, testületek, az állam, általában jogi személyek. Míg az esetben, midőn egyes jelentkezik a tulajdon alanyaként, *külön-tulajdonnal* állunk szemközt, addig a jogi szertfily tulajdonánál már *össztulajdonnal* találkozunk.

4. Mint valamennyi dologi jog, úgy a tulajdon tárgya is csak *testi dolog* lehet.

A dolognak azután minden részére kiterjed ez: így pl. a földfelületre, hol esetleg mint *vízjog* lép fel, a földalatti részre, hol mint *bányajog* szerepel, avagy a földfeletti levegőrétegre.

Testrészeimre dologi jogom csak akkor lesz, ha azok különválnak. Nincs tulajdonjog a szellemi alkotásokra; nincs a dolog összességén (*universitas rerum distantium*) sem, hanem ily esetben csak az egyes dolgokon.

A gazdaságban szokásos fontos megkülönböztetés *termelési és fogyasztási* javakra, jelentőséggel itt nem bír. A különbség *ingó* és *ingatlan* javak tekintetében már fontos. Különösen áll ez a

földtulajdonra vonatkozólag, mely, tekintve az emberek letelepülését, az egész gazdasági életre kiható jelentőségét, a tulajdonjog tekintetében is speciális elbírálás alá esik. A magántulajdon korlátozása s az összesség beavatkozva itt fognak különösen fellépni.

5. Ami a tulajdon *tartalmát* illeti, úgy az, mint *jus infinitum et individuum*, a dolog feletti teljes és tökéletes rendelkezést jelenti. Csak ily formában jelentkezik ez a személyiség kifejlődésének alapja gyanánt.

Nem feltétlen jog. Korlátját találja az állam jogaiban, valamint más személyek jogosítványaiban.

Az önzés, mely a közérdek elől vakon elzárkózik, az önkény, melynél vagyoni érdek ki nem mutatható, jogi védelmet nem élvezhet; másrészt az összesség érdeke, a közérdek, indokoltá teheti a tulajdonba való beavatkozást, megengedhetővé teheti a tulajdon elvonását, kisajátítását. A földbirtok tulajdonosa kényszeríthető tulajdona művelésére; az erdők kihasználása törvényileg lehet szabályozva; egyes dolgok tulajdona tekintetében más, pl. forgalmi korlátok állhatnak fenn.

A tulajdon tekintetében előforduló megszorítások különösen három szempont által irányíthatnak:

29. Minden magángazdaság a nép össz gazdaságának része s így annak kifejtése csak az összességgel harmóniában történhetik;

30. ha minden egyes jogaival korlátlanul rendelkeznek, a többiek gátoltatnának jogaik gyakorlásában;

31. a tulajdon a teljesen egyéni jelleget sohasem öltheti fel.

6. Ezen az alapon az egyes jogrenben változnak a tulajdon korlátai.

Legnagyobb megszorításnak az ingatlan tulajdon van alávetve. Ilyen megszorítás az összesség érdekében alkalmazott *kisajátítás*.

A többi dologi jogok nem korlátozásai a tulajdonnak, hanem *ellenjogok*. Nem sorozhatók a tulajdonjog körlátai közé azok a törvényes intézkedések se, melyek a tulajdonost valamire, pl. háza rendbentartására kötelezik; részben külön kötelek, részint esetleges közigazgatási intézkedések ezek.

A tulajdon korlátjaiként jelentkeznek viszont azok a megterhelések, melyek a tulajdon védelmi szükségletéből erednek. Az állam tehát, midőn a tulajdont biztosítja, e biztosítás fejében bizonyos járulékot igényel. Ily járulékokként az *adók* szerepelnek.

Ilyen korlátja a tulajdonnak az állam *szükségjoga*, mely kivételes állapotok között fordul elő. E joga az államnak azonban minden magánjoggal szemben fennáll.

Harmadik korlátként a *kisajátítás joga* jelentkezik. Akkor fordul ez elő, ha az állam valamely dolog tulajdonának megszerzését magára nézve szükségesnek tekinti s fontosabbnak tartja^ hogy az köztulajdonban s ne magántulajdonban legyen.

Az állam ezeket a tárgyakat bizonyos kártalanítási összegér^ megszerzi. Míg korábban az előszereteti árat fizették, ma a kisajátítás a forgalmi áron történik.

Nem korlátjai a tulajdonnak az *elidegenítési tilalmak* sem, mert elidegeníthetőség a tulajdonnak nem lényeges kelléke. Minden ilyen megszorítás különben esetleges jellegű. Ilyen megszorításként családi hitbizományok létesítése, elidegenítési és terhelési tilalmak jelentkeznének.

Régebben — különösen a természetjogi írók, mint *Grotius* és *Pufendorf* — az *áthatlan használat jogát* hangsúlyozták, s ezt az eredeti közösségtől vezették le. Oly használatát a dolgoknak jelentette volna ez, mely a tulajdon gyakorlását semmi módon nem érintené.

Eltekintve az eredeti tulajdonközösség téves tanától, ily jog nem konstruálható, amennyiben sohasem állapítható meg, hogy az egyes tulajdonával mikép szándékozik élni, s így minő intéz^ kedés gátolja őt joga gyakorlásában.

50. § A tulajdon fejlődése.

Irodalom: Post: Die Anfänge des Staats und Rechtslebens, 1878. 276—290. 1. — Dargun: Ursprung und Entwicklungsgeschichte des Eigenthums. Zeitschr. für vergl. Rechtswissenschaft. V. 1883. 1—115. 1. — Letourneau: L'évolution de la propriété. 1899. — Maine: A jog őskora. 1875. 199—245. 1. — Berolzheimer: i. m. IV. 38-49. 1.

1. A tulajdonnak, mint gazdasági intézménynek, a javak fogyasztása felel meg, A tulajdonjog fejlődése ennek megfelelőleg a javak gazdasági fogyasztásával párhuzamos s ezzel kapcsolatosan a termelés átalakulásának módját is mutatja.

Ámbár kezdetleges alakjában ösztönszerűleg kialakulnak látszik, fellépése bizonyos pszichikai előfeltételezésektől függ.

Az első tulajdon azon díszjeleken áll fenn, melyekkel a kezdetleges ember magát ékesíti. Csak később csatlakoznak ehhez használati tárgyak: mint fegyverek, szerszámok, ruhák.

Ezen tárgyakra vonatkozólag *magántulajdonnal* találkozunk* Az egyes legszemélyesebb tulajdona ez, mely az illető egyéniségétől el sem választható. Halálával együtt temetik el vele, .semmisítik meg ezeket. E tárgyak különben rendesen az illető munkájának gyümölcsei, az ő személyes produktuma.

Máskép áll a dolog azon javak tekintetében, melyek eredetileg is együtt, közös munkával szereztek, együtt hajtattak hatalomba, közösen használtak.

A tulajdon e dolgok tekintetében közös, e téren csak lassan alakul ki a magántulajdon. így közös tulajdonban van a lakóhelyül szolgáló barlang; a terület, melyen vadásznak. A tulajdon itt a nemzetségé, a törzsé, mely tulajdonát mások támadása ellen védelmezi is.

De közös még az együttes erővel elejtett vad, a közös munkával őrzött s védelmezett nyáj, a közös fáradtsággal szerzett zsákmány,

Amennyiben elhasználható dolgokról van szó, a javak itt csak a fogyasztás alkalmával jutnak magántulajdonba. A magántulajdon fogalma a használatra alkalmas tárgyak szaporodásával, a szelidített állatok hasznosságának előtérbe lépésével mindinkább erősbödik.

2. A tiszta magántulajdon azonban csak lassan lép fel. így pl. mindaddig, míg élő az állat, úgy ez maga, mint termékei magántulajdonban vannak, egyénileg használtak, mihelyt azonban elhullik vagy levágásra kerül, az állat húsa a törzs, vagy legalább is a nemzetség összes tagja között megosztásra kerül.

Ipari javak szaporodásával, a pénz gazdasági kitejlődésével a magántulajdon mindinkább előtérbe lép.

3. De ha ekként így ingó javak tekintetében a magántulajdon ki is alakult, az ingatlan, a föld tekintetében csak későn látjuk ezt fellépni.

A föld-tulajdon kialakulása szempontjából a vallás is nagy szerepet játszott.

4. Az *ind* falusi közösség jelentkezett a földbirtok tulajdonosa gyanánt. Ha osztály

némelykor történik is, az ág kihalásával a birtok visszazáll a közös törzsre. Rendesen osztatlan a vagyon, az igazgatást közösen választott intéző, rendesen a legidősebb (dampati-domuspater) végzi.

Zsidójog szerint a föld sorsvetés útján a törzsek között lett szétszétva. Egyedül a Levi törzse utaltatott az oltár jövedelmére.

Görögországban, valamint Rómában is kezdetben közös földtulajdonnal találkozunk. Spártában kétszer, az állam alapításakor (Kr. e. 1000.) és Messina elfoglalása után (Kr. e. 723.) osztatik lel egyenlően a föld.

Athénben Kleisthenes és Perikles juttattak minden polgárnak földbirtokot.

Rómában a föld már korán két részre oszlott. Az egyik, mint ager publicus, az összesség tulajdona maradt; a másik rész, mint külön tulajdon (heredium), két holdnyi parcellákban a 300 gensbe és 20 curiába sorozott patríciusok között kiosztott.

A plebs az ager publicusból ki volt ugyan zárva, de birtoka azután elidegeníthető és osztható is volt; másrészt a hódított földek osztattak ki közöttük, egy-egy osztályrészt 7 jagerum lévén.

A *keresztyénség* visszatérést jelent a kezdetleges állapotokhoz. „Mindannyian, kik hívőkké lettek, együtt éltek s minden dolgaikat közösen birtokolták.“ (Apóst. csel. II. 44.)

A kezdetleges egyházi írók, mint Chrisostomos és Ambrosius a magántulajdont a keresztyénség szellemével ellenkező intézménynek tekintik.

A keresztyénség rohamos terjedésével felfogássá ugyan általánosan nem érvényesült, emléke azonban egyes intézményekben, mint a szerzetesi szegénységi fogadalomban, megmaradt.

A régi germánoknál az örök és magántulajdon csak a házra s a hozzátartozó bekerített részre (hof, hufe) szorítkozott. A közös földből az egyest megillető rész, mely vidékenként különböző nagyságú volt, azonban nem vált tulajdonává.

A közös szántóföldet külön darabokra (bifang, ramp) osztották; az egyes részeket sorshúzás útján időnként osztották ki. Az egyes részeket „Losgutnak“ nevezték. A határidőt mind későbbre tolván ki, honosodott meg a magántulajdon.

5. A középkorban a tulajdonviszonyok megváltoztak. A változás két forrásból fakadt. Egyrészt a beneficiumok intézményéből, másrészt a commen-

dátóiok fellépte folytán. A fejedelmek, valamint előkelők jószágaik egyrészét hadiszolgálat kikötése mellett egyeseknek adományozták, másrészt a birtokosok jószágait az egyháznak, vagy más hatalmasoknak felajánlották s bizonyos összeg fizetéséért védelemben részesültek.

Így támadt az *osztott* földtulajdon, amelyszerint a főtulajdon és használati tulajdon más és más kezekben volt.

Emellett az a felfogás is érvényesült, hogy a tulajdon a családé s nem az egyéné. Innét az a tan, mint az a régi francia jogban érvényesült, hogy minden elidegenítés érvénytelen, ha abba az örökösök bele nem egyeztek.

A hűbériség megszűnésével, a főtulajdon háttérbe szorulásával a tiszta magántulajdon lép fel a földbirtoknál is.

A földbirtok forgalmának szabaddá váltaival szükségessé vált a nyilvánosság szervezése. Régebben jegyzőkönyvbe foglalás által történt ez, másutt ily ügylet nyilvánosan kötött. Újabban a telekkönyvi intézmény szolgálja e téren a nyilvánosságot.

51. §. A szerzői jog.

Irodalom: Kohler: Das Autorrecht. 1880. — Kohler: Die Idee des geistigen Eigenthums. Archiv für die civilistische Praxis. Bd. XXXII. 1894. 150—154. 1. — Kohler: Urheberrecht an Schriftwerken. 1906. — Daucle: Lehrbuch des Urheberrechts. 1882.— Ponillet: Traité de la propriété littéraire. 1879. — Levy: Copyrights and Patents. 1879. — Berolzheimer i. m. IV. 80—87. 1.

A vézőnek, a feltaláltnak, munkájáért, találmányáért juttatott jutalom: a szerzői jog.

Nem tekinthető ez tulajdonnak, amennyiben ez csak testi dolgokra állhat fenn. Nem is kötelmi viszony, hanem az állam által adott *személyiségi jog*, de amely vagyoni jelentőséggel bír.

Nem közjogilag védett jogosítvány ez, hanem *magánjog*.

A szerzői jog nem a produkált dolog állagára vonatkozik. A létrehozott fizikai dologon magántulajdon állhat fenn. A szerzeményben kifejtett *eszme* ennek ellenére a szerző sajátja marad.

Az eszme mindamelllett elsajátítható, fel is dolgozható. A

szerzői jog tárgya ennek folytán nem az eszme lesz, hanem annak megtestesítése, vagyis a *művészi alak*. *

Mivel azonban az eszme művészi alakjának élvezetéből senki ki nem zárható, s így nem maga az alak, hanem ennek *sokszorosítása*, illetve annak *előadói joga* lesz a szerzői jog lényege. **

2. *A szellemi termék forgalmi értékesítésére vonatkozó jogot nevezzük szerzői jognak, szerzői tulajdonnak.*

A szellemi tulajdon annyiféle, ahány faja van a szellemi produktumoknak. Lehet ez *írói és művészi tulajdon*, vonatkozhat a szerző jog egy *találmányra*: gépre, *vegytani* vagy *physikai eljárásra*; sőt mozoghat a *hitel terén* is.

E különböző jogok alapját az írói és művészi tulajdon képezte; a többiek azután annak analógiájára fejlődtek, jelentőségben azonban az előbbieket túlszárnyalták.

A jog biztosítása akként adatott, hogy a szellemi tulajdon létesítéséhez az állam engedélye kívántatott meg. így támadt *aprivilégium rendszere*: akként, hogy *szabadalom* által a szerzőnek egyedárúság biztosított.

A *censura* megszűnésével a *privilégiumadást* feleslegesnek tartották s a szerzeményhez való jogot *construálták*, a *privilégium* külső formáját — tekintettel arra, hogy a szerzőséget bizonyítani kell, — azonban fenntartották. Sérelem esetén elégtételt a *kártérítési kereset* nyújt.

3. A szerzői jog jogosultságát azon tényben láthatjuk, hogy a szerző új *dolgot* hozott létre, s így őt a dolog haszna, a dolog értéke felett való rendelkezés kétségkívül *megilleti*.

Annak indokát, hogy e jog mindamellet bizonyos időre korlátozzák, abban találhatjuk, hogy a sokszorosítás könnyűsége folytán a mű értékesítésének és hasznosításának lehetősége rendkívül megkönnyített.

* Eredetét tekintve, a szerzői tulajdon a *specificatio-val* hozható kapcsolatba, mely azon az alapon tulajdonszerzési mód, hogy itt a feldolgozó új *értéket* teremt.

** Az alak, mint külön tárgy, az anyagtól elkülönítve is értékelhető. Valaki új alakot, formát találhat fel, mely azután az anyagra alkalmazva, sokszorosítható, A *találmányok* esetében fordul ez elő.

Az így elért értéktöbblet a feltalálót illetné.

Ezenkívül a *szertő* ezen joga segélyével rendszerint tőkét gyűjt s e tőkegyűtésnek szab tulajdonkép korlátot az értékesítés kizárólagosságának megszüntetése. De eltekintve ettől, méltánytalan, hogy a találmányok, melyek létrehozásában az összesség is részt vett, előtte elzárassanak. Minden ilyen tilalom művelődésellenes lenne.

E jog különben nemgyakorlás folytán rövid időn belül elenyészik.

A *kiadói jog a szerzői jog* folyománya. A ma sokszorosításának jogát jelenti ez.

A szerzői jog fajtai: 1. írói műveken való szerzői jog; 2. képzőművészeti műveken való szerzői jog; 3. találmányokon való szerzői jog (szabadalmi jog) s végül 4. ipari készítményekre vonatkozó szerzői jog.

B) DOLOGI JOGOK IDEGEN DOLGOKON.

52. §. A szolgalom és a zálog.

Irodalom: a) *Elvers:* Römische Servitutenlehre. 1856. — Schönemann: Die Servituten. 1866. — *Pázmány:* A haszonélvezet. 1902. — *Germano:* Trattato della servitu. 1902. — *Kohler:* Znm Servitutenrecht. Archiv, für die civ. Praxis. XXXVII. k. 157. 1. — b) *Ágoston:* A zálogjog általános tanai. 1906. — *Schwind:* Wesen und Inhalt des Pfandrechts. 1899.

a) Szolgalmi jog.

1. A tulajdonból, mint a dolog feletti minden irányú rendelkezésből, egyes jogosítványok bizonyos irányban különválhatnak s más egyént, nem a tulajdonost, illethetik. E lehetőségén alapszanak az *idegen dologbeti jogok*.

Indoka e különválásnak az, hogy a tulajdonos nincs mindig abban a helyzetben, hogy tulajdonát minden irányban használja s így a gazdasági életben fontossággal bírhat, hogy a dolog bizonyos tekintetben másnak rendelkezésére álljon.

Könnyűvé válik itt a konstrukció, midőn a tulajdon a dolog feletti eszmei hatalommá válik, tekintet nélkül a dolog birtokára és használatára.

Így önállósulhat A) a dolog használata és pedig 1. annak egyes irányban való használhatása, 2. teljes terjedelemben való

használata és pedig a) egy meghatározott személy részére, b) vagy örökölhető és elidegeníthető jogként; B) a dolog birtoklása, valamint annak értéke.

Ezen különös jogok megszűntével a tulajdon a maga teljességében újra feléled.

2. Az egyes használatnak a tulajdonból való kiválása *szolgalmként* lép fel.

Szolgalom idegen dologra vonatkozó használati jog, mely abban áll, hogy a megterhelt dolog tulajdonosa valamit túrni vagy abban hagyni köteles, mit máskülönben tenni köteles nem volna.

Absolut jog ez s tartalma az, hogy egy dolgot, mely nem az illetőé, az egyes bizonyos irányban használhat s mindenkivel tehát a dolog tulajdonosával szemben is védve lesz, olyképen, hogy mindenkinek meg van tiltva, hogy őt a dolog illetén használatában zavarja (Schwartz).

Meghatározott alany (személy, telektulajdonos) érdekeinek előmozdítására lévén rendelve, át nem ruházható és rendszerint nem osztható, tehát részletenként meg nem szerezhető.

3. A szolgalom kezdetben *telki szolgalom*, előnyére szolgáló jogosítvány volt. A kezdetleges szolgalmak a szomszédi viszonyból egyik telek javára előálló előnyök állandósításából támadtak. Indokuk az, hogy ezek híjján az uralkodó telek kihasználása sokkal nehezebb, improproductivabb volna.

Tévésben soha sem állhatnak. A tévésben álló *dologi terhek* már kötelmi jellegűek.

Később lépnek fel a *személyes szolgalmak*, melyek személyt elválaszthatatlanul illető, *valamely dolog használatára vagy haszonélvezetére* vonatkozó dologi jogok.

Fajai ennek: a) a haszonélvezet, b) a használat, c) a lakás és d) a munka.

a) A *haszonélvezet* azon dologi jog, mely szerint idegen dolog használható, gyümölcsöztethet és hozadéka is húzható. Oly dologra vonatkozik ez, melynél használat folytán a dolog állaga nem semmisül meg; elsősorban a telek alkalmas erre, mert itt a nyerendő gyümölcs magától a dologtól élesen megkülönböztethető.

b) A *használat* abban áll, hogy a jogosított személyes igényei

kielégítésére használhatja a szolgálmi dolgot, azonban se át nem alakíthatja, se forgalomba nem hozhatja.

32. A *lakás* szolgálma nemcsak használatra, de bérbeadásra is jogosít, míg

33. a *kézi és állati munkára* vonatkozó szolgálmi jog abban áll, hogy a jogosított az ilyen munkaerőt saját céljaira felhasználhatja.

Személyes szolgálmak eleinte csak oly dologra nézve keletkeztek, melyek a használat folytán meg nem semmisültek. Elhasználható dolgokra vonatkozólag tehát a *quasi usus fructus* jogintézménye támad. Ez esetben az elhasznált dolog megtérítésére biztosíték adandó.

Jogok, különösen pedig követelési jogok hasznélvezete tulajdonkép nem egyéb, mint ezen jogok időhöz kötött részleges vagy teljes átruházása.

Ezenkívül u. n. *irregularis személyi szolgálmak* is támadtak. Személy részére oly dolgok használatát biztosítják ezek, melyek telki szolgálmak tárgyai szoktak lenni. Tárgyukat tekintve tehát telki szolgálmak, melyek azonban nem a szomszédos telek mindenkori tulajdonosának, hanem csak egy személy javára, legfeljebb annak életére vannak biztosítva.

A római jog szerint a hasznélvezet az életre szól. Jelenleg rövidebb időre is adatik s csaknem teljesen kötelmi jellegű.

Rendesen szerződésen, végrendeleten alapul, de gyakran törvény biztosítja: így a szülő gyermekei, az özvegy elhunyt férje vagyonára hasznélvezeti joggal bír.

6. A használat teljes elidegenítése a római *örökhaszonbérletnél* (emphyteusis) és *örökbérletnél* (superficies) fordul elő.

Hasonló volt ezekhez a német *hűbéri intézmény* és ugyanily jellegű az angol *örökbérlet* intézménye is.

Értelme ily berendezésnek csak akkor van, ha fennállása határidőhöz van kötve, vagy a tulajdonosnak bizonyos jog biztosított. A tulajdonos bizonyos esetekben *canon*, máskor a *laudemium* jogával élhet. Ilyen jog a birtokos változásánál a tulajdonos elővásárlási joga is. Másrészt a használat is korlátozást szenved, amennyiben tiltva van a birtokon oly változást eszközölni, mely ennek rosszabbodását eredményezné.

Segédeszköz ez a célból, hogy azok is, kik tőkével nem rendelkeznek, földhöz jussanak.

b) A zálogjog.

1. A szolgálmak rendszeren bizonyos határozott előnyöket biztosítanak a jogosítottnak. Van azonban egy idegen dologbeli jog, melynél a jogosított közvetlen előnyben nem részesül; részére csak a dolog feletti rendelkezés van bizonyos esetre biztosítva. *A zálogjog ez.*

A *zálog* ugyanis azon dologi jog, melynélfogva a hitelező, amennyiben követelése ki nem egyenlítettik, a biztosítékul szolgáló idegen tárgyból kielégítést szerezhet.

Absolut jog ez, de közel fekszik a kötelmi jogokhoz. A kötelmi' jog csak egy pillanatra mutatja a jogosított hatalmát. Épigy a zálogjog is csak egyszer használható. Míg azonban a kötelemnél személy van kötelezve, a zálognál a jog a tárgyra vonatkozik s így kötelezve nem egy személy, a tulajdonos lesz, hanem mindenki (Schwartz).

A zálognál az *értékre* vonatkozik a jog.

Feladata biztonságot szolgáltatni a nyújtott hitelezésért. Ez különböző módon érhető el.

2. A zálog a népek jogaiban *két* különböző alakot öltött.

A zálogtárgy *egyrészt* mint kielégítési tárgy szerepelt akként, hogy a hitelező követelése annak átengedése által kielégítést nyert. Végleges állapot azonban itt mindaddig nem teremtetett, míg az adós a zálogtárgyat visszaváltani jogosítva volt. A tulajdonátszállás akkor következik be, midőn a beváltási határidő letelt. Módosul ez, midőn a hitelező a beváltási határidő leteltével csak megtarthatja a dolgot. A túlértéket ily esetben kifizetni tartozik. Mindezen esetekben azonban a zálogtárgy átengedése a követelés kielégítését jelenti.

Van azonban más felfogás is. Eszerint a zálog átengedés nem kielégítés, hanem csak *eszköz* ehhez. Ha e rendszernél a hitelező a zálogtárgyat eladja, úgy itt nem a zálog átengedése szünteti meg a követelést, hanem a zálogtárgy eladása útján befolyt összeg.

Míg amott legfeljebb kiegészítés fordul elő, itt a ki nem elégített követelés tovább is fennmarad.

Ma ez utóbbi felfogás az uralkodó; az előző jogokban, így a germán jogokban az előbbi felfogás állott fenn.

3. zálog célja biztonságot nyújtani az adott hitelezésért. E cél különböző módon érhető el. A legegyszerűbb módja ennek a tulajdonjog átruházása volt azon kötelezettséggel, hogy fizetés esetén az átadott dolog visszaadassék.

Ilyen jellegű még a római „fiducia“, ilyen az angol „mortgage“. Hasonlít ehhez a régi magyar „zálogbirtok“ is.

Későbbi fejlemény a birtok átruházása, mint ezt a római „pignus“-nál, a kézizálognál látjuk. Fontos itt az, hogy a hitelező joga nyilvánvaló.

Hátránya, hogy itt a dolog nem használtatik.

Ez vezetett arra a gondolatra, hogy a dolog használatlaltal engedtessek át. Ezáltal azonban a zálogjog természete, mely értékjog lenne, megváltozott. Ezenkívül ez az intézkedés a kamattilalmak kijátszásához vezetett.

Így fejlődött ki a *jelzálog*, midőn a zálogtárgy az adós birtokában maradt, s a hitelező csak biztosítékot nyert. így látjuk ez intézményt fellépni már Keleten, majd Görögországban, Rómában. Hátránya ez intézménynek, hogy a vagyoni viszonyok világossága, csorbát szenved s az adós helyzete nehezebbé válik. Segítségét erre a *nyilvánosság* nyújt.

Erre vonatkozó intézkedéseket ingatlanok tekintetében már a régi Egyiptomban, Görögországban, Rómában, valamint a germán népeknél látunk.

Ingóknál szintén alkalmaztattak *nyilvánkönyvek*. Ez az intézkedés azonban csak állandó használatra szóló dolgoknál, gyári, vagy birtokberendezéseknél alkalmazható. Egyébként a zálogtárgy megjelölése, lepecsételése itt fordul elő. A jelzálog ingókra, mint ingatlanokra egyaránt csak Spanyolországban áll fenn.

4. Gazdasági jelentőség tekintetében a zálogjog felette áll a többi dologi jogoknak.

A zálog tulajdonképeni célja: a személyes hitel kibővítése és a tőke folyóvá tétele kihat az egész gazdasági életre, sőt a politikai viszonyokra is. A római jogban ez intézmény jelentősége még nem érvényesült, csak a német jogfejlődés teremtette meg előnyös hatásukat.

Ecélből a követelés és a zálog közötti kapcsolat lazított s a telekkönyvi intézmény segítségével a zálogjog *teljesen formá-*

lissá tétetett. Kétségtelen, hogy a zálogjog ezen alakivá válásának hátrányai vannak, de ezen hátrányok ellensúlyoztalak a forgalom könnyítéséből származó előnyök által.

C) ÖRÖKLÉSI JOG.

53. §. Az örökösödési jog fogalma és jellege.

Irodalom: Rivier: Traité des successions. 1878.— Boillouy Traité sur les successions. 1880. — Reis: Lehrbuch des Familien- und Erbrechts. 1902. — Binder: Rechtsstellung der Erben. 1903. — Mc. Laren: Laws of Wills and Succession. 1895. — Matlekovits: A magyar örökösödési jog alapelvei. 1864. — Ahrens i. m. II. 1871 246—253. 1. — Lasson i. m. 612—615. 1.

1. Az örökösödési jog az egyén halála után bekövetkező jogutódlást szabályozza, Az örökösödés a vagyonbirtoklása folytatásának gondolatán nyugszik olyasvalaki részéről, ki az elhunyt tulajdonossal vagy családi, vagy ehhez hasonló, illetve jogügyleti akaratelhatározás folytán előálló bizonyos viszonyban állott.

Míthogy az örökösödés elsősorban a családi viszonyban gyökerezik, az örökjog tekintetében elsősorban a család szervezete az irányadó, az nevezetesen, hogy a család *anyai* vagy *apai jogon* nyugszik-e s hogy a családok elzárkózva állanak-e egymással szemközt, avagy az államban egymással egyesülnek?

Ugyancsak a *nő helyzete* döntő az ő öröklése tekintetében. Míg a család alkatrésze, férjhezmenetele által abból kiválva, a családi vagyonra többé igényt nem tarthat, ha ellenben a családfő hatalma csökken, a családból kiváló nő vagyonát továbbra is megtartja.

Az öröklési jog

2. Az örökösödés úgy *a) egyetemes* (universalis successio), mint *b) különös* (singularis successio) lehet, vagy állhat *c) halál esetére szóló ajándékozásban*.

Másrészt az örökösödés lehet: *a) törvényes*, *b) végrendeleti* és *c) szerződéses*.

3. A *törvényes öröklésnél* a vagyon a családban száll tovább. A fiúk eleinte a leányokat az örökösödésből kizárják. Némelykor a legidősebbnek

máskor a legfiatalabbnak biztosítatik előjog. Sokhelyt csak az anya halálával áll be az örökösödés. Hosszú ideig csak agnat rokonság örököl, míg később a vérrokonság érvényesül. Rokonok híjján a vagyon az összességre száll.

4. Az a kérdés, hogy a vagyon tulajdonosának halála esetére a vagyonáról való intézkedési jogát megadják-e, a végrendekezés s így a *végrendeleti örökösödés* kérdése, sokat foglalkoztatta a népeket. Családi, vallási, politikai indokok a kérdés legeltérőbb rendezését eredményezték.

A végrendelet az egyed személyiségének kiemelését jelenti, szemben a családdal s a családtagoknak a vagyonban való részesedésével szemben. A család igényei a vagyon nem minden részére nézve egyenlők. Különbség van itt *égi* (ösi, öröklött) és *szerzett* vagyon között. Az ösi vagyon családi vagyon, e tekintetben az egyén rendelkezéssel nem bír; míg a szerzett vagyon tekintetében a szerző halála esetére szabadon rendelkezik. Míg a törvényes öröklésnél a véletlen dönt a fölött, hogy a vagyon kinek kezébe kerül, a halál esetére való rendelkezésnél az örökhagyó megválaszthatja azt a személyt, kinél vagyonát legjobban elhelyezhetni véli. A rendelkezési képesség tehát ösztönző tényező: a munkakedvet növeli s így elősegíti a művelődést.

Kezdetleges népeknél ez intézmény hiányzik; az ind jogban a gyermekké fogadás intézménye pótolja akként, hogy az atya mulasztása esetén a\$ özvegy pótolhatja a gyermekké fogadást.

A rómaiaknál a XII. táblás törvény a végrendekezési jogot már szentesítette, kimondván: páter familias uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita jus esto (XII. tábl. törv. 5. 3.). A végrendelet teljes kialakulása mindamelltt hosszú fejlődés eredménye s több formát mutat. így van *a)* közgyűlés előtti végrendekezés (testamentum in calatis comitiis); *b)* végrendekezés a háborúban (testamentum in procinctu); *c)* végrendekezés a leendő hagyaték eladásával (testamentum per aes et libram); *d)* a hét pecsét alatti végrendekezés (testamentum signis septem testium confirmatum).

A modern jogok a szerzett vagyon tekintetében mindenütt ismerik a végrendekezés szabadságát, mindamelltt megszorítják, amennyiben a *mellőzhetlenség* elvét deklarálják, a *köteles rész* intézményét statuálván, kimondván, hogy a végrendekező legközelebbi atyafiaiának, illetve rokonainak a végrendelet híjján jutó rész egy hányadát juttatni, vagy őket kitagadni köteles.

5. Az örökjog terén is küzdés van az egyes és az összesség között. Egyrészt a személyiség elismerést követel, s így az utódok egyforma elbánást igényelnek, másrészt az összesség érdeke lép előtérbe, s így az utódok, illetve azok egyrésze lemondásra lesz kötelezve.

Részben gazdasági, részben vallási okok irányadók a különböző rendszerek elfogadása tekintetében s a felmerülő ellentétek: vagy akként nyernek megoldást, hogy a család együttmarad s az utódok nem válnak ki; vagy akként, hogy a vagyon csak *egy* gyermeknek jut, mint Sinában és Japánban, avagy egy gyermek *nagyobb részi* kap, de mindkét esetben a többiekről gondoskodni tartozik. Az *idősebb előjoga* azon alapul, hogy a fiatalabbakról gondoskodni köteles, míg a *legfiatalabb* akkor részesül előnyben, midőn ő otthon marad az öregek gondozójaként.

Az atya döntése az osztálynál ott fogadtatik el, hol a családi érzés elég erős, hogy választása megnyugvást eredményez; másrészt az osztást teljesítő eléggé önzetlen, hogy választásában egyéni szeszély által nem vezéreltetik.

6. Az örökösödési szerződés két oldalú megegyezés, mely mindkét félre nézve, vagy csak az egyiknek jogokat, mint kötelezéseket biztosíthat.

7. Nemcsak az elhunyt egész vagyonának átszállásával *egyetemest* örökléssel, hanem egy vagyonrész juttatásával, *különös örökléssel, hagyománnyal* is találkozunk. A *hagyomány* érvényes végintézkedésben valakinek szánt s a megterhelt személy közvetítésével az örökséget terhelő kedvezmény.

Bármely tárgy, illetve szolgáltatás, mely jogviszony tárgya lehet, szerepelhet hagyományként. Idegen tárgy ily esetben megszerzendő, illetve értéke kifizetendő.

54. §. Az örökjog történeti fejlődése.

Irodalom: Ed. Ganz: Das Erbrecht in weltgeschichtlicher Entwicklung. 1824—1835. 1. — Maine i. m. 140-198. 1. — Berolzheimer i. m. 206-213. 1. — Kállai B.: A családi és örökösödési jog keleten. 1882.

1. Hol nincs egyéni tulajdon, ott az illető halálával tulajdona az összességre száll. A család kifejlődésével kialakul a családi tulajdon, s így a hagra-

ték a családban marad, mint ahogy a vagyon megszerzése is a család segélyével történt. Az egyéniség kifejlődésével kialakul a végrendekezési képesség is. Esetleges túlkapások ellen az állam a köteles rész megállapítása által jár el.

Míg a középkorban a hagyományozás és örökölhetés különböző korlátoknak volt alávetve, addig ma mindinkább szabadabb lesz. A törvényes örökösödés körében a férfiág előnyben részesített a nőág felett. Ma e tekintetben egyenlőség áll fenn.

A fenti állításokat igazolva látjuk, ha az örökösödési jogot a különböző népeknél vizsgáljuk.

Keleten általábanvéve nincs végrendeleti, csak törvényes örökösödés.

2. Egyiptomban a leszármazók egyformán osztozkodnak, csak az elsőszülött igényelhet némi többletet az osztozásnál. Az elaggott szülőket, a család matrimonialis jellegénél fogva, — amint Herodot említi, — a leányok voltak kötelesek eltartani.

3. Indiában a családi szertartások képezik az örökösödési jog alapját, mert azok teljesítése azon jogcím, melyen a vagyon átruházása történhetik. Először örökölnek a fiutódok, még pedig a dédunokáig, mert a családi szertartás kötelessége a harmadik ősig terjed; a második fokon állanak a nők, kiknek közvetítése folytán származnak a családot fenntartó férfi tagok; ha a nőágon örökösödési joggal bíró tag nincs, az örökség a legközelebbi felmenőre száll, még pedig atyára vagy anyára, ilyenek nem léteben a testvérekre, ezek gyermekeire és unokáira, azon arányban, melyben azok a család három legközelebbi őséhez állanak. Ha a fivér unokái életben nincsenek, az örökösödés a nővér gyermekeire megy át; azután örököl az atyai nagyatya, illetőleg annak leszármazói a harmadik fokig.

Az atya életében azonban osztályt csinálhatott; szerzett vagyonát bármikor feloszthatta, öröklött vagyonát azonban csak akkor, ha gyermekre reménye már nem volt. A végrendelet az ind jogban ismeretlen.

Az örökösödési jog Sinában is a vérrokonságon alapult. A családfő a vagyon átruházására nézve semmi befolyást sem gyakorolt, mert látszólagos végrendekezése nem volt egyéb, mint — a tör-

vényes örökösödés elvénél fogva — a vagyon birtokbavételére hivatott személyek elismerése. A vagyon a fiuk között egyenlően oszlott meg; a leányok és az özvegyek nem kapnak külön részt, hanem tisztességes eltartásukról, az előbbieket kiházasításával, a fiuknak kellett gondoskodni. A rokonság negyedik fokán a törvényes örökösödés véget ér és érvényre emelkedik az örökhagyó végrendelezési joga, mi abban áll, hogy örökösét csak azon személyek közül választhatja, kik ugyanazt a családi nevet viselik.

5. A Didóknál a törvényes örökösök között első helyen állanak az örökhagyó első fokú lemenői; ilyenek hiányában az elhunyt atya, ennek fivérei s azok gyermekei. *Az elsőszülött két részt kap. A nőt a közelebbi férfi rokonok kizárják, ha ellenben az örökhagyó fiukat nem hagy hátra, úgy leányai örökölnék s kizárják a távolabbi férfiakat.* Az anya s anyai rokonok az örökségből ki vannak zárva.

6. Az izlamban az örökösödési jog vagy a vérrokonságon vagy pedig valamely két személy között létrejött kölcsönös viszonyon alapul.

A vérrokonságon alapuló örökösödési jognak három foka van: *a)* első sorban az elhunyt első fokú lemenői, gyermekei s ezek leszármazói; *b)* második sorban öröklési igénnyel bírnak az elhunyt fi- és nőtestvérei, ezeknek bármily fokú leszármazói és az elhunyt nagyszülői; *c)* végül harmadik fokon állanak az elhunyt atyai és anyai ágról való nagybátyái és nagynénjei.

A vérrokonságon kívül létrejöhet még örökösödési igény házasság vagy két személy közt fennálló más kapcsolat folytán. Első sorban örökös ugyanis *az* elhunyt patronusa, azután ki érette kezességet vállalt, s végül, ha örökösök nincsenek, az írnám.

A közelebbi rokonok a távolabbiakat feltétlenül kizárják.

Az örökhagyó vagyona egyharmad részéről korlátlanul és tetszése szerint végrendelezhetett.

7. Görögországban az örökösödés csak a férfiak részére áll fenn, a nők, minthogy a halottak kultuszát nem folytathatták, ki voltak zárva az örökösödésből; ők csak hozományt kaptak. A végrendekezés az athéni jogban Solon felléptéig tiltva volt; Solon is csak azoknak engedte meg, kiknek nem volt figyermekük. Spartában, Corinthusban, Thebában végrendeletnek nyomára sem akadunk.

8. Rómában az atyai hatalom alatt állók örököltek Ilyenek hijján az agnatok; ezek hiányában a gens. A szigorú jus quiritoriumon már enyhített a praetori jog. Az 118. és 127. novella szerint már a vérrokonok örököltek.

Végrendekezésnek csak gentilesek hijján volt helye s így a végrendelet a plebs körében — mint amelynek gense nem volt — fejlődött ki s öltött fel, adás-vétel formájában jelentkezve, különböző alakot.

9. A germánok a végrendelet intézményét szintén nem ismerték s az örökség a család tagjaira szállt. Ha fiu-gyermek nincs, a testvérek, illetve a nagybátya örökölnek. A leányok az ingó vagyonra szorítottak.

A hűbéri örökösödés tiltotta a vagyon megosztását; hasonlóképp tiltva volt a végrendekezés.

A nők nem-hűbéri vagyonban is csak fiúk hiányában részesedtek, különben csak ellátást és hozományt igényelhettek.

10. A modern jogokban mindinkább előtérbe lép az egyenlőség a fiú- és leány-gyermekek között, valamint érvényre jut a végrendelezési szabadság azon megszorítással, melyet a legközelebbi hozzátartozókra vonatkozólag a „köteles rész“ intézménye (az örökendő rész fele, egyharmada) megállapít.

D) SZEMÉLYJOGOK.

55. §. A személyjogok fogalma és jellege.

Irodalom: Löhr: Über den Status. Groimann und Löhr: Civ. Magazin. IV. 1812. 2.1. — Miller i. m. 277—303. 1. — Keyssner: Das Recht am eigenen Bilde. 1896. — Kohler: Das Individualrecht als Namenrecht. 1899. — Gareis: Das Recht am menschlichen Körper. 1900. 59. 1. — Maschke: Die Persönlichkeitsrechte. 1902.

Mintegy nyúlványai ezek a közjog, valamint a közigazgatási jog által biztosított jogkörnek: előfeltételei az egyéni érvényesülésnek, a magánjognak.

Annyiban különben a magánjogba tartoznak, amennyiben első sorban az egyén érdekében léteznek s így felettük ő rendelkezik. Az egyén szabadságának biztosítását célozzák, becsületét védik, boldogulását előmozdítják. Abban állanak, hogy személyi-

ségében senki ne sértessék, képességei kifejtésében ne akadályoztassák, senki másnak jóhiszeműségével vissza ne élhessen.

Absolut jogok ezek, vagyis mindenkivel szemben fennállanak s annyiban hasonlítanak is a dologi jogokhoz; különböznek azonban ezektől az által, hogy nem gazdasági célzatúak s tárgyuk nem dolog, hanem *személy*, illetve a *személyi sphaerának egy részt*.

Ezen jogok erkölcsi jellegűek s így *el nem idegeníthetők, át nem ruházhatók*; a velők való élés nem csupán jog, hanem kötelesség is.

E jogok a személyhez kapcsolódnak, változnak a személy jogállásának módosulásával, megszűnnek a személyiség elenyésztevel.

E jogok elsősorban mint *szabadságjogok* szerepelnek, amennyiben az állammal szemben hangoztatnak; de mint az összességgel, úgy magánosokkal szemben is fennforognak. Legelőször Angliában a „Bill of rights“ biztosította ezeket; az Egyesült Államokban az 1776-iki jul. 4-iki kongresszusi határozattal deklaráltattak. Franciaországban „emberi jogok“ címmel 1789. okt. 5-én proklamáltattak s belekerültek az 1791-iki és 1852-iki alkotmányokba. Poroszországban a *Landrecht*, Ausztriában az „Österreichisches bürgerliches Gesetzbuch“ emlékezik meg róluk, míg; másutt speciális törvények intézkednek róluk.

Nemcsak a fizikai személyeket illetik meg e jogok, de részeseülnek ezekben jogi személyek, célvagyonok is. A vagyoncél *zavartalan érvényesüléséhez szükséges immaterialis jogok* védelme ez.

A jogok, melyek idesorozhatók, a következők: *a)* a testi épséghez való jog; *b)* a személyes szabadsághoz való jog; *c)* a ház- és levéltitok joga; *d)* a névhez, képmáshoz, fényképhez való jog; *e)* a becsülethez való jog; *f)* a szerződések biztonságához s *g)* a társadalmi hűséghez való jog.

2. E jog mindenkit megillet, ki aza magára nézve meg nem szorította, avagy — mint az az előző korszakokban előfordult, el nem veszik.

A jog mindamellert nem feltétlen. Gyermekkorában az embernél a szülői és gyámi hatalom korlátozják azt s még később is a házi fegyelem által megszorítást szenved.

Általában el nem idegeníthető; bizonyos esetekben azonban, felfüggeszthető, pl. o. testi mérközésnél, a párviadalnál.

A védelmet e jog tekintetében a büntetőjog nyújtja, de biztosítja ezt a magánjog is.

3. E jog abban áll, hogy az egyes szabadságának mindennemű korlátozását, ha tehát őt valaki járásában-keelésében, bármennemű megengedett működésében akadályozza, — visszautasíthatja s az ejtett sérelemért kártérítést követelhet.

Kivétel az esetben fordul elő, ha az illető e jogát büntetésből elveszti.

Hasonlóképp kártérítés illeti sértettet, mindazon idegen beavatkozás esetében, midőn az illető más által foglalkozása gyakorlásában, vagy pályaválasztásában gátoltatik.

4. Az egyes azon joga ez, melynél fogva igényelheti, hogy lakásába, üzlethelyiségébe idegen be ne hatoljon, ott az ő akarata, engedelmé nélkül bent ne maradjon.

Hasonló ehhez az a jog, amennyiben szintén egyénisége, érzelmei védetnek, mellyel az egyes a tekintetben bír, hogy levelének, táviratának tartalmáról senki, engedélye nélkül, tudomást ne szeressen. Aki e cselekvést mégis véghezviszi, kártérítéssel tartozik.

5. Mindenkinek joga van határozott nevet viselni, s az ellen, ki ezen névhez való jogát vitatja, vagy azzal szemben, aki ugyanazt a nevet jogtalanul használja, — joga van e jogsérelem megszüntetését bírói úton érvényesíteni. Esetleg követelheti nevének bírói úton való elismerését vagy megállapítását, a jövő tekintetében pedig az idegen név viselésével való felhagyást, esetleg kártérítést.

A *képmáshoz való jog* a sokszorosítási jog kizárólagosságában áll. De eltekintve ettől, senkinek sem lehet közömbös, hogy képmása milyen alakban jut forgalomba, vagy kinek kezei között van. Aki jogos érdekében azáltal sérelmet szenved, hogy valaki képmásával visszaél, e visszaélés megszüntetését követelheti.

E jogok saját *hangja* tekintetében is megilletik az egyest, mi jelenleg, a hangok sokszorosítását tekintve, szintén fontossággal bír. E jog érvényesíthető, tekintet nélkül a szerzői jognak ilyenmő visszaélésnél szintén előforduló megsértésére.

Ide sorozhatjuk a *védjegyhez* (Marke, Waarenzeichen) való jogot is.

6. Az ember csorbítatlan személyiségének elismerését értjük ez alatt. A személyi érték külső méltatása ez (Esterházy). *Becsület* az emberi méltóság elismerése. Ennek tiszteletben tartását követelhetjük másoktól, igényelvén, hogy az meg ne sértessék. Rendkívül fontos jog ez, nemcsak azért, mert minden ilyenmű sértés az egyesnek fájdalmat okoz, de azért is, mert alapját képezi a társadalomban az együttélésnek és összműködésnek.

A becsület megsértése kétféle lehet: lehet ez *szóbeli*, tehát szóval vagy írásban történő, s *tettleges*, bizonyos cselekvések, ütés stb. által elkövetve.

Erkölcsei tekintetben *becsület* alatt az illető hivatása megfelelő teljesítésének elismerését értjük. Ez alapon *férfi* és *női* becsületről, *katonai*, *polgári*, *művészi* stb. becsületről beszélhetünk.

Míg a jogi becsület mindenkire nézve egyforma, a társadalmi becsület egyénenként különbözik s megsérthető már oly ténykedés által is, mely még a jogi becsületet nem érinti. Ennek megfelelőleg az eszközök, melyek a társadalmi becsület védelmére szolgálnak, különböznek is azoktól, melyet a jogrend nyújt.

Ilyen védelmi eszköz többek között a *párbaj*, amely azonban a becsület védelme megfelelő módjának csak annyiban mutatkozik, amennyiben az állított tényben, illetve a véghezvitt tettben az illető személyes bátorságának a kicsinylésével találkozunk. Ahol kétségbevonva az egyén nem ezen tulajdonsága lön, mint az egyes tudományos értékének lekicsinylésénél, ott az elégtétel-vétel módja is más lesz.

A társadalmi becsület védelmére különben mindig a társadalom fogja a megfelelő eszközöket megállapítani: az állami segítség kellő védelmet itt nem nyújt.

7. Az egyes jogosítva van igényelni hogy az ügyleti érintkezésben mindennemű megtévesztés, csalás ellen, mely megkárosítását jelentené, óva legyen.

A csalás kellékei: 1. hogy az állított tény hamis legyen, 2. erről az állító tudomással bírjon, 3. hogy az állítás oly célból történjék, hogy a megkárosítandó ennek alapján cselekedjék.

Az ügyleti élet s így minden szerződés alapja a *társadalmi hűség*. Azt jelenti ez, hogy senkit a cselekvő kijelentéseinek és tetteinek következménye tekintetében megtéveszteni nem szabad.

Nem azonos ez az *igazmondás kötelességével*, mely pusztán *ethikai kötelességként* jelentkezhet. Azonos ellenben a *jóhiszem igényelhetésével*.

Kiegészíti e jogot a *szerveződések biztonságának joga*, vagyis az egyes azon igénye, hogy a vele szerződésben levő egyén a szerződés teljesítésében ne akadályoztassák. Ilyen akadályozás esetén a szerződést kötő fél az akadályozó ellen kártérítési igénnyé léphet fel.

I. Rész.

A társadalom, az állam és a jog logikája.

56. §. Bevezetés.

Irodalom: Pescatore: La logica del diritto. 1884. — Kaufmann: Logik und Rechtswissenschaft. 1892.

1. A társadalom, állam és jog főbb jelenségeinek vázolója után áttérünk ez alakulatok és képződmények mivoltának megállapítására, annak kifejtésére, hogy és mint foghatjuk fel e jelenségeket, minek tekinthetjük őket, minő viszonyban vannak ezek a társadalom többi folyamataival, minő helyet foglalnak el, minő szerepet játszanak ezek a mindenségben.

E kérdésekkel a *társadalom, állam és jog logikája és metafizikája* foglalkoznak.

2. A *társadalom, állam és jog logikája* a jelenségek mivoltát akarja megállapítani s így egy sorban az alakulatok lényegének megismerését kíséri meg *a) a társadalom, állami és jog ismeret-tanában*, míg *b) a jog methodikája, a jog módszertana*, a jogi szabályozást, mint *logikai folyamatot* vizsgálja, azt nézi, hogy a dolgoknak minő sajátzerű felfogását hozza e szabályozás magá-
val, minő különös álláspontra helyezkedik a jelenségek más, főként természettudományi szempontból történő felfogásával szemben, s általában minő konstrukciókat teremt.

Azt a sajátzerű gondolatmenetet, azt a különös felfogást nézzük mi itt, melyet a jog szabályozási ténykedése alkalmával felmutat. Az idevonatkozó kérdéseket tárgyalva, mi a jogot, mint rendező factort, mint *alakot* szolgáltatót, vizsgáljuk, pusztán a jog szabályozási működését nézzük, eltekintünk mindenkori tartalmától.

Ámbár ugyanis a jog életviszonyok szabályozásaként jelentkezik s így minden jogrend, minden jogintézmény, minden jogviszony bizonyos határozott tartalommal bír, eltekinthetünk a mindenkori tartalomtól, vizsgálhatjuk magát a szabályozás módját, annak *alakját*.*

Az akaratkijelentés, a parancs, logikai műveletét elemezzük mi itt. Míg e művelet változatlan, főbb elveiben mindenütt és minden időben egyforma, konkrét megvalósulása már különbségeket mutathat, történettel bír. Az e körben előforduló módosulásokat mi szintén tárgyalni fogjuk, reá mutatunk az itt jelentkező változásra, fejlődésre.

3. A *társadalom, állam és jog metaphysikája* végül ez alakulatoknak az elfoglalt világnézet szempontjából való felfogását, a mindenséghez való viszonyát adja.

A) A jog módszertana.

57. §. Bevezetés.

Irodalom.: Stammler: Theorie der Rechtswissenschaft. 1911. 263—363. 1. — U. a.: Lehrbuch 235. és köv. 1.

1. A jogot különböző szempontokból tekinthetjük kutatás tárgyává. Úgy tekinthetjük azt, mint társadalmi jelenséget, ezen vonatkozásait emelhetjük ki. Ez esetben vizsgálatánál a *szociológiai módszert* alkalmazzuk.

2. De szemlélhetjük a jogot mint gondolkodásunk sajátos alakját, mint az értéklés egy különös nemét. Ilyenkor a *dogmatikai* módszere nyer alkalmazást.

Amaz a társadalomtudós methodusa, ki azt keresi, minő szempontok alapján teremti meg a jogalkotó jogot, azt nézi ő minő történeti okok, minő tényezők döntők annak kialakulása tekintetében, minő erőviszonyok nyernek abban kifejezést; emez a

* E szempontból a jogászat a matematikával, illetve a geometriával helyezhető párhuzamba, mely tudomány szintén viszonyokkal, illetve alakokkal foglalkozik,

jogász, a tételes joggal foglalkozó, álláspontja, ki azt nézi: mit mond a jogszabály, minő rendelkezéseket tartalmaz, minő következtetések vonhatók le belőle s mily módon történik az egyes, esetnek szabály alá vonása.

Amaz tényleges állapotokat akar leírni, s e ténylegességekből kíván következtetéseket vonni, amint ezt itt különösen „[^] *szabadjogi iskola* híveinél látjuk; emez a jogot, mint szabályt, normát, teszi vizsgálat tárgyává s azt nézi, milyen különös jellemvonásokkal bír ez a normák körében.

3. A két módszer tekintetében álláspontunk a következő:

A jog mindenekelőtt szabály s így elsősorban *norma természete* veendő figyelembe. E tekintetében sajátzerű, de *alaki* fogalmakkal fogunk találkozni. Másrészt azonban e szabályok *életviszonyokra* nyernek alkalmazást s így az itt mutatkozó tényezőkre[^] erőviszonyokra is tekintettel kell lenni.

4. A szociológiai mint a dogmatikai szempont könnyen túlzásokhoz vezet. Amaz nevezetesen a jogban már nem szabályt, hanem valóságos természet törvényt lát (Kornfeld), míg a dogmatikai módszer túlzásaiban egy a tényleges állapotoktól teljesen távol álló külön *Jogi fogalom-világot* teremt.

Mi első sorban a jog elemzésével foglalkozunk, de figyelemmel leszünk a fogalmak változására, a ható okokra és tényezőkre.

I. A JOG ANALITIKÁJA. (TISZTA JOGTAN.)

58. § Jogi gondolkodás.

Irodalom: Röder: Grundzüge des Naturrechts. 1860. 134—168. I — A. Helfferich: Die Kategorien des Rechts. 1863. — Ahrens i. m. 297—308. 1. — Wurzel: Das juristische Denken. 1907. E. Roguin: La règle de droit. 1889.

1. A jog célja és szándéka — mint láttuk — az emberi cselekvések szabályozása, a társadalmi életben összhang létesítése, az állami rend fenntartása.

Hogy a jog e gyakorlati célját elérhesse, feladatát teljesíthesse, a cselekvések rendezésénél sajátzerű álláspontra kell helyezkedni, az előforduló jelenségeket különös szempontból kell tekintenie.

Nem a természettudós álláspontja érvényesül itt, nem is a psychologusé, hanem a cselekvőé, a gyakorlati működést végzőé. A jogi nézőpont gyakorlati szempontból való szemlélete a dolgoknak és jelenségeknek.

Vizsgáljuk közelebbről a jog e szabályozó működését.

E tekintetben már most azt látjuk, hogy a társadalmi rendezés megvalósítása alkalmával *jogi* (különös) *gondolkodás* alakul ki, egyes jelenségeknek a jog szempontjából való szemlélete fordul elő; jogászi felfogás lép fel, speciális jogi fogalmak létesülnek, jogi konstrukciók nyernek alkalmazást. A gyakorlati gondolkodás egy új, különös neme támad; egy speciális gondolatrendszer alakul ki; kiképződik a jog világa: *az alkalmazott logika egy különös esete ez.*

A jogi gondolkodás a jelenségeket a gyakorlati élet, a cselekvő, szempontjából vizsgálja; azt nézi, mily módon, miként veheti figyelembe a jog, mint eljárást rendező elv, a szabályozásnál a külvilág részeit, annak jelenségeit. A jelenségeket az eszméje által irányított egységes gondolatmenetbe igyekszik beilleszteni.

2. Ez alapon bizonyos {*alaki*} fogalmak (jogalany, jogtárgy, jogvédelem stb.) támadnak, melyek megvalósulván, azonban (mint említettük) tartalommal bírvá, szintén fejlődést mutatnak, történelemmel bírnak.

59. §. Jogtétel, jogi fogalom, jogintézmény.

Irodalom: *Frenzel:* Recht und Rechtsätze. 1892. — *Salamon:* Das Problem der Rechtsbegriffe. 1907. — *Stammler:* Theorie. 275—288. 1.

1. A jog, mint *cselekvési lehetőséget* *kényszer* is *biztosító szabályok* *összessége,* páncsokból és tilalmakból áll, melyek *jogi tételekben* nyernek kifejezést

A jogtétel *ítélet:* előzményeknek következményekkel való kapcsolata.

Mihelyt azonban nem a rendelkezés tartalmát képező akaratok függősége hangsúlyoztatik, hanem a jogi *akarat* *egysége* emeltetik a *jogi fogalmakkal* állunk -szemközt.

2. E jogi fogalmak *tiszták* és *feltételesek* lesznek. Az előbbieket a jog fogalmából folynak, ezek tételes intézkedés eredményei.

A jogi fogalom *tartalmát* a jogi akarat különossége, a jogi elemek speciális kombinációja adja, míg *körébe* az ugyanazon sajátossággal bíró jogi képzetek tartoznak. A jogi fogalom tartalma és terjedelme egymással fordított arányban áll.

A jogi szabály s így a jogi tétel eredménye a *jogviszony*. Az azonos célra irányuló jogviszonyok összességéből *jogintézmény* lesz.

Vizsgáljuk mindenekelőtt a *jogviszony* mibenlétét.

60. §. A jogviszony.

Irodalom: Savigny: System des heutigen römischen Rechts. 1840. I. 331—410.1. — Bierling: Juristische Prinzipien lehre. 1894. I. 9—12. §§. — Gierke: Deutsches Privatrecht. 1895. I. 27. §. 251. s. k. 1. — Windscheid i. m. I. 37. a. §. — Arndts: Juristische Encyklopadie. 1908. 10. §. — Merkel: Juristische Enzyklopadie. 1913. 18. 1. — Tóth L. i. m. I. 72. s. k. 1.

A jog az emberi élet- mely kölcsönhatások, viszonyok összessége, szabályozza,

rendezi. Ily módon támad életviszonyok rendezése folytán: a *jogviszony*.

Viszony alatt kölcsönös függést, kölcsönhatást, személyeknek személyekre való hatását értjük.

Az *életviszony* személyeknek kölcsönhatása; akaratoknak egymásra vonatkoztatása. A vonatkozás jellege itt abban mutatkozik, hogy egyik személy állapota, helyzete, cselekvése befolyással van a másik akarására, helyzetére, állapotára.

A jog már most itt a viszonyt esetleg megteremti, de minden esetben szabályozza, rendezi, állandósítja. így áll elő a *jogviszony*.

A *jogviszony* tehát a jog által megállapított, jog által rendezett vonatkozása (összeköttetése, kapcsolata) az embereknek, illetve azok akaratának s ennek megfelelőleg cselekvésének.

A jog a viszonyt létesítő és fentartó akarathoz fordul: *parancsol* vagy *tilt*.

Jogviszony fennállása , esetén ennek megfelelőleg meg van mondva mit szabad az illetőknek tenniök, mire irányuljon akaratuk, mi van nekik megengedve, illetve mire vannak kötelezve.

Akként történik ez, hogy a jog bizonyos tényállás előállása esetén valaminek *akarását*, megfelelőbben *tevést* vagy *abban-*

hagyását előírja s jogról, s így parancsról lévén szó, megállapítja a következményeket arra az esetre, ha rendelkezései nem teljesítenének.

2. Az ilyen módon támadó első viszony az *alapviszony*.

Ez alapon az élet, úgy az egyesek, mint az összesség élete szabályozást, rendezést nyernek. Szabályozást talál az összesség összetétele, annak életfolyamata, rendeztetnek a kebelén belől ^helyezkedő körök, valamint az egyesnek is biztosítatik bizonyos szabadságkor, melynek keretén belől ez azután szabadon mozoghat.

Ekként alakul ki az *anyagi jog*.

3. A *jog* azonban nemcsak tanítás, de intézkedés, sőt parancs is. Tétélei számára engedelmisséget igényel s intézkedéseit ki is kényszeríti. Rendelkezést tartalmaz tehát arra az esetre is, ha parancsainak nem engedelmeskednének, ha előírása nem követtetnének. Kimondja, hogy a cselekmény következménye ez esetben mi legyen. Az ily módon előálló másodlagos viszony a *kényszerítő, biztosító* viszony.

A jogok érvényesítésére, biztosítására szolgáló szabályok egy része teszi ki az *alaki jogot*.

A jog szabályozó működése tehát *kettős*. Egyrészt rendezi az emberi viszonyokat, kapcsolatokat, összeköttetéseket létesít az emberek között; intézkedései e tekintetben utasításokként, tanítás-ként jelentkeznek, másrészt parancsol s így biztosítja is a rendelést, következményeket állapítva meg engedetlenség esetére.

A jogviszony ennek megfelelőleg rendszerint* *két* részből is áll: egy *alapviszonyból*, mely a jogi rendelkezést tartalmazza s egy *ntosító viszonyból*, mely a rendezést erősíti, a viszonyt *jogivá 'eszi*, a szabályozás *szentesítést* (sanctiót) is foglalván magában.

Utóbbi ténykedése által a jog az elsődleges viszonyokat megszilárdítja, azok normális, rendes megvalósítását eszközli. Ezen rendelkezések adják meg a viszonyoknak a *jogi jelleget*.

A pusztá intézkedés, mely az anyagi szabályokban foglalatik, e jelleg híjján, mint *szokás, erkölcs* vagy *illetni szabály* jelentkezik. **

* Kivétel a *lex imperfecta*, midőn hiányzik a sanctio.

** E tétel csak részben áll; van erkölcsi sanctio, mely néha erősebb a joginál.

A) A JOGI ÉLET STATIKÁJA ÉS KINEMATIKÁJA. 1. A JOG STATIKÁJA.

a) Alapviszony.

61. §. A jogviszony elemei.

Irodalom: Savigny i. m. I. 333. 1. — Röder: Grundzüge des Naturrechts. 1860. I. 134. 1. — Merkel i. m. 88—90. 1.

A jogviszony jogalanyoknak, személyeknek bizonyos tárgyra (távolabbi tárgy) vonatkozólag, tevésre vagy abbanhagyásra (közelebbi tárgy) irányuló jogában illetve kötelességében (tartalom) áll.

A jogviszonyban, ennek megfelelőleg, bizonyos tartalmáig — akarati lehetőséget, illetve akaratkötöttséget — azaz jogokat, illetve kötelességeket, személyeket, kiknek jogairól, illetve kötelességeiről szó van, vagyis jogalanyokat, bizonyos tárgyakat, melyeit tekintetében a rendelkezések történnek s melyekre vonatkozólag a jogok fennállanak, azaz jogtárgyakat* különböztethetünk meg.

62. §. A jogviszony tartalma.

Irodalom: Grüber: Einführung in die Rechtswissenschaft. 1912. 29-34. 1. — Merkel i. m. 91—95. 1.

1. A jogviszony hatás létesítésében, helyesebben vonatkozás teremtésében, állandósításában áll.

Tartalom alatt a bentfoglaltakat, itt: a *szándékolt halast* s annak eredményét értjük.

A jogviszony tartalma — azokat, kikhez a parancs intézve van, tekintve — akaratkötöttség, tartozás, kötelesség, illetve ennek konoláriuma: felhatalmazás, akarati szabadság: *jogositvány*. **

Ki van a jogviszonyt létesítő parancsban mondva: mi van a jogviszony alanyainak megengedve, mire vannak azok kötelezve, mit tartoznak azok túrni.

A kötelezettség jellemző vonása, hogy az *szigorú*, vagyis teljesítése nincs a kötelezett tetszésére bízva, hanem vonakodás esetén kényszer útján is kieroszakoltatik.

*Jogviszony csak személyek között áll fenn; a személy és tárgy közötti viszony tényleges, esetleg hatalmi viszony, de *sohasem jogi*.

** A jogviszony ugyanis nemcsak kötelességeket tartalmaz, mint az erkölcsi viszony, hanem jogokat is.

2. A jogviszony tartalma, a jogosítvány különböző jellegű lehet.

A) Lehet ez *absolut*, vagyis mindenkivel szemben fennállhat, mint a felségjogoknál, dologi jogoknál; lehet *relatív*, vagyis csak bizonyos személyekre vonatkozhat, minők: az állampolgári viszony, avagy a kötelmi jogok.

B) Lehet a viszony *positív* jellegű, midőn a kötelezett teljesíteni tartozik, avagy lehet az *negatív*, midőn valami csak tilalmaztatik. Positívek a közjogi viszonyok, valamint a legtöbb kötelmi viszony; negatívek a dologi viszonyok.

C) Bizonyos jogok — mint a magánjogok — elsősorban *jogosítványok*, ezekkel alig jár kötelesség; mások — így a közjogok — első sorban *kötelességek*, úgyhogy ezek gyakorlása többször ki is kényszeríthető.

D) Tartozhatnak a jogviszonyok a *közjog* — nemzetközi jog, államjog — avagy a *magánjog* körébe. Az elválasztó vonalat az képezi, hogy az alany köz- vagy magánérdekeről van-e szó.

E) Tárgyukat tekintve: *személyiségi* és *vagyon* jogokat különböztetünk meg.

Amazoknál a tartalom a személyre, illetve annak valamely sajátosságára, emezeknél a vagyonra vonatkozik.

A közjogok, közigazgatási jogok *személyiségi jogok*. A magánjog körében a léte, az egészségre, testi épségre vonatkozó jogok a személyiségi jogok körébe tartoznak. Itt az érdekelt jogosult, de egyúttal kötelezett is. A jogosult alany jogtárgy is, amennyiben minden mástól személyére nézve bizonyos magatartást követelhet.

A személyjogok *absolutok* és *relatívok* lehetnek.

Míg az *absolut* személyjogok a léthez fűződnek, a *relatív* személyjogok bizonyos sajátos állapothoz kapcsolódnak. Ilyenek a magánjog körében a családi állapothoz fűződő viszonyok, a házastársi viszony, szülő és gyermekek közötti viszony.

A *vagyonjogok* elsősorban a magánjogok körében szerepelnek. A dologi jogok és a kötelmi jogok tartoznak ide. Bizonyos vagyoni viszonyok azonban a közjog, és a közigazgatási jog körében is előfordulnak az államot megillető, illetve az őt terhelő szolgáltatásoknál mint pl. az adóknál, állami terheknél stb.*

* Eltekintve a fentiekől, egyéb beosztások is tehetők, mint pl. hogy a

63. §. A jogviszony alanya: a személyiség.

Irodalom: Savigny i. m. II. f. s. köv. 1. — Bierling i. m., I 201—243. — Regelsberger-Pandekten. 1893.1. 75. s. k. 1. — Endemann: Lehrbuch des bürgerlichen Rechts. 1903. 24. §. — Grüber i. m. 34—39. I — Merkel: i. m 98—102.1. — Tóth L. i. mu I. 123—191.1.— Jogiszemély: Salkovszky: Bemerkungen zur Lehre von den jur. Personen. 1863. — Zitelmann: Begriff und Wesen der jur. Personen. 1873. — Bolze: Der Begriff der juristischen. Personen. 1876. — Pfeifer: Die Lehre von. den jurist. Personen. 1847. — Hölder: Über das Wesen der jur. Personen. 1886. — Hölder: Natürliche und juristische Person. 1905.

1. Akikre való tekintetből a jogparancs kibocsáttatik, akikhez a jogparancs tehát intéztetik, illetve kiknek érdekében hozatik kik között tehát ennél fogva viszony, jogviszony létesül, azokb a jogviszony *alanyai*. A jogviszonyban állók közül az, kinek érdekében; a parancs fennáll, *jogosított alany*, míg az, kihez a parancs intézve van, *kötelezett alany* lesz.*

Minden jogviszonyban ennek megfelelőleg kétféle jogalanyt illetve a jogalanyok két fajtát különböztetjük meg, kik között az egyik mint *jogosított* (hitelező), a másik mint *kötelezett* (adós) lép fel.

E két csoportja a jogalanyoknak nem mindig van személy szerint meghatározva. Mindkét csoport ugyan teljesen határozatlan. nem lehet, de hol az egyik, hol a másik csoport lehet személy szerint bizonytalan, csak valamely körülmény által kijelölve. így pl. dologi jogoknál csak a jogosított van meghatározva, nincsen ele: . megjelölve a kötelezettek; viszont a bemutatóra szóló papíroknál csak a kötelezett határozott, míg a jogosított még bizonytalan.

2. *A jogalanyiség.* *Alany* az, ki bizonyos szempontból jelentőséggel bír, ki tényezőként lép fel. *Jogalany* tehát az, *kit a jog mint factort tekintetbe vesz, kit Önállónak tekint, kinek tehát a jogéletben szerepet szán.* A jogalanyiség úgy *jogosultságot*, mint *kötelezettséget* is jelent; a jogalany tehát nemcsak *jogosított*, de cselekvőségéért *felelős* is

jogviszonyok *oszthatók* avagy *oszthatatlanok* és stb. E beosztások azonban lényegtelenek.

* A jogparancs címzettje rendszerint első sorban kötelezett alany.

A jogalanyiság azonos a személyiséggel; személy annyi, mint jogalany.

Azt, hogy ki lesz személy vagyis ki jelentkezik jogalanyként, az egyes jogrendek eltérően állapítják meg; eltérést találunk e tekintetben a történet folyamán is.* Mindamellet általánosságban is beszélhetünk jogalanyiságról.

4. Jogalanyként különben első jogként a közjog, illetve nemzetközi, helyesebben nemzetségeközi vagy törzsközi jog jelentkezően — először a *nemzetség*, illetve a *törzs* lép fel. Egyes egyén jogokkal itt csak annyiban bír, amennyiben az illető nemzetség, család vagy törzs tagja.

Idővel a törzs, illetve a az állam kebelén belől a *család* lép fel jogalanyként. Neki vannak jogai, őt terhelik köteleességek. Az egyesnek itt még szintén csak mint családtagnak vannak jogai.

Csak lassanként emelkedik ki az egyes egyén jogalanyisága teljesen, csak idővel fogadtatik az el.

Ami mindenekelőtt a *római jogot* illeti, úgy a magánjogban jogalany a *persona* (álarc), a *személy*, vagyis az, ki e jogban szerepet játszik. Ilyen gyanánt első sorban már itt az *ember* jelentkezik, de nem minden ember, hanem csak az, kit a jog ily szereppel felruházott.**

A jogi személy szerintük csak látszólagos személy (*personae vice fungitur*); speciális intézkedés folytán tekintetik jogalanyoknak.

6. A kánonjog de különösen A *scholastikusok* szerint, személy, azaz jogalany a *lélekkel bíró lény*; nemcsak az ember, hanem az istenség, a szentek is személyek, jogalanyok.

Ezzel szemben a jogi személy személyisége szerintük is még jogképzeleten alapszik.

7. A *természetjogi írók* szerint csakis az *érzéki észlénny*, vagyis az ember, lehet jog-

* De különbség van személyiség, azaz jogalanyiság tekintetében az egyes jogágak között is. Mást tekint a közjog jogalanyának, mint a közigazgatási jog, büntetőjog, magánjog. Van nevezetesen közjogi, közigazgatásjogi, büntetőjogi és magánjogi jogalanyiság s ez alakulatok nem esnek feltétlenül egybe. Mi e fogalmat abstracte, általánosságban tárgyaljuk.

** Mely felruházást ők természetesnek, magától értetődőnek tekintik.

alany. A jogi személy személyisége tehát még határozottabban tagadhatott, s tekintetett képzeleten alapulónak.

8. E felfogás ellen fordul a *történeti* iskola, kimutatva, hogy első sorban közjogban, de a magánjogban is társadalmi körök, személy összességek szintén jogok alanyai, tehát személyek.

9. Az újabb felfogás nem csupán az embert tekinti személynek, tehát olyanak, akinek egyéniségére, tekintettel a jogi életben jelentőséggel bíró sajátosságaira, a jog figyelemmel van, hanem emberösszességeket is olyanoknak tart, mint akik *nem az* elemeit képező egyének szereplése folytán, hanem sajátos mivoltuk alapján érdemelnek a jogban fontosságot.

Ami tehát a modern felfogást illeti, úgy eszerint az egyes emberek, mint az emberek egyesülései is *valóságos személyek*. A személyiség azonban *nem az ember mivoltához*, hanem annak bizonyos *sajátságához*, tulajdonságához fűződik, mi aztán azt eredményezheti, hogy épp az ember személyisége nyugszik bizonyos esetekben képzeleten, nem pedig a jogi személyé. *

Ha már most azt nézzük, hogy mi az a jelentős sajátosság, amihez a jogalanyiség fűződik, úgy látjuk, hogy ilyenként egyrészt a *cél* jelentkezik, amelyet a jog honorálni, biztosítani, védeni, szolgálni akar, másrészt az *akarat* mutatkozhat ilyenként, mint amely a jogi életben szerepet játszik s melyre ennek megfelelőleg a jognak tekintettel lenni kellett.

10. Ennekfolytán a jogalanyiség tekintetében két elmélettel találkozunk: a *céltheoriával* és az *akarattheoriával*. Az egyik az *alanyi*, a másik a *tárgyi jogra* fekteti a fősúlyt.

Minthogy az *embernél* úgy a célt, mint az akaratot feltaláljuk, ennek személyisége mindkét felfogás alapján indokolt, úgy hogy e teoriák a jogi személy alanyiségének magyarázatánál bírnak fontossággal.

11. Az ember jogalanyiséga, személyisége mint öncéhi, akaratall és tudattall bíró lényé,

* Képzeltető ugyan oly felfogás is, mely pusztán azon tényt, hogy az illető emberi formával bír, már jogalanynak tekinti. E tan azonban már a céltheoriával esik egybe. A pusztá emberi forma még jogot nem ád.

kétségtelennek látszik. Ennek ellenére jogalanyisága nem feltétlen. A jogrendek ugyanis nem minden embert tekintenek jogalanyoknak.

A kezdetleges jog csak az illető törzs, az illető nemzet tagjainak jogalanyiságát ismeri el. Az idegen, az ellenség, a hostis, jogtárgy, mint rabszolga.

De még az illető közönség kebelén belől sem ismertetik el minden tag jogalanyisága.

A jogalanyiság, mely elsősorban *közjogi jogalanyiság*, először azoknak biztosítatik, akik a közönség életében tevékeny részt vesznek, a törzs védelmét teljesítik, közfunctiókat végeznek. Csak ezek bírnak jogokkal: azaz a felnőtt férfiak.

Nincs meg tehát a jogalanyiság sem a gyermeknél, sem a nőnél, mint akik állami működések végzésére nem alkalmasak. A *fiúgyermek* ugyan bizonyos kor eléréseivel nagykorúsítottatik s ekkor ruháztatik fel jogokkal. Primitív népeknél e nagykorúsítás bizonyos szertartásokkal kapcsolatos; rendszeren az illető fegyverképességének próbáját alkotja. A nők azonban e kor eléréseivel sem lesznek jogalanyok.

Csak lassan, idővel alakul ki a *nők* jogalanyisága. Eleinte jognélküliek; majd munkájuk, gazdasági jelentőségük előtérbe lépésével magánjogokra tesznek szert, míg politikai jogokban még ma sem részesülnek mindenütt.

A nő és a gyermekek kezdetben, főként magánjogi tekintetben, a családfő hatalma alatt voltak s a család részét alkotván, avval együtt a családfő rendelkezése alatt állottak, annak tulajdonát képezték.

12. A jogalanyiság kialakulása különböző egyébként a *közjogok* és *magánjogok* tekintetében. Első a közigazgatási jogalanyiság kialakulása, vagyis első sorban védelemben részesül az illető.

A fejlődés későbbi szakában, amint társadalmi szerepük előtérbe lép, a *fiúgyermek*ek részesedtek jogokban. Még pedig mint védők, mint harcosok, katonák elsősorban politikai jogokat nyertek, míg magánjogi jogalanyiságuk még mindig hiányzott. Magánjogokat csak későbbben közjogi szolgálatban elért keresményeik tekintetében szereztek.

Indiában és Görögországban, hol az atyai hatalom korábban szűnt meg, hamarább nyertek magánjogi jogalanyiságot, mint Rómában.

3. A *nők* a vérségi közönségben még szintén a családfő tulajdonában vannak; a családhoz tartoznak.

Midőn védelmet nyernek, ez oltalmat is mint a család tulajdona élvezik.

Rómában a császárság utolsó szakáig gyámság alatt állottak.

Hasonló helyzetük a germán jogban, ott „mundium“ gyakoroltatott felettük.

Midőn a nők munkája gazdaságilag fontosabb lesz, mindinkább önállósulnak. Jogalanyiságuk azonban szemben a családfiúéval a magánjogban alakul ki. Rómában is először a férj, majd az atya, illetve a gyám hatalma alól menekülnek. A császárság korában magánjogi alanyiságuk teljes, míg a közjogban jogalanyisággal még nem bírnak. A keresztyénség eleinte teljesen elismerte a nők jogalanyiságát s csak a római és germán jogok befolyása alatt tért el eredeti álláspontjától, s korlátozta őket a magánjogokra. Ma a törekvés a teljes jogalanyiságra, a férfiakkal való teljes egyenjogosultságra irányul.

Személyiséggel — mint láttuk — nem csupán a fizikai személyek, hanem ezek egyesülései, összességei is bírnak. Valódi személyek ezek is; a jogok ezeket is megilletik.

Azokat a sajátosságokat ugyanis, amelyeknél fogva a jog a fizikai személyeket, az embereket, figyelembe veszi, nekik a jog világában szerepet enged, őket jogalanyoknak tekinti, feltaláljuk az emberek egyesüléseinél is, de nem mint a fizikai személyek, tehát jogalanyok pusztá összegénél, akként hogy a jogi személy csak több fizikai személy összege, ezek halmaza lenne, hanem mint tagjaitól különböző, önálló lényeknél, külön alakulatoknál. Az egyesülés folytán támadó alany ugyanis különbözik az ott szereplő alanyok *egyszerű* összegétől. Itt a tagok jogalanyiságától különböző alannal állunk szemközt.

15. Minek alapján tulajdoníttatik már most jogi személynek jogalanyiság, mi az a sajátosság, melynél fogva e jelleggel felruházhatók?

Eltekintve a *fictio-elmélettől*, melynek követői közé nemcsak a történeti iskolát, de Iheringet is sorozhatjuk, s amely pusztá képzelet útján véli a jogi személyt személyiséggel felruházhatónak,

a jogi személyek jogalanyisági tekintetben két felfogással találkozunk.

Az egyik az *akarati theoria*, a másik a *cél-elmélet*.

6. Az akarat theória melynek képviselőjeként a *Gierke—Beseler-féle* felfogást, az u. n. *Genossenschaftstheorie-t* tekinthetjük, azt tanítja, hogy a jogi személyeknek, testületeknek, államnak, községnek, részvénytársaságnak, szövetkezetnek épügy van akarata, mint az egyes embernek. Ezek is határoznak, döntenek, cselekesznek. Ezek akarata sohasem azonos az azt alkotók akaratának *puszta összegével*, hanem az akaratok *eredőjével*. Minthogy a joga jogalanyiságot az akarathoz. fűzi s személynek azt tekinti, aki akarattal bír, tagjaitól különálló személyiséget, jogalanyiságot kell tehát tulajdonítani a jogi személynek is.

17. E felfogás azonban kifogásolható, amennyiben a jog egyrészt nem minden akarattal bíró lénynek ad jogalanyiságot, így nem ad az idegennek. a rabszolgának; másrészt ott, hol hiányzik az akarat, mint az örültnél, a gyermeknél, fenforogni véli a személyiséget.

18. E tan hiányainak pótlására törekszik a *cél-elmélet* szerint a cél jelenléte indokolja az alanyiságot, illetve ahol önálló célt találunk, ott van e tan szerint jogalany. E tan szerint a jogalanyiság a célhoz, az érdekhez fűződik. A cél-elmélet szerint a jogi személynél a cél jelenléte pótolja a fizikai substratum hiányát. A személyi vagyonnal szemben a célvagyon áll, melynek pedig fizikai alanya nincs. A cél tartja össze a vagyont, mint ahogy esetleg a cél — mint a társaságnál — önálló alanyként szerepelhet.

19. A cél-elmélet ez alakjában azonban csak a fikció-elméletnek egy faja s így szintén nem fogadható el egészében. Nevezetesen úgy az ember, mint az állam öncélú, tehát céltalan; másrészt mindegyik a másikkal *eszköze* is. Nem bírnak céllal az önkéntelen, ösztönszerű egyesülések sem. A jog az alanyiságot pusztán a célhoz ennél fogva nem fűzheti.

20. A két felfogás ezzel összeegyeztetendő. A jog nem csupán *akarattal megvalósítás*, hanem *érdekvédelem* is. A jogalanyiság első sorban,

ugyanis az *akarathoz* fűződik. Az akaratot veszi itt tekintetbe a jog, annak tulajdonit jelentőséget, midőn annak hordozóját alany-nak, személynek tekinti.

Az akaratnak azonban *céllal* kell bírni, bizonyos érdek szolgálatában kell állani, mely érdekre a jog figyelemmel lesz, sőt ép azért, mert az akarat bizonyos célra irányul, van reá a jog figyelemmel. Ez érdeket a jog tehát önállóan értékelheti akkor is, ha az azt szolgáló akarat momentán hiányzik.

A cél a jogi személynél determinálva van: az emberek (valamint az állam) céljai így meghatározva nincsenek; ezek egyetemleges célúak. Céllal azonban bírnak, a jogra nézve *értéket* képviselnek, s így felruháztatnak alanyiséggal, még akkor is, ha esetleg náluk az *akarat hiányzik is* *

A jogi személyeknek tehát, kik úgy *céllal*, mint *akarattal* bírnak, személyisége valóságos. Az akarat ugyanis a jogi személynél lehet az egyesek akaratának eredője, mint az egyesületnél, de lehet egy egyén akaratának a perpetuálása, mint az intézetnél.

Akarattal viszont a gyermeknél, az örülnél nem találkozunk; itt azonban az *érdek*, a *cél*, melyet reprezentálnak, az, mi azokat jogalanyokká teszi.

Tekintettel arra, hogy akarata elsősorban az összességnek van s hogy az egyes akarata másodlagos, személynek is elsősorban az összességet tekinthetjük. Az egyes jogalanyiséga csak lassanként fejlődik ki s a legkülönbözőbb változatokat mutatja. Ennek megfelelőleg jogalanyiséga is a legkülönbözőbb. Az ember pusztán emberi léte alapján sehol sem jogalany.

A rómaiaknál *a familia a jogalany*; a *páter familias* csak szerve, exponense. Innét az egyetemleges felelőség is, mely a vérbosszú korában a törzsek, a nemzetségek, családok között fennáll. Még a középkorban is elsősorban az összesség jogalanyiséga jelentkezik s kivételes az egyesé.

Ma évvel szemben az egyes jogalanyiséga lép előtérbe.

2. A jogi személynek több kategóriáját különböztethetjük meg.

22. a) *Egyesület* több személy tömörülése közös célra, akként, hogy az egyesületben

* Az egyik elem, a cél önállósulását látjuk itten.

fellépő akarat, nem azonos az egyesületi tagok akaratának pusztá összégével, azok egyhangú akaratával.

Az eszközt, melynek segítségével e jogi személy célját elérni akarja, a tagok fizikai és szellemi ereje adja; a vagyon itt csak másodsorban szerepel. Az egyesületi tagok az egyesületi vagyontól dologi joggal nem bírnak; esetleg kötetlenül vele szemben jogosítottak lehetnek/amennyiben követelhetik, hogy az egyesület megszűnése után bizonyos hányadában részesüljenek.

Jogképessége az egyesületnek a vagyonjogra szorítkozik. Helyette fizikai személyek, *orgánumai* cselekszenek. Egyesületek felelőssége elsősorban vagyonjogi, de büntetőjogi is lehet. *Bűnvádilag* felelőssége azonban nem vonható.

23. a) Az intézet Az intézet bizonyos cél elérésére létesített szervezet, mely szervezet a célt bizonyos erre szánt vagyon segítségével éri el.

Míg az egyesületnél a tagok szereplése a fontos, itt a cél s» az ahhoz kapcsolódó vagyon lép előtérbe.

Kiemelendő ezek között az *alapítvány*. *Oly vagyon ez, mely köz- vagy magáncélra van szentelve.*

24. A jogi személy lehet *nemzetközi jogi, közjogi és magánjogi jogi személy*. A nemzetközi jogi csak *közjogokkal* bír, a közjogi *köz- és magánjogokkal*, vagy csak *közjogokkal*, a magánjogi csak *magánjogokkal*. itt tűnik fel legteljesebben az a tény, hogy a jogok a mindenkori jogrend alkotásai.

25. Az egyes jogrendekben a személyiség fogalmának a megfelelőnél szűkebb körre szorítását látjuk; vannak viszont jogrendek, melyek a személyiség fogalmának meghatározásánál túlzásba mennek.

26. Így egyes írók az állatkínzás tilalmát is abból magyarázzák, hogy az állatok személyisége elismertetik, míg más írók (Lotze, Bekker, Böcking) az összes élőlények személyiségét hirdetik. Voltak azonban tényleg közönségek is (Egyiptom, India), melyek az állatoknak jogokat tulajdonítottak, sőt e gondolat még a keresztyén felfogásban is feltehető (Szt. Ferenc).

Szemben e felfogással a *Descartes-féle tan* az állatokat me-

chanikai alakulatoknak, pusztá gépeknek tekinti s őket a jog szempontjából mi figyelembe se veszi.

A modern felfogás az állatkínzási tilalmakat már nem azért állítja fel, mert az állatok jogalanyiságát elismeri, hanem azért, mert arra az álláspontra helyezkedik, hogy ez az emberek, többi embertársaink erkölcsi érzületét sérti. Ennek védelme indoka tehát az állatkínzási tilalmak felállításának.

27. A *holttest* tiszteletben tartása sem *a* személyiség magyarázható, hanem ennek megsértése az emberi kegyelet megsértéseként jelentkezik s így az ezt eredményező cselekvés ez alapon tilalmaztatik, illetve büntetetik.

28. Ami végül *Istennek, illetve egyes szenteknek* jogalanyiságát illeti, úgy e constructio az alapítványok biztosítása szempontjából létesített. Mihelyt azonban az alapítványnak, mint jogi személynek, jogalanyiságát minden megszorítás nélkül elfogadták, a fenti segédconstructiókra szükség nem volt s így ezek jogalanyisága mellőztetett.

64. §. A személyiség keletkezése és megszűnése.

Irodalom: Windscheid i. m. I. 53. §. — *Grüber* i. m. 35. s k. 1. — *Merkel* i. m. 99. 1. — *Marton*: A római magánjog elemeinek tankönyve. 1922. 44. 1.

A jogéletben a jogalanyiság változásával, módosulásával, megszűnésével találkozunk.

Ezen változás azon momentumokkal függ össze, melyeket a jogalanyiság, a személyiség kellékeinek tekintettünk. Más szempontok döntők az alanyiság keletkezése tekintetében, hol az akarat az irányadó, mint a közjogban és büntetőjogban, és mások ott, hol a cél fontos, mint a magánjogban.

Az ember személyisége azon feltételek beálltával kezdődik, melyet a jog a személyiség fennforgásához megkíván, ennek megfelelőleg aszerint változik, hogy minő jogalanyiságról van szó: más annak keletkezése a közigazgatási jogban, más a közjogban és más a magánjogban.

Ugyanez az eset a jogi személyre nézve is, ahol a jogi személy keletkezésének időpontja tekintetében eltérő rendelkezések állhatnak fenn.

2. Az ember személyisége, jogalanyisága születésével kezdődik. Joggal bír azonban már a *méhmagzat* is. Nasciturus pro jam nato habetur, quoties de eius commodis agitur.

A közigazgatási jogban, épügy mint a magánjogban, az ember születésétől kezdve védelemben részesül. Sőt itt is védetik már a *méhmagzat*, bizonyos tekintetben tehát ennek jogalanyisága is elismertetik.

A büntetőjogban az egyes büntetőjogi alanyisága azon időpontban kezdődik, midőn az illető bűncselekményeiért felelősségre vonatik. Általában az egyes a 12. életévtől kezdődőleg vonható felelősségre (BN. 17. §.) némely újabb jogrendszerek a 14. sőt 16. életévet fogadják el a felelősségrevonás kezdőpontjául.

A *közjogi* jogalanyiságról attól az időtől szólhatunk, amely időpontban az egyes közjogokkal bír. Egyes esetekben szintén a születéssel kezdődik ez, mint pl. a trónutódlásnál, más esetben azonban a fegyverviselés képességéhez, a 20 éves korhoz, avagy a 24. életévhez, illetve a nagykorúsághoz fűződik.

Ez időpontok mindamelllett, a cselekvőképesség, Vagyis a jogok gyakorolhatásának időpontjainak is tekinthetők, amennyiben e kort megelőzőleg a jogok sem képviselő, sem más által gyakorolhatók nem lesznek; csak *személyesen* lévén gyakorolhatók ezek.

3. A személyiség ugyan csak a *halállal* végződhetne, mindamelllett némely jogrendszer büntetésből az élő embert is meghaltnak tekinti, őt jogvesztettnek ítéli s ugyanazon következmények bekövetkezését rendeli el, mint amelyek a halál esetén beállanak. A *mórt civile* intézménye ez. (Code Napoléon.)

Néha a személy halála *vélelmeztetik*. Ez az eset a *holtta nyilvánításnál* Megtörténik ez arra nézve: 1. kinél a születés óta 80 év eltelt s tartózkodási helye 10 év óta ismeretlen; 2. tekintet nélkül korára, ha holléte 30 év óta ismeretlen; 3. ha háborúban, vagy különben halálveszélyben forgott s holléte 3 év óta ismeretlen.

4. A jogi személy létesülésének feltétlen kelléke bizonyos szervezet kialakulása. Létesülése tekintetében két felfogás áll fenn. Az egyik szerint létesüléséhez a jogrend beleegyezése, annak egyenes *engedélye* szükséges, a másik tan szerint csak az előirt *alakulási szabályok betartása* kell.

5. Megalakulásának különben *közjogi és magánjogi* előfeltételei vannak. *Közjogi előfeltételek:* az előírt szabályok betartása, (miniszteri láttamozási záradék).

Magánjogi előfeltételek szerint ismerünk: a) a *szabadalakulás:* rendszerét, melyszerint jogi személyt mindenki alapíthat;

b) a *normatív* rendszert, melyszerint bizonyos szabályok betartása kívántatik meg;

c) a *concessio* rendszerét, mely külön állami engedélyt kíván.

6. A jogi személy *megszűnhet* a) magától, midőn az egyesület tagjait elveszti, az intézeti vagyon elenyészik, vagy b) feloszlás útján szűnik meg, ha a cél többé megfelelőnek nem tartatik.

65. §. A személyiség tartalma.

Irodalom: Grüber i. m. 35. s köv. I. — Merkel i. m. 116. s köv. 1. — Tóth L. i. m. I. 134. 1., 138—181. 1.

1. *A személyiség a jogképességben és a cselekvőképességben áll.*

A *jogképesség* a jogok birtokát jelenti a lehetőség ez bizonyos jogkörben alanyként szerepelni; a *cselekvőképesség* a lehetőséget jelenti e jogokat gyakorolni.

2. A jogképesség minden jogalanyt megillet. Az egyén jogképessége, tartalmát tekintve, azonban különbséget mutat. Az egyes jogképessége, a *statusa, jogállapota* (jogi helyzete) eszerint különböző.* Ennek megfelelőleg bír ezután közjogokkal, polgári (közigazgatási) és magánjogokkal.

3. Hogy azonban *jogalanyiságról, személyiségről* egyáltalán beszélhessünk, szükséges, hogy az illetőt legalább a jogok bizonyos minimuma megillessen,

* A *status* már a rómaiaknál is különböző volt. Mint megkülönböztetések itt a *status libertatis*, *status civitatis* és *status familiae* szerepeltek. A *status civitatis* mellett *status latini*, *peregrini*, *libertini* is előfordultak. Majd a rendi fokozatok jelentettek a jogképesség tekintetében különbséget. Teljes egyenlőség az emberek között *status* tekintetében ma sincs, Az idegenek, ha a polgárjogok szempontjából a honosokkal egyenlők is, nem bírnak politikai jogokká).

hogy ezek alapján még öncélú lényként jelentkezék, egyénisége még elismertessék.

Ezek híján az illető már *jogtárgy* lenne.

Ugyanez áll a *cselekvőképességre* nézve. Jogképességnek és cselekvőképességnek tulajdonkép együtt kellene lenni, együtt kellene előfordulni. Jogképesség cselekvőképesség híján csak a tételes jog rendelkezése folytán állhat elő.

4. A jogalanyt megillető jogok minimumát *alap-,* *ős-,* vagy *eredeti jogoknak* nevezték. *Alapjogoknak,* amennyiben a társadalomban való szereplés ezeken nyugszik; *ősjogoknak,* amennyiben a társadalomban való élésnek előfeltételeiként jelentkeznek, s így a társadalmi létet mintegy megelőzik; *eredeti jogoknak,* amennyiben nem a társadalom által adományozottaknak tekintettek, hanem az embert már természettől megilletőkként fogták íel őket.

Történeti szempontból tekintve ily jogok azonban nincsenek; természettől az embert jogok meg nem illetik. Minden emberi jog a társadalom, az állam adománya.

S habár az emberi együttlétből, együttműködésből kifolyólag kell is, hogy jogok az egyest megillessék, a jogok legkülönbözőbbek lehetnek.

5. Ha nevezetesen az egyes jogait vizsgáljuk, látjuk, hogy az egyes jogokkal eleinte csak mint az összesség része, mint annak eleme bír, s így először is *politikai jogok* illetik őt, mint ahogy ennek megfelelőleg első sorban *politikai köteleességek* terhelik. Ezeket kiegészítve részesült védelemben, nyerte el tehát az u. n. *polgári jogokat,* míg végül teljesen önállósulva *magánjogokra** is szert tett.**

Ennek megfelelőleg létezik *politikai* vagyis *közjogi,* *polgári* vagyis *közigazgatási jogi* és végül *magánjogi* jogalanyiség.

Kifejezést a jogalanyiség fokozatai az illető *jogképességében* nyernek.

* Ezt megelőzőleg minde jogok nem a személyt, hanem az összességei, illetve a családot illeték, s az egyes csak mint ezek része bírt e jogokkal.

** Míg a fenti sorrend az egyest a történeti fejlődés szerint megillető jogokra vonatkozik, ma az egyes első sorban *magánjogokkal* bír, azután *polgári jogok* illetik meg őt, s csak végső sorban jelentkezik *politikai jogok* alanyaként.

6. A *jogképességre* befolyással az egyes jogok intézkedései szerint egyébként a *nem, honosság, társadalmi helyzet* (osztálykülönbségek, hivatás stb.), *erkölcsi állapotok* vannak; sőt *védelmi szempontok* is irányadók lehetnek megszorításánál. A tételes jog intézkedése irányadó e tekintetben. Állandó, tartós állapotról, nem múltó, átmeneti helyzetről van itt szó.

6. A *cselekvőképesség* viszont az egyest megillető jogok gyakorlásának lehetőségét jelenti. Fennforgása esetén a cselekvőre nézve beállanak a cselekvésnek a jog által megállapított következményei. Elsősorban *összámítási képesség ez*.

Azon feltételek előfordulásától függ, melyeket az összesség: a cselekvés betudásához megkíván. A jog az akarat korlátját, de egyszersmind az avval való élés lehetőségét jelenti. A cselekvőképesség tehát az *akarat* s ezzel kapcsolatosan *tudat* fennforgását feltételezi. Azok a mozzanatok tehát, melyek a tudat és akarat csökkenését eredményezik, a cselekvőképesség korlátozásaként is jelentkeznek. Következményük a *beszámítás* csökkenése, ületve annak hiánya.

Ezek az állapotok, mint: *a kor, egészségi állapot, erkölcsi minőség* többnyire időlegesek, átmenetiek, de állandóak is lehetnek, mint pl. a *nem*, midőn a nők egyes jogaikat csak képviselőik útján gyakorolhatják.

66. §. A jogviszony tárgya.

Irodalom: Unger i. m. 599. s k. 1. — *Röder* i. m. I. 134. 1. — *Bierling* i. m. I. 239. 1. — *Tóth L.* i. m. I. 196—351. 1.

1. *Tárgy* az, mire a cselekvés vonatkozik, az, mi pusztá eszközként szerepel.* A jog *tárgya* az, mire a parancs irányul. A jogviszonyban levők bizonyos magaviseletre vannak kötelezve. E köteles magatartás, amennyiben úgy a jogosítvány, mint a kötelezettség erre irányul, a jogviszony *közelebbi tárgya*.

Ez lehet *pozitív*, minő valamely szolgáltatás teljesítése, lehet *negatív*, vagyis állhat bizonyos cselekvéstől való tartózkodásban, mint a dologi jogoknál.

* A jogy tárgy az, mi *puszta eszközként* jelentkezik. Staramler: Theorie. 198.

Állhat a *positív* magatartás ismét *a*) a dolog szolgáltatásában oly ténykedésben, mely dologjogi változást eredményez (*dare* - *szolgáltatás*); *b*) egyéb szolgáltatásban, testi vagy szellemi munka végzésében (*facere* - *szolgáltatás*). A *negatív* szolgáltatás lehet: nemtevés, abbanhagyás.

A köteles magatartás lehet *absolut* (dologi jogoknál), *relatív* kötelmeknél).

2. Amire a köteles magatartás irányul, az a jogviszony *távollabbi tárgya*. *

A távolabbi tárgy lehet:

a) *Személy*, midőn a tilalom valakinek életére, egészségére, becsületére vonatkozik.

De lehet más ember személye, midőn a jogosítványok a személyt érintik, mint a Családjogban, egyes közjogokban. E jogosítványok azonban a személy egyéniségét teljesen nem ölelhetik fel.

b) Lehet *dolog*, midőn a jog erre vonatkozik, mint a tulajdonnál, szolgalmnál.

c) Lehet *cselekvőség*, midőn valaki, mint pl. a monopóliumszerű helyzetnél bizonyos cselekvésektől el van tiltva, mint pl. a bankjegy készítéstől.

d) Lehet *jogosítvány*, amennyiben jogozat (követelés) is tárgya lehet hasznélvezetnek.

Jogtárgy alatt rendszeren a távolabbi tárgyat értjük.

3. *Általában* jogtárgyként a *külvilág* valamely elhatárolt része, *dolog*, jelentkezik.

A dolgok különbözőkép osztályozhatók. Osztályozás tekintetében nem a dolog fizikai jellege, hanem a jog által, szemelött tartott szempont (pl. gazdasági érdek stb.) az irányadó. A megkülönböztetés jelentőséggel annyiban bír, amennyiben egyes dolgok különleges megítélésben részesülnek, speciális jogügylet tárgyai lehetnek stb.

A beosztások (melyek első sorban a magánjogban fordulnak

* A tételes jogok a jogtárgy fogalmához rendszeren megkívánják, hogy értéket képviseljen. A magánjogban, még inkább a közjogban azonban jogtárgyként oly cselekvések és ténykedések is fordulnak elő, melyek nem értékelhetők (pl. az esküdtszolgálat), ezenkívül a büntetőjogban a személyiség javai is jogtárgyak.

elő) a következők: a) forgalomban levő és forgalmonkívüli javaké
 b) ingó és ingatlan dolgok; c) elhasználható és elhasználhatatlan javak, ahol rendszeren az egyszeri conventionalis használat dönt —
 d) helyettesíthető és nem helyettesíthető dolgok; e) osztható és oszthatatlan; f) meglevő és jövőöbeli; g) egyszerű és összetett; h) fő- és mellékdolgok s ez utóbbi körében 1. a fődologgal kapcsolatban levő alkatrész, s 2. az azt szolgáló tartozék.

67. §. Az ember, mint jogtárgy. (A rabszolgaság története.)

Irodalom: H. Wallon: L'histoire de l'esclavage dans l'antiquité. 1879. — /. André: L'esclavage chez les anciens Hébreux. 1892. — J. Kell Ingramm: Geschichte der Sklaverei und Hörigkeit. 1895. — Du Bois: Suppression of African slave trade. 1896. — Ch. Letpurneau: L'évolution de l'esclavage dans les diverses races humaines. 1897. — Conrad's Handbuch der Staatswissenschaften. Bd. VII. 1901. Art. „Unfreiheit.“

1. Kezdetleges gazdasági viszonyok mellett primitív népeknél, valamint az ókorban a harcban foglyul ejtett egyének, de meghódított népek is. amennyiben meg nem ölettek, rabszolgákká lettek.

Míg számuk csekély volt, a családtagok által képviselt munkaerő, pótlásaként jelentkeztek s helyzetük amazokétól nem sokban, különbözött.

Győzelmes háborúk folytán beálló nagymérvű szaporodásukkal, a gazdasági életben bekövetkezett munkamegosztással helyzetük rosszabbodott: tárgyakká váltak, gépeknek tekintettek s csak gazdasági szempontból vétettek figyelembe.

2. A gazdasági viszonyok változása: belterjesebb, s így gondosabb munkára való áttérés, a népvándorlás okozta hódítás, a keresztyénség szelídítő befolyása a rabszolgaság helyébe a *kolonatus* intézményét, majd. a *jobbágyságot* léptették.

A *jobbágy* személy szerint szabad; földhöz kötöttsége sem feltétlen; ingó dolgain tulajdonjoggal bír, az általa műveit teleknek szolgáltatások fejében haszonélvezője.

3. Az újabbkori rabszolgaság Amerika felfedezésével kezdődik. A hódító spanyolok a pogány benszülötteket rabszolgáikká tették. Midőn azután

a foglalók a földművelésre áttértek, s e megerőltető munkára a benszülött lakosság alkalmazható nem volt, védelmükre *Las Casas* püspök indítványára intézkedéseket tettek.

A portugálok nyomán, kik 1500 óta Kelet-Indiába rabszolgákat már szállítottak (tehát nem *Las Casas* kezdeményezésére), a gazdasági nagy üzem kifejlődésével Amerikában is megkezdődött az afrikai néger rabszolgák szállítása s ez intézmény az összes európai népek kolóniáiban a XVII. és XVIII. században fenn is állott.

4. A XVIII. század utolsó negyedében az Egyesült-Államokban egyes vallás-szekták, mint a quákerek, agitációja folytán megindult a felszabadulási mozgalom s az Egyesült Amerikai Államok — Észak- és Dél-Karolina s Georgia kivételével — a rabszolgakereskedést 1776—1778. el is törölték. Anglia gyarmatain *W. Wilbeforce, Clarkson, Sharp* és *CH. Fox* kezdeményezésére 1806-ban szintén megszüntetett ez, míg végül a bécsi kongresszus 1815 február 2-iki dekrétumában tiltotta el a rabszolgakereskedést, kalózkodásnak minősítvén azt.

Anglia gyarmatain 1832-ben, Franciaország 1848-ban szüntette azt meg. A többi államok 1848—1868. közt törölték el. Brazíliában 1888-ban, Törökországban 1902-ben szűnt az meg. *Ma* csak barbár államokban áll fenn.

2. A JOGI ÉLET KINEMATIKÁJA.

68. §. Jogviszonyok keletkezése, változása és megszűnése.

Irodalom: Unger i. m. II. 4. §. — *Gierke* i. m. I. 278. I. — *Bierling* i. m. II. 3. 1. — *Merkel* i. m. 107. 1. — *Grüber* i. m. 39—45. 1. — *Tóth L.* i. m. 301—321. 1.

I. Az élet jogviszonyok keletkezésében, változásában és megszűnésében áll.

Ehhez az idevonatkozó jogtételen kívül bizonyos külső *esemény*, jogalap (*Rechtsgrund, causa*) bekövetkezése szükséges. Azok a tények, melyek ily hatással járnak, *jogi tények* lesznek.

Jogok keletkezésére, változására, megszűnésére befolyással bíró események összegét *jogi tényálladónak*, a keletkező jogviszonyt pedig *joghatásnak* mondjuk.

A jogi tények egyszerűek és összetettek. Az utóbbi esetben a jogi hatás bekövetkezéséhez több jogi tény összetalálkozása szükséges. Ilyen az örökösödés.

A jogi tények két főcsoportba sorozhatók, u. m. A) Jogi cselekmények. B) egyéb jogi jelentőségű tények csoportjába.

A) A jogi cselekmények ismét:

I. A jogviszonyban szereplő felek, illetve ezek képviselőinek: cselekvései, vagy

II. hatósági ténykedések, az érdekelték felett álló hatalom tényei.

I. A felek cselekvései lehetnek: a) jogügyletek, b) jogsértések, c) egyéb joghatást előidéző cselekmények (károkozás).

II. A hatósági cselekvések viszont: a) közigazgatási intézkedések (kinevezés, adóvégrehajtás stb.); b) bírói határozatok.

B) Jogi jelentőségű tények. Események, tények ezek, melyek szintén joghatást létesítenek. Ilyenek a birtoklás ténye, az idő* folyása, a halál stb.

69. §. Jogok keletkezése, változása és megszűnése.

1. A jogviszonyok keletkezésével, változásával jogok is keletkeznek, változnak és; megszűnnek. Jogok keletkeznek (azaz valamely személy által megszerzettnek), változnak, vagy megszűnnek valamely jogalanyra vonatkozólag a jogügylet alapjául szolgáló jogviszony változása,, tehát *cselekmény* (actus), vagy *eset* (casus) folytán.

2. A jogszerzés lehet *eredeti* (acquisitio originaria) vagy *származékos* (acquisitio derivativa), aszerint, hogy a megszerzendő jogok illettek-e már mást s így eddigi alanyaiktól mennek-e át más alanyokra, avagy, hogy máshol még nem voltak, illetve nem ettől mentek át a másokra.

A származékos jogszerzés *jogutódlás*, mely *élők közötti*, vagy *halál esetére szóló* lehet. Lehet *egyetemes* (successio universalis), ha valamely egyén összes jogai és kötelességei, vagy legalább is a jogok és kötelességek egy összetartozó tömege megy át, vagy *különös* (singularis), midőn egyes jog vagy kötelesség átszállásáról van szó. Lehet *translatív* vagy *constitutív*. Az első esetben, jog

vitetik át, másik esetben régi jogon nyugvó jog létesítetik, pl. zálogjog, szolgalm.

A jogszerzésnél főkéllék, hogy a szerző jogalanyisága csor-
bítatlan legyen a megszerzendő jog szempontjából. Lehet a szerzés
közvetlen, midőn a jogosított maga cselekszik, vagy *közvetett*,
midőn más végzi a szükséges cselekvést. Korlátolt cselekvőképesség
esetén csak ez utóbbi fordulhat elő.'

3. A jogok megszűnése bekövetkezhetik a jogosított cselekedete által *önkényesen*, vagy enélkül *szükségszerűleg*. Bekövetkezik köteleességekre nézve azok teljesítésének, jogokra nézve azok érvényesítésének lehetetlensége által.

Jogok, melyek dolgok feletti uralomban állanak, megszűnnek a dolgok elenyésztével. Midőn a jog megszűnése a jogosított akaratától függ, *elidegenítés* forog fenn: ez lehet *származékos átvitel* (jogkorlátozásnál), vagy *lemondás*.

A) Jogi cselekmény.

70. §. A cselekvés.

Irodalom: Unger i. m. II. 23. 1. — *Gierke* í. m. I. 281. 1. — *Bierling* i. m. II. 46. s k. 1. — *Ihering*: Der Zweck im Recht. 1893. I. 318., 362.1. — *Lammasch*: Handlung und Erfolg. 1882. — *Mayer*: Die schuldhafte Handlung. 1901. — *Radbruch*: Der Handlungsbegriff. 1903. — *Tóth L.* i. m. II. 131. s k.

Cselekvés alatt testi, tehát külső, szándékos magatartást értünk, olyat, mely tudott és akart, s a külvilágban hatást idéz elő.

A cselekmény folyamánya a személy akaratának és tudatának. Ha e kellékek hiányzanak, *esettel* (casus) állunk szemközt, mely külső erők következménye.

Az akaratnak külsőleg kifejezésre is kell jutni, valami ered-

* A cselekvés nemcsak egyes, hanem jogi személy, *hatóság* cselekvése is lehet. Ez utóbbiak cselekvése *jogügylet*, tehát érvényességéhez a megfelelő kellékekkel kell bírnia. Eltérések — különösen az osztályozást stb. tekintve, — lesznek az egyesek cselekvéseivel szemben, amennyiben a hatósági cselekmények körében a) *közigazgatási ténykedéseket* és b) *bírói intézkedéseket* különböztetünk meg, aszerint hogy a *végrehajtó hatalomtól* avagy *bíróságoktól* származnak.

ményt kell létre hozni: a pusztá, hatás nélküli akarat a jog világában jelentőséggel nem bír. A cselekménynek ennek megfelelőleg *külső* és *belső* alkatelemei lesznek.

2. A cselekvés *belső* elemeit tekintve, a személyt cselekvésre szükségletei és az ez alapon keletkező vágyai, igényei indítják. Ezek a cselekvés *indokai*: a cselekvésre készítető érzelmek és képzetek összessége ez. Az indokok azon részét, melyek az elérendő, megvalósítandó eredményre vonatkoznak, *célnak* nevezzük.

Az *indok*, valamint a *célzat* a jogban általában véve jelentőséggel nem bír. így van ez a közjogban, közigazgatási jogban. Van azonban a jognak egy része, mely nem csupán a cselekvést, de az azt szülő szándékot is nézi, ahol tehát a tett *belső* alkatelemei különös fontossággal bírnak és ez a *büntetőjog*. *

Ha azt akarjuk, hogy a cél a magánjogban figyelembe véssék, annak *meghagyás* alakjában kell fellépni.

A cél elérésére irányuló akarat *szándék* lesz; a körülmények latolgotását *megfontolásnak* nevezzük, eredménye ennek az *elhatározás*, mint az akarat megvalósítására irányuló készség.

Az akarat hibája *gondatlanságként* jelentkezik.

3. Külső *anyagi* eleme a cselekvésnek a *végrehajtás ténye*, mint a *szándéknak* a *túlvilágban* megfelelő változás előidézése. Bűncselekményeknél az *elkövetési cselekmény* ez.

A jogi cselekvés rendszeren *positiv tevésben* áll; jelentőséggel bírhat azonban a *nemtevés* is, ha az illető cselekvésre kötelezve van.

A magánjogban a *nemtevés*, mint kötelem nemteljesítése, a köteles gond elmulasztása bír jelentőséggel; a büntetőjogban viszont parancs megszegéseként jelentkezik. ** A büntetőjog *tevé-*

* A jogban a cselekvés elemzése is előfordul. Akitől a tett kiindul, az az *alany*, amire a cselekvés vonatkozik, az annak *tárgya*; végül a *tett* maga, mint a cselekvés *módja*, mint annak *tartalma*, mint *elkövetési cselekedet* jelentkezik, bizonyos *eredményt* létesítve. Ezek a megkülönböztetések különösen a büntetőjogban bírnak fontossággal.

** A magánjogi gondatlanság (rendszerint *nemtevés*) köteles gond elmulasztásaként jelentkező, (mi *contradictionnak* látszik) *szándékos* is lehet; ellentétes és így egymást kizáró — *szándék* és *gondatlanság* — a büntetőjogban, hol ez utóbbi esetben a jogsértő eredménynek a tettes *akarata ellenére* kell létrejönni.

kenységet azonban ritkán parancsol, csak kivételesen írja elő vegyes súlyosabb bűncselekmények feljelentését stb. A kötelesség, melynek megszegése büntetetik, hol a tettes tevékenysége folytán, hol a törvény parancsa következtében hárul az illetőre. Áll ez különösen a közjogban, ahol a legeltérőbb kötelességek nehezednek az egyesre.

Úgy a tevés, mint a nemtevés *szándékos* vagy *gondatlanságból* eredőként számíttatik be. E szempontból (különösen a büntetőjogban) *szándékosnak* azt a cselekvést mondjuk, melynél a tettes nemcsak a cselekményt, hanem az eredményt is egyenesen akarta, vagy ennek bekövetkezését tudta, illetve előre látta is. *Gondatlanságból* eredőnek viszont azt a cselekvést tartjuk, melynél a cselekményt ugyan akarta, az eredményt azonban előre nem látta, de kellő gondosság esetén előre láthatta volna.

Mihelyt a cél eléréséhez szükséges cselekmények egyrésze megvalósult *kísérletről* beszélhetünk. A cselekmény *megkezdését* értjük ez alatt.* Fontossággal bír néha, különösen igen súlyos bűncselekményeknél (állam elleni delictumoknál stb.) már az *előkészület* is, mint ahogy a cselekvés belső elemei szerepet általában a *büntetőjogban*, mint *ethikailag színezett jogban* játszanak.

A cselekmény bevezetéséhez *eredmény* szükséges.

71. §. A cselekvés alanya.

Irodalom: Mestre: Les personnes morales et le problème de leur responsabilité pénale. 1899. — *Goldenweiser:* Zurechnung und strafliche Verantwortlichkeit. 1903. — *Képviselő: Farkas:* A képviselői elv a magánjogban. (Jogtud. Közlöny. 1873.) — *Buchka:* Die Lehre von der Stellvertretung. 1852. — *Mitteis:* Die Lehre von der Stellvertretung. 1881. — *Helimann:* Die Stellvertretung in Rechtsgeschften. 1882.

A jog helyesebben a jogban jelentős cselekmény *alanya* az, kire a tett visszavezethető, kitől az kiindul, ki azt véghezviszi. Büntetőjogban a *tettes* az. Jogilag nem minden tett alanya lehet minden jogképes egyén; a tett csak bizonyos személy által végrehajtva bír megfelelő joghatással. E tekintetben a pozitív jog intézkedik: a közjog s különösen a büntetőjog tartalmaz e tekintetben speciális intézkedéseket

* A kísérletnél a szándék túlmegy a tethetnél, a gondatlant ágnál a tett haladja túl a szándékot.

2. *Közvetlen* a tett akkor, ha az, ki a célt kitűzte, maga hajtja is végre a tettet; *közvetett*, ha a célt kitűző más egyén tevékenysége által akarja az; eredményt megvalósítani. A magán- és közjog terén a *képviselő* esete ez, a büntetőjogban a *részesség* tana szól erről.

A közvetett cselekvés ismét kétféle lehet, vagy olyan *a)* melyben az egyik a célt tűzi ki, latolgatja a körülményeket, a másik; csak a végrehajtást végzi, ahová a *megbízás* bizonyos esetei tartoznak; vagy olyan *b)* melyben a végrehajtó is teljes hatályú cselekvést végez. Ez esetben *felbujtásról* beszélünk.

3. A *segédkezés* akkor áll elő, ha valaki más céljainak elérését könnyíteni, előmozdítani törekszik. Ez mint szorosabb értelemben vett *segédkezés* jelentkezik, midőn a közreműködés előre történő megállapodás, eredménye, avagy beszélhetünk *pártolásról*, midőn az eredményhez való hozzájárulás utólagosan történik, előzetes egyetértés, nélkül.

4. *Képviselőtről*, mint közvetett cselekvésről ott szólnak, hogy valaki más nevében és más javára cselekszik. Mindig előfordul ott, hol a jogképesség megvan, de hiányzik a cselekvőképesség, ezt tehát pótolni kell. A *szükségszerű képvisrlet* esete ez; mely pedig szorosabb értelemben véve *nem* képviselő, hanem *akaratteremtés*.*

Más esetben fordul képviselő elő, s itt ép a képviselt cselekvőképessége szükséges, amennyiben az *önkéntes képviselőnél* csak cselekvőképes egyén választhat magának korlátolt vagy korlátlan képviselőt.

A képviselő segítségével a cselekvőképtelenek, valamint a cselekvőképességükben korlátoltak is résztvehetnek a gazdasági életben, de ez alapon az emberek ugyanazon időben több ügyletet is köthetnek, több helyen szerepelhetnek. Végül a jogi személy, mint jogalany cselekvése ez által válik lehetővé. Itt azonban — mint láttuk — nem valódi képviselőtről, tehát helyettesítésről, hanem épúgy, mint a cselekvőképtelenség esetében, *akarat-teremtésről* van szó. A képviselőkként szereplő személyek *szervek*.

A képviselő a vagyoni jogok intézményére van korlátozva, ki

* Hasonlóság van itt a jogi személyekkel.

van zárva a családi és örökjogból. Kivétel a képviselő útján való házasságkötés.

72. §. A cselekvés belső elemei.

Irodalom: Mosca: Nuovi studii e nuove dotrine sulla colpa, 1896. — Exner: Das Wesen der Fahrlässigkeit. 1910. — Hold, v., Ferneck: Die Idee der Schuld. 1911. — Finkey i. m. 260. 1. — Frank Über den Aufbau des Schuldhegriffe. 1917.

1. A jog első sorban a *szándékos* cselekvésekre van tekintettel. A tudattal kísért, akart tett hatásait veszi ez figyelembe. A nem szándékolt tett és eredmény betudása kivételes.

Ha a tett azonban szándékos, bizonyos esetekben a nem szándékolt *eredmény* is beszámíttatik. A *gondatlanság* esete ez.. A folyamat megindítása itt is mindig szándékolt.

A dolgok rendes folyamatában bizonyos eredmények nevezetesen beállanak. Ezeket a jog elkerülni akarja, ennek megfelelőleg a közönség tagjait bizonyos fokú gondosságra kötelezi, melynek fennforgása esetén a nem kívánt eredmény nem áll be. Ha a köteles gond elmulasztatik, *tehát gondatlanság esetén*, az eredmény bekövetkezik, a mulasztó felelősségre vonatik.

Vannak továbbá esetek, midőn a cselekvő az eredményért, még ha gondatlanság nem is terheli, felelős. Ezek a büntetőjogban az u. n. *praeterintentionalis cselekvések*.

2. A *szándék* a tudati és akarat fennforgását mutatja. Azt jelenti, hogy a cselekvő a tettet és az eredményt tudta és azokat akarta is.

A szándék állaga tekintetében *két* felfogás van.

Az egyik felfogás a szándékhoz úgy a tudatot, mint az akaratot megkívánja; a másik tan csak a tudatot követeli. Ha ez fennforog s a cselekmény végrehajtatik, az *szándékosnak* tekintetik.

A legtöbb szándékos cselekvéshez a *tett tudatának* fennforgása elegendő; egyes különös esetekben mindamellett az *eredmény akarása* is megkívántatik, így a *csalásnál*. Vannak cselekmények, melyek csak szándékosan elkövetve hozzák létre az eredményt; így vannak bűncselekmények, melyek csak szándékosan követhetők el. A szándék fajai (előre megfontolt, rögtönös) a büntetőjogban bírnak fontossággal annyiban, amennyiben súlyosabbá, illetve enyhébbé minősíthetik a cselekvést.

4. A *gondatlanság* oly lelki állapot, melyben a tettes a tettet akarta, a következményeket azonban nem szándékolta. Gondatlanságról a jogban azonban csak akkor beszélünk, ha a tettes a beállott következményeket, előre látta, vagy legalább is előre láthatta.

A gondatlanságból elkövetett tett tehát szintén szándékos; az akarat azonban nem irányul az eredményre.

A *gondatlanság* ennél fogva ellentéte a *szándéknak*. A gondatlanságból elkövetett, tehát csak *vétkes* emberölés, szemben áll a szándékos emberöléssel.

Különösen a nemtevés, a mulasztás lesz eredménye a gondatlanságnak, úgy hogy főként a *köteles gond elhanyagolása* jelentkezik *gondatlansággként*.

5. A gondatlanságnak szintén fokozatai vannak.

A büntetőjog a gondatlanság *minősített esetét* különbözteti meg oly egyénél, ki valamely hivatást üz s a káros jogsértő eredmény e körben véghezvitt cselekvésének következménye. Az illető ugyanis e körben oly gondatlanságért felelős, melyért más felelősségre vonható nem volna. A jog itt *könnyelműség* és *vakmerőség* között is tesz különbséget. Amott a jogsértő a következményt előre nem látta, itt biztosan látta, de elkerülhetőnek tartotta.

A magánjogban a *culpa lata* és *culpa levis* megkülönböztetésének mértéke a *családapa* gondossága. Aki ennek gondosságát el nem éri, felel, *culpa levis-t* tanúsítva az okozott kárért. Az eset elbírálásánál azonban a jog nem abstract embert, hanem az egyén individualitását tartja szem előtt (*culpa in concreto*) s az illetőtől, még ha *culpa levis-ért* felelős is, ily esetben a jog csak azt a gondosságot kívánja, melyet az illető saját ügyében kifejt. A *culpa lata-éü*, vagyis a súlyos gondatlanságért azonban ez esetben is felelősségre vonja.

73. §. A cselekvés külső megjelenése.

Irodalom: Ehrlich: Stillschweigende Willenserklärung. 1893, — Bernórák: A tévedés tana a büntetőjogban. 1910. — Finkey i. m. 188. s k. 1. — Tóth L. i. m. II. 166-185.

Ahol alakiságok előírva nincsenek, az akarat bármely módon nyilvánulhat mihelyt ebből a szándék-felismerhető.

Az akaratnyilvánítás állhat *tevésben*, mint *nemtevésben*, állhat merő *hallgatásban* is, de szükséges, hogy az eljárás ily esetben akaratkifejezésként jelentkezzen. *Akaratnyilvánítás* tehát oly cselekmény, mellyel valamely jogi hatásra irányuló akaratunkat kifejezzük.

2. Az akaratnyilvánítás mikéntje különben sokféle lehet: legközségesebb a *ki-mondott* vagy *leírt* szó.

Meg szokták különböztetni a *kifejezett* és *hallgatólagos* akaratnyilvánítást, e kifejezések értelme azonban írók szerint változik. Némelyek szerint a hallgatás: nemtevés; a kifejezett akaratnyilvánítás viszont pozitív cselekvés. Ámde pozitív tevés, mint pl. elfoglalás, is lehet hallgatólagos akaratnyilvánítás. Mások az élőszóval vagy írásban tett' akaratnyilatkozatot tekintik kifejezettnek, de szóval is tehetek hallgatólagos akaratnyilatkozatot, pl. „vegye hát el.“ *Savigny* szerint a cél az irányadó, melyet a cselekvéssel kifejezni akarok. Hallgatólagos tehát az akaratnyilatkozat, ha azt nem a jogügylet létesítése céljából végeztem, de belőle az ügyletkötési akarat mégis kivehető. A célnak mindamellett bizonyos, módon itt is ki kell fejeződni, másrészt célzattal is hallgathatók.

Mások ismét azt mondják: kifejezett a *szokásos* akaratnyilvánítás: szó, jel, fellépés; hallgatólagos ellenben a *kevésbbé világos* formában nyilvánuló. A határvonal itt azonban nagyon bizonytalan.

Fontossággal az bír, hogy némely esetben a jog *kifejezett* akaratnyilvánítást kíván, más esetekben csak a szándék irányadó s ez bármely módon kifejezhető.

Több esetben a *jog állapítja* meg az akaratot. Ez lehet *praesumptio juris*, s itt az ellenkező akarat bizonyítható; de lehet *praesumptio juris et de fűre*, mely esetben feltétlen a megállapítás. A tíz hónapon túl született gyermek nem az elvált vagy elhunyt férjé.

3. Hogy a szándékolt joghatás beálljon, ehhez szükséges, hogy az akaratnyilvánítás mögött ott legyen a jogi hatásra irányuló akarat is.

Nem áll be a joghatás tehát, ha az illető a nyilatkozatot nem komolyan teszi, vagy pl. tanítás céljából végzi. Harmadik jóhiszemű személyekkel szemben azonban a hatás ez esetben is beáll.

A joghatási és a nyilvánítási akarat (Schwartz) rendszeren egye-

zik, néha azonban incongruentia állhat elő, amennyiben a fél más akar, mint aminő az akaratnyilvánítás volt. Az eltérés lehet tudatos és nemtudatos.

4. A tudatos meg nem egyezés a színlelés (simulatio). Előáll ez akkor, midőn valaki nyilatkozatot tesz, az ahhoz fűződő hatást azonban nem akarja, hanem más akar, amit azonban elhallgat. A színlelés lehet egyoldalú (reservatio mentális), vagy kétoldalú. A mentális reservatio a jogban jelentőséggel nem bír.

Kétoldalú színlelés akkor fordul elő, ha az ügyleti felek mindegyike más nyilatkozatot tesz, mint amelyet tennie kellene a kívánt joghatás beállásához. Ily esetben megkülönböztetjük a színlelt ügyletet (negotium simulatum), melyet a felek nem akarnak s azt az ügyletet, melyet a színlelt ügylet takar (negotium dissimulatum).

A színlelt ügylet, mert a felek nem akarják, érvénytelen; harmadik személyekkel szemben azonban megállhat. A negotium dissimulatum, amennyiben különben érvényességének akadálya nincs megáll.

5. Nem tudatos eltérés a Joghatási és nyilvánítás akarat között a tévedés esetében mutatkozik. Akkor fordul ez elő, ha valaki valamely tényt, mely létezik, nemlétezőnek tart, viszont nemlétezőt létezőnek hisz.

Eltérés van az akarat és a nyilvánítás között különben úgy a kényszer esetében, mint a tévedésnél, midőn is egyes jogrendszerek — különböző feltételek mellett — a beszámítást itt kizárják, a felelősségrevonástól eltekintenek. A tévedés mindkét esetére — úgy a jogi, mint a ténybeli tévedésre — nézve áll ez.

A tévedés a tudat hiánya, vagy annak meg nem felelősége, mi a képzetek hiányosságának a következménye.

A tévedés már a cél kitűzésében jelentkezhet; jelentkezhet ez az indokokban, azután lehet az ügyletkötés alapja az a tény, melyre nézve a tévedés fenforog. Az ügylet ily esetben csak kivételesen támadható meg. Ha az illető az indokokra súlyt fektet, azt külön ki kell emelni. Fontosabb a tévedés a végrehajtásban.

A tévedésnél a cselekvés nem a szándékozott eredményt éri el: ellentétes ez a cselekvő akaratával s így ez magára nézve az eredmény idegenek tekinti, ép úgy mint az erőszaknál.

Ha a tévedés a cselekvő hibája folytán áll 'be, úgy a cselekvő cselekvéséért felelős; de ha az hibáján kívül áll be, s ő azt Icellő gondossággal sem kerülhette el, akkor a tett neki nem számítható be.

A tévedés két nemét különböztetjük meg:

34. azon tény szempontjából, melyre a tévedés vonatkozik s itt a *jogi* és a *ténybeli* tévedést ismerjük (*error juris* és *facti*); és

35. azon okok szempontjából, melyek a tévedést előidézték: ilyen gyanánt a *csalárdság* (*dolus*) s a *gondatlanság* jelentkeznek.

6. A kényszer, melynek folyományaként azután valamely ügylet jelentkezik: *fizikai* vagy *lelki kényszer* lehet (*vis absoluta* és *vis compulsiva*).

7. A fizikai kényszer alatt oly túlnyomó, külső behatást értünk, mely valakinek cselekvésére alkalmazva, azt a nem szándékoltt irányba tereli s így a cselekvőt, mint pusztá eszközt mutatja. A fizikai kényszer esetében tulajdonkép a kényszerítő cselekszik, a nyilatkozónak akarata nincs, ő pusztá eszköz. A nyilatkozó, bár ő cselekszik, még a nyilatkozatot sem akarja.

Lehet az erőszak olyan, mely valamely személytől indul ki, mely esetben a cselekmény, az ő, az erőszakoskodó cselekménye esz; de lehet olyan is, mely természeti erő behatása folytán támad. Ez utóbbi a *vis major* esete. Abban áll ez, hogy valamely cselekmény természetes következményei a cselekvő hibája nélkül elmaradnak s helyökbe természeti események zavaró hatása folytán mások lépnek. A beállott rendellenes vagy meddő eredmény nem az illető cselekménye folytán állott elő, illetve nem hibájából hiúsult meg.

A *vis major* hatása, hogy a kötelem teljesítésének elmaradása az illető terhére nem íratik, épúgy, mint ahogy a külső kényszer folytán létrejött cselekvés nem tudatik be az elkövetőnek.

A *nemzetközi jog*-ban a kényszer csak az esetben jelentkezik a jogügylet megtámadhatóságának oka gyanánt, ha a kényszer a jogügyletet létesítő személyekkel szemben gyakoroltatott. Ha ellenben a nemzetközi jogalany, állam, kényszer hatása alatt kötött jogügyletet, itt az a jogügylet hatályát nem érinti. Ellenkező fel-fogás mellett a legyőzött fél által kötött békekötés megtámadható s így mindig érvénytelen lenne.

8. II. A lelki kényszer, vagyis fenyegetés, esetében a cselekvő két rossz között választhat. A cselekvő akarja a nyilatkozatot, melyet tesz, akarja az ahhoz fűződő jogi hatásokat is, de a nyilatkozatot azért tette, mert ezáltal egy nagyobb bajtól szabadult meg.

Bizonyos feltételek fennforgása esetén az ügylet megtámadható. Ezek: 1. ha a fenyegetés jogellenes, 2. a fenyegetett baj bekövetkezése valószínű, 3. a fenyegetett baj másképp el nem hárrítható, 4. a fenyegetés nyomán beálló félelem alapos, s itt a normális ember lelkiállapota az irányadó, 5. a kilátásba helyezett rossz nagyobb, mint az, amely így beáll, 6. ha a cselekvés és fenyegetés között az okozati összefüggés megvan.

9. A) valamely jogszabály léteire vagy tartalmára vonatkozó hamis képzetben, s így valamely tényálladéknak helytelen jogszabály alá való sorozásában áll a *jogi tévedés*. Ez általában nem mentesít; az annak hatása alatt véghez vitt cselekvés beszámíttatik.

Az egyes jogrendszerek mindamellet a szabály alól kivételeket statuálnak.

Így a *római jog* a jogszabály nemtudását mentségül elfogadta s az előbbi állapot visszahelyezését megengedte: 1. kiskorúaknak tapasztalatlanságukat véve figyelembe; 2. nőknek, azonban csak bizonyos esetekben (pl. ha a perben alkalmatlan kezeszt fogadtak el), *propter sexus fragilitatem*; 3. azoknak, kik általános oktatásban nem részesültek (*rusticitas*); 4. katonáknak, tekintettel ezek rendkívüli helyzetére.

A *glossatorok* a jogi tévedés mentesítő hatását *fictio* útján, tovább is kiterjesztették, míg *Donellus* és *Heineccius* valamint a *kánonjogi írók* arra utaltak, hogy különösen a lokális szokásjog, az, mely alól jogi tévedés esetén mentesítés adható, főként, ha az kellőleg promulgálva nem volt.

A *természetjogi írók* felfogása szerint a jog megegyezés eredménye, itt tehát a nemtudás, illetve tévedés mentesítő hatása kétségtelen, mert aki a szerződés feltételeit nem ismeri, annak határozataiba bele sem egyezhet. Még *Savigny* is azt tartja, hogy mindaddig, míg a jog csak részben s épen nem közérthető nyelven van kodifikálva, jogi tévedés esetén mentesség adandó.

E tanokkal szemben az *Osztrák polgári törvénykönyv* utalva a

törvény világosságára, jogi tévedés esetén nem adja meg a mentesítést. Hasonlóképp szólnak a *büntetőtörvénykönyvek* is.

A tan, mely a jogi tévedés esetén a jogügylet megtámadhatóságát megengedi, illetve ez esetben a büntetlenséget biztosítja, ellentétben van a modern forgalom és a gazdasági élet igényeivel, mely a korlátlan ügyleti bizalmat feltételezi s azon alapszik, hogy tetteinek következményeiért mindenki felelős. Minél kisebb tehát bizalom, hogy a törvény érvényesülni fog, mi a jogi tévedés menthetőségének kiterjesztését jelenti, annál inkább fognak az emberek eljárásukban a formalitásokhoz ragaszkodni. Minél inkább ki lesz zárva evvel szemben a jogi tévedés menthetősége, annál szabadabb lesz a forgalom.

A *történeti iskola* a jogi tévedés mentesítésének kizárását avval indokolja, hogy a jog társadalmi érdek kifejezése, melynek érzetével az összes tagoknak bírniuk kell. Miután a polgárok közvetve vagy közvetlenül, de valamennyien résztvesznek a társadalmi érdek érvényrejuttatásában, a jog érzetével is kell bírniuk, annyi-vel is inkább, mert az élet egész folyamata a jog megismerésére és betartására készlet.

Ezért nem mentesít a jogi tévedés a következmények alól, mindenki köteles lévén magát a társadalmi lét feltételeihez irányítani s amennyiben azokat nem ismeri, az iránt megfelelő értesülést szerezni.

A *történeti iskola* ez a tana ma is uralkodik; a jogi tévedés nem mentesít. E szabály alól az esetleges kivételek azon alapulnak hogy vannak a társadalomban oly egyének, kikről az összesség oly kevésbé gondoskodott, hogy ezek a társadalmi együttlét feltételeit felismerni nem képesek. Ezeknek jogbeli tévedése esetén a jogügylet nem is számítható be.

Különbözik ettől a *tényekben való tévedés* (error facti).

9. B) *Ha a ténybeli tévedés lényeges*, megtámadhatóvá teszi a jogügyletet. Hogy minő tévedés lényeges valamely jogügyletre nézve, az egyrészt a jogügylet sajátosságától függ, másrészt korok és jogrendek szerint változik.

Így lényeges lesz a tévedés, ha az *a)* az ügylet fájára, *b)* az ügyleti félnek személyére, *c)* az ügylet tárgyára vonatkozik, mint ahogy a büntetőjogban is egy a bűncselekmény *a)* jogi, mint

elkövetési tárgyára, *b)* az elkövetés eszközére, *c)* magára a cselekményre, *d)* valamint az eredményre vonatkozó tévedés lényeges lesz.

10. *a)* A tévedés oka s másik fél *csalárdsága* lehet. Másnak tévedésbe ejtése ez oly szándékkal, hogy ebből a tévedésbe ejtette nézve hátrány származzék. Ellentéte ennek a *jóhiszeműség*.

Némely jogrend a felelősséget tévedésbe ejtésnél oly esetben is megállapítja, midőn a tévedésbe ejtőnek a valóság konstatálására külön is gondot kellett volna fordítani, ezt azonban elmulasztotta, bár itt tehát a tévedésbe ejtés szándéka hiányzik. Más jogrendszereknél evvel szemben a felelősségrevonás szempontjából a szándékosságot ki kell mutatni.

Minthogy tévedés esetében az összhang az akarat és cselekvés közt nincs meg s az összhangot a tévedésbe ejtő zavarta meg, természetes, hogy az eredmény egyrésze az utóbbinak tudatik be s a tévedésbe ejtett csak azon eredményért felelős, mely tévedésbe ejtés nélkül is bekövetkezett volna.

Harmadikra háruló jogsérelemért ugyan a tévedésbe ejtett tartozik megtérítéssel, a tévedésbe ejtő ellen azonban az utóbbinak visszkeresete van.

b) *Gondatlanság* szintén oka lehet a tévedésnek. Ez esetben a köteles gondra vonatkozó szabályok az irányadók.

74. §. Az eredmény.

Irodalom: *Finger:* Die Begriff der Gefahr. 1889. — *Tkon:* Begriff der Verursachung. 1894. — *Rümelin:* Die Verwendug der Kausalbegriffe im Straf- und Civilrecht. 1900. — *Finkey* i. m. 243.

1. Megengedett cselekményeknél az eredmény a szándékolt *joghatásban* áll; tiltott cselekményeknél az eredmény az előidézett *jogsérelem*.

A cselekvésnél a szándéknak a joghatásra kell irányulni; amennyiben a joghatás nem szándékoltatott, joghatás nem áll be, vagy a jogügylet legalább is megtámadható.

2. A jogsértő jogellenes cselekménye összes következményeiért csak kivételesen (a magánjogban) felelős.

A szabály itt az, hogy a cselekmény és az eredmény vagyis a jogsérelem között *okozati összefüggésnek* kell fennforogni: nem szükséges azonban, hogy a sérelem ép a tett. következtében állott legyen elő, hogy ennek következménye lett legyen. Csakis ennek

esetében felelős a jogviszonyban álló, csakis ez esetben háramol-
siak reá bizonyos következmények.

Kérdés, mikor állapíthatjuk meg az összefüggést?*

Positiv ténykedésnél az okozati összefüggés megállapítása nehézséget nem okoz. Fennforog ez, ha a cselekmény hozta létre az eredményt, annak fő tényezője, fő okaként jelentkezik. Nem forog fenn, ha a cselekvés az eredménynek pusztá *feltétele*.

Nemtevés által elkövetett cselekményeknél az okozati összefüggés csak ott forog fenn, hol az eredmény akár az illető magára vállalt, akár a törvény által reá rótt kötelességének elmulasztása folytán állott elő.

36. Bűncselekmények, tekintettel arra, hogy a tett eredménye pusztán parancs áthágás-e vagy valóságos érdeksérelem: *alakiak* vagy *anyagiak* lehetnek.

37. Eredménynek úgy a *szándékos*, mint a *gondatlanságból* elkövetett bűncselekménynél fenn kell forogni.

75. §. A jogi cselekmények fajai.

1. A jogi cselekmény lehet: I. *megengedett* és II. *tiltott cselekmény*.

2. I. A *megengedett cselekmény* ismét kétféle.

38. Olyan, melyből bizonyos jogi hatás támad, tekintet nélkül arra, hogy a cselekvő fél a hatást elő akarta-e idézni. Ilyen a kincstalálás. A *neutrális megengedett cselekvések* ezek.

39. A megengedett jogi cselekmény azonban lehet *jogügylet*, vagyis oly cselekmény, melynek jogi hatása annyiban van, amennyiben a cselekvő fél azt akarta; *szándékolt joghatálya megengedett cselekmény ez*.

Mínthogy a jogügyletnél is beállanak nemszándékolt hatások, a *jogügylet* és *neutrális cselekmény között* a különbség nem annyira *minőségbeli*, mint *mennyiségben*. irányadó a *szándék*. Mihelyt ez a főeredményre irányul, a cselekmény *jogügylet*.

Összetett tényállása cselekménynél az egyik elem jogügylet, a másik neutrális jogi cselekmény lehet; lehet az egyik jogügylet, a másik tiltott cselekmény, mely esetben azonban az összetényállás is tilos lesz.

* Az okozati összefüggést nem természettudományi értelemben vesszük, hanem rendszeren a leggyakrabban előforduló eshetőség értelmében alkalmazzuk.

3. II. A *tiltott cselekmények* fajai 1. *magán-2. bűncselekmény* és 3. *kihágás*.

4. *Magánjogi vétség*. Előáll ez, midőn harmadik egyén cselekvése, elvállalt kötelességét nem teljesítvén, egy másik egyén jogkörét sérti, anélkül azonban, hogy ezen cselekmény által a jogrend megtámadva lenner az veszélyeztetnék. Minden kötelezettség nemteljesítése, a kötelesség gond elmulasztása, ily sértést eredményez. Az elégtétel módja itt a *kártérítés*

5. *b) Bűncselekmény*. A közrendnek, az összesség érdekének oly megsértése ez, mely a közben visszahatást kelt s azt megtorlásra készíti.

A bűncselekmény kritériumának a *büntetést* tekinthetjük. A büntett oly cselekmény, mely a közönség valamely erős, hatalmas érzületét sérti, s amely sértést az összesség megtorolni, megboszoszulni akarja. Sem a kár nagysága, sem az, hogy a cselekmény ki ellen, vagy mi ellen követtetett el, nem irányadó e tekintetben, hanem az érzület, mely megsértetett.

A bűncselekménynek fokozatai vannak. Van *büntett* s van, *vétség*. A sértés súlyossága, tehát a kettő közötti különbség, a büntetésben fog kifejezést találni.

6. *c) A kihágás*. Oly cselekmény ez mely valóságos jogsértést ugyan még nem jelent, de veszéllyel jár s így az állam azt tilalmazza. A gyakorlatban apróbb bűncselekmények is kihágásként szerepelnek.

76. §. a) A jogügylet.

Irodalom: Unger i. m. II. 40. — *Bierling* i. m. II. 117. s k. 1. — *Gierke*: i. m. I. 282. s k. 1. — *Windscheid*: i. m. I. 266. L — *Grüber* i. m. 48. 1. — *Merkel* i. m. 108. 1. — *Szladits*: A magyar magánjog vázlata. 1917. 147. s k. 1. — *Tóth L.* i. m. II. 137—223. 1.

A *Jogügylet* oly *megengedett jogi cselekmény*, mely *a tárgyi jognak megfelelőleg új jogviszony létesítését célozza s erre alkalmas is*.

A jogügyletnek *megengedett* cselekménynek kell lenni. Valakit tehát olyasmire kötelezni, mit az erkölcs vagy jog tilt, nem lehet. Kötelezettség tárgyaként ezenkívül csak oly cselekmény szerepelhet, mely *lehetséges*.

A jogügyletek célzata a jogalanyok akaratának módot nyújtani, hogy a jogviszonyokra céljaiknak megfelelő hatást gyakoroljanak. A jog e hatást bizonyos határok között engedi is.

Korlátokat mindamellet felállít. Egyrészt a szándékolt hatást megtagadja, pl. az erkölcstelen célzatú jogügyletektől; másrészt tekintet nélkül a cselekvő szándékára, a jogügylethez bizonyos hatást fűz, pl. a házasságkötésnél. Általában a közjogban jelentőséggel bíró cselekvéseknek lesz ilyen speciális hatásuk.

2. A jogügyletek kétfélék. Vannak olyanok, melyek a jogot megelőzik, pl. a nemi viszony, és olyanok, amelyeket a jog létesít, mint a kezesség.

3. A jogügylet tartalma az *akarathyilvánítás*, melyhez azonban *külső ténykedés* is járul.

Ennek megfelelőleg tiszta *akarathyilvánítás* és *vegyes tényállása* jogügyletekről beszélhetünk.

4. Eltekintve az u. n. *alaki, formai* jogügyletektől, az hogy az *akarathyilvánítás* hogy és miként történik, a köz- és magánjogban fontossággal nem bír. Mindamellet az *akarathyilvánítás* bizonyos formához kötve lehet. Sőt több *akarathyilvánítás*nál lehet, hogy csak az egyik formai, pl. csak a váltó kiállítása s nem annak átvétele.

Ma legfontosabb az *írás* és pedig néha csak *írás* kell, pl. kezességnél, máskor bizonyos szavak használata. Akkor *alaki* kellék az *írásbeliség*, ha a hatás beállta az *íráshoz* van kötve; máskülönb az *írás bizonyítási eszköz*.

Egyes jogrendszerekben, így a büntetőjogban az *akarathyilvánulás* módjai szerint létesülnek az egyes bűncselekmények *tényálladékai*. (A dolog egyszerű elvétele *lopás*, erőszakos elvétele *rablás*, fondorlattal elvétele *csalás*.)

Formai, *alaki* jogügyletről beszélünk akkor, midő az *akarathyilvánításnak* a célból, hogy a szándékolt hatást létrehozza, a meghatározott formában kell jelentkezni.

Formai a jogügylet akkor is, ha érvényességéhez tanuk jelenléte szükséges. A félre nézve a forma betartása azért előnyös, mert megnehezíti a jogügyletet, óvatosságra int; kifelé megkönnyíti a jogügylet megtörténtének bizonyítását és a jogügylet tartalmának felismerését, tehát értelmezését.

A különböző formaságokat elősorolni lehetetlen. Legszokásosabb bizonyos szavak használata, pl. váltó.

5. A jogügylet tartalmát a szándékolt joghatások alkotják. Bizonyos kellékek, a jogügylet *alkatelemei*, fennforgásához fűződnek ezek. Ez alkatelemek lehetnek *lényegesek*, *természetesek* és *esetlegesek*.

A) *Lényeges* vagy *szükségszerű* alkatelemei a jogügyletnek azok, melyek híján jogügylet létre nem jön. Előfeltételei ezek a jogügyletnek, aminők a felek cselekvőképessége, alkalmas tárgy, alkalmas cselekvés, stb.

B) *Természetes* alkatelemek azok, melyek.

A jogügylet különösségét kiteszik, annak sajátosság alkotják. Ezek az ügylettel vele járnak, s külön kikötéssel hagyhatók kivételesen el. így természetes alkatelemei az; adás-vételnek az áru és ár, valamint az, hogy az ügylet megkötése után a kár és haszon a vevőt illeti.

C) *Esetlegesek* végül azok az alkatrészek, melyek csak a felek akarata folytán szerepelnek a jogügyletben.

A jogügylet *lényeges* alkatelemei az *akaratelhatározás feltételei* valamint a *jogügylet általános kellékei* között szerepelnek.

A *természetes* alkatelemek az egyes jogügyletek szerint változnak s így azok tárgyalásánál említendőek fel.

Itt az *esetleges* alkatelemek felsorolhatók, ezek: a) a *feltétel* b) *időhatározvány* és c) a *meghagyás*.

6. *Feltétel alatt olyan alanyilag bizonytalan körülményt értünk, melynek be vagy be nem következésétől függ a jogügylet joghatálya.*

Az irodalomban a feltétel különböző felfogásával találkozunk. Némelyek az akarat önkorlátozását látják benne, míg mások két egymást korlátozó akaratot vélnek itt fennforogni.

Ezek a felfogások azonban azt jelentenék, hogy a feltételes: jogügylet két jogügyletből van összetéve; már pedig ez is egyszerű ügylet.

A feltételes ügyletnél — mint minden ügyletnél, — az elhatározás körülményektől van függővé téve. E körülmények rendszeren már ismertek s így az akaratelhatározás a maga teljességében

mutatkozik. Evvel szemben a feltételes jogügyletnél a mellékkörülmények még tisztázva nincsenek, a szándékot megelőző körülmények egy része csak a szándék nyilvánulása után fog tisztázódni, s így e bekövetkező eshetőségekről történik a feltételes jogügyletben gondoskodás.

Itt tehát alternatív a szándék, melynek minemősége bizonyos események bekövetkezésétől függ. Ha a feltétel bekövetkezik a jogügylet hatályos lesz, ha elmarad az a jogügylet hatálytalan.

7 Van *önkénti*, *esetleges* és *vegyes* feltétel (conditio potestativa, causalis es mixta).

Van *igenleges* és *nemleges* feltétel, valamint *felfüggesztő* és *felbontó* feltétel (conditio suspensiva és resolutive). Amaz beálltaig az ügylet főhatályát függőben tartja, emez bekövetkezésével az ügyletet hatálytalaná teszi. E két faja a feltételnek azonban inkább csak nyelvtanilag különbözik egymástól, mert minden felfüggesztő feltétel, mint negatív felbontó, a felbontó pedig negatív felfüggesztő feltételként szerepelhet.

Ha a feltételként kitűzött ténykörülmeny bekövetkezett, a feltételt *beállottnak* mondjuk; ha a bekövetkezés még bizonytalan, a feltétel *függő*; ellenben, ha a nem teljesülés már bizonyossá vált, a feltételt *be nem állottnak* mondjuk.

Vannak jogügyletek, melyeknél feltétel nem alkalmazható, családjogban és. közjogban fordulnak ezek elő.

8- A *jogügylet kezdő* vagy *végző időpontját határozza* ez *meg*. Lehet *feloldó* (dies ad quem), midőn a jogügylet hatályának végpontját jelez és *felfüggesztő* (dies a quo) midőn a kezdőpontot jelenti.

Az időhatározmány és a feltétel közötti különbség a legtöbb törvényhozás által elhanyagoltatik, amennyiben időhatározmányként fogják fel azt az esetet is, midőn nemcsak az időpont, hanem az esemény bekövetkezése is bizonytalan (dies incertus an, incertus quando). Helyesebb ennél a római jog tana, amely szerint az időhatározmány mindig valamely bizonyos és az idő folyásához kötött esemény, melynek bekövetkezésére más eseménynek, mint az idő folyásának, hatása nincs. Máskülönb az időhatározmány a feltétellel komplikálódik s ennek szabályai szerint bírálendő el.

9. *Oly körülmények a jogügylet célja gyanánt való megállapítása ez, mely a jog-*

ügylet elsődleges és rendes hatásával mi összefüggésben sincs. Ezáltal egy teljes, s egy a jog szentesítésével el nem látott jogüggyé* létesül, mely utóbbi azonban az előbbinek következménye. A római jogban a meghagyásként szereplő jogügylet egyedi szentesítése még a *bona fides*, de már itt is találunk külön szentesítési eszközöket (*fideicomisumok*). A modern jogok között különösen az angol jog fogadja el s alkalmazza ez intézményt a vagyon- és örökjogban.

77. §. Hiányos jogügyletek.

Irodalom: Unger i. m. II. 140. 1. — Bierling i. m. II. 275.1. — Gierke i. m. I. 286. s köv. 1. — Windscheid i. m. I. 360.1. — Tóth L. i. m. II. 239. 1.

1. A jogi hatás nem minden tényállás bekövetkezése esetén áll be. Nincs meg a hatás a feltételhez kötött jogügyleteknél, de a felek akaratából; a successiv tényállású jogügyleteknél, míg az egész tényállás nem létesült.

Ha azonban a jogügylet valamely lényeges kellékének hiánya folytán marad el a joghatás: *hibás* vagy *hiányos* jogügyletekről beszélünk.

A be nem álló hatás lehet a kereseti jog hiánya; főként azonban az anyagi joghatás elmaradása a következmény.

A hatás azután vagy egyáltalán nem áll be, vagy beáll ugyan, de megvonható.

2. Itt van a különbség a *semmisség* és a *megtámadhatóság* között.

Semmis az a jogügylet, melynek rendes hatása egyáltalán nincs, s nem kapcsolódnak hozzá a felek által contemplált joghatások; *megtámadható* a jogügylet, melynek hatása beáll ugyan, bizonyos személyek azonban akaratnyilvánításukkal e hatást megszüntethetik. A relatív semmisség erősebb fokú megtámadhatóság.*

A hiányos jogügylet utólagos akaratnyilvánítás által sanálható. Semmis jogügylet ily módon nem orvosolható. Ennek ellenére

* A házasságjogban *nemlétező*, *semmis* és *megtámadható* házasság van. A *nemlétező házasság* azonos az ügyleti *semmisséggel*. Azonos ezzel a *semmis* házasság is, de mivel itt a felek között mégis bizonyos viszony áll fenn, a megsemmisítést bíróilag kell megállapítani.

tannak semmis jogügyletek, melyeknél az egyik félnek ténykedése folytán a semmisség nemlétezőnek tekintetik. Házastársak közötti ajándékozás érvényes, ha az egyik fél meghal.

78. §. A jogügyletek osztályozása.

Irodalom: Ld. a 76. §-t.

Vannak: 1. Közjogi és magánjogi,
II. egyoldalú és kétoldalú, causalis, III. Abstract és
IV. formális és nem formális jogügyletek.

2. I. A jogügyletek ezen megkülönböztetése ugyanazon a momentumon alapszik, mint ami egyáltalán a közjog és magánjog közötti különbség alapját alkotja; nevezetesen azon a körülményen, hogy köz- vagy magánérdek nyer általa megvalósítást. Tekintettel a két érdekkör összeolvadására, a jogügyletek közötti ezen különbség élesen nem mindig tehető meg.

A közjogi jogügyletek azután ismét *nemzetköziek*, szorosan vett *közjogiak* vagy *közigazgatási jogiak* lehetnek, míg a *magánjogi* ügyletek körében *dologi, kötelmi, családi, örökjogi* jogügyleteket különböztethetünk meg.

I Egyoldalú és kétoldalú] 3. II. *Egyoldalúak* azok a jogügyletek, amelyekben az akaratnyilvánítás csak egyrészről, aktív, vagy passiv oldalról szükséges. Ilyen pl. az örökös jelölés. *Kétoldalúak* az oly jogügyletek, melyekhez aktív és passiv akaratmegegyezés kívántatik. A magánjogban a *szerződések* tartoznak ide, melyek a) a létesíteni szándékolt jogviszonyok külföldesége szerint, másrészt b) a cselekvési formák szerint különböznek egymástól. A legtöbb közügyi actus kétoldalú.

4. III. *Amazoknál a pusztá alak bír* jelentőséggel, emezeknél a cél is fontossággal bír.

5. IV. *Alaki vagy formális* jogügyletek azok, melyek érvényességéhez meghatározott módon való nyilvánulás szükséges. A *formátlan* jogügyleteknél a megjelenés módja jelentőségé! nem bír.

79. §. b) Tiltott cselekmények: azok jellege.

Irodalom: Unger i. m. II. 228.1. — Bierling i. m. III. 170. s. k, 1. — *Binding:* Die Normen und ihre Übertretung. 1872/87.

I. 55-172.1. — *Graf Dohna*: Rechtswidrigkeit. 1895. — *Liszt*: Die Deliktobligationen. 1898. — *Windscheid* i. m. í. 446.1. — *Almást*: A tilos cselekmények a magánjogban. 1907. — *Bar*: Gesetz und Schuld. III. 1909. — *Finkey*: A jogtalanság, mint a büntetendő cselekmény ismérve: 1909. — *Fischer*: Die Rechtswidrigkeit 191L. — *Tóth L.* i. m. II. 282. 1.

1. A jogviszony meg nem felelő megőlése, a jog parancsai iránti engedetlenség, illetve ezek egyenes megszegése a jogsértések különböző fajait eredményezik.

Minden jogsértés a jogkövetelményekkel ellenkező, tehát kötelességellenes cselekvést jelent. A tiltott cselekmény mindig jogsértést eredményez. Ha valamely jogellenes magatartás subjektív jogot nem is sért, sérti az objektív jogot. Bizonyos jog által védett érdekek megtámadása, sértése vagy veszélyeztetése ez s eredménye a *jogsérelem*. E magaviselet azáltal jellemezhető, hogy az, mi valamely jogi tilalom folytán mellőzendő lenne megtétele, ellenben elmarad az, mi megteendő volna.

2. A jogsértés ennek megfelelőleg *tevéseben*, illetve *nemtevéseben*, azaz *mulasztás-ban* állhat.

Nemtevéseben, illetve mulasztásban fog állani mindazon esetekben, midőn a jogrend bizonyos cselekvést megparancsol. Ebben az esetben már maga a kötelességmulasztás jogsértést eredményez, jogsértőként jelentkezik, de vele kapcsolatban ez esetben más jogsértésként fellépő következmények is beállhatnak. (Veremnek ásott gödör be nem fedése folytán abba valaki beleesik.) De jogsértésként jelentkezik a mulasztás akkor is, ha az illető bizonyos kötelességet magára vállalt, s e kötelességnek eleget nem tett.

Tevéseben áll a jogellenes cselekvés, mihelyt a jog magát a tevést tiltja, illetve midőn bizonyos eredmény bekövetkezését perhoroscálja. Itt úgy a tilalom megsértése, mint a káros eredmény beállta eredményezhet jogsérelmet. (Robbanó szer tartása tilalmának megsértése esetén a tartott robbanó szer felrobban és tüzvészt okoz.)

Nem elegendő azonban, hogy a parancsnak megfelelő cselekmény végbe ne vitessék, illetve a tilalmazott eredmény támadjon, hanem ezenkívül még más kelléknek is fenn kell forogni. Fontos-

sággal itt elsősorban a *szándék* bír, úgy, hogy maga az objectiv jogellenes tevés csak a jogélet bizonyos terén hoz létre jogsértést, más tereken ellenben a *határozott jogsértő szándék kívántatik meg* ehhez. Ha a jogsértő szándék hiányzik, rendesen *esettel* állunk szemközt.

Minden jogellenes cselekvés mindenekelőtt a parancs elleni *engedetlenséget* mutatja, a tett tehát mint *kötelesség megsértése* is jelentkezik. A tett e két oldala különböző mértékben lép előtérbe. A magánjogi jogsértésnél inkább a kötelességsértés tűnik ki, míg a közjogi jogsértéseknél az engedetlenség momentuma jelentkezik.

A *magánjogban* különben a jogsértő szándék — kivételes esetektől eltekintve — jelentőséggel nem bír; mihelyt a tett a jogsértést létrehozta, beállanak a kilátásba helyezett következmények.

A *büntetőjogban* viszont fenn kell forogni a szándék hibájának, hogy a tett büntetendő legyen s ép azért itt elsősorban a szándék jön figyelembe s csak másodsorban maga a tett.

B) Jogi jelentőségű tények.

80. §. A birtoklás.

Irodalom: Savigny: Das Recht des Besitzes. 1893. — Unger i. m. I. 524. 1. — Ihering: Der Besitzwille. 1889. — Goldschmied: Grundlage des Besitzes. (Vermischte Schriften. I. 23— 349. 1.) — Hess: Der natürliche Besitz. 1892. — Windscheid i. m. 646. 1. — Marton i. m. 130. s k. 1. — Tóth L. i. m. II. 382. s k. 1.

Nemcsak cselekmények, de események, egyes tények is hoznak létre jogi hatást.

Egy puszta esemény, az, hogy valamely dolog valakinek *birtokába kerül*, már jogi következményekkel jár.

A *birtok* tényleges állapot, de a jogrend a tényhez jogi következményeket, parancsokat és tilalmakat fűz. A *tény* tehát *joigá válik*, a puszta tény következménye jog lesz.

Vannak felfogások, melyek a birtok jogi voltát tagadják. Kifogásaikat ezek arra alapítják, hogy védelemben a rosszhiszemű birtokos is részesül; jogtalanságból pedig jog nem támadhat, másrészt arra utalnak, hogy a birtok nem lehet jog, mikor a tulajdonos joga előtt nem állhat meg.

Ámde a birtokjog alapját a tényleges állapot, a rend tiszte-

lete alkotja s így ez az, mi itt védelemben részesül; másrészt a tulajdonjog is engedni tartozik bizonyos esetekben a kötelmi jogmák, azért azonban jog marad.

A birtokjog jogvoltát elhomályosítja az a körülmény, hogy itt a tény és a jog viszonya szorosabb, mint a többi jogoknál. Míg a szerződéskötésből folyó jogok megmaradnak, holott a szerződéskötés csak egy pillanatig tart, a birtokjog csakis addig marad meg míg a birtokállapot, a birtok ténye fennáll.

A birtokban, mint jogban, azután jogutódlás is lehető.

De nem csupán a birtok, hanem a pusztá birlalás (detentio) is részesül némi védelemben. A római jogban ennek eszköze főleg az önvédelem volt.

3. A birtok lehet *testi*. Ilyen valamely anyagi jószág, ház, telek, pénz birtoka. De lehet a birtok *testetlen*; így egy telken keresztül vezető út birtoka, a fényhez való jog stb. szintén előfordul.

4. A birtok két elemet rejt magában. Egyik a *birtoklási szándék*, a másik a *külső tény*, melyben ez megvalósul. A birtok ezek együttes, fellépésével kezdődik s addig tart, míg ezek egyike vagy másiknál nem enyészik. Egyedül sem az egyik, sem a másik nem életképes.

5. A *birtoklási akaratnál* a szándék arra irányul, hogy más a dolog birtokából kizárassák.

6. A birtoklási akaratnak külsőleg is a *testi birtokban* kell megvalósulni. A birtok kizárólagossága függ; 1. a birtokosnak más emberekhez való viszonyától, mi a birtok *biztonságát* nyújtja; 2. magához a dologhoz való viszonyától, mi a dolog feletti *hatalmat* jelenti.

7. A *testetlen birtok* bizonyos eljárás gyakorlásában, bizonyos hatás élvezésében áll. Az akarat itt is fontossággal bír; szükséges azonban hozzá a használat, a gyakorlás is.

81. §. Az idő hatása.

Irodalom: Unger i. m. II. 244. 1. — Gierke i. m. I. 310. 1. — Windscheid i. m. I. 468. s k. 1. — Kiss Albert: Az elévülés. 1902. — Merkel i. m. 113., 353. 1. — Kováts Andor: Bevezető

tanulmányok a büntetőjogi elévülés tanába. 1915-1922. — *Tóth L.*
j. m. 11. 293—300. 1.

Elévülés, illetve *elbirtoklás* alatt az elbirtoklás fogalma *idő* azon hatását értjük, mely a jogok gyakorlása *illetve* *nem* gyakorlása *következtében azok keletkezése* vagy *megszűnésére vonatkozólag beáll*. Az elbirtoklás hatása *jogszerző,* az elévülésé *jogenyészio:* e kettő hatása viszonyos. Ez intézményeknél különben nem pusztán az idő folyása az irányadó, hanem a jogoknak az időben történő gyakorlása, illetve nemgyakorlása.

2. Különbséget tehetünk *elbirtoklás,* *alaki* és *anyagi elévülés* között.

3. A *római jog* az elévülést (úgy a jogszerzőt, mint a jogenyészit) jogosultnak tekinti, úgy a jogbiztonság szempontjából, másrészt azon okból, hogy a polgárokat gondosságra szoktassa.

Jastinián ugyanezen szempontból indul ki. Különbséget tesz azonban azon alanyok tekintetében, akiknek rovására az elévülés folyik, amennyiben az egyházzal és a fiscussal szemben csak az emlékezetet meghaladó elévülést fogadta el (*praescriptio immemorialis*). Következésképpen ennek azután az a jelenség, hogy míg a közönséges elbirtokláshoz jogcím és jóhiszem szükséges, addig e testületekkel szemben ezek bizonyítása, a *praescriptio immemorialis*nál, már nem szükséges.

Az *egyház* az elévülés intézményét nem ismerte. A jogot, ér> úgy mint a realistikus *philosophia*, önálló léttel bírónak tekinti, melyet tehát az idő pusztán folyása meg nem szüntethet. Felfogása az, hogy mindenkinek, kinek joga van, joga is van azt nem gyakorolni. Ez által azonban jogát nem veszti el, mint ahogy azt más nem is szerzi meg: jog helyébe jognélküliség állapota nem léphet. Ahol azonban az érdeke úgy kívánta, az egyház elismerte úgy az elbirtoklást, mint az elévülést, mint a tényleg fennálló (bár tökéletlen) jogrend intézményét.

Álláspontját, mely szerint az elévülést el nem ismeri, az egyház avval is igazolta, hogy ő jogait csak képviselői útján gyakorolja, s így azok mulasztásaiért őt felelősségre vonni nem lehet. Ezért is ragaszkodott a *Jastinián* által megállapított *praescriptio immemorialis*hoz is. Az egyházjogban egyébiránt különbség van az

elbirtoklás feltételei tekintetében, nevezetesen míg a római jogban a *jóhiszem* bizonyítása csak az *elbirtoklás* megkezdésénél kívántatott meg, az egyházjogban az *mindvégig* igényeltetett.

Úgy az elbirtoklás, mint az elévülés intézménye különben sem szűnt meg seholsem. A *természetjogi iskola* is csak *Justinián* követelményeit hangsúlyozta.

Egész *Savignyig* általában azon felfogás volt uralkodó, hogy az elévülés intézménye a jogrend biztonsága szempontjából szükséges. *Javigny* e szempontot különösen hangsúlyozta; de azért ő utánna is voltak írók, kik az egyház felfogását vallották és sem a jogszerző, sem a jogvesztő elévülést el nem ismerik: különösen egyes újabb természetjogi írók vallották e tant.

Ihering az elbirtoklás intézményének célját a birtokállapot biztonságában látja. *Schwarz* az elévülést és elbirtoklást a megszokásra, a pietásra, a kegyeletre, mellyel a régiekhez ragaszkodunk vezeti vissza.

4. Mihelyt a Jogokat úgy tekintjük, mint a jogrend által biztosított várakozásokat, szembetűnik ezek elválhatatlan kapcsolata a jogról alkotott *alanyi és tárgyi* tudattal, vagyis a jogalany és az összesség tudatával.

Tárgyi tudat nélkül jog nincs, mert ennek hiányában védelemre az nem számíthat. A társadalmi együttlét csak azon módjai szilárdulnak ugyanis meg, melyek tekintetében ilyen tárgyi tudat kifejlődött. Másrésztől hatalom sem gyakorolható, a jog alanyi tudata nélkül.

Az *alanyi* tudat ismét fennmaradhat ott is, hol a tárgyt tudat már elenyészett s ez utóbbit felébresztheti, mert a jogalanyok eljárása folytán az összesség felismeri azon kört, melyet az egyes számára biztosít: viszont a tárgyi tudat fennmaradása szintén felébresztheti a szunnyadó alanyi tudatot, meri lehetővé teszi, hogy jogalany ismét felismerhesse jogkörét — s így tehát úgy az alanyi, mint a tárgyi tudat hiánya szükséges az elévüléshez.

Ha tehát úgy a tárgyi, mint az alanyi tudat valamely jogra vonatkozólag megszűnt, úgy a jog többé fel nem éled.

5. *Az anyagi jogban az elévüléshez* ennek megfelelőleg szükséges:

1. hogy bizonyos idő alatt oly cselekvőség, mely az anyagi tudat fennmaradását igazolná, ne fordult légyen elő;

2. hogy az összesség se bírjon többé tudomással az illető jog létéről. Igazoltatik ez azon idő múlása által, mely alatt a jog nem gyakoroltatott, indokolt lévén azon intézkedés hogy a őg bizonyos hosszabb vagy rövidebb ideig tartó nemgyakorlás á taf megszűnjék. Legbiztosabb jele ez a tárgyi és alanyi tudat elenyész tének.

6. Az *elbirtoklás* kérdése avval függ össze: támadhat-e alanyi és tárgyi tudat az anyagi jogban: támadhat-e alanyi és tárgyi tudat jogügylet, azaz valamely jogszerzésre alkalmas cselekvés véghezvitele nélkül?

Ami az *alanyi* tudatot illeti, úgy ez azáltal áll elő hogy valaki azon meggyőződésben van, hogy őt egy létrejötnék vélt de tényleg nem létesült jogügylet alapján bizonyos jog- megilleti' Innét a *jogcím* szüksége az elbirtokláshoz, vagyis oly eljárási módnak fennforgása, mely bizonyos jog megszerzéséhez szükséges.

A jogcím azonban még nem elégséges, szükséges a *jóhiszem* is. A jogcím és a jóhiszem alapján az *alanyi* tudat támad

Ehhez járul azután az elbirtoklásnál a *tárgyi* tudat Abban áll ez, hogy az összesség látja, miszerint bizonyos állapot megzavarás nélkül hosszabb időn át fennállott s így ezt az állapotot jogosnak el is ismeri. Bizonyos ideig tartó háborítlan birtoklás által feltámad tehát a tárgyi tudat,

Az *emlékezeten* Mi *elbirtoklás* annyiban tüntet fel e shémától eltérést, amennyiben az emlékezeten túlra való hivatkozás minden egyéb kelléket feleslegessé tesz. Ennek tartama természetesen az illető társadalom felfogásától függ.

Az egyházjog azon kívánalma, hogy a jóhiszeműségnek az elbirtoklás egész tartama alatt fenn kell forogni, *nem az anyagi jog*, hanem az *alaki jog* kérdése.

7. Kérdés minő jogoknál van helyé elbirtoklásnak?

A *magánjogban* — tekintettel arra, hogy elbirtoklás által azon jogok szerzhetők meg, melyekre nézve alanyi és tárgyi tudat támadhat vélelmezett jóhiszemű eljárás alapján — aszerint hogy a jogoknak minő kötelezettségek felelnek meg, a jogokat két csoportba sorozhatjuk. Az egyik csoportba azok a jogok tartoznak, melyeknek *nemleges* kötelezettségek felelnek meg. Ezek a személyiségi, dologi és örökjog lesznek. A másik csoportba tar-

tozó jogoknál a kötelességek *positívek*. Ezek a kötelmi, családi jogok.

Megfelelő jogügylet híján az időfolyamán alanyi és tárgyi tudat ugyanis csak a *merő* jogokra vonatkozólag keletkezhet, *nem pedig* azokra nézve is, *melyeknek kötelesség felel meg*. Mihelyt nevezetesen az akaratmegegyezés *két személynél* meg van, különben is létesül a jogügylet, s támadnak jogok.

Az elbirtoklás továbbá csak oly jogoknál fordulhat elő, melyek hosszabb időn át gyakorolhatók.

8. *Elévülés* által ennek megfelelőleg is csak azon jogok vesztethők el, melyekkel pozitív kötelességem kapcsolatos. Ezek tekintetében nevezetesen a pusztá nemgyakorlás által az alanyi tudat nem szűnhet meg. Nem évülnek el ennek megfelelőleg: 1. a *családjogok*, 2. *személyiségi jogok*, melyekkel közjogi kötelezettségek járnak.

9. Az *alaki jogban* az elévülés, mint *keresetelevüles* jelentkezik.

Nem csupán a jog szűnhetik ugyanis meg, hanem elenyészhet *érvényesítésének a lehetősége* is. A perelhetési lehetőség és a jog a kötelmi jogoknál egybeesni látszanak, dologi jogoknál azonban nyilvánvaló, hogy az igény elvesztével a jog maga még nem szűnik meg.

A keresetjog elvesztőnek oka részben szintén az alanyi és a tárgyi tudat megszűnése, de részben oka a célszerűség is, amennyiben az idő folyása a kereseti helyzetet a két félre nézve megváltoztatja,

A felperes ugyanis az alperest minden pillanatban keresettel megtámadhatja, de e jogával élni csak akkor fog, ha a szükséges adatok rendelkezésére állanak.

Más az alperes helyzete. Ő kifogásait, a támadással szemben nemleges bizonyítékait, mindig nem őrizheti meg. Szükséges volt ennek folytán annak kimondása, hogy kereseti joggal csak bizonyos időn belől lehessen élni.

Az elévülési határidő folyása *megkezdődik*, mihelyt a keresetjog, illetőleg az igény érvényesítésének lehetősége megnyílik *Megszakítja* folyását az ellenfél elismerése, részfizetés, kamatfizetés, stb.

Cselekvőképtelenség, erőhatalom *csak ott gátolják* az elévülés

folyását, hol a jogérvényesítés az illető legszemélyesebb elhatározásától függ, pl. a házasság felbontására vonatkozó jognál.

A büntetőjogban az elévülés *nyugszik* a praejudicialis kérdés eldöntéséig.

10. Az újabb jogrendszerekben az *anyagi* elévülés jelentőségét nagyjában elvesztette s a kereset elévülése által absorbeáltatik: elegendő ugyanis a kereseti jog elévülése a jog megszüntetéséhez.

A *közjogban* sem az elévülésnek, sem az elbirtoklásnak szerepe nincs.

Politikai jogokat elbirtokolni nem lehet, mert ezek kötelesekkel kapcsolatosak.

Hasonlóképp áll a dolog a polgári jogoknál; a köteles teljesítések elfogadásával az összesség a jogokat már concedálja.

Ahol azonban a politikai jogok magánjogok függelékei gyanánt jelentkeznek, mi patrimonialis, valamint feudális államokban tapasztalható, a magánjogokkal kapcsolatosan a politikai jogok is megszerezhetők.

Elévülésnek a közjogban helye nincs. Kivételként jelentkezik e tekintetben a büntetőjog.

11. A *büntetőjogi* elévülés kettős: *anyagi* és *alaki*. Amaz a büntetés, emez a bűnvádi eljárás elévülését jelenti.

Az *alaki elévülés* indoka, hogy hosszú idő elmúltával a bizonyítékok beszerzése, a tényállás megállapítása szinte lehetetlen, de maga az ügy elővétele a nyugalom megzavarásával járna.

Az *anyagi elévülést* az indokolja, hogy ha a tettes megfelelő magaviseletét tanúsított, nem forognák fenn azok az indokok, melyek a büntetés alkalmazását szükségessé tették: hiányzik az elrettentés, elijesztés szüksége, de nem forog fenn az erkölcsi rend helyreállításának szüksége sem.

A *nemzetközijogban* az elévülés jelentőséggel addig bírt, míg ott uralkodók a magánjogi fogalmak voltak. Közjogi fogalmak előtérbe nyomulásával jelentősége megszűnt.

82. §. A halál joghatása.

Irodalom: Erdthann: Der Tod im Recht. 1881. — Luca P. F.: Vita e morte nel codice civile. 1903.

1. Esemény a *halál* is: következménye az elhunyt jogainak az átszállása.

Az elhalálozás jelentősége a jog mindazon terén előfordulhat, ahol jogok egyénekhez fűződnek.

Jogoknak halál esetére történő átszármazását *örökösödésnek* nevezzük. Az örökösödés általános jogintézmény, mely nemcsak a magánjogban, hanem a közjogban is jelentőséggel bír.

A magánjogi örökösödés a vagyon átruházását tárgyalja s e tekintetben a legkülönbözőbb rendszerek állanak fenn az egyes nemzeteknél. Közjogi tisztségeknek, hivataloknak és jogoknak utódlása már nem a magánjog, hanem a közjog körébe esik, minők a trónutódlás kérdése, egyes tisztségek, állások átszállása, stb. s ezek tekintetében nem általános, de *különös szabályok* intézkednek.

83. §. A jogok gyakorlása és azok összeütközése.

Irodalom: Unger i. m. I. 612. s. k. I. — Gierke i. m. I. 319. s. k. I. — Windscheid i. m. I. 525. s. k. I. — Merkel i. m. 95. 1. — Tóth L. i. m. I. 49. 1.; II. 397. s. k. I.

A jogrend által statuált 8 egyeseknek nyújtott szubjektív jogok azok meghatározott érdekeinek kielégítésére szolgálnak. A jogrend az egyesek számára a nekik megfelelő kedvező állapotot akarja biztosítani. Az a tevékenység, mely ezen állapot megvalósítására irányul a *joggyakorlás*. Oly ténykedés ez, mely a jog tartalmának megfelel. Nem csupán *tevőleges cselekmény* lesz (mint pl. valamely dolog használata), hanem *jogügyletszerű rendelkezésekben* (pl. végrendekezésnél), valamint a sértővel szemben a *jog érvényesítésében* is állhat ez.

2. a) A joggal való élés rendszeren a ~ jogosított tetszésére van bízva az absolut jogoknál. Kötelmi jognál ellenben a hitelező mái köteles az adós által felkínált szolgáltatást átvenni. Ha továbbá a jog kötelezettséggel kapcsolatos, mint a közjogoknál vagy családi jogoknál, akkor a joggyakorlás kötelező is lehet. A jog különben fennáll, ha nem gyakoroltatik is: a nemgyakorlás mindamellet hátrányokkal járhat, amennyiben ennek folytán a jog elveszhet.

Nemcsak a joggyakorlás, de a gyakorrendszerint a jogosított tetszésére van bízva. A tekintetben azonban, hogy a jog gyakorlásából másra hátrány ne háramoljék, a joggyakorlás tekintetében

bizonyos korlátok vannak. Így a jogok oly célból, hogy ebből másnak kára származzék, nem gyakorolhatók. A joggal való élés nem zárja ki a kártalanítási kötelezettséget. így végszükség esetén a menekülő kártérítéssel tartozik.

c) Szabály szerint a jog más által, a megbízott által is gyakorolható. Kivételes jelenség, hogy a joggal csak jogosított maga élhet. Ilyenek a politikai jogok; a magánjogok körében a személyes szolgálomak (usus, habitatio). A jogviszonyok létrejöttéhez sem kívánatik meg a személyes közreműködés s csak kivételesen igényeltetik, mint a házasságnál vagy végrendeletnél.

3. Ha valamely jog gyakorlása (egészben vagy részben) egy másik által lehetetlenné válik, előáll a jogok *összeütközésének* esete.

Gyakran a jogok nem valósulhatnak meg egymás mellett, így összeütközik a tulajdonos és a szolgálat birtokosának joga. Az anya és a gondnok joga is összeütközésbe juthat. Összeütközés fordulhat elő privilégizált és nem privilégizált követelés közt.

Szabály általában az hogy 1. dologi jogoknál az idegen dologbeli jog erősebb; 2. követeléseknél a megelőzés az irányadó; továbbá, hogy aki nyereségre tesz szert, engedni tartozik annak, ki kártól, szabadul.

4. I. Összeütközhet két jogalany jogköre egy harmadik személy jogellenes eljárása folytán.

Itt két eset fordulhat elő: a) Midőn valaki jogát többekre akként ruházta át, hogy a jog egyik által való gyakorlása, a másik által való joggyakorlást kizárja. Itt az átruházás és a jogmegszerzés, elsőbbsége határoz: *qui prior tempore, potior jure*. Az, ki később nyert jogot már csalárdság áldozata.

b) Jogok összeütközése származik akkor is, ha valamely jogalany vagyonával szemben több követelés áll fenn, mint amennyit a vagyonból kielégíteni lehet. *A csőd esete ez*. Itt a követelések már soroztatnak, amennyiben vannak követelések, melyek a vagyon fenntartására szolgálnak (ügyvédi költségek, stb.), mások társadalmilag mulhatatlanul kielégítendő igényekből fakadnak (pl. temetési költségek), míg ismét mások a viselt felelősség szempontjából részesülnek előnyben (dotális rendszernél a nő elsőbbségi joga stb.) Ily követelések elsőbbséggel bírnak a többiekkel szemben.

5. II. De összeütközhet két jog a *tárgy-jogok ellentétessége* folytán is. Az összeütközés az által támadhat, hogy a jog tökéletlen, Intézkedései egymásnak ellentmondanak. Ily esetben *jogmagyarázat* útján kell az ellentétet kiegyenlíteni.

De származhat az összeütközés az által is, hogy 1. a tárgyi jog megváltozik s a későbbi jog az előbbi szabályait módosítja; 2. valamely jogügyletre több jogi terület szabályai nyerne alkalmazást. Az első esetben a jogszabályok *időbeli*, az utóbbi esetben azok *térbeli* összeütközésével találkozunk.

6. III. Több ugyanazon tárgyra vonatkozó jogtétel közül, melyek egymásután következnek, a későbbi alkalmazandó. Lex posterior derogi priori. E szabály alkalmazásánál nehézségek akkor merülnek fel, midőn valamely jogügylet kérdése, illetve jogsérelem elkövetése a régi törvény idejére esik, bírói elbírálás alá a jogügylet, illetve a jogsérelem azonban már az új törvény uralma idején kerül. Kérdés melyik törvény nyerjen alkalmazást?

Irányadó e tekintetben: miként intézkedik a törvény? Ha a törvény az új intézkedést „visszaható erővel“ ruházza fel, ez nyer alkalmazást; máskülönben a régi törvény szerint kell eljárni.

Ma az általános szabály, hogy a régi törvény, azaz az, melynek uralma alatt a jogügylet létrejött, a jogsértés elkövetett, nyer alkalmazást, vagyis hogy a *törvénynek visszaható ereje nincs*.

Indoka ennek az, hogy a jogügyletei alkotók akarata az akkor fennálló jog szerint igazodott, a bírónak pedig, midőn a jogügyletet elbírálja, ezt kell szem előtt tartani. E felfogás általánosnak* mindamelllett nem tekinthető, amennyiben azok a rendszerek, melyek a jogot feltétlenül tekintik, minők a theologiai és metafizikai felfogások, arra az álláspontra helyezkednek, hogy ami ma jog, a múltban is az volt, s így ezek a jognak visszaható erőt tulajdonítanak.

A szabály különben, hogy a törvény visszaható erővel nem bír, csak a *szerezett jogokra* nézve áll s nem az *állapot jogokra* s így e tétel a *közjogokra* nem vonatkozik. Méltányosság szempontjából mindamelllett kivételek itt is tételnek, így a büntetőjogban is, ahol az a szabály nyer ily esetben általában alkalmazási, mely a *legenyhébb*.

7. Különbséget tehetünk a *területi összeütközésnél:* a) különböző államok tör-

vényeinek összeütközése és b) ugyanazon állam törvényeinek összeütközése között.

8. A) Különböző államok törvényeinek összeütközése oly módon állhat elő, hogy valamely jogi tényállás sorsára két vagy több állam jogrendje van befolyással.

Úgy a jogügyletek, mint a jogsértések tekintetében valamely állam jogrendje befolyást gyakorolhat ezekre:

40. mert a jogügylet illetve jogsérelem területükön létesült, illetve a célzott joghatás ott valósult meg, tehát a folyamat területi vonatkozásánál fogva, avagy

41. minthogy a résztvevő alanyok az illető jogterülethez tartoznak, tehát a folyamatok személyi vonatkozása folytán.

Hogy minő törvények nyernek ily esetben alkalmazást, azt elsősorban a tételes jogok, az elbírálás helyének törvényei szabják meg. A jogügyletekre és jogsértésekre nézve különben azon állam törvényei a legközelebb fekvők, melyekre ezen folyamatok területi vonatkozásai utalnak. E mellett azonban személyi tekintetek is, nem egyformán megállapított terjedelemben, de figyelmet érdemelnek. A jogi tények tekintetében szabály nem állítható fel. Legtöbbnél a személyes viszonyok befolyása a túlnyomó.

9. B) Azok az összeütközések, melyek különböző államok jogi tételei tekintetében felmerülnek, jelentkezhetnek ugyanazon állam jogtételei tekintetében, midőn a különböző tartományokban más-más jogi tételek irányadók. Itt ugyanazon szabályok érvényesülnek, mint a nemzetközi összeütközéseknél;

B) A JOGI ÉLET DYNAMIKÁJA.

b) Biztosító viszony.

84 §. A jogok védelme.

Irodalom: Almási: A jogok védelme. *Fodor:* Magánjog. I. öt.) — *Grosschmied:* Fejezetek kötetmi jogunk köréből, 1897. I. füzet. — *Unger* i. m. II. 323. s. k. 1. — *Bierling* i. m. III. 346. a. k. 1, — *Bacsó:* A jogvédelem előfeltételei a polgári perben. 1910, — *Tóth K.* i. m. I. 32. 1. — *Tóth L.* i. m. II. 416. 1.

I. Eddigélé a jog szabályozó működéséről szóltunk. De foglalkoznunk kell a jog helyreállító, kényszerítő ténykedésével is,

annak fejtegetésével: miként szerez- a jog érvényt parancsainak, miként éri el a szándékolt eredményt, s biztosítja intézkedéseinek sikerét.

A jogellenes cselekvés által előidézett sérelem kiegyenlítésének kérdése ez.

Míg amott, az alapviszony vizsgálatánál, azt néztük: mi a jogviszony tartalma? mi a jogalany, mi a jogtárgy? hogy és mint keletkezik, gyakoroltatik, szűnik meg a jog? addig itt a figyelem' a jogsértő cselekmény által okozott jogsérelem sajátosságára s így az erősítő viszony tartalmára, valamint a kiegyenlítés módjára: irányul.

2. A jog egyrészt ugyanis *tanítás*, rendelkezés, szabályozás; *másrészt parancs*. Intézkedést tartalmaz arra az esetre is, ha rendelkezéseinek nem engedelmeskednek, követelményeit nem teljesítik, parancsait áthágnak s *míg* intézkedései tartalmát az *alapviszony* adja, a jogsértés esetére szükséges védelmet a *biztosító viszony* szolgáltatja.

Intézkedései biztosítása céljából a jog ugyanis *másodparancsokat* bocsát ki, melyek rendelkezéseket tartalmaznak az engedetlenség esetére. Az ezek folytán a jogi parancs megsértése esetéit érvényesülő *biztosító jogviszony* a jog rendelkezése, az alapviszony megszilárdítását célozza.

85. §. A biztosító viszony elemei.

Irodalom: Stein: Über die Voraussetzungen des Rechtsschutzes. 1903. — Tóth Lajos: Előkészítő jogviszony. (Groschmied emlékkönyv. 1912. 646-656.1.) — Tóth L. i. m. II. 370. 1.

1. Az alapviszonyt a *biztosító viszony* egészíti ki. Annak megállapítását foglalja ez magában, mily módon szerez a jog érvényt parancsainak, meghatározza tehát: mi a *jogellenes cselekmény*, illetve eredményének, a *jogsérelmek következménye*?

Árbiztosító viszony elemeiként ennek megfelelőleg a *jogellenes cselekmény*, illetve: a *jogsérelem*, s *következménye*: a *szenzesítés* (sanctio) jelentkeznek.

A *jogsérelem* a jogellenes cselekmény eredményeként beálló érdeksértés s a jogsérelem *jellege* ennek megfelelőleg a sértett érdek minőségétől függ. Ez alapon különböztethetünk meg *magánjogi* és *közjogi jogsértést*.

A sértett érdek minősége állapítja meg azután az *elégtétel* módját. *Szentesítés* alatt nevezetesen azokat a hátrányokat, következményeket értjük, melyeket a jog parancsai megszegése, áthágása, illetve az azok iránti engedetlenség esetére megállapít.

2. Az érdek-, illetve jogsérelmek jellegét tekintve megkülönböztethetjük:

a) a *magánjogi vétséget*, b) a *közjogi* (nemzetközi jogi) *jogsértést*, melynek egyik faja a *bűncselekmény* és c) a *kihágást*, (közigazgatásjogi jogsértést) mely csak jogveszélyeztetésként jelentkezik.

A jogsértő cselekmény sért egyébként 1. *különös érdeket*, mely lehet a) *köz* és b) *magánérdek*, de minden esetben sérti 2. azon *általános érdeket*, mely a jog tekintélyének tiszteletben tartásában és parancsai iránti engedelmességben áll.

A jogellenes cselekmény ugyanis mindenekelőtt 1. bizonyos *különös* érdeket támad, mely védelemben részesül s mely érdek a) *közérdek* lehet mint a közérkölciség; avagy b) *mini alanyi jog* (tulajdon, becsület, stb.), tehát *magánérdek* igényelhet védelmet. Ez utóbbi esetben a sértett érdek *közvetlen*, mint a testi sértésnél, avagy *közvetett* mint a hitelezési csalásnál, ahol a közbizalom is sérelmet szenved.

3. Ezenkívül minden jogsértés *engedetlenség* jellegével bír: kétségbevonja a tárgyi jog hatalmát s így sérti az ennek uralmában álló közérdeket.

4. Míg a közérdek megsértése mint *eszményi kár* lép fel a magánérdek sérelme *anyagi kárként* jelentkezik.

A jogsértés következményeként a sértett jogkörének megszorítása áll be. E megszorítás *kárként* jelentkezik.

A jogkövetkezmények a *kár kiegyenlítését célozzék*.

Kár alatt a *biztosított, kilátásba helyezett károkozások csökkentését, azok meghiúsítását* értjük.

Két fajtát ismerjük u. m. a) *tényleges, positiv kárt* (damnum emergens), azt a valóságos értékcsökkenést, értékkevesbülést, melyet sértett a jogsértés következményeként tényleg szenvedett és b) az *elmaradt hasznót* (lucrum cessans) vagyis a máskülömben bekövetkező s várható előnyös eredmény elmaradását.

86. §. *A* jogsértő cselekmény következménye: jogérvényesítés.

Irodalom: Bierling i. m. III. 360. I. - *Merkel* i. m. 132. I. — *Órabér* i. m. 112. s köv. 1. — *Tóth L.* i. m. II. 413. l.

1. A jogellenes cselekmény, a jogsértés, sőt már a jog veszélyeztetése esetén is igény támad.

Igény alatt a megtámadott és védekezés stádiumában levő alanyi jogot értjük.

Mihelyt ugyanis a kötelezett, az *adós*, a jog parancsaival ellenkező magaviseletét tanúsít, a *megtámadott alanyi jog igényé tordalót* megnyílnak az erre a? esetre megállapított másod- és harmadparancsok, új jogviszonyok támadnak, melyek tartalma meg-egyezik a régi jogviszony tartalmával, módosulva az új jogpa-rancsok folytán előálló változásokkal.

2. *Három* viszony keletkezését látjuk itt. Az első viszony, mely fellép, a sértő és sértett között támad, amennyiben amaz jogkörét áthágva a sértett cselekvőségi körébe lépett, s így ő ezért elégtétellel tartozik.

A *második jogviszonya* sértett és az állam között keletkezik, amennyiben sértett az államnál keresi jogának helyreállítását.

A *harmadik jogviszony* sértő és az állam között támad, amennyiben az állam a sértőt elégtételadásra kötelezi. *

3. A jogsértés következtében ugyanis *másodlagos jogparancsok* lépnek fel.

E másodlagos jogi parancsok minősége a *jogsértő tett s jogsérelem* jellegétől függ.

Az *első esetben* a szoros értelemben vett *magánjog területén* próbál a jog érvényt szerezni rendelkezéseinek s így a parancs ugyanazon személyhez szól, akihez az első parancs intézve volt.

A *második esetben* a jog az *állam szerveit* hívja fel, azokat akarja működésbe hozni.

4.1. *magánjogi parancsok* ismét kétfélek lehetnek: *A)* a jog vagy a felek megegye-

zését erősíti meg és fogadja el, pl. a felek által megállapított kötbérenél; míg *B)* a felek akaratától függetlenül állapítja meg. a következményeket amidőn pl. a hitelező akaratát az adós beleegyezése nélkül érvényesülni engedi, beszámítást, zálogot kíván.

Ez utóbbi csoportba tartoznak *a)* azok a parancsok, amelyek nyomán a sértett fél önhatalmúlag védekezhet, a *jogos védelem* esetében; *b)* azok a parancsok, melyekkel az állam eltérésére kötelezi az első parancsnak nem engedelmeskedő felet hogy a jogosított fél a nála levő vagyonértékeket megtarthassa, ilyen a *visszatartási jog*, a *beszámítás lehetősége*; *c)* azok a parancsok, melyek a jogaiban sértett személynek, az első parancs által biztosított alanyi jog önhatalmú érvényesítésére adják meg a jogosultságot: *önsegély* esetén.

Az új jogviszony ez esetben sértett és sértő között támad. Mindkét esetben sértő túrni tartozik sértett beavatkozását.

5. II. Az állam ezenkívül parancsot intéz szerveihez. A bíró a sértett fél érdekében annak felhívására bizonyos cselekvéseket köteles teljesíteni, érvényt szerezve a jogügyletnek.

A jogot sértő fél ezenkívül külön büntetésekkel is sújtható: minő régente az adós-fogság volt.

6. A jogellenes cselekmény következménye az okozott kár megtérítésének kötelezettsége sértettnek elégtétel nyújtása, büntetés kiszabása, az eljárási költségek megtérítése.

7. A jogi következmények feloszthatók *a)* magánjogiakra és *nyilvánjogiakra*; *b)* következményekre, melyek a *büntetés* fogalma alá esnek.

A) Úgy a magánjogi, mint a közjogi következmények a sértett érdek minősége szerint alakulnak.

Némely jogsértésnél csak magánjogi következmények állanak be. így idegen dolog gondatlan megrongálásánál, tartozás köteleseggel teljesítésénél. Itt a kötelem kikényszerítése, est{eg kártérítés fordul elő.

A magánjogi jogsértés ezeken kívül *előbbi állapotba vaict visszahelyezést, kárpótlást eredményezhet.*

Más jogsértés: mint adótartozás nem fizetésénél közjogi következmények állanak elő. *Itt bírság* jelentkezik következményként.

Egyéb jogsértéseknél ismét *mindkét következmény* beállhat. Így késedelmes közmunka teljesítésénél.

B) A *büntető következmények* abban állanak, hogy viszony létesül a sértő és az állam vagy más nyilvánjogi közönség között, melynélfogva a sértő büntetést tartozik eltűrni, mely joghátrányt ő *bajnak* érzi.

8. Különböznek ezek egymástól a) a tettes magatartása különböző oldalaira való vonatkozásban; b) eltérnek egymástól jellegük tekintetében.

9. a) Kártérítés tekintetében *idegen tulajdon* beszámítható megsértése az irányadó. A sértés kártérítés útján tehát ki is egyenlíthető.

A *szándékolt* jogsértésnél azonban a hatás viszont nem merül ki az okozott anyagi kárban. A jogsértés hatása nevezetesen itt túlterjed a látható sérelmen. A bűncselekményben a sértett személyiségének, illetve jogának megsértése is kifejeződik tekintet nélkül a tettes ellenséges érzületére. E mozzanat a régi jog magánbntetéseit indokolja.

A szándékos jogsértés tehát minden esetben érinti a közérdeket is.

A büntetésnél a bűncselekményből eredő haszon megszüntetése is más jelentőséggel bír, mint a kártérítésnél. Emennél% pusztán *kiegyenlítésre*, a méltánytalanság eltüntetésére irányul az; amannál a gonosz szándék *megtorlását* is jelenti, s a *bosszún* alapszik.

A *magánjogi* sértésnél az akarat csak annyiban bír fontossággal, amennyiben ez az eredmény előidézője; itt tehát csak“ az a kérdés: be leheti az eredményt a tettesnek számítani?

A bűncselekmény elbírálásánál evvel szemben az akarat kérdése főfontosságú, s a büntetés aszerint változik, hogy a tett szándékosan, vagy gondatlanságból követtetett-e el?

10. Egyezik azonban a kártérítés, miként a büntetés *abban*, hogy mindkettőnek visszatartó hatása van, s ezenkívül a sértett részére mindkettő elégtételt szolgáltat.

11. b) A kártérítés és büntetés egymástól különböznek *jellegük* tekintetében. Az

elégtétel, mely jogsértés esetén adandó, kétségkívül mint baj éreztetik; a szándék azonban, hogy az mint rossz éreztessék, csak a büntetésnél van meg. Ha a szabadságvesztés nem bírna a rossz jellegével, az nem is lenne büntetés.

12. A másik különbség meg az *alak* tekintetében mutatkozik.

A kártérítésnél a cél: a vagyoni károsítás kiegyenlítése biztosabban érhető el, mint ahogy a büntetés a szándékolt célt megvalósítja. A becsületsértés, a közbéke megbáborítása semmiféle büntetésre nem foglal magában ismérveket. Innét a nagy különbség a büntetések tekintetében.

Nem jelenti ez ugyan azt, mintha a büntetésnemek meghatározása a törvényhozó önkényére volna bízva, de azért az egyes közönségek, valamint az egyes korok más és más büntetéseket tartanak célszerűeknek és igazságosoknak.

Így nem önkényszerű az, ha a törvényhozások cselekményekre, amelyek aljas indokból követtetnek el, becsületbüntetéseket is alkalmaznak. A magánjogok megsértésének más büntetések; felelnek meg, mint a közjogiaknak. Mások a népek ifjú korának; büntetésnemei, mint a népek férfi koráé.

87. §. A büntetések.

Irodalom: Liszt: Der Zweckgedanke im Strafrecht. 1883. — Garofalo: Criminologia. 1885. 375. l. — Kohler: Das Wesen der Strafe. 1888. — Aschaffenburg: Das Verbrechen und seine Bekämpfung. 1903. 144. s. k. 1. — Goldenweiser: Die Strafe als Verbrechen und das Verbrechen als Strafe. 1905. — Bárány: Bűn és bűnhődés. 1905. — Birkmeyer: Strafe und sichernde Massnahmen. 1906. — Berolzheimer i. m. V. k. — Förster: Schuld und Sühne. 1911. — Flnkey: A magyar büntetőjog tankönyve. 1914. 366. l.

A jogsérelem a cselekvő szándékának meg nem felelőségét mutatja.

A jóvátételnek, a helyreállításnak, illetve a büntetésnek tehát ezen jogellenes szándék ellen kell irányulni s arra törekedni, hogy a büntetés által elérendő célt megvalósítsa.

A büntetés különböző fajai a jogellenes szándékról alkotott felfogás, valamint a büntetés által elérendő eredmény szerint különböznek.

A jogsértés elleni reactio, a büntetés, mihelyt a nyers bosz-

szú stádiumát túlhaladta, a szabadság, az egyéni érvényesülés megszorítására fog irányulni,

2. Legteljesebb e korlátozás az egyéniség megsemmisítésénél: a *halálbüntetésnél*, melynek minősített esetei (kerékbetörés, felnégyelés, stb.) az elrettentés.

3. A *testi büntetések* mint *testcsonkító és testfenyítő* büntetések jelentkeznek, mely utóbbiak rendszeren megszégyenítő jelleggel is bírnak.

4. A *szabadság büntetések* részint a szabadság pusztá korlátozásában, részint annak elvonásában állanak. Az előbbiekhöz a *kitiltás* (száműzetés), *belebezés* és *elszállítás* (deportáció) sorozhatók, míg a szorosabb értelemben vett szabadságvesztések körébe a különböző fegyház, börtön, fogház, stb. büntetések tartoznak.

5. Szintén a személyiség megszorítását jelentik a *vagyonbüntetések*, amelyek *vagyonelkobzásban* avagy bizonyos összeg fizetésében *pénzbüntetésben* állhatnak.

6. A *becsületbüntetések* lényege a tisztség így az erkölcsi egyéniség csökkenése. Ilyenek *megszégyenítő*, *lealázó* (megbélyegzés) és *becstelenítő büntetések*.

II. A JOG RENDSZERTANA.

88. §. Bevezetés.

Irodalom: Lehmann: Rechtsbegriff und Rechtssystem. 1898.

— *Stammler: Theorie der Rechtswissenschaft. 1911. 364—435. 1.*

— *U. a.: Lehrbuch: 272—276. 1.*

1. Az előző szakaszokban a jogparancsot, a jogtételt elemeztük. Azonban a jogszabályok csoportosítása, azok rendszerbe foglalása is szükséges. Nemcsak esztétikai szempontok, avagy a rend iránti szeretet, tehát külső momentumok teszik ezt kívánatossá, hanem az is, hogy a systematikus gondolkodás a felfogás egy különös neme, s így a fogalmak teljes megértéséhez azok rendszerbe foglalása feltétlenül szükséges.

Rendszer alatt különben az egésznek elvek alapján való tagolását értjük.

2. A jogra vonatkozólag a rendszerek két fajtát ismerjük u. m. a) *tiszta* és b) *feltételesen érvényes jogrendszer*.

Amaz a jogfogalomban mutatkozó logikai szempontok szerint készül s ennél fogva e rendszer minden jogra nézve alkalmazást nyer, emez az egyes jogrendek szerint a szabályozott viszonyok s az illető jogban érvényesülő sajátos felfogásuk szerint változik más és más lesz.

3. Rendszer alkotásánál különben mindig két momentum tartandó szem előtt. Egyrészt az, hogy a jogrend anyaga a) a maga *teljességében* felöleltessek, másrészt, hogy b) a tagolás *elvek* alapján történjék.

4. a) Ami az első szempontot illet,, tekintettel arra, hogy a jogi szabályozás terjedelme folyton változik, az hol bővebb lesz, hol szűkebb térre szorul, tekintettel továbbá arra, hogy a társadalmi életben folyton újabb és újabb szabályozást igénylő viszonyok támadnak, kimerítő csakis a jognak *tiszta* beosztása lehet. A *feltételes érvényességű rendszerek folytonos módosítást, eltolódást szenvednek, aszerint amint az alapul szolgáló viszonyok változnak.*

5. b) Ami a másik szempontot illeti, úgy e kelléknek a jog idő vagy tér szerinti csoportosítása nem felel meg. Ez alapon rendszer nem teremthető. Támpondul itt csak *logikai* szempontok szolgálhatnak.

Rendszer alkotás alapját tehát részben a jogfogalom *kategóriáiban*, részben a szabályozás anyagát alkotó *életviszonyokban* fogjuk találni.

89. § Tisza jogrendszerek.

Irodalom: S'ammler: Theorie. 372—385. I. — U. o. Lehrbuch. 272. s köv. 1.

1. Azok a szempontok, melyek e körben rendszer alkotás alapjaiként szerepelnek, a jog fogalmából folynak.

A *jogot életviszonyokat rendező kényszerrel érvényesíthető parancsnak* mondtuk, ennek megfelelőleg a jogrendszerek a *pa-*

rancs, a *viszony* és a *kikényszerítés* alapján fognak kialakulni, mindegyik esetben két egymással ellentétes rendszert alkotva. Ez alapon *tárgyi és alanyi, általános és különös, szervezeti és működési, anyagi és alaki* jogrendszereket különböztethetünk meg.

2. *Tárgyi és alanyi jogok.* A megkülönböztetés alapját a jog *szuverén parancs* jellege alkotja.

Tárgyi Jog alatt parancsok összességét, oly akaratot értünk, mely alapját önmagában találja, míg viszont az *alanyi Jog* oly akaratot, tehát oly *igényt* jelent, mely jogi jellegét egy másiktól nyeri. Az alanyi jogok rendszere ennek megfelelőleg alapját a tárgyi jogban találja, annak folyományaként jelentkezik.

3. E megkülönböztetés alapját az emberi viszony természetében találja. Az emberi viszonyok bizonyos közös jelleget mutatnak s így bizonyos tekintetben ezek egyforma szabályozást nyernek. Ezek a rendelkezések feltétlenek s minden jogrendben kivétel nélkül előfordulnak. Nem azonosok a tételek azokkal a rendelkezésekkel, melyek az egyes jogrendszerek általános tanaként jelentkeznek. Ez utóbbiak fokozatokat mutatnak. Így a magánjog egyes tételei általános tanoka kereskedelmi jog intézkedéseivel szemben s viszont ennek egyes rendelkezései a tőzsde jogával szemben jelentkezhetnek általános tanokként.

Ezekkel szemben azok a jogtételek, melyeket mi *általános jognak* tekintünk, a jog fogalmából folynak a jogalanyokra, a jog tárgyára, annak tartalmára vonatkoznak, minden jogrendre nézve érvényesek s mint ilyen általános tételek szemben állnak az egyes jogrendek különös rendelkezéseivel.

5. A jogszerűség és jogellenesség fogalmaival kapcsolatos ez osztályozás. Az anyagi jog annak megállapítását tartalmazza, mit tekintünk szabálynak, sérthetlennel, míg az alaki jog a megsértés következményeit tárgyalja.

6. E megkülönböztetés szintén a jogviszony fogalmából folyik. A jogviszony nevezetesen részben nyugvó (statikai) állapotban jelentkezik, részben változást, módosulást mutat, tehát mozgó (kinematikai) állapotban van.

A jogviszonyt nyugvó állapotában, annak berendezését, tartalmát adva, a *szervezeti jog* tárgyalja, míg róla változásában a *működési jog* szól.

E megkülönböztetést a jog minden ágában megtehetjük; szembeütni azonban ez különösen ott fog, hol a jogi rendezés, tehát a szervezeti jog, folyományaként külön alakulatok támadnak (közjogban, perjogban), viszont kevésbé előtűnő e megkülönböztetés ott, hol a szervezés következményeként nem önálló —léttel bíró — alakulatok létesülnek, mint a magánjogban (tulajdon, kötelmi jogok), avagy a büntetőjogban (egyes bűncselekmények), ahol tehát a szervezeti jog *intézményeket ieremt*, azok tartalmát meghatározva, a működési jog pedig az azok keletkezésére, változására, megszűnésére (a büntetőjogban: a kísérletre, részességre, beszámításra) vonatkozó szabályokat tartalmazza.

90. §. Feltételes jogrendszerek.

Irodalom: Stammler: Theorie 397—408. 1. — U a.: Lehrbuch. 276 s köv. 1.

Az egyes konkrét jogrend, mi alatt a tárgyi jognak meghatározott, legfőbb hatalomtól eredő részét értjük, szintén tagozódást nyer.

A rendezés itt az alá- és fölérendeltség viszonyai szerint történik.

A magánjog körében pi. a dologi jogokat, ezek körében a zálogjogot s itt ismét a jelzálogot találjuk. Ekként egész hierarchiája támad a jogoknak, melyek lefelé ismét, meg ismét szétágazhatnak.

Hogy az egyes jogrendekben miként történik az osztályozás, az első sorban történeti fejlődés eredménye s így megtörténhetik, hogy valamelyik intézmény az egyik jogban dologi-jogi jellegűnek tekintetik, míg ugyanez a másik jogban kötelmi jellegű.

2. A legelterjedtebb megkülönböztetés, mely általában a jogra nézve tétetik, a *közjogra és magánjogra* vonatkozó felosztás.

Ez osztályozás már a római jogban előfordul. Ulpianus definitiója szerint: *Publicum jus est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet.* (§. 4. Just. I. 1.; L. 1. §. 2. D. I. 1.)

3. E meghatározás az *érdek mineműségét* tekinti a jognál a

megkülönböztetés alapjául. E tannak *Ahrens, Gerber, Lásson* a fiivei. Ez alapon felosztás azonban nem tehető, amennyiben nemcsak a közjog, hanem a magánjog is közérdekből áll fenn, s így itt csak fokozatbeli különbségek vannak.

4. *Fricker* szerint a közjog az organismusra, az *összsemélyiségre* vonatkozó szabályok foglalata, míg a magánjog az egyes, jogkörét tárgyalja. Ámde vannak ösfezemélyiségek, melyek nem közjogi, hanem magánjogi jellegűek.

Hasonló e tanhoz *Stammler* felfogása. Szerinte a közjog azon intézmények foglalata, melyek valamely jogrend létesülésére és fenntartására szolgálnak. (*Theorie der Rechtswissenschaft.* 1911. 403. 1.)

Egy másik megkülönböztetés azon alapulna, hogy a közjog elsősorban *kötelesség* s csak másodsorban jog, a magánjog viszont elsősorban *jog* s csak másodsorban kötelesség. E meghatározás viszonylagossága azonban szembetűnő.

5. *Laband* szerint a főkülömbőség e két jogág között abban tatalható, hogy a közjogi viszonyban a felek *nem egyenlők*. Az egyik fél itt mindég parancsol, hatósági jogokat gyakorol; ellenben a magánjogi viszonyban álló felek *egyenlők*. (*Das Staatsrecht des deutschen Reiches.* 1901. 1. 64. 1.) Ámbár a megkülönböztetés általánosságban áll, a *szabadságjogok* e tekintetben a magánjogoktól nem különböznek.

A megkülönböztetés a két jogkörre nézve tehát megtehető, a különbség a kettő között azonban mindég viszonylagos, mint ahogy e viszonylagosság magából a jogi ágak meghatározásából is kitűnik.

Hogy a jogrend ezen osztályozása mennyire esetleges, mutatja azon körülmény, hogy volt jogrend, mely magánjogi jellegű volt, mint a minő a középkor hűbérjoga; viszont elképzelhető oly jogrend is, mely csak közjogi jellegű, mint aminő a kezdetleges alakulatok joga, avagy minő a kommunisztikus állam joga lenne.

3. Miként ekként a közjog illetve a közigazgatási jog és magánjog összefolynak, ugyanazt az elmosódottságot látjuk a *büntetőjog* és a *magánjog* tekintetében.

A büntetőjog jellemző vonása a szentesítés *megtorló* jellege. Miként azonban elképzelhetünk jogrendet, mely *büntetősi* nem ismer, akként másrészt a primitív jog a jogi elégtétel szinte egyetlen módját alkalmazza: a *megtorlást*. Eltekintve ettől, egyes jog-

sértések, melyek ma bűncselekmények, a római jogban magánjogi vétségek.

4. Miként ily módom a főbb jogrendszerek zeosztása viszonylagos, a viszonylagos ez osztályozás az *egyes rendszerek keretein belől* is.

5. így a *kötelmi jogokat dologi jogokká látjuk tömörülni egyes szolgalmakban (örök-bérlet, örökhaszonbérlet); majd egyes dologi jogosítványok válnak kötelemké a magánjogban.*

Ugyanily labilis a megkülönböztetés a *közigazgatási jogban* az igazgatási ágak tekintetében, mint a *magánjog* egyes ágaiban (bányajog, kereskedelmi jog stb.).

B) A társadalom, az állam és a jog ismerettana.

91. §. Bevezetés.

Irodalom: Schubert-Soldern: Zür erkenntnisstheoretischen Begründung der Rechts und Staatphilosophie. Zeitschr. für die ges. Staatswissenschaft. 1908. — Ehrlich: Die juristische Logik. 1918. Kaufmann: Logik und Rechtswissenschaft. 1922.

1. *Ismeretlen* alatt annak megállapítását értjük, mennyiben vagyunk képesek a dolgokat felfogni, azokat megérteni, meddig terjednek ismereteink, miben áll tudásunk.

2. A dolgok, a jelenségek megismerhetősége tekintetében *két* felfogást látunk: az egyik a *a) realismusé*, mely a dolgokat a maguk valóságában felfoghatóknak véli; a másik *b) a phaenomenalismusé*, amely szerint csak a jelenségeket vagyunk képesek megismerni, a dolgokat a maguk valóságában azonban *nem*.

3. Kiegészíti ez utóbbi elméletet a *kriticizmus* tana, mely a jelenségek felfogásánál az *ész* szerepét hangsúlyozza, kiemelve, hogy a mindenségről alkotott ismereteink jellege *elménk*, az *ész*, sajátos *minőségétől* függ. Megismerésünk tehát *viszonylagos*; viszonylagos emberi mi-voltunkkal: elménkkel, az *ésszel*.

E tan szerint *tér*, *idő*, *okozati összefüggés*, szemléleti ala-

fűződnek egybe, így támadnak különböző képződmények, így formálódnak ki az összes alakulatok. A társadalomban egy új jelenség lép fel: *a cél*. A létesülő alakulatok, mint szándékoltak, mint akarat folyamányai jelennek itt meg.

E körbe, a társadalom világába, a cél által vezetett, s összeműködés okából létesült csoportosulások, s e csoportban kialakuló szellemi folyamatok és jelenségek tartoznak. Az összeműködés a Teszt vevő tagok akaratától független szabályok nélkül — mihelyt itt nem mechanikai, vonzáson és taszításon nyugvó összeműködésre gondolunk — el sem képzelhető, mi pedig egy külön, a tagok felett álló lény létét tételezi fel. S tényleg a rend alapján létesülő összesség tagjaitól független, önálló léttel bír.

3. A társadalom tehát szellemi alakulata.

Ámbár az alakulatnak külső, kifelé való hatásai is vannak s a külvilágban is oly eredményeket hoz létre, mint a természet egyes részei, erői, tényleg ez tulajdonkép a tagok, az emberek lelkében van.

A társadalom, a közönségek léte az egyesek képzetében, gondolataiban él; az egyesben mutatkozó célok, akaratok különös jellegét jelenti ez, s ennek megfelelőleg a tagok cselekvésének sajátos módját is eredményezi. Ennek folytán bizonyos vonatkozások létesülnek, mely vonatkozások rendszeressége, állandósága erők támadását, új jelenségek keletkezését eredményezi s az egészet, az egyesek ezen vonatkozásai összegét, a valóság, egy külön valóság jellegével ruhazza fel.

Vizsgáljuk a valóság e sajátos nemét, az e körben fellépő jelenségeket közelebbről.

93. §. A társadalmi lét törvényszerűsége.

Irodalom: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. IV. 234. és köv. 1. — *Lexis: Gesetz.* — *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. VIII. 481. 1. — *Schmoller:* Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre. 1901. 108. és köv. 1. — *Pulszky* i. m. 7.1. — *Pikler:* Bevezetés a jogböiceletbe. 1886. 114. 1. — *Menger:* Untersuchungen über die Methode der Staatswissenschaften. 1883. 32. és köv. I. — *Eisler:* Soziologie. 1903. 61. 1. — *Windelband:* Geschichte und Naturwissenschaft. 1904. 21. 1. — *Tarde:* Les lois sociales. 1904. — *Simmel:* Die Probleme der Geschichtsphilosophie. 1907, 75. 1. — *Bemheirn:* Lehrbuch der historischen

Methode. V/VI. k. 1908. 102 és köv. I.; 159 és köv. 1. — *Rickert*z
Geschichtsphilosophie. 1908. 170 és köv. 1. — *Somogyi*: Társadalmogazdasági törvények. 1909. 5. és köv. 1. — *Eulenburg*: *Natut-gesetze und soziale Gesetze*. Archív f. Socialwiss, XLVI. k. 1910 701. és köv. 1. — *U. a.* Über Gesetzmässigkeit in der Geschichte. Archív f. Socialw. XXXV. k. 1912. 299 és köv. 1. — *Lindner*: Geschichtsphilosophie. 1912. 160 és köv. 1.

1. Rendszeres tudást a társadalmi jelenségek tekintetében csak akkor szerezhethetünk, azok tekintetében valóságos ismeretekről csak az esetben beszélhetünk, ha a társadalmi jelenségek törvényszerűségét megállapítottuk vesszük, ha e jelenségkörben is a természettörvényekhez hasonló egyformaságot, törvényeket találunk.

Nem mond-e azonban e törvényszerűségnek ellen az emberi *szabad akarat* tana?

S tényleg ha e tételt akként értelmezzük, hogy az akarat szabadsága alatt az indoktól való függetlenséget, annak minden külső vagy belső hatással szemben való önállóságát értjük, ha azt tartjuk, hogy az akarat nem okoknak, nem az akaró egyéniségének s a kívülről reá ható körülményeknek, hanem a véletlen szélsővének eredménye, akkor az emberi cselekvések tekintetében rendszerességet nem konstatálhatunk s így törvényszerűséget az összesség, a társadalom, annak különös alakja, az állam, nyilvánulása: a jog tekintetében sem állapíthatunk meg. Tudásunk a társadalomról összefüggéstelen chaos lesz. Ez esetben még társadalmi életéről sem beszélhetünk.

Az emberi akaratszabadság e felfogásának azonban ellentmond a természetben elsősorban az anyagi világban, uralkodó okozatossági törvény mely a szellemi életben is érvényesül; ellentmond a tapasztalat, mely az egyformaságot a társadalmi jelenségek előfordulása tekintetében megállapítja; de ellentmond ennek egész magaviseletünk összes cselekvésünk, mely azon a felfogáson alapszik, hogy embertársaink okok hatása alatt cselekszenek; ellentmondanak ennek végül társadalmi berendezéseink, összes intézményeink, melyek az akarat okozatosságának elvén épülnek fel. Az életben a kellőleg nem indokolt, ok nélkülinek látszó elhatározást kivételnek kóros állapotnak tekintjük.

De ellentmond e felfogásnak a cselekvések azon törvényszerűsége, melyről a *statisztika* tesz bizonyosságot; a rendszeresség, mely a társadalmi jelenségek egymásutánjában: a nyelvek fejlődésében, a gazdasági, a jogi életben megállapítható.

Mi akaratszabadság alatt — e tannal szemben — tehát azt értjük, hogy *az ember bír egyéniséggel* s amennyiben akarata e tényező folyamánya: *az szabad**

Egyéb tekintetben akaratszabadságról *nem* beszélhetünk. Az akarat, mint minden a természetben előforduló jelenség *okok útta*l meg van tehát határozva.

Ezen okok úgy *belső*k, mint *külső*k.

Belső okként az ember *egyéni*sége jelentkezik, míg *külső* okokként az emberre gyakorolt, az embert érő *behatások* lépnek fel.

E két tényező *eredménye az emberi akarat*, mely tehát az említett faktorok által mindég feltétlenül meg van határozva s az egyesnek akaratszabadságába vetett hite, annak érzete, csak az akarat képződésénél szereplő okok nemtudásából, hatásuk nem ismeréséből származik.

3. Indeterrainált akarat létét tagadva ekként a társadalmi, s ezzel kapcsolatosan az állami élet, valamint a jog törvényszerűségét elfogadjuk; azonban *nem anyagi, mechanikai*, hanem *szellemi törvény szerű*séget vélünk itt találni.

Kétségtelen ugyan a társadalmi életben is a mechanikai törvények uralma; érvényesek ezek a társadalom *anyaga tekintetében*.

A társadalmi élet vizsgálatánál azonban figyelmünk *nem* a jelenségek ezen körére irányul.

A társadalomban jelentkező speciális, tehát socialis folyamatok ugyanis *nem materiális* jelenségek, az itt mutatkozó tünetmények *szellemi*, még pedig *kollektív pszichologiai* jelenségek s így ezek tekintetében kell a törvényszerűséget megállapítanunk.

A társadalmi lét, mint különösen a társadalmi fejlődés, törvényszerűségéhez már most csak úgy jutunk el, ha az indokok, tehát a célok, a törekvések *törvényszerűségét* elfogadjuk. A társadalomban változásokat létrehozó factorok gyanánt ugyanis a tagjaiként szereplő egyének indokai jelentkeznek. Physikai jelenségek

* Ily értelemben fordul elő e fogalom a beszámításnál, különösen a büntetőjogban.

külső körülmények bárminő változása jelentős a társadalomban csakis annyiban lesz, amennyiben az egyesekben indokként szerepelvén, akarati elhatározásokat váltanak ki.

Az indokok tekintetében fennálló törvényszerűséget az előbbieken alapján pedig megállapítottak tekintjük.

A törvényszerűség, mely ily módon konstatálható, azonban nem az *egyén* lelkiállapotaire vonatkozik. Az egyéni lelkiállapotok kölcsönhatásából előálló *kollektív lelki tünemények tekintetében állt fenn e törvényszerűség.*

94. §. A társadalom, valamint a közönség lényege.

Irodaion: L. v. Slein: Geschichte der socialen Bewegung irs Frankreich. 1850. I. XVII. és köv. 1. — R. v. Mohl: Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften. 1855. 88 és köv. 1. — O. Gierke: Das Wesen der menschlichen Verbande. 1902. — Moór Gy.: A társadalom fogalmáról. Magyar Társadalomtudományi Szemle. V. évf. 25—28. 1.

1. A társadalom fogalmában Az emberek bizonyos jellegű kölcsönhatását bentfoglalt-nak tekinthetjük. *Bizonyos emberi vonatkozások állandósága, rendszere ez.*

Ennek megfelelőleg az emberek nem mindennemű egyesülése *társadalom*, hanem csak olyan, melynél az összeköttetés tartós* ahol tehát a tagok kölcsönös befolyásolása fennforog, s kölcsönhatásuk állandó is.

A *kölcsönhatás* tartama pontosan ugyan nem határozható meg, minden esetre hosszabb ideig tartónak kell annak lenni, *Osszműködés* jellegével kell bírni, valamely célból kell fennállani és így *szabályozottnak* kell lenni.

Társadalomról ugyanis csak akkor beszélhetünk, ha az egyesülés nem pusztán véletlen eredménye, hanem szándékolt vagy legalább is tudott s így célra irányul.

Összműködés azonban *rend nélkül* fenn nem állhat; bizonyosnemű szabályozásnak, a cselekvések, az eljárások bizonyosjellegű rendezésének itt fenn kell forogni. E szabályozás azonban legeltérőbb természetű: *önkéntelenül* támadhat, de *megállapodás eredménye* is lehet, s tetszés szerinti lévén, *akaratlan* nyugodhat, mint *kényszeren* alapulhat.

A *társadalom* ennek megfelelőleg az emberek még nem szer-

vezett, határozatlan körre kiterjedő *rendezett, szabályozott* összműködése.

2. A *közönség* evvel szemben az *embereknek határozott cél, feltétlenül kielégítendő életérdek elérése céljából* való egyesülése, *többé-kevésbé tervszerű összműködése*.

Az egyesítő cél jellege, az összműködés sajátossága, az alakulat különös jellegét, annak *határozott voltát* eredményezi.

Míg nevezetesen a társadalom *határozatlan, összefüggéstelen képződmény, a közönség — feltétlenül kielégítendő* szükséglet érdekében létesülvén — *szervezett alakulat*.

A társadalom köre hol szűkebb, hol tágabb lehet; a közönség terjedelme mindig adva van. így meg van határozva a család köre, meg van mondva kik tartoznak az egyházhoz, a nemzetiséghez. Míg továbbá a társadalmat pusztá *viszonynak* tarthatjuk, a kebelén belől fellépő közönségeknek, családnak, községnek, testületeknek stb. már önállóságot kell tulajdonítanunk: *valóságos tényeknek* kell ezeket tekintenünk.

A külön valóság, az önálló lényiség mivolta nevezetesen nem az elemek térbeli és időbeli összefüggésének tartamától, sem pedig az elemek mineműségétől, hanem a *kapcsolat minőségétől*, annak *sajátosságától* függ. Irányadó e tekintetben a részek közötti *összefüggés belterjessége*, az' ezek között mutatkozó *viszony* természetete.

Ezek a szempontok döntenek tehát a tekintetben, hogy valamely tömörülés, kapcsolat, önálló lénynek tekinthető-e vagy sem?

Az *anorganikus testeknél* a részek minősége s azok speciális összetétele eredményezi a testek különös physikai és kémiai tulajdonságait: a részek tulajdonsága itt azonos az egész tulajdonságaival. Ezek tehát *nem külön valóságok*.

Az *organikus testeknél* sem elemei kapcsolatának állandósága, mint inkább az *egésznek működése* adja annak egységét, mely más jellegű, mint az elemeit képező részek sajátosságai. Egységes dolgoknál nevezetesen az egésznek hatása különbözik az elemek, a részek hatásától.

A társadalmi alakulatokra nézve ugyanez áll.

Míg a véletlenül összetalálkozó emberek csoportja — a *tömeg* — külön valósággal nem bír, de még a pusztá önkényen nyugvó, összeműködést feltüntetető *társadalom* sem az, ilyen már

egy több tagból álló család, ilyen jellegű valamely város lakossága, egy vallás-felekezet, egy politikai testület, tehát minden *közönység*, de ilyen főként az *állam*.*

Vizsgáljuk e szempontból, tehát külön valóságuk megállapítása céljából, közelebbről a közönységeket.

Megvan ezeknél mindenekelőtt a dologi valóság első kelléke a *térben való helyfoglalás*.

E kritérium a közönységeknél ugyan viszonylagos mértékben fordul elő, amennyiben az — szellemi alakulat lévén — nem mindig physikailag összefüggő egész.

Kapcsolatos e jelenség egyébként sajátossága természetével, amennyiben a közönységet összetartó kötelékek nem physikaiak, hanem szellemiek, ennél fogva többé-kevésbé függetlenek a tértől, a távolságtól, mint azt különösen az egyháznál, egyes egyesületeknél látjuk.

A helyi együttlét s más közönységektől való térbeli elkülönülés, ennek ellenére, rendes sajátossága a közönységeknek is.

Megvan azután a közönységeknél a dologi valóság másik kelléke az *időbeli egység*, az állandóság is; tagjaik változnak anélkül, hogy ezáltal az egész léte módosulna.

Valóságuk azonban tulajdonkép — mint emiittettük — azon a tényen nyugszik, hogy szervezetüknél, berendezésükénél fogva tagjaiktól különböző tulajdonságokkal bírnak. A közönységekben feltehető jelenségek: nyelv, vallás, művészet ugyanis a tagokra, egyesekre vissza nem vezethetők: ezek a közönységek jelenségei, annak produktumai.

A közönység tehát *működési egységként* lép fel. Lényeges momentum nála, hogy a tagok összeműködése és az ezt állandósító szervezet, itt már megvan.

Kiegészíti a fenti tulajdonságokat a közönységek azon sajátossága, hogy *tudattal és akaratall bírnak*, mely körülmény őket *önálló lényekké* teszi és saját valóságukat is érezve, őket a külvilágtól elkülöníti.

A közönységeket ennek megfelelőleg egységnek, *szellemi egy-*

* Az emberi egyesülések valóságának szemléleténél fokozatokkal találkozunk. Nem minden egyesülés bír az önálló lét összes kritériumaival. Feltehető a tulajdonságok a közönységeknél, a többi egyesületeknél azonban már többé-kevésbé hiányzanak. *Wundt* megjelölése érvényes itt, vagyis: „*annyi a valóságuk, mennyi a hatásuk.*“ (*Actalitäts*.)

ségnek kell tekintenünk. Szellemi egységről ugyanis akkor beszélünk, mihelyt valamely összességet alkotó egyének összeműködésüket tudják, egymásra utaltságukat ismerik, valamint azt is érzik, hogy egy nagyobb egésznek részei.

A szellemi egység léte tekintetében irányadó és lényeges a *kitűzött* közös együtt megvalósítandó *cél*, s az ennek megvalósítására irányuló *összeműködés*.

3. Felmerül azonban a kérdés: Nem gének tagadása. képzelt-e a közönség egyénisége? nem egyszerű halmaza-e ez az egyéneknek? nem pusztán összetétel-e ez? Mert e felfogásnak is hívet vannak.

Ez álláspontra helyezkednek nevezetesen mindazon elméletek, melyek csak az egyes egyén valóságát ismerik el s a társadalmat, helyesebben a közönséget, *mesterséges alakulatnak* tekintik. így szerződésen alapulónak önkényes alkotásnak tartják a társadalmat a *természetjogi írók*.

Az egyén feltételezett önállósága azonban csak látszólagos. Az ember nevezetesen szellemi léttel — ami pedig egyéniségét tulajdonképpen kiteszi — csakis mint a társadalom, illetve mint a közönség tagja bír. Összes tudását, akaratát, sőt érzelmeit is a közönségtől veszi, melynek része. Változik környezete szerint, ennek megfelelőleg alakulnak ki gondolatai, keletkeznek érzelmei, képződik ki akarata. Nem az egyes alkotja meg a közönséget hanem az formálja ki az egyént. Az önállóság bizonyos fokára emelkedve megvan ugyan az egyénben a kezdeményezés lehetősége, de már az, hogy tervei sikerüljenek, hogy akarata a kívánt hatást elérje-e nem tőle függ, hanem az őt körülvevő társadalomtól.

4. Kétségtelen azonban, hogy valójában *tudattal csak az egyes bír.* s a *közönségnek — mint olyannak — tudta nincs.* Az egyessel, valamint más közönségekkel, sőt a külvilággal szemben külön tudata és akarata ugyan van, de ez *össztudat**) mely különbözik az egyes által érzett tudattól; mint az is, ahogy cselekszik és tevékenykedik. De a közönség tudatának és akaratának hordozóiként *egyesegek*, különösen a közönség *szervei* jelentkeznek.

A tudat és akarat, mely *ezen egyénekben* ilyenkor kiképződik azonban *a közönség akarata és tudata lesz*, nem pedig az illetőké,

*) Nem egyéni, hanem összességi tudat

mint magánszemélyeké, amennyiben indoka annak, hogy e személyek a közönségekben ép ily tudattal és akarattal bírnak, az illetők *társadalmi helyzetének*, elfoglalt posztójának *legtöbbször szervi minőségüknek következménye*. Az összesség behatása következtében a'lakul ki bennök *egy sajátos tudat és akarat*, melyet nem ők teremtettek meg, mely nem az ő alkotásuk, hanem a szervezeté, melynek tagjai.

Egyéniségük csak egy *tényező* e jelenségek kialakulásánál, úgy hogy *bennük és általuk a közönség szelleme, annak akarata és tudata valósul meg*.

95. §. Az egyén és a társadalom.

Irodalom: Wundt: Über das Verhältniss des Einzelnen zur Gemeinschaft. Deutsche Rundschau. 1891. — Th. Kistiukowskii Gesellschaft und Einzelwesen. 1899. — Puglia: La funzione del diritto. 1903. C. I. Individu e società. 1—45. 1. —Thorsch: Der Einzelne und die Gesellschaft. 1903. — G. Chatterton-Hill: Individuum und Staat. 1903. — Schmidt: Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen. 1913.

1. Az a körülmény, hogy a közönség ar elemeiként jelentkező egyéneknek nem pusztá halmaza, hanem önálló lény, irányadó az összesség és a tagjai közötti viszony, *az egyénnek*, mint a társadalom tagjának, *jellege* tekintetében.

Valósággal nevezetesen *az egyén csak fizikai tekintetben bír szellemi önállósága* elenyészőleg *csekély*, idővel azonban mind önállóbbá és önállóbbá válik s bár sok tekintetben kapcsolata az egészszel kétségtelen, mindinkább függetlenebbé lesz az összességtől.*

Az egyest különben általában a környezet, a társadalom produktumának tekinthetjük. (Izoulet.) Egész egyénisége, összes képességei, tehetségei, minden tudása azon helyzettől függ, melyet a társadalomban elfoglal: *ez alakítja, formálja őt*.

* Kapcsolatos e jelenség a *közönség atomizálódásának* folyamatával. Míg eleinte a csoport szerepel a társadalom elemeként, később a nemzetség: a család lép fel ilyen gyanánt s csak legutoljára jelentkezik az egyes ily elemként. — Kifejezést nyer ez a jogban is, amennyiben itt először a *csoport* jogalany, majd a *család* szerepel ilyenként s a fejlődés egész késői szakában, jelentkezik *ez egyes jogalanyként*.

2. E behatásokkal szemben az egyes. azonban *passive nem viselkedik.* Így irányítja a közönséget a *lángész*, ki a társadalomból kiválik, míg az *átlag ember* a színtelen tömeget alkotja, a *gonosztevő* pedig mint atavistikus jelenség lép fel s akadályozó, gátló tényezőként szerepel. Az egyes első sorban mint a társadalom puszta *eleme* jelentkezik, behatásokat, túrve, azoknak megfelelőleg cselekedve, azokat továbbítva; esetleg mint *szerv* avagy *önálló tényező* szerepel, összességi célok szolgálatában állván. E célokat részben tudatosan teszi magáévá, részben önkéntelenül szolgálja azokat. Végül az-egyén a közönség *megtestesítője* lehet, annak *repraesentálójaként* jelentkezhet, mint midőn a közönség a *nagy emberben* valósul meg, abban él.

96. §. A közönség jellege.

Irodalom: Mockenzie: An introduction to social philosophy 1890.

1. Felmerül már most az a kérdés: a dolgok melyik kategóriájába, az egységek melyik körébe sorozhatjuk a közönségeket?

Az egységeknek ugyanis különböző fajait ismerjük.

Vannak 1. *mechanikai egységek*, hova a homokrakást, a jegcet, a gépeket sorozhatjuk. A részek itt egymástól függetlenek, változhatnak, kicserélhetők az egész állagának módosulása nélkül. 2. *Chemiai egységek*, hová az összetett testek tartoznak. Az alkat-elem itt teljesen átalakul, egészen elvész. 3. Vannak *organikus egységek*, hová az élőlények tartoznak. Itt a részek, valamint az egész is, önállósággal bírnak. 4. Végül látunk *szellemi egységeket*, hol a tagok nemcsak önállóak, hanem physikailag különváltak. A kapcsolat itt tisztán lelki, szellemi

E jelenségek melyik csoportjába tartoznak már most a közönségek?

2. Vannak felfogások, melyek a közönséget, az államot, az emberek puszta hal-mazának tekintik. Erre az álláspontra (mint már emiítettük) a *természetjogi irók* helyezkedtek.

A közönség mechanikai felfogását vallja e tan.

E felfogás hiánya, helytelensége szembetűnő. Az állam tag-

jainak kölcsönhatása kétségtelen. Ahogy az állam változása a tagok helyzetének változását eredményezi, úgy azok felfogásának átalakulása, az állam módosulását eszközli.

2. Egy másik tan a közönséget az *élő-lényekkel tekinti azonosoknak*.

Az organikus iskola felfogása ez.

E tan szerint a szervesség jellemző vonásai a közönségekben is feltalálhatók, amennyiben ezeknél is megvan a részek olynemű kölcsönhatása, hogy egyik rész változása kihat az egészre, illetve a többi részekre.

De mutatkozik a hasonlóság a részek differentálódásában, azok külözkülésében is, amennyiben az egyik rész egy meghatározott, a másik ismét más működést végez, s megvan végül, a rokonság a közönségekben végbemenő, valamint a szerves lényekben előforduló folyamatok tekintetében.

Mindkettőnél találkozunk nevezetesen úgy a *létfenntartás* (táplálkozás) mint a *szaporítás* és *alkalmazkodás* jelenségeivel s fel-találjuk mindkettőnél a *keletkezés*, *virágzás* és *hanyatlás* folyamatait.

A közönség jellege mindamelllett a szervesség hangsúlyozása által még kimerítve nincs, mint ahogy *Spencer* is *super-organizmusoknak* nevezi őket.

A szerves lények a külvilághoz való öntudatlan alkalmazkodás eredményei. A közönségeknek változása szintén alkalmazkodás következménye, de míg amott az alkalmazkodás *önkéntelen*, «mitt a szellemi alakulatoknál *tudatos* és *sz. indékos* az.

A kötelékek, melyek a közönségek összefűző kapcsát képezik, továbbá szellemiek s nem anyagiak, a közönségek -egész lénye bizonyos törekvések megvalósításában állvan.

A közönség elemei külömben különállók, diskréték. Az által, hogy a cél, egy eszme, sokak lelkében él, azokat egynemű cselekvések teljesítésére késztet, jön létre a szervezkedés, a szervezet, mely az egyesülést önálló valóságához juttatja, s azt eredményezi, hogy az egész tagjaitól különálló étellel bír, önálló *tudata* és *akarata* támad.

3. Szellemi alakulat ez, s mint tudattal bíró lény tagjaival szemben — kik szintén bírván tudattal és akarattal, így személyként jelentkez-

nek — *kollektív-egységnek* (Kollektiv-einheit), *összemélyiségnek*. tekinthető.

Ilyen összeségi alakulatnál az egység akként létesül, hogy a tagok ugyanazon közös cél megvalósítására törekednek, ez okból akaratukat egyesítik s ezen egyesítés a *vezető szervek akaratában* külsőleg is megvalósul. (*Jellinek: Allgemeine Staatslehre. 1914.360.1.*)

4. Eltekintve e sajátosságoktól, melyek a közönségek önállóságát, azok különálló voltát eredményezik, ezek egyúttal *szerves alakulatok* is. Szerves jellegük több tényben nyer külső kifejezést. Első sorban abban 1. hogy *elemei kölcsönhatásban vannak* egymással. oly módon, hogy minden rész változása kihat a többi részek állapotára, másrészt abban, 2. hogy *külöznékülnek, differentálódnak* s így mindegyik részök más és más működést végezve *szervvé válik*. Élő lények ezek annyiban is, 3. hogy nem *kívülről nőnek*, de belülről fejlődnek s 4. ép úgy *életfolyamatot mutatnak*, mint általában az élő lények.

A-párhuzam a közönségek és a szerves lények között még tovább vihető. Feltalálhatjuk nevezetesen a társadalomban is azokat a folyamatokat, amelyek a szerves lényekre nézve jellemzők. - Megvan náluk is a *táplálkozás folyamata*, beáll a *szaporodás* s előfordul a *viszonylati-élet*, jelentkeznek tehát a *tudat és akarat folyamatai*.

De ép e jelenségek előtérbe lépése folytán a közönségek *nemcsak szerves lényekként* jelentkeznek, hanem mint *öntudttal és akaráttal bíró* lények, *személyek* ezek, tehát bírnak azon tulajdonságokkal, melyek az alkatelemeikként jelentkező egyénekre nézve jellemzők. Sőt *egyéniségük határozottabb* és biztosabb, amennyiben a társadalmaknál eredetibb és tágabb körű s hatalmasabb akarat-tal találkozunk.

5. A közönségek megkülönböztető vonása tehát a *személyiség*. Ők bírnak valódi személyiséggel; az ő akaratuk és tudatuk az igazi; az ő személyiségük *eredeti*. Az egyének, az egyesek, a közönség tagjainak, az embereknek személyisége *másodlagos*, levezetett, mint ahogy ők csak mint a közönség tagjai bírnak léttel.

A közönség lényege ép a tagok szellemi kölcsönhatásában és befolyásolásában áll.

Ez által jönnek létre azon sajátzerű jelenségek, melyek a társadalomra, illetve a közönségre nézve jellemzők.

E kölcsönhatásnak eredménye nemcsak a közönség tudata és akarata, hanem annak *öntudata* is.

99. §. A közönségek tartalmaa a társadalmi jelenjegek egymáshoz való viszonya.

Irodalom: K. Marx: Zür Kritik der politischen Ökonomie. 1859. Előszó. — Arnold: Wirtschaft und Recht. 1869. — P. v. Lilienfeld: Gedanken über die Socialwissenschaft der Zukunft. 1873—1881. — Schäffle i. m. — Fr. Engels: Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates. 1884. — Stammler: Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. 1896. — Tegze: Szerves társadalomtudományi elméletek. 1900. — Jászi O.: A történelmi materialismus állambölcselete. 1903. — Navratil: A gazdasági élet és a jogi rend. 1905. — O. Spann: Wirtschaft und Gesellschaft. 1905. — U. a. System der Gesellschaftslehre. 1914. 57. és köv. 1. — Fr. Staudinger: Das Recht im Zusammenhang mit dem übrigen Menschenleben. Philosophie und Recht. 1920—21. 27—32. 1. és 103—106. 1. —

1. A közönségeket *összműködési egyesüléseknek* tekinthetjük. Ez azoknak *alaki meghatározása*.

E meghatározás azonban még mit sem szól azokról a célokról, amelyek érdekében ezen összműködés történik, melyek megvalósítását tagjai szándékolják. Már pedig *konkrét, feltétlenül kielégítendő célok megvalósítására irányuló egyesületek* ezek. Tehát kifejezett célok megvalósítása okából támadnak. Ez a közönség *anyagi meghatározása*.*

E célok egyenkénti felsorolása lehetetlen, felölelné ez az összes társadalmakat, úgy a múlt, mint a jövő alakulatait.

Mindamellett e célok csoportosítása lehető.

Anyagi és *szellemi* szükségleteket s ennek megfelelőleg *anyagi* és *szellemi* jellegű célokat különböztethetünk meg.

A céloknak megfelelőleg különböző jellegű tevékenységeket, társadalmi működéseket is ösmerünk.

Az *anyagi* szükségletek kielégítése a *gazdasági működés* útján

* Spann: Untersuchungen über den Gesellschaftsbegriff. Zettschr. für die gesamhte Stadswissenschaften. 1903. 581. 1.

történik, míg a *szellemi szükségleteket művészet, vallás, tudomány* elégítik ki. A *rend* iránti igényeknek a *szokás, erkölcs* felelnek meg, míg az *alkalmazkodásra*, tehát változásra, átalakulásra és fejlődésre irányuló törekvéseket a *politikai működés* szolgálja.

Ennek megfelelőleg a társadalomban különböző *cselekvés-rendszereket* (Objektivationsysteme. O. Spann) ismerünk, melyek határozott egészet alkotnak, speciális törvényszerűséggel bírnak, de amely rendszereknek különválasztása és önálló felfogása csak elvonás útján történhetik.

Mind e rendszerek együttvéve és összefoglalva alkotják a társadalmat, illetve közönséget s kölcsönhatásuk állapítja meg annak törvényszerűségét.

2. A tudomány eleinte e jelenségek egymáshoz való viszonyára súlyt nem fektetett.

3. A *klasszikus nemzetgazdaságtani iskola*, valamint a *történeti irányzat* *individuális álláspontra* helyezkednek, a társadalmat az egyének pusztá halmazának tekintik s így a gazdaságot, jogot stb az egyéni élet különböző szükségletei kielégítési módjának tartják; a gazdaságot az anyagi szükségletek kielégítésére irányuló hajlamra, a vallást a természet feletti utáni vágyra stb. vezetik vissza*, a különböző jelenségek közötti összefüggést azonban nem tárgyalják, sőt mint *K. Menger*, ezek teljes külön állását hirdetik.**

4. Az *organikus felfogás* a társadalmi jelenségek egymáshoz való viszonyát már észreveszi, részletesen azonban ez összefüggést nem fejt ki. A kapcsolatot inkább szemlélhetővé kívánja tenni, semmint magyarázni óhajta, mert a *gazdasági tevékenységet a táplálkozással*, a *jog* szerepét az *idegek működésével* azonosítja. Egyes írónál, így *Lilienfeldnél* a *gazdaság* az élő lények *physiologiájának*, a *jog* azok *morphológiájának*, a *politika* viszont a külső kialakulásnak, a *tektonológiának* felelne meg.

5. Ez eredménytelen kísérletekkel szemben m társadalmi jelenségek egymáshoz való viszonyának magyarázata körül két el-

* *Spann*; System 6 és 75. l.

** *Spann*; System 29. l.

lentétes felfogással találkozunk Az egyik a *történelmi materializmus tana*, a másik a *teleologikus* felfogás.

Az első tan, melynek képviselője: *K. Marx* és *Fr. Engels* s a többi socialista író (*Kautsky*, *Plechanow* stb.) a gazdasági jelenségek elsődlegességét hangsúlyozza, s az okozati összefüggést hirdeti a gazdaság s a többi társadalmi jelenségek között.

A második felfogás a szellemi tényezők, különösen a *Jog* feltétlen *szükségességét* hangsúlyozza s e jelenségek között teleologikus kapcsolatot vél fennforogni. Ez irány képviselője *R. Stammler*:

A kiindulásponthoz mindkét felfogásnál a *társadalmi monizmus*, vagyis az a tan, hogy a gazdasági életnek, mint a jognak, valamint ezek fejlődésének *külön törvényei nincsenek*, hanem *mindkét jelenség* egy alakulat a társadalom, illetve a *közönség, rész/eten-sége*, s ennél fogva úgy létük mint fejlődésük egymással szorosan összefügg.

5. *Marx* tana szerint „a termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági berendezését, azon reális alapot, melyen úgy a jogi, mint a politikai felépítmény emelkedik s amelynek határozott társadalmi tudatalakok felelnek meg. Az anyagi élet termelés módja határozza meg általában a társadalmi, politikai és szellemi életviszonyokat“.*

Ezen felfogás szerint a jogi és politikai viszonyok és állapotok a gazdasági viszonyok reflexei. A jog a gazdasági erőviszonyoknak kifejezője, az állam a mindenkori helyzet — első sorban a kizsákmányolás — fenntartására szolgáló szervezet.

E viszonyoknak megfelelő a társadalmi életben beálló változás is.

E változás nem jogi vagy politikai intézkedésekből vagy eszmékből indul ki, hanem megfordítva a gazdasági, különösen a termelési viszonyokban beálló módosulás eredményezi a jogi és politikai változást. „Nem az emberek tudása határozza meg létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, mely tudásukat irányítja“, hirdeti *Marx***

„Fejlődésük bizonyos fokán“ mondja továbbá „a társadalom anyagi erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, avagy — mi csak jogi kifejezés e helyett — a tulajdonviszonyokkal.“

* Zür Kdük der politischen Ökonomie. 1859. Előszó.

** Zür Kritik. Előszó.

amelyek keretében eddig működtek. Ekkor a szociális forradalom korszaka következik be, Az egész gazdasági alap változásával az egész óriási felépítmény lassabban vagy gyorsabban átalakul.*

Mihelyt új szerszám, s így új terhelési mód keletkezik a társadalomban új politikai erőtenyező támad. Az új hatalmi tényező, azaz azon osztály, mely az új eszközöket használja, harcba száll avval az osztálylyal, mely a régi termelési erőket birtokolja.

E harc mindaddig tart, míg az elkerülhetetlen eredmény be nem következik: gazdaságilag az új eszköz a javak termelése szempontjából főjelentőségűvé válik s politikailag az az osztály fog uralkodni, mely az új termelési erők felett rendelkezik. Ezáltal a dolgok új rendje támad, s ha az új termelési mód a régitől eléggé különbözik, akkor új jogi berendezéssel egy új társadalom, új közönség keletkezik, új politikai berendezések, új vallási hitelvek, új erkölcsi fogalmak, új esztetikai érzelmek és új bölcsészeti rendszerek alakulnak ki.

Mind e változás „osztályharc“ útján megy végbe.

6. Szemben áll e tannal az idealista, vagy teleologikus felfogás, melynek Stammler a képviselője.

Ez irányzat szerint a jog nem a gazdaság reflexe, hanem ép ellenkezőleg a jog a gazdaság előzménye, annak előfeltétele. *Gazdaság csak rend, még pedig jogi rend mellett állhat fenn.* Maga a társadalmi élet, mint jogilag szabályozott élet jelentkezik.

A társadalmi változás sem a technika, illetve a termelési viszonyoknak az eredménye. Mind e vívmányoknak a rendelkező jog által szabályozott gazdasági életbe kell beleilleszkedni. Ennek megtörténtével speciális gazdasági állapotok támadnak, melyek következtében sajátos óhajok, vágyak, törekvések lépnek fel. A létező jog ugyanis a változott viszonyok mellett célszerűtlennek látszik.

Megindul tehát a törekvés a jog megváltoztatására. E változás bekövetkeztén az újonnan támadt jog módosítja a gazdasági viszonyokat, az egész társadalmi életet átalakítja.

A fenti két felfogás között a Stammler-féle *teleologikus felfogást* kell elfogadnunk.

Nem a gazdasági viszonyok határozzák meg a többi társadalmi jelenségeket, hanem nézeteink, vágyaink, törekvéseink irá-

nyitják a jogot s azzal a gazdasági életet s az egész társadalmat, úgy hogy ennek berendezése felfogásunk, céljaink, törekvéseink szerint irányul.

II. AZ ÁLLAM ISMERETTANA.*

98. §. Az állam jellege.

Irodalom: *Seidl:* Grundzüge einer allgemeinen Staatslehre. 1873. 2. és köv. 1. — *Gumplovicz:* Allgemeines Staatsrecht. 1897. 33. és köv. 1. — *Jellinek:* Allgemeine Staatslehre. 1913. 170—178. 1. — *Wundt:* Völkerpsychologie. VIII. 1917. 326. s köv. 1.

1. Az állam a közönség egy faja. Ép úgy mint amaz *psychikai alakulat*.

Az államot *szellemi egésznek* tartva, azt különbözőkép fogják fel. Majd pusztá *viszonynak* tekintik, majd bizonyos célra szolgáló *intézménynek* tartják, végül *egyéniséggel bíró lénynek* vélik.

2. Az első felfogás, mely *pusztá viszony-nak* tekinti az államot az *uralmi theoria*.

Hatalmi viszonyok megtestesülése lenne ez: alá és felérendeltség viszonyát mutatná.

Ezen felfogás szerint úgy a terület, mint az állam polgárai uralom tárgyai lennének; a felségjogok az uralomban foglalt jog-sítványoknak felelnének meg; a kormányzat és közigazgatás pedig a hatalom gyakorlása lenne.

Socialpsychologiai szempontból az akaratok hierarchiáját eredményezné e tan, azt, hogy bizonyos, különös tulajdonságokkal bíró, vagy kiváltságos helyzetben levő egyének akaratata a többiek akaratát dominálná s ez alapon bizonyos az egyének akaratán alapuló összeműködés létesülne.

3. A másik tan, mely szintén e felfogás körébk tartozik, az, mely az államot *kötelmi viszony* eredményének tekinti. A *természetjogi*, szerződéstani *felfogás* tartozik ide.

E tan szerint az egyesek egymással szerződést kötnek: alapítási szerződés ez.

Majd szintén szerződés útján egy főhatalmat létesítenek, s egy

* Az állam jellegének megállapításánál nem arra, mint közönségre, hanem annak *uralkodó minőségére* fektetik a súlyt. Annak, mint *uralkodó közönségnek*, lényege jellemeztetik itt.

harmadik szerződés: alávetési szerződés által, magukat ezen főhatalomnak alárendelik.

4. Szintén viszonynak, de családi viszonynak, mely az államot a család kibővítésének tartja, s így benne ugyanazon jelenségeket látja, melyek a családban előfordulnak. — Az államfő itt a családfő utódja; az állam kormányzása megegyezik a család igazgatásával.

5. Egy másik csoportja a felfogásoknak az államot állapotnak, *berendezésnek, intézménynek* tartja.

Ez álláspontra utal az állam elnevezése: „il stato“, „l’etat“, „der staat“.

Már a természetjogi theoria is erre az álláspontra helyezkedik, midőn az államot úgy tekinti, mint bizonyos célra történő szervezkedést.

6. Még inkább előtérbe lép ezen felfogás azoknál az íróknál, akik az államot az *uralom*, a *kizsákmányolás* szervezetének tartják mint *Hallernél*, akinél az állam a természeti állapotban mutatkozó egyenlőtlenségnek megtestesítése, avagy *Gumplovicznál*, kinél az a fajok harcainak eredménye s a győző törzs uralom kifejtésének eszköze, végül a *sociálistáknál*, a kiknél az állam az elnyomott és kizsákmányolt osztály fékentartására szolgáló szervezet az uralkodó osztály kezében.*

7. A harmadik csoportba azok a tanok tartoznak, amelyek az államot *egyéniiséggel, tudattal és akarattal bíró lénynek* tekintik.

Az állam jellemző vonása e felfogás szerint az, hogy tagjaitól különálló *léttel* s ennek megfelelőleg reájuk, az egyesekre, vissza nem vezethető *tudattal és akarattal* bír. Ha már most a tudattal és akarattal bíró lényeket *személyeknek*** nevezzük, akkor az állam szintén *személy*, még pedig tekintettel arra, hogy alkat-elemeiként tudattal és akarattal bíró lények, azaz személyek, jelentkeznek, az állam mint *összemélyiség* lép fel.

8. Az állam e különböző felfogása annak *társadalomtudományi* jellemzését mutatja. Az állam ezenkívül *jogi* szempontból is külön-

* *Ft. Engels*: Der Ursprung der Familie. 1884. 185. l.

** E kifejezést mi itt *nem* jogi értelemben vesszük, nem jogok és kötelességek alanyával azonosítjuk,

bözőkép fogható fel. Az állam különböző *jogi* megítélése azonban — mint láttuk — már a jogászat, a jogtudomány körébe tartozik

99. §. Az állam rendeltetése.

Irodalom: Kogler i. m. 106—122. 1. — Bluntschli: Staatslehre. 345. 1. — Ahrens: Encyclopädie. 101. 1. — Pulszky i. ni. 232. s a köv. 1. — Berotzheimer i. m. III. 71—74.!

1. Az állam rendeltetése, *objektív célja*, tekintetében különböző felfogásokkal találkozunk.

42. Az első tan szerint az állam hivatása, úgy maga az állam, mint tagjai célján kívül esik;

43. a másik felfogás szerint az állam egy részének, egy osztálynak szolgálatában áll;

44. a harmadik tan szerint az állam tagjainak érdekeit szolgálja, míg

45. a negyedik felfogás azt hirdeti, hogy az állam célja, az egésznek, mint önálló lénynek jóléte.

Míg az első három felfogás az államot *eszköznek* tekinti, önálló célt annak nem tulajdonít, az utóbbi tan az államot *külön lénynek* véli, melynek magának van akarata s így önálló sajátos célja.

2. Az első tant, mely szerint az állam külső erők teremtménye, melyen az ember legfeljebb módosítást eszközölhet, de amelyet meg nem változtathat, a *theologiai írók* vallják, amennyiben az államot Isten alkotásának tekintik s amely azután az ő szándékát is szolgálja.

A *zsidó állam* megtestesítője e felfogásnak, de e tant hirdeti a középkorban az *egyház* is, mintahogy ez a nézete a XVIII. század elején fellépő, a *restauratiót hirdető íróknak*. (Haller, A. Müller, stb.)

E felfogást látjuk fellépni a *patrimonialis* elméletben is, mihely az uralkodót a társadalom felett állónak képzeljük.

3. A második felfogás *Aristoteles* szerint a *romlott államok uralkodó elve*. De újabban is többször találkozunk e tannal. Így *Gamplovicz* a kisebbség uralmát látja az államban, mintahogy a *szocialisták* is a tőke uralmának érdekében létesített intézménynek tartják az államot. Tényleg vannak korszakok az állam életében, melyben az ural-

kodó közönség a saját önző érdekében fejt ki uralmát. Az állami közönség uralomra jutásának, és uralomról való lehanyatlásának pillanata ez.

4. A harmadik felfogás az államot olk szervezetnek, oly alakulatnak tartja, mely az egyesek boldogulásának, jólétének előmozdítására szolgál. Erre az álláspontra helyezkedik az *individualismus*, mely végső célnak az egyént tekinti, de ezt a tant hirdeti a *szereződési elmélet* is, amely szerint az emberek- az államot a közjó érdekében létesítették.

5. A negyedik tan szerint az állam törekvése létének fenntartására, saját fennmaradására irányul. Az *ó-kori népek*, különösen a *görögök* és *rómaiak* nézete ez, s e népeknél az egyesek a közért magukat fel is áldozták.

6. Teljességében és kizárólagosan a fenti felfogások egyikét sem fogadhatjuk el.

Az állam mindenekelőtt nem külső erők teremtménye, s így nem idegen célok érdekében áll fenn; de azt a tant sem fogadhatjuk el, hogy az állam egy külön részének, egy osztálynak, avagy tagjainak, mint egyedeknek érdekében létezne, ezeknek pusztá esz- köze lenne.

7. Az állam — mint láttuk — *öncélú*; de ezen öncélúsága nem abban áll, hogy csak a saját létét akarja, mert a pusztá lét azonos a nemléttel, hanem midőn létezni akar, bizonyos módon kell léteznie, létének *meghatározott tartalommal* kell bírnia.

E tartalmat pedig az állam *tagjainak céljaiból* veszi.

Az állam rendeltetésének, tehát objektív céljának, meghatározásánál a két utolsó felfogás egyesítendő.

Az állam célja ennek megfelelőleg saját léte fenntartására irányul, de e mellett feladata, hogy tagjainak céljait is — amennyiben azok össze nem ütköznek — szintén megvalósítsa.

Míg az első cél feltétlen s minden államnál, többé-kevésbbé, azonos jellegű, addig második feladata az államnak változik s módosul azon közönség életelve szerint, melynek uralkodó alkata a mindenkori állam.

Az *első, alakinak* mondható célt az állam mindenekelőtt

joga *jogrendje* által éri el, addig a második vagy *anyagi* célját, *igazgatása* által valósítja meg.

III. A JOG ISMERETTANA.

100. §. A jog jellege.

Irodalom: Lasson: Über die Natur des Rechts. Philosophische Monatshefte. VI. (1870.) 1. és köv. 1. — Affolter: Untersuchungen über das Wesen des Rechts. 1889. — Esterházy: A jog lényegéről. 1893. — Nicol-Speyer: Allgemeine Rechtslehre. 1911. 19—161. 1.

1. *A jognak*, épúgy mint az államnak, különböző felfogása lehet.

2. Úgy tekinthető ez, mint valamely külső hatalomtól, esetleg a főhatalom birtokosától, tehát valamely a társadalmon kívül álló erőtől kiinduló *parancs*, mint a minő jellegű az urnák a szolgálkhoz intézett utasítása.

Azok a tanok, melyek a jogot egy, a társadalmon kívül álló tényezőtől származtatják ezt a felfogást hirdetik; de ezt a tant vallja az a *theoria* is, mely a jogot az *uralkodó*, esetleg az *uralkodó osztály parancsával* azonosítja, akiket azután a társadalmon, illetve államon kívül állóknak képez.

Eltekintve a *theologiai* íróktól, kik a jogot Isten parancsának tartják, vagy azt a hatalom képviselőitől származtatják, mint *Hallét* vagy *Gumplovicz*, erre az álláspontra helyezkednek a *történelmi materializmus* hívei is, akik szerint a jog *hatalmi viszonyok eredménye, a kizsákmányolás eszköze*.

3. A másik tan, mely bár szintén *parancsnak* tekinti a jogot, az *összesség*, az állam, a *közakarat* nyilvánulását látja a jogban. Az államban nyilvánuló szellemi erők eredményeként jelentkeznek e tan szerint a jog, melyek a többi kollektív *psychologiai* jelenségeket (vallás, erkölcs, művészet) is megteremtik. (*L. v. Stein, Concha.*) A jog ez esetben is *parancs*, szemben az *egyessel*, az *összesség* akarata; berendezésének *szükségszerű* folyamánya, annak minden nyilvánulásaival a *legszorosabb összefüggésben* van. Az állam és jog szoros kapcsolatát hirdeti e tan, szemben a *történelmi materialista iskolával*, ahol az állam pusztá eszközként jelentkezik.

Összességi akarataknak, *parancsnak* tekintetvén elválhatatlan

eleme e felfogás szerint a jognak a *kényszer*, de nem feltétlen alkotórésze ez. A jog legtöbb esetben önkényt létesül s a tagok lelkében, érzületében él. Parancs* jellegének előtérbe lépése, gyakorlati megvalósításának következménye. *A hatalom politikája ez. (Ihering.)*

4. A jog e tan szerint a *népszellem nyilvánulása*, mely önkéntelenül érvényesül.

Egy metaphysikai, tapasztalaton túlmenő lényeg eredményeként lép ez fel.

5. Míg itt a jog öszön folyamánya a *belátásosiskola* felfogása szerint* a jog az egyesek akaratára volna visszavezethető. Amit az egyesek célravezetőnek, megfelelőnek tartanak, az válik e tan szerint joggá.

6. Teljes egészében e felfogások egyike sem fogadható el.

A jog kétségkívül kollektív-psychologiai jelenség, vagyis az összesség, illetve annak szervezett alakja, az állam, akarata nyer benne kifejezést.

Egyesek, osztályok, pártok akaratának eredőjeként jelentkezik ez; a fejlődés elején *ösztönszerű* képződmény, mely később azonban mindinkább mint célra irányuló *belátásos akarat* lép fel. Teljesen *észszerű* s így összérdeket szolgáló már kialakulása bizonyoltságánál fogva soha sem lesz.

101. §. Az állam és jog egymáshoz való viszonya.

Irodalom: Seydel i. m. 2.1. — *Sarwey: Das öffentliche Recht und die Verwaltungsrechtspflege.* 1880. — *Merkel: Elemente der allgemeinen Rechtslehre.* (Holtzendorff: Encyclopädie der Rechtswissenschaft. 1889.) 1. 1. — *Gumplovicz: Die sociologische Staatsidee.* 1890. 30.1.; 85.1. — *U. a. Grundriss der Soziologie.* 1895. 198—200. 1. — *Jellinek: Allgemeine Staatslehre.* 1905. 23. 1. — *Beerlzheimer* i. m. 118. í.

1. Az állam és jog egymáshoz való viszonya tekintetében eltérő felfogásokkal találkozunk.

2. Az egyik felfogás szerint a jog megelőzi, illetve a jog teremti meg az államot.

* *Pikler: A jog keletkezéséről és fejlődéséről.* 1902. I. 210. 1.

Ez a *természetjogászok tana*, akik az államot szerződésre, meg-
egyezésre vezetik vissza. De ez azoknak is a nézete, akik az „*ál-
lamot egy joghatalom szabályainak követése folytán támadó tár-
sadalomnak tartják* (Somló), avagy azt „*valamely fejlettebb jog-
rendszer egysége által egységbe foglalt összeműködő emberi cselek-
véseknek a jogalkotók és jogalkalmazók összeműködéséből előálló
csoportjának*” (Moór) tekintik.

3. A másik nézet szerint az állam teremti meg, hozza létre a jogot. Ezek szerint „az államon kívül jogról nem beszélhetünk: a jog elsősorban állami intézmény” (*Gamplovicz*).

4. A harmadik felfogás szerint jog és állam egymást kiegészítő, kölcsönös fogalmak. Állam jogrend nélkül nem létezhet; másrészt a jogrend sem állhat fenn állami támogatás nélkül. Az állam lényegét a jogi uralom adja, de másrészt a jog állami viszonyok szabályozása.

5. A jog *ugyan* állami akarat, de azért a jog nem pusztán állami hatalmi viszonyok eredménye. A jog keletkezése alkalmával a nyers erő mint hatalmi tényező mellett az igazságos és helyes érzete és gondolata is mindig közreműködik.

6. Az állam és jog közötti viszony felfogása döntő a *jog célja rendeltetése* tekintetében is.

Ott, hol az állam a jog teremtményének tekintetik, a jog csak egyik célja ez alakulat megteremtése, de e mellett még más kultúrcéljai is vannak; ott viszont, hol a jog az állam alkotása, ott a jog külön célokkal nem bír, hanem mint állami akaratnak egyedüli feladata az állami célok megvalósítása. Ahol ellenben az állam és jog korrelál jelenségeknek tekintetnek, ott az állam és jog céljai *azonosak* s a jog működésében az állam, az ország céljai valósulnak meg; viszont az állam akaratát nyilvánítva jogot teremt.

II. Rész.

A társadalom, állam és jog metaphysikája.

102. §. A világnézet kifejtése.

Irodalom: W. G. Miller: Lectures on the philosophy of law. 1884. 9—48. 1. — Wundt: System der Philosophie. 1889. 609. és köv. I. — U. a.: Einleitung in die Philosophie. 1901. 348. s köv. 1.

1. *Metaphysika* alatt a dolgokról alkotott legáltalánosabb és legelvontabb fogalmaink egyetemét értjük. A világnézet kifejtése ez akként, hogy ez összefoglalás által a dolgok és jelenségek összességét egységesen, egy eszme által uráliként elképzelhessük.

A társadalom, állam és jog metaphysikája, a társadalomnak, az államnak, a jognak a mindenségben elfoglalt helyét, ott kifejtéseit működését, tanúsított szerepét, jelentőségét akarja vázolni.

Vizsgáljuk — mielőtt e megállapítást megkísértenénk — a mindenségről alkotott felfogásokat.

2. A valóság kettős oldalt egy physikait és psychikait mutat.

A *dualismus* ennek megfelelőleg két külön világot is ismer, melyek egymástól függetlenek, míg a *monismus*, hol mint *spiritualismus*, hol mint *materiálismás* lép fel.

3. A *spiritualismus* a dolgok szellemi voltát tekinti valóságnak, a *materiálismus* viszont az *anyag létei* fogadja el valóznak. A másik oldala a jelenségeknek e tan szerint csak *látszat*.

4. Szemben áll ez irányzatokkal *azazonosság* *bölcsélet* (Identitätsphilosophie), mely szerint a lélek és a test ugyanazon lényeg két oldala.

5. támad a kölcsönhatás tagadásával a *panllelismus* elmélete, amely szerint a lét mindkét — úgy anyagi, mint szellemi — oldala mindenütt előfordul, s csak előttünk lép hol az egyik, hol a másik feltűnőben előtérbe.

6. A mindenség lényege szerintünk *szellemi*, úgyhogy az az objektív szellem reallizálásaként jelentkezik. Ennek nyilvánulása azonban fokozatos.

A fejlődés kezdetén a *physikai valóság* lép előtérbe, az lát-szik előnyomulni.

Így alakul ki az *anyagilag világ*, hol vak erők látszólagos uralma folytán a pszichikai létnek csak halvány derengése mutatkozik. Itt még a véletlen uralkodik s a kiegyenlítődé, bizonyos típusok kialakulása, hosszas öntudatlan selectio eredménye.

Így létesül a világegyetem (kosmos), így teremődnek meg a csillagrendszerek, földünk s annak physikai világa.

Az élő lény első felléptével a helyzet módosul.

A valóság *szellemi oldala* lép előtérbe. Itt már fellép a lét-fenntartás sejtelve: *a cél gondolata uralkodik itt*.

A kialakult egyéniség fenntartása és kifejtése itt már tudatos működés eredménye.

A növényvilágban e téren még csak kezdettel találkozunk; a fennmaradás még itt is nagyrészt a véletlentől függ s a fejlődés jórészt öntudatlanul, külső hatások eredményeként létesül.

Az állatvilágban eleinte az *ösztön*, majd a *hajlam* s végül az *értelem* létesít kedvező eredményeket.

A szellemi élet kifejlődésével a létért folytat küzdelem csoportosan történik, úgy hogy a harc hordozójaként itt már maga a *csoport* jelentkezik.

A materiális világ most már háttérbe szorul, úgy hogy a lényeket a csoportnál a *szellemi tartalom*, a *kitűzött cél*, a *megvalósítandó eszmény* képviseli. Ez jelentkezik itt mint tulajdonkép működő, ható erő.

7. *Tudatosá* az emberiség ke- csoport viszony természetében találja. Az emberiség kebelében, az *államnál* válik, mely mint maga elé *célokat önkényesen kitűző s azokat hatalmúval feltétlenül meg is valósító alakulat jelentkezik*.

Mint élő tudat s mint (befelé) mindenható akarat lép ez fel. Amit akar, azt meg is teheti, meg is valósítja. A *valósággá váló eszme ez*.

Itt a *véletlen s az esetlegesség* ki vannak küszöbölve s így a fejlődés folytonosnak és akadálytalannak tekinthető.

Az állam, mint uralmat képviselő alakulat, a *tudatosságnak*, de egyszersmint a *tökéletlenségnek is kifejezője*.

Az eredeti, ösztönszerű a cél, illetve bizonyos állapot megvalósítására irányuló törekvést, amint ez a békeszövetségi, nemzeti-ségi, illetve törzsi alakulatban fellép, az államnál tudatos irányzat váltja fel, mely törekvés azonban csak részleges, általánosnak nem tekinthető, s így hatalmi támogatásra, megvalósítása kényszerre szorul. A kényszerszervezet megtestesülése az *állam*.

Az állam ennek megfelelőleg a mindenkori emberi tökéletlenséget mutatja.

Ha az emberek között érdekellentétek — akár azért, inert valamennyien a közérdek megvalósítására készek s a közérdeket ismerik is, akár azért, mert a közönség körében — a fejlődés legmagasabb fokát elérvén — új célok, új érdekek már fel nem lépnek — nem lennének, az állam létezni megszűnnék, s eltűnnék — mint felesleges — a közönség e hatalmi szervezete.

Az eszményi állapot, az uralomnélküliség állapota: az *anarchia* lenne.

8. Hasonló a helyzet a *joggal* szemben.

A jog is, mint kényszerrel érvényesítendő cselekvési szabályok összessége a társadalmi tagok, de meg a társadalom *tökéletlenségének* fokmérője.

Ez eszközre a társadalmi rend fenntartása érdekében szükség csak addig van, míg a társadalom kebelén belől érdekellentétek vannak, tehát a *tudat hiánya* esetén, illetve míg a társadalom által kívánt magaviseletét egyesek akár tudatlanságból, akár tökéletlenségük folytán nem teljesítik, tehát az *akarat hiánya* folytán.

Ha a közönség a fejlődés legmagasabb fokát elérné, új célok és törekvések tehát már nem támadnának s e mellett a tagok úgy tudás, mint akarat szempontjából tökéletesek lennének, ez esetben jogra szükség szintén nem lenne, kényszer alkalmazást nem nyerne, mi az összességre nézve jelentékeny erőmegtakarítást jelentene.

Ez állapot azonban szintén csak mint eszményi állapot, a fejlődés legmagasabb fokán volna elérhető.

Minden egyesülésnek, mint nem tökéletes alakulatnak, *jogra* tehát feltétlenül szüksége van, azt nem nélkülözheti, mint ahogy soha sem fog hiányozni, nem fog megszűnni a tudatot, főként azonban akaratot pótló, kényszerszerű szerkezet, az *állam*.

ellenesség, a 9. A fenti alapon magyarázhatjuk a jog-
ellenesség, a *bűncselekmény* jellegét és sze-
repét.

A jogellenesség általában *akarat nemegyezést, akaratellen-
tétet* jelent“.

Ez akarat nem-egyezés azután különböző okokból fakadhat.

Az akarat hiányossága külső körülmények következménye lehet, midőn pl. az adós várakozásai meghíúsulván, kötelezettségeinek eleget tenni nem tud. Ez esetben magánjogi jogsértéssel állunk szemközt. A jog itt csak a tettet nézi, az akarat mineműségére figyelemmel nincs.

De a jogellenesség *akarat-elleniéből* is fakadhat, mint a *bűncselekménynél*. Lehet, hogy ez *elmaradottságnak* jele, midőn a tettes egy elmúlt kor képviselője, maradványa. Lehet, hogy az egyes egyéniségének az összességgel szemben túlságos súlyt tulajdonít s azért kerül evvel összeütközésbe, de az is lehet, hogy egy új kőé képviselője, ki a régi rendszerbe már nem illik.

A jog e körülményekre figyelemmel nincs; s csak az ellentét mutatója.

Az ellentét visszahatása a *büntetés*; jellegét természete, működése határozza meg. Célja a büntető *egyéniességének erősítése*, de e mellett *kiengesztelés* (Sühne) is.

103. §. A társadalmi haladás problémája.

1. Miként a mindenségben mindenütt mozgást, átalakulást látunk, felmerül a kérdés: a társadalmi életben észlelhető módosulás minő jellegű?

Változást az anyagi világban is látunk; igazi fejlődést itt azonban még nem észlelünk.

A haladás, a fejlődés egyedüli tere a szellemi élet: *a társadalmi lét*.

A haladás, a fejlődés megállapítására nézve a végső cél, a lét célja az irányadó.

E tekintetben *három* tannal találkozunk.

2. Az első rendszer a *hedonismusé*. E fel fogás szerint az élet végső célja az *öröm*, *a gyönyör*. Minden törekvés megítélése abból a szempontból történik mennyiben növeli ez az egyes, illetve az összesség örömét,

gyönyörét. A fejlődés itt az öröm fokozásában, annak intenzívebb, belterjesebbé tételében, az élet meghosszabbításában áll.

3. A második tan a *pessimismusé*. E felfogás szerint az élet fájdalmas; a törekvés a fájdalom elkerülésére irányul. A fejlődés e tannál a fájdalom folytonos csökkenésében, kevesbülésében állana.

4. A harmadik felfogás az *energismusé*, mely szerint az élet célja az erők, tehetségek minél fokozottabb kifejtése, az élet mind belterjesebbé tétele. A fejlődés itt az erők fokozottabb kifejtésében áll. Ez utóbbi tant fogadjuk mi el.

5. Az *alkotmány és kormányformáknak* megvalósítása: a) az valamint az állam egész berendezésének e szempontból történő megítélésére nézve az *emberek természetéről* alkotott felfogás az irányadó.

Amennyiben az embereket egyenlőtleneknek tartjuk, a monarchia, valamint az arisztokrácia jelentkeznek fejlett államfajokként, amennyiben viszont az emberek teljes egyenlőségének vagyunk hívei, a demokráciát fogjuk legfejlettebb államformának tartani.

Az élet belterjességéhez való viszony irányadó az egyes intézmények megítélésére nézve is. Így a *munkamegosztás* csak addig jelent haladást, míg erőpazarlással nem jár. A *tulajdon* egyes alakjai annyiban szolgálják a fejlődést, amennyiben belterjesebb életre képesítenek. Hasonló az eset a *család* berendezése tekintetében is.

Ha az embereket teljesen egyenlőknek: egyenlő tehetségekkel, munkabírással, egyenlő szorgalommal és igyekezettel bíróknak tartjuk s bennök magasabb socialis érzéket feltételezünk, akkor a *kommunistikus és socialistikus* rendszerek jelentenek magasabb fejlődés fokot. Ellenben, ha az egyének különbözőségét valljuk, s azt tartjuk, hogy erőkifejtésre őket csak közvetlen haszon készíti, akkor az *individualismus* — a verseny megfelelő korlátozásával — jelentkezik mint legfejlettebb jogrendszer, mint a mely leginkább alkalmas a társadalomra nézve előnyös erők legteljesebb kifejtésére s így a legnagyobb jólét és boldogság biztosítására.

6. Egyrészt a fejlődés fogalmának meghatározása, másrészt *fennforgásának megállapítása* még nagyobb nehézséget okoz, mint az államnál, a *jognál*

Itt mindenekelőtt azt a kérdést kell tisztázni: mire vonatkozik a jog történetében a változás, a fejlődés: az alakra-e? vagy a tartalomra?

A jog *alakja*, megjelenési formája tekintetében mutatkozó viszonyokról a *jog megjelenési módjának* tana ad felvilágosítást, ott pedig a haladás kérdését nem vethetjük fel, úgy hogy most itt csak a *jog történelme* tekintetében felmerülő változások jöhetnek tekintetbe.

Itt vethetjük fel már most a kérdést: minő jellegű- e változás? mennyiben tekinthető e módosulás fejlődésnek, haladásnak?

E kérdés vizsgálatánál következőket kell szem előtt tartanunk:

7. Hogy a jogfejlődésről, mint általában fejlődésről beszélhessünk, bizonyos mértékre van szükségünk. A jog szellemi sajátosságainak megállapítása lesz ez, melyre való tekintettel beszélhetünk valamely jogrendszer keretén belül a múlttal szemben haladásról vagy hanyatlásról, illetve tekinthetjük az egyik jogrendszer jogát haladottnak a másikénál. A mérték itt szintén *az erőmegtakarítás* momentuma lesz. A jogot a közönség fennállása feltételeinek tekintjük s megállapíthatjuk, hogy minden kényszerrel érvényesítendő parancs a közönség s egyúttal a rendezést eszközölő szabály tökéletlenségének a jele. Minél kisebb ennél fogva a kényszer, a megszorítás valamely rendező szabályban s így a jogban is, s *minél inkább érvényesül benne a szabadság*, engedtetik nagyobb mozgási kör az egyeseknek s jelentkezik az inkább csak tanításként, annál fejlettebb a jog; ellenben minél inkább kényszerítő jellegű, annál tökéletlenebb az. (*Durkeim: La division du travail social. 1896.*)

46. Másrészt a jog úgy jelentkezik mint életviszonyok szabályozása, rendezése. Az élet bonyolultabbá válásával a rendezendő viszonyok száma szaporodik s bár bizonyos terekről — részben a belátás terjedése, a teljesítési készség fokozása folytán — a jog mindinkább visszavonul, a későbbi jogot *a szabályozás folytonos növekedése és szaporodása* jellemzi. *A fejlettebb jog tehát a társadalom számosabb viszonyát, de kevésbbé szigorú mértékben rendezi.*

47. A jogfejlődésének problémáját vizsgálva felmerül már most a kérdés: vajjon az egymásután következő közönségek jogrendjei, s ekként az emberiség, illetve a történelem joga, a jog, illetve a jog eszme összefüggő világtörténeti fejlődésének egymásutánját mutatja-e akként, hogy minden egyes nép joga a történet-

ben az őt felváltó közönség jogának fejlődési előzményeként jelentkeznek-e? — mint azt Hegel és követői hirdették; avagy, hogy itt az egymásutánban csak tarka változatosságot, új, meg új alakulásokat, rendszertelenséget látunk?

Válaszunk a kérdésre a következő! Feltétlen haladást az egymást követő jogrendszerekben nem találunk, mint nem mutat azt a kultúrtörténelem sem. Bizonyos fejlődés mindamellett — az emberi szellem folytonos haladása folytán — a közönségek egymásutánjában megállapítható.

Kétségkívül fejlődést látunk evvel szemben az egyes közönségek jogrendjeiben, amennyiben az egyes közönségek uralomra jutása kezdetén érvényesülő szigorú jogot, mindinkább enyhébb, szabadabb szabályok váltják fel s a közönség uralmának megerősödésével a szabadság mérve mindinkább nő.

A jog változása tehát hullámvonal jellegével bír, mely ugyan lassú, de állandó emelkedést mutat.

A *fejlődés* az emberiség történetében egyébként *nem folytonos*; hol haladással, hol visszaeséssel találkozunk, úgy hogy a jövő iránya tekintetében — figyelembe véve a befolyással bíró tényezők számát, azok bonyolult voltát — határozott ítéletet mondani képesek sohasem leszünk.

Az egyes bölcselek állásfoglalása, hitvallása e téren vérmérsékletüktől, hangulatuktól függ.